

ΓΙΑΝΝΗΣ Ζ. ΔΡΟΣΟΣ

**Ελληνική συνταγματική τάξη
και Ευρωπαϊκές Κοινότητες
στις διεθνείς σχέσεις**

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΚΕΝΤΡΟ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ
ΔΙΚΑΙΟΥ

ΕΡΕΥΝΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΕΔΟΜΕΝΗΣ ΠΡΑΞΗΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Προλογικό σημείωμα στην ηλεκτρονική (επαν)έκδοση.....	1
Πρόλογος	10
Εισαγωγικό κεφάλαιο	15
1. Κοινοτική και συνταγματική τάξη.....	15
α) Έν αρχή ήν ή Πράξη... ..	15
β) ... άρκει όμως για τη συνέχεια;	18
2. Ή κοινοτική απάντηση: υπερέχω εγώ !.....	19
α) Ή κατάτμηση τής κυριαρχίας τών Κρατών μελών.....	19
β) Ο «αύστηρός διαχωρισμός» τών κοινοτικών άπό τίς κρατικές άρμοδιότητες	30
γ) Ο έσχατος σκοπός τών Κοινοτήτων... ..	36
δ) ... και ό κίνδυνος νά ματαιωθεί ή έλευσή του.....	39
3. Ή έθνική συνταγματική απάντηση: υπερέχω εγώ !	40
α) Τό Σύνταγμα σάν μέτρο τών πάντων	40
β) ... ένω δέν μετριώνται τά πάντα μέ τό Σύνταγμα	43
4. Ή άδυναμία άναγωγής sé κοινή νομική βάση	45
α) Τό «χάσμα» άνάμεσα στην κοινοτική και τή συνταγματική προσέγγιση	45
β) Φαινόμενα διεθνούς όλοκλήρωσης.....	47
5. Διάγραμμα τής έργασίας	50

ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Τό αίτημα για συνταγματική νομιμότητα τών διεθνών

δεσμεύσεων πού άναλαμβάνει ή Ελλάδα.....	57
1. Τό άρθρο 28 του Συντάγματος.....	57
α) Γενικές παρατηρήσεις	57
β) Ή παράγραφος 1 του άρθρου 28 Σ	60
2. Οί παράγραφοι 2 και 3 του άρθρου 28 Σ: συγκριτικές και γενικές παρατηρήσεις	72
α) Συγκριτικές παρατηρήσεις	72
β) Ή άναθεωρητική λειτουργία τών παραγράφων 2 και 3 του άρθρου 28 Σ.....	78
γ) Ο δικαστικός έλεγχος.....	80

3. Το περιεχόμενο των παραγράφων 2 και 3 του άρθρου 28 Σ (έρμηνεία)	89
α) Η ιστορία των σχετικών ρυθμίσεων	89
β) Η παράγραφος 2 του άρθρου 28 Σ	95
γ) Η παράγραφος 3 του άρθρου 28 Σ	102
4. Οι παράγραφοι 2 και 3 του άρθρου 28 Σ ως συνταγματικό έρισμα για την προσχώρηση της Ελλάδας στην Κοινότητα.....	116
α) Οί παράγραφοι 2 και 3 του άρθρου 28 Σ ως ένιατο σύνολο	116
β) Το συνταγματικό έρισμα για την προσχώρηση της Ελλάδας στην Κοινότητα	123

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η νομική ικανότητα της Κοινότητας να συνάπτει
διεθνείς συμβατικές σχέσεις

1. Η αρμοδιότητα της Κοινότητας να συνάπτει διεθνείς συμβατικές σχέσεις όπως προκύπτει από τό γράμμα της Συνθήκης της ΕΟΚ.....	131
α) Η διεθνής νομική προσωπικότητα της Κοινότητας.....	131
β) Άφου υπάρχουν κανόνες διαδικασίας υπάρχει και αρμοδιότητα ως προς την ουσία.....	134
γ) Η αρμοδιότητα της Κοινότητας να συνάπτει διεθνείς συμβατικές σχέσεις επεκτείνεται σε όλο τό πλάτος της Συνθήκης.....	137
δ) Η υποκατάσταση της Κοινότητας στη θέση των Κρατών μελών	140
ε) Τό άρθρο 235 ΣυνθΕΟΚ	150
2. Η διεθνής συμβατική αρμοδιότητα της Κοινότητας ως αποτέλεσμα εξέλιξης	154
α) Γενικές παρατηρήσεις	154
β) Η απόφαση Α.Ε.Τ.Ρ.	155
γ) Η απόφαση Kramer	161
δ) Η Γνώμη 1-76.....	163
3. Δύο ειδικά ζητήματα	167
α) Οί μικτές συμβάσεις.....	167
β) Έπέκταση της διεθνούς συμβατικής αρμοδιότητας της Κοινότητας μετά από αναθεώρηση της Συνθήκης.....	172
4. Τά νομικά αποτελέσματα από την άσκηση διεθνούς συμβατικής δραστηριότητας εκ μέρους της Κοινότητας.....	176
α) Γενικές παρατηρήσεις	176

β) Ό κοινοτικός χαρακτήρας του δικαίου που πηγάζει από τις διεθνείς συμβάσεις που συνάπτει η Κοινότητα	179
γ) Έ εφαρμογή στα Κράτη μέλη και η άμεση ισχύς του δικαίου που πηγάζει από τις διεθνείς συμβάσεις που δεσμεύουν την Κοινότητα	186
5. Σκέψεις χρήσιμες για κάποια συμπεράσματα.....	195

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Έ συμμετοχή της Έλλάδας στη σύμβαση για τό Δίκαιο της Θάλασσας.....	199
1. Έ Συνδιάσκεψη και η Σύμβαση για τό Δίκαιο της Θάλασσας.....	199
α) Γενικές παρατηρήσεις	199
β) Έ ανάγκη νά μετέχουν διεθνείς οργανώσεις	203
γ) Οί ρυθμίσεις του Παραρτήματος ΙΧ	205
2. Έ συμμετοχή της Κοινότητας στη Σύμβαση για τό Δίκαιο της Θάλασσας	210
α) Σύντομο ιστορικό.....	210
β) Οί ύπαγόμενοι στην κοινοτική άρμοδιότητα τομείς που διέπει η Σύμβαση για τό Δίκαιο της Θάλασσας.....	215

ΣΥΝΘΕΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Όρια κλασικών έννοιών	225
1. Γενικές παρατηρήσεις.....	225
2. Καί άλλες αντιφάσεις ανάμεσα στό άρθρο 28 Σ και στην ανάπτυξη διεθνούς συμβατικής δραστηριότητας από την Κοινότητα	228
α) Διεθνείς συμβατικές δεσμεύσεις που μπορεί νά αναλαμβάνει η Κοινότητα, όχι όμως και η Έλλάδα	228
β) Έ αδυναμία νά βρεθεί κοινή νομική βάση για την άρση αυτών των αντιφάσεων.....	239
3. Έ εισαγωγή, μέσω των μικτών συμβάσεων, των Κρατών μελών στη διαδικασία διεθνούς συμβατικής δέσμευσης της Κοινότητας και της Κοινότητας σέ διαδικασίες διεθνών συμβατικών δεσμεύσεων των Κρατών μελών	241
α) Έ τροποποίηση κοινοτικών και συνταγματικών κανόνων	241
β) Έ τριπλή σχέση Κοινότητας, Κρατών μελών και τρίτου άντισυμβαλλομένου	245

4. Ή συμμετοχή τής Κοινότητας καί τῶν Κρατῶν μελῶν της στή Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τής Θάλασσας καί ἡ ἐπίδραση τῶν διατάξεων τοῦ Παραρτήματος ΙΧ σέ κοινοτικές καί σέ συνταγματικές διατάξεις τῶν Κρατῶν μελῶν.....	248
α) Εἰδικότερα: ἡ «πλειοψηφία τῶν συμμετοχῶν»	248
β) Ή ὑπαγωγή ἑνός Κράτους μέλους τής Κοινότητας στή Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τής Θάλασσας. Τό παράδειγμα τής Ἑλλάδας.....	253
γ) Μεταβολές σέ συνταγματικούς καί κοινοτικούς κανόνες.....	256

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ή «διάχυτη ὕλη», ἡ «διάχυτη δύναμη» καί τό ἄρθρο 28 Σ	
1. Ή «διάχυτη ὕλη» καί ἡ «διάχυτη δύναμη».....	265
α) Διερεύνηση μέ ἀφετηρία τό ἀποτέλεσμα	265
β) Ή ἀδυναμία ὡς ἐπιβεβαίωση τής κυριαρχίας	267
γ) Ή «διάχυτη ὕλη» καί ἡ «διάχυτη δύναμη»	273
2. Πρόταση γιά μία νέα προσέγγιση τῶν παραγράφων 2 καί 3 τοῦ Συντάγματος.....	276
α) Ἐμμονή στήν ἔννοια τής κυριαρχίας	276
β) ...καί τάση γιά μερική ἀναίρεσή της;	278

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΠΙΝΑΚΕΣ – ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

Βιβλιογραφία.....	287
Εὐρετήρια	307
Κυριότερα Παροράματα	312

**Προλογικό σημείωμα στην ηλεκτρονική (επαν)έκδοση
του βιβλίου μου *Ελληνική συνταγματική τάξη και
Ευρωπαϊκές Κοινότητες στις διεθνείς σχέσεις***

Γιάννης Δρόσος
Ομότιμος Καθηγητής
της Νομικής Σχολής Αθηνών

Το βιβλίο μου *Ελληνική συνταγματική τάξη και Ευρωπαϊκές Κοινότητες στις διεθνείς σχέσεις*, που με την ευγενική φροντίδα του Κέντρου Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου – Ιδρύματος Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου αναρτάται σε ηλεκτρονική μορφή με ελεύθερη πρόσβαση, εκδόθηκε πριν τριάντα οκτώ χρόνια, το 1987. Το βιβλίο επιχειρεί να εναρμονίσει θεωρία του συνταγματικού δικαίου με θεωρία του ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου και απηχεί την προσπάθειά μου για κατανόηση των νομικών διαστάσεων του, τότε νέου ακόμη για την ελληνική νομική βιβλιογραφία και κοινότητα, κοινοτικού δικαίου.

Το θέμα γύρω από το οποίο αναπτύσσεται το βιβλίο είναι η σχέση ανάμεσα στο κοινοτικό δίκαιο και στο ελληνικό Σύνταγμα, ιδίως στις παραγράφους 2 και 3 του άρθρου 28. Οι παράγραφοι αυτές φέρουν, φαινομενικά, μια αντίφαση, την οποία καθιστά απτή και συγκεκριμένη η ένταξη της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες (κατά συνεκδοχή «Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα – ΕΟΚ», σήμερα πλέον «Ευρωπαϊκή Ένωση – ΕΕ»). Μικρότερη, και ίσως ούτε καν αντίφαση περιέχει η παράγραφος 2: «*Για να εξυπηρετηθεί σπουδαίο εθνικό συμφέρον*», μας λέγει η παράγραφος αυτή, «*μπορεί να αναγνωρισθούν, με συνθήκη ή συμφωνία, σε όργανα διεθνών οργανισμών αρμοδιότητες που προβλέπονται από το Σύνταγμα*». Μπορεί δηλαδή ορισμένες κατά Σύνταγμα αρμοδιότητες να ασκούνται λυσιτελέστερα για το εθνικό συμφέρον όχι από τα κατά Σύνταγμα αρμόδια όργανα, αλλά, κάπως σαν με εξουσιοδότηση, από διεθνείς οργανισμούς. Η Ελλάδα «*προβαίνει*

ελεύθερα», μας λέγει η παράγραφος 3 «σε περιορισμούς ως προς την άσκηση της εθνικής κυριαρχίας της, εφόσον αυτό υπαγορεύεται από σπουδαίο εθνικό συμφέρον». Εδώ η αντίφαση φαίνεται εντονότερη επειδή εμφανίζεται ότι ένα εθνικό συμφέρον ή να εμποδίζεται από την άσκηση της εθνικής κυριαρχίας ή, έστω, να μπορεί να εξυπηρετηθεί καλύτερα από την παραίτηση από αυτήν. Αν όμως η άσκηση της εθνικής κυριαρχίας, ως ενεργοποίηση όλων των κρατικών δυνάμεων και δυνατοτήτων, πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών, διπλωματικών, στρατιωτικών είναι το ύπατο μέσο για την πραγματοποίηση των εθνικών συμφερόντων, πώς γίνεται η παραίτηση από αυτό το ύπατο μέσο να «υπαγορεύεται» από εθνικό συμφέρον, και μάλιστα «σπουδαίο»; Αυτή η κατά τις κλασικές θεωρήσεις των πραγμάτων αντινομία αναδεικνύεται μέσα από τη συνάντηση του κοινοτικού (σήμερα «ενωσιακού») δικαίου με την εθνική συνταγματική τάξη.

Αυτήν ακριβώς τη συνάντηση πραγματεύεται το βιβλίο. Η κοινοτική έννομη τάξη κατασκευάστηκε από τα κράτη που την ίδρυσαν τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες (και από εκείνα που προσχώρησαν στην πορεία των χρόνων) ως αυτόνομη τάξη δικαίου. Όμως και η συνταγματική τάξη κάθε κράτους μέλους της ΕΟΚ (σήμερα ΕΕ), με πηγή την κρατική κυριαρχία, είναι εξ ορισμού και αυτή συγκροτημένη ως αυτόνομη. Το βιβλίο εισέρχεται αναλυτικά στη θεωρία και στην όση τότε είχε παραχθεί νομολογία, κοινοτική και εθνική, και αυτό στο βάθος που θεώρησα αναγκαίο για να καταδειχθεί η θεμελιωμένη στην καταστατική για τις σχέσεις τους διεκυστίνδα μεταξύ του ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου («ενωσιακού» σήμερα) και του εθνικού Συντάγματος των κρατών μελών της ΕΟΚ/ΕΕ συμβίωση (περιπετειώδη κατά καιρούς) της κοινοτικής/ενωσιακής με τις εθνικές συνταγματικές τάξεις.

Η διεκυστίνδα αυτή προκύπτει επειδή τόσο το κοινοτικό/ευρωπαϊκό δίκαιο όσο και το εθνικό συνταγματικό διεκδικούν πρω-

τεία. Όπως όμως διαπιστώνω και στο βιβλίο δεν υπάρχει κοινό συνταγματικής περιωπής έδαφος ανάμεσα στο κοινοτικό/ενωσιακό δίκαιο και στο εθνικό Σύνταγμα, δηλαδή δεν είναι εφικτή η αναγωγή του κοινοτικού/ενωσιακού και των εθνικών συνταγματικών δικαίων σε μία ενιαία ιεραρχία κανόνων δικαίου, ανάλογη με την ιεραρχία των κανόνων δικαίου μιας κλασικής εθνικής συνταγματικής τάξης όπως η ελληνική. Το κοινοτικό/ενωσιακό δίκαιο εμφανίζει όμως την αποδεκτή από τα κράτη μέλη της ΕΟΚ/ΕΕ και τα Συντάγματά τους ιδιαιτερότητα ότι στους τομείς που αυτό διέπει, και μόνον εκεί, εκτοπίζει αυτομάτως και αυτοδικαίως τα εθνικά δίκαια. Το κοινοτικό δίκαιο εμφανίζει προτεραιότητα εφαρμογής έναντι των εθνικών δικαίων όχι επειδή βρίσκεται σε μία υψηλότερη του Συντάγματος ιεραρχική βαθμίδα, αλλά επειδή διέπει αντικείμενα τη ρύθμιση των οποίων τα κράτη μέλη, εφαρμόζοντας τους δικούς τους συνταγματικούς κανόνες, αφαίρεσαν από τη δική τους εθνική σφαίρα και τα εναπόθεσαν προς κοινή νομική διαχείριση στην κοινοτική (σήμερα ενωσιακή) σφαίρα. Για αυτό άλλωστε και η έννοια «υπεροχή» (*primauté, primacy (ή precedence ή supremacy), primato*) νοείται κατά τον λεπτότερο και ακριβέστερο γερμανικό (και νομολογιακό γερμανικό) όρο όχι γενικώς και αορίστως ως «υπεροχή», *Vorrang*, μια έννοια που μπορεί να παρεξηγηθεί ότι παραπέμπει σε ιεραρχικώς υπέρτερο κανόνα, αλλά ως προτεραιότητα κατά την εφαρμογή, *Anwendungsvorrang*, μια έννοια που υποδηλώνει ότι στους τομείς όπου το κράτος απεκδύθηκε των αρμοδιοτήτων του υπέρ της Κοινότητας (σήμερα Ένωσης), το κοινοτικό/ενωσιακό δίκαιο εκτοπίζει το τυχόν αντίθετο εθνικό.

Θεωρώντας ότι οι αμφίβολες ή και ακραίες καταστάσεις βοηθούν στην κατανόηση της λεγόμενης «κανονικότητας» περισσότερο απ' ό,τι η (αναγκαία πάντως και αυτή) μελέτη της «κανονικότητας» καθ' εαυτήν, στο βιβλίο μου ασχολήθηκα με το μάλλον όχι απλό θέμα της ΕΟΚ ως υποκειμένου του διεθνούς δικαίου, δηλα-

δή με την εξουσία της να συνάπτει αυτή, και όχι τα κράτη μέλη διεθνείς συμβάσεις που την δεσμεύουν και, δεσμευοντάς την, θέτουν κοινοτικό/ενωσιακό δίκαιο. Θέμα που γίνεται πιο πολύπλοκο σε σφαίρες όπου διέθεταν αρμοδιότητα τόσο η Κοινότητα όσο και τα κράτη μέλη, πράγμα που οδηγούσε στην έννοια των μικτών συμβάσεων (“mixed agreements”, “accords mixtes” “gemischte Abkommen”), δηλαδή συμβάσεων που συνήπταν παράλληλα και ταυτόχρονα η Κοινότητα και ένα-ένα τα κράτη μέλη. Μελέτησα το αντικείμενο αυτό σε ειδικό κεφάλαιο που αφορά στη συμμετοχή της Ελλάδας και, παράλληλα και ταυτόχρονα, και της ΕΟΚ στη Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας.

Όλη η παραπάνω πραγματέυση μου επέτρεψε να διατυπώσω σε ένα τμήμα του βιβλίου μου, υπό τον τίτλο «*Συνθετικό μέρος*», μερικές γενικότερες σκέψεις υπό τους ενδεικτικούς τίτλους «*Ορια κλασικών εννοιών*» και «*Η “διάχυτη ύλη”, η “διάχυτη δύναμη” και το άρθρο 28 Σ*». Σε αυτό το τμήμα προσπάθησα να κατανοήσω ως διλεκτική σχέση την ευρύτερα αντιφατική συνθήκη μιας ύλης, την χαρακτηρίζω «*διάχυτη*». Είναι «*διάχυτη*» η ύλη αυτή επειδή λόγω της φύσης και των χαρακτηριστικών της δεν μπορεί να συλληφθεί με τα κλασικά εργαλεία του εθνικού Συντάγματος (εργαλεία που κατά βάση φθάνουν όπου και όσο φθάνει η κυριαρχική ισχύς κάθε κράτους, μικρή των μικρών, μεγάλη των μεγάλων) και του κλασικού διεθνούς δικαίου, υπάρχει όμως και η ύπαρξη της προϋποθέτει και τα εθνικά κράτη και τα Συντάγματά τους. Ήταν μία προσπάθειά μου να προσεγγίσω το φαινόμενο που αποκλήθηκε «*παγκοσμιοποίηση*» με νομικούς όρους, περιλαμβανομένων και των συνταγματικής τάξης νομικών όρων.

Η προσπάθειά μου αυτή πάντως δεν με οδήγησε στο συμπέρασμα ότι οι παράγραφοι 2 και 3 του άρθρου 28 του Συντάγματός μας εισάγουν παραίτηση (ούτε θα μπορούσαν άλλωστε, νομίζω) από την έννοια και την ουσία της εθνικής κυριαρχίας (μια ερμηνευτική δήλωση ότι «*Το άρθρο 28 αποτελεί θεμέλιο για τη συμμετο-*

χή της Χώρας στις διαδικασίες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης» που προστέθηκε με μία αναθεώρηση του Συντάγματος, για την οποία μάλιστα έγινε πολύς φραμπάλας δεν προσθέτει κάτι ουσιαστικό). Ακριβώς όμως επειδή υπάρχει «διάχυτη ύλη», η οποία αφορά και στην Ελλάδα και επί της οποίας καλό είναι να έχει κάποιο λόγο και η ελληνική συνταγματική τάξη, οι παραπάνω συνταγματικές μας διατάξεις εισάγουν ως νέο μέσο για την εξυπηρέτηση των εθνικών συμφερόντων ένα σχήμα ενσωμάτωσης της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή διεθνή έννομη τάξη, το οποίο δεν απαιτεί την τυπική και πανηγυρική εκδήλωση της κυρίαρχης θέλησης της χώρας για κάθε δέσμευση που προέρχεται από τον διεθνή οργανισμό που είναι η ΕΟΚ/ΕΕ και την οποία η χώρα αναλαμβάνει. Έτσι, π.χ. δεν απαιτείται η κύρωση των κοινοτικών Κανονισμών, οι αποφάσεις του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΕ, τότε Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (ΔΕΚ)) δεν χρειάζεται να επικυρωθούν από ελληνικά δικαστήρια για να παραγάγουν εκτελεστότητα κλπ. Επίσης, υπό τις τιθέμενες από το ίδιο άρθρο προϋποθέσεις ότι δεν θίγονται «τα δικαιώματα του ανθρώπου και [οι] βάσεις του δημοκρατικού πολιτεύματος» και τηρούνται οι αρχές «της ισότητας και της αμοιβαιότητας» επιτρέπει παρεκκλίσεις από συνταγματικές διατάξεις, έτσι, π.χ., το κατά Σύνταγμα αρμόδιο όργανο, που είναι η βουλή, μετά την ένταξή μας στην ΕΟΚ δεν είναι αυτό που επιβάλλει δασμούς, δεν ρυθμίζει τα της οργάνωσης της αγροτικής πολιτικής ούτε, τώρα πλέον, εκδίδει νόμισμα –δηλαδή δεν ασκεί το τυπικά χαρακτηριστικό της κυριαρχίας δικαίωμα κοπής νομίσματος, το *ius cudente monetae*. Αυτά πλέον έφυγαν από την αρμοδιότητα του συνταγματικού οργάνου και περιήλθαν στην αρμοδιότητα του οικείου οργάνου της ΕΟΚ/ΕΕ στην οποία η Ελλάδα, κατ'εφαρμογή του άρθρου 28 παρ. 2 και 3, έχει μεταβιβάσει αυτές της συνταγματικές αρμοδιότητες.

Από το μακρινό 1987, έτος που όπως σημείωσα κυκλοφόρησε το βιβλίο μου, πέρασε πολύς χρόνος και προέκυψαν πολλές και

εκλεπτυσμένες αποφάσεις, κυρίως μέσω της νομολογίας εθνικών δικαστηρίων συνταγματικότητας που αναφέρονται έμμεσα ή άμεσα στις σχέσεις του κοινοτικού/ενωσιακού δικαίου και του εθνικού Συντάγματος. Αυτές ήδη συγκροτούν ένα σώμα νομολογίας, το οποίο μάλιστα συνοδεύεται και από αντίστοιχες πλούσιες θεωρητικές επεξεργασίες. Έλαβαν επίσης χώρα αναθεωρήσεις Συνταγμάτων προκειμένου τα οικεία κράτη να άρουν τυχόν συνταγματικής τάξης εμπόδια στην προτεραιότητα εφαρμογής του κοινοτικού/ενωσιακού κανόνα. Μέσω των μειζόνων αυτών νομολογιακών και θεσμικών επιλογών η διελκυστίνδα μεταξύ του κοινοτικού/ενωσιακού και των εθνικών δικαίων εκλεπτύνθηκε, επεκτάθηκε σε ουσιαστικές και δικονομικές πτυχές που αρχικά δεν είχαν ανακύψει, και συνεχίζεται και παραμένει ακλόνητη. Αυτή ακριβώς η διελκυστίνδα (κάποιοι την λεν «ένταση») αναδείχθηκε από την πρώτη στιγμή ως εγγενές στοιχείο της νομικής και γενικότερα καταστατικής διάστασης του κοινοτικού/ενωσιακού οικοδομήματος, τούτο δε όχι ως στοιχείο αστάθειας ή αβεβαιότητας, αλλά ως στοιχείο ευελιξίας, ισορροπίας και, μέσω αυτής, βιωσιμότητας της παράλληλης συνύπαρξης της κοινοτικής/ενωσιακής και των εθνικών συνταγματικών τάξεων. Αδιάλειπτες, έως και πρόσφατες νομολογιακές, ευρύτερα θεσμικές ή και πολιτικές εξελίξεις επιρρωνύουν ότι η ενωσιακή έννομη τάξη υπάρχει και λειτουργεί όχι επειδή (νομίζει ότι) εκτόπισε ή κατέστησε κενούς τύπους τα εθνικά Συντάγματα, αλλά επειδή το βαθύτερο νομικό και πολιτικό της θεμέλιο, το υπαρξιακό της θεμέλιο δηλαδή, είναι ακριβώς τα κράτη μέλη και η κατά τα Συντάγματά τους εξουσίες και αυτονομία που αυτά της χορήγησαν, όχι κάποια ανεξάρτητη από αυτά «αυτονομία», περιφερόμενη υπεράνω όλων σαν ασώματη κεφαλή. Αυτό είναι κάτι μάλλον απλό και αυτονόητο, αν και από αρκετές πλευρές είτε μη κατανοητό (σε ζητήματα αντιληπτικής ικανότητας δύσκολα να κάνει κανείς κάτι) είτε, ως εκδήλωση ενός αφελούς (ενίοτε και κάπως επαρχιώτικου) «ευρωπαϊσμού» μη αποδεκτό.

Ακριβώς επειδή οι σχέσεις ενωσιακού δικαίου και ελληνικού Συντάγματος εμφανίζονται και επανεμφανίζονται αδιαλείπτως με διάφορες εκφάνσεις, και παρά το ότι από το 1987 ως σήμερα έχουν δημοσιευθεί πολλά άρθρα και μονογραφίες Ελλήνων νομικών σχετικά με το θέμα αυτό, έχουν δε εκδοθεί και όχι λίγες αποφάσεις, κυρίως του Συμβουλίου της Επικρατείας, ελπίζω ότι η ηλεκτρονική επανέκδοσή του παλαιού αυτού βιβλίου μου μπορεί ίσως να παραγάγει και σήμερα ένα κάποιο αποτύπωμα. Πολύ περισσότερο που το βιβλίο μου αυτό, όταν κυκλοφόρησε, δεν είχε και μεγάλη τύχη. Το έγραψα σε μία περίοδο στην οποία εργάστηκα για λίγο στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και στη συνέχεια δίδαξα για τρία νομίζω χρόνια κοινοτικό δίκαιο στη Νομική Σχολή Αθηνών, ενώ επίσης μετείχα ενεργά και για αρκετά έτη σε διαπραγματεύσεις στα πλαίσια των εργασιών του Συμβουλίου Υπουργών Εσωτερικής Αγοράς καθώς και της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου, γνωστής ως GATT, την οποία διαδέχθηκε ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου, γνωστός ως WTO, εκπροσώπησα δε την χώρα και σε μια-δυο δίκες ενώπιον του ΔΕΚ. Ήταν χρόνια που η προσέγγιση του κοινοτικού δικαίου, το παράξενο φαινόμενο της αυτονομίας του, της άμεσης ισχύος κανόνων του και της προτεραιότητας εφαρμογής του («υπεροχή» ήταν πάντως ο ευρέως χρησιμοποιούμενος όρος), ανεπεξέργαστο από την ελληνική βιβλιογραφία και έξω από την ελληνική νομική παράδοση ξένιζαν τον Έλληνα νομικό, αλλά και γεννούσαν γνήσιο ενδιαφέρον ή και ενθουσιασμό για τη θεωρητική κατανόηση και πρακτική εφαρμογή του. Μέσα σε αυτό το κλίμα απέκτησα τη βιωματική μου σχέση με το δίκαιο αυτό και έγραψα το παρόν βιβλίο, που έχει και αυτό τη δική του *petite histoire*¹. Η διάθεσή του σε

¹ Το βιβλίο αυτό υπέβαλα ως βασικό στοιχείο του φακέλου της υποψηφιότητάς μου για την εκλογή μου στη θέση του Επικούρου Καθηγητή της Νομικής Σχολής Αθηνών. Η κρίση ευτύχησε αλλά το βιβλίο όχι. Παρά το ότι είχα αναλάβει, και πληρώσει, σημαντικότατο μέρος από τις δαπάνες παραγωγής του, ο

ανοικτή πρόσβαση του προσφέρει σε αυτό μια δεύτερη ευκαιρία και σε εμένα τιμή και, έστω αναδρομικά, ικανοποίηση. Χρεωστώ λοιπόν ευχαριστίες στο Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου – Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου, και ιδιαίτερα στον ακάματο Διευθυντή του συνάδελφο Ξενοφώντα Κοντιάδη, που το θέτει σε ανοικτή πρόσβαση.

Έχω όμως μεγάλη οφειλή τιμής και σε μία προσωπικότητα που εδώ και πολλά-πολλά χρόνια δεν είναι πια μαζί μας. Η έγκαιρη κατάκτηση συνείδησης της (και) νομικής δυναμικής που έχει η είσοδος μας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες και το έργο που ο Καθηγητής Δημήτριος Ευρυγένης παρήγαγε ακριβώς επειδή είχε τη διορατικότητα, την ευφυΐα, τη γνώση και την ευαισθησία να προσεγγίσει το κοινοτικό δίκαιο ως Έλληνας νομικός από την πρώτη στιγμή ή και νωρίτερα παραμένει αξεπέραστη. Το λιγότερο που μπορώ να κάνω είναι να αφιερώσω την ηλεκτρονική επανέκδοση αυτού του βιβλίου, του οποίου το θέμα και το περιεχόμενο επηρεάστηκαν καίρια από αυτόν, στη μνήμη του Καθηγητή Δημήτρη Ευρυγένη.

Αθήνα, 29 Σεπτεμβρίου 2025

εκδότης δεν πρέπει να τύπωσε το βιβλίο σε παραπάνω από περίπου 50 αντίτυπα, από τα οποία τα 40 τα διένεμα στα μέλη του εκλεκτορικού σώματος και σε βιβλιοθήκες και ελάχιστα έμειναν στα χέρια μου. Νόμιζα, αφελώς, ότι το βιβλίο υπήρχε στον εκδότη του, ένα-δυο χρόνια αργότερα όμως, όταν ο ίδιος ζήτησα να αγοράσω ένα αντίτυπό του, διαπίστωσα ότι «είχε εξαντληθεί» –είχε εξαντληθεί όμως χωρίς να βρίσκεται στα χέρια κανενός, χωρίς να είναι καν γνωστό από πολλούς που ασχολούνταν επιμελώς με τα αντικείμενά του. Προφανώς ο εκδότης απλώς παρήγαγε τα παραπάνω λίγα αντίτυπα (που πράγματι «εξαντλήθηκαν» αφού τα εξάντλησα ο ίδιος) και με άφησε με την ψευδή εντύπωση ότι εξέδωσε κανονικά το βιβλίο.

Πρόλογος

Ἡ μελέτη αὐτή διευκολύνθηκε ἀπό τρεῖς διαφορετικές κατηγορίες ἐμπειριῶν: τή διδακτική ἐργασία στό Συνταγματικό Δίκαιο στό Νομικό Τμήμα τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καί, παλαιότερα, στή Νομική Σχολή Θεσσαλονίκης. Τήν ἄμεση, γιά ἓνα χρονικό διάστημα, παρακολούθηση τῶν ἐργασιῶν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Κοινοβουλίου καί, ἰδίως τῶν ἐργασιῶν τῆς Πολιτικῆς καί τῆς Θεσμικῆς του Ἐπιτροπῆς, καθὼς καί τήν συμβολή, μέσω τῆς Γραμματείας τῆς Κομμουνιστικῆς του Ὀμάδας, στήν προετοιμασία ἐργασιῶν του. Καί, ἀργότερα, τήν συμβολή, μέσω τοῦ Ὑπουργείου Ἐμπορίου, στήν προετοιμασία καί τήν ἄμεση συμμετοχή στίς ἐργασίες τοῦ Συμβουλίου τῶν Ὑπουργῶν τῆς Κοινότητος γιά θέματα ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς.

Τά παραπάνω ἐπέτρεψαν — καί ἀσφαλῶς ὄχι μόνο σέ ἐμένα — νά μάθω νά ἀντιμετωπίζω ὡς σχετικές, ἔννοιες οἱ ὁποῖες φαίνοντα σάν ἀπόλυτες, ἰδίως ὅταν λειτουργοῦν μέσα σέ εὐρύτερα συστήματα ἔννοιῶν, τά ὁποῖα μοιάζουν νά εἶναι ἐπαρκῆ καί αὐτάρκη.

Γιά παράδειγμα, κατά τή διδασκαλία τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου, ἐκτός ἀπό θεμελιώδεις ἔννοιες καί ρυθμίσεις τοῦ Συντάγματος, ἀναπτύσσεται καί ἡ λογική τῆς σύνταξης τοῦ κράτους μέ βάσι κανόνες, πού τό ἴδιο θέτει γιά νά λειτουργοῦν ὅπως ἐκεῖνο ὀρίζει. Ἡ παρεισαγωγή, στή διδασκαλία καί στή μελέτη τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου, πραγματικῶν καταστάσεων ἀπό τό Εὐρωπαϊκό Κοινοβούλιο καί ἀπό τό Συμβούλιο τῶν Ὑπουργῶν τῆς Κοινότητος δέν πῆρ μόνο τή μορφή διδακτικά λειτουργικῶν παραδειγμάτων, ἀλλά εἶχε καί μία βαθύτερη ἐπίδραση, πού δύσκολα ἐκδηλώνεται πλήρως κι ἄμεσα κατά τή διδασκαλία: πρόκειται γιά τήν ἀνάδειξη μεγεθῶν ἰκινῶν νά κλονίσουν καί τήν ἀπλότητα, καί τήν πληρότητα, καί τή πειστικότητα βασικῶν συνταγματικῶν ἔννοιῶν.

Ἀντιστοιχῶς, ἡ ἀπόπειρα νά μετρηθεῖ ἡ συμπεριφορὰ τοῦ ἀντιπροσώπου ἑνὸς Κράτους μέλους τῆς Κοινότητος στό Συμβούλιο τῶν Ὑπουργῶν μόνο μέ τούς ἐθνικούς του κανόνες, ἀπό τούς ὁποίους διέπεται, ἢ μόνο μέ τούς διεθνικούς νομικούς καί, κυρίως, πολιτικούς κανόνες τοῦ ὀργανισμοῦ στόν ὁποῖο μετέχει καί ἀπό τούς ὁποίους δέν μπορεῖ νά ξεφύγει, γρήγορα ὀδηγεῖται εἴτε σέ ἀδιέξοδα εἴτε σέ κατασκευές πού ἐλάχιστη ἔχουν ἐπαφή μέ τήν πραγματικότητα.

Στήν μελέτη πού ἀκολουθεῖ — κατά βάση μελέτη Συνταγματικοῦ καί Κοινοτικοῦ Δικαίου — ἀποτυπώνεται ἡ προσπάθεια νά ριφθεῖ ἕνα ἐγκάρσιο βλέμμα σέ τρεῖς διαφορετικές ὀμάδες κανόνων: συνταγματικούς, κοινοτικούς καί κανόνες δημοσίου διεθνοῦς δικαίου.

Θά ἦταν ὑπερβολή νά ἰσχυρίζομαι ὅτι ἡ αἰτία ἢ καί ἡ ἀφορμή γιά νά γράψω τήν ἐργασία αὐτή βρίσκεται στίς παραπάνω ἐμπειρίες. Ὅπωςδῆποτε, ὅμως, τό περιεχόμενό της ἔχει ἐπηρεασθεῖ καθοριστικά ἀπό αὐτές.

Οἱ καθηγητές Ἄρ. Μάνεσης, Ἄργ. Φατούρος καί Ἄντ. Μανιτάκης διάβασαν μεγάλα τμήματα ἀπό τήν πρώτη γραφή τῶν δοκιμῶν τῆς ἐργασίας αὐτῆς καί μέ τίς σημαντικές παρατηρήσεις τους μέ βοήθησαν νά τήν ἐμπλουτίσω. Ἄρκετοί φίλοι καί συνάδελφοι νομικοί μοῦ ἔδωσαν τήν εὐκαιρία νά ἔχω ἐνδιαφέρουσες καί χρήσιμες συζητήσεις, ὀλικοῦ ἢ μερικοῦ χαρακτήρα, πάνω σέ θέματα τῆς μελέτης. Τούς εὐχαριστῶ ὅλους.

Ἐπάρχει ἀκόμη ἕνας, τόν ὁποῖο — δυστυχῶς — δέν μπορῶ πιά νά εὐχαριστήσω: καίριες σκέψεις, πού τίς ἐξέτασα στή συνέχεια καί προσπάθησα νά τίς ἀναπτύξω στήν ἐργασία αὐτή, ἔχουν πηγᾶσει ἀπό τίς λίγες συνεργασίες πού εἶχα τήν χαρά νά κάνω μέ τόν καθηγητή Δημ. Εὐρυγένη.

Εὐχαριστίες, ἀκόμη, χρεωστῶ σέ μία σειρά πρόσωπα, ἐπώνυμα γιά μένα καί βαθύτατα κοντινά μου, οἱ προσπάθειες τῶν ὁποίων συνέβαλαν ἀποφασιστικά στό νά ἀποκτήσει ἡ μελέτη τή μορφή καί τόν χαρακτήρα αὐτοῦ τοῦ βιβλίου.

Ἀθήνα, Ἀπρίλιος 1987

Οί κυριότερες συντομογραφίες

'Αρμ.	'Αρμενόπουλος
'Αρχ.Κοιν.Δ.	'Αρχείο Κοινοτικού Δικαίου
Δικαστήριο	Δικαστήριο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
E.E.	'Επίσημη 'Εφημερίδα [τών Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων]
ΕΕΕυρΔ	'Ελληνική 'Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου
E.E.N.	'Εφημερίς 'Ελλήνων Νομικών
'ΕτΚ	'Εφημερίδα τής Κυβερνήσεως
NoB	Νομικό Βήμα
Π.Π.	Πράξη Προσχώρησης
Σ	του Συντάγματος
ΣτΕ	Συμβούλιο τής 'Επικρατείας
Συλλ.	Συλλογή νομολογίας των αποφάσεων του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΣυνθΕΚΑΕ	Συνθήκη τής Ευρωπαϊκής Κοινότητας 'Ατομικής 'Ενέργειας
ΣυνθΕΚΑΧ	Συνθήκη τής Ευρωπαϊκής Κοινότητας 'Ανθρακος και Χάλυβα
ΣυνθΕΟΚ	Συνθήκη τής Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας
ΤοΣ	Τό Σύνταγμα
A.F.D.I.	Annuaire français de droit international
A.F.D.I.	Annuaire français de droit international
A.J.I.L.	American Journal of International Law
AöR.	Archiv des öffentlichen Rechts
BVerGE	Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts
C.D.E.	Cahiers de droit européen
C.M.L.Rev.	Common Market Law Review
E.L.R.	European Law Review
EuR	Europarecht
Int.Aff.	International Affairs
It.Y.I.L.	Italian Yearbook of International Law
J.O.	Journal officiel (des Communautés européennes)
J.T.	Journal des tribounaux
N.Y.I.L.	Netherlands Yearbook of International Law
Rec.	Recueil de la jurisprudence de la Cour de justice des Communautés européennes
R.C.A.D.I.	Recueil des cours de l'Academie de droit international (La Haye)
R.D.P.	Revue du droit public et la science politique en France et à l'étranger
R.Hell.D.I.	Revue hellénique de droit international
R.M.C.	Revue du Marché commun
R.T.D.E.	Revue trimestrielle de droit européen
Riv.Dir.Int.	Rivista di diritto internazionale
Riv.Dir.Eur.	Rivista di diritto europeo
ZaöRV	Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht

Εισαγωγικό κεφάλαιο

1. Κοινοτική και συνταγματική τάξη.

α) *Ἐν ἀρχῇ ἦν ἡ Πράξις...*

Ἐν ἀρχῇ ἦν ἡ Πράξις τῆς προσχώρησης. Ἐφόσον ἡ προσχώρηση τελειώθηκε σύμφωνα μέ τούς οἰκείους συνταγματικούς κανόνες, δέν φέρεται νά ὑπάρχει πρόβλημα σχέσεων τοῦ κοινοτικοῦ μέ τό ἐθνικό δίκαιο. Ἡ κύρωση τῆς Πράξης Προσχώρησης — ἢ, ἀντιστοίχως, τῶν Συνθηκῶν μέ τίς ὁποῖες ιδρύθηκαν οἱ Εὐρωπαϊκές Κοινότητες ἀπό τά ἀρχικά Κράτη μέλη τους — δίνει στό κοινοτικό δίκαιο τήν ὑπόσταση καί τοῦ ἐμφυσᾶ τήν πνοή πού εἶναι ἀναγκαῖες γιά νά ἐμφανισθεῖ μέ τό αἶτημα τῆς ἐφαρμογῆς του στίς ἔννομες τάξεις τῶν Κρατῶν μελῶν τῶν Κοινοτήτων.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ Εὐρωπαϊκές Κοινότητες, τό πρωτογενές κοινοτικό δίκαιο, στό ὁποῖο περιλαμβάνεται καί ἡ διαδικασία γένεσης τοῦ παραγώγου κοινοτικοῦ δικαίου, προέκυψαν ἀπό τήν κοινή θέληση κρατῶν, ὄλων τῶν Κρατῶν μελῶν τῶν Κοινοτήτων. Ἀρκεῖ ὅμως, ἄραγε, νά διαπιστωθεῖ ὅτι εἶναι ἔγκυρη ἡ πράξις μέ τήν ὁποία δηλώθηκε ἡ κρατική αὐτή θέληση (ὅτι ὑφίσταται δηλαδή ἕνας ὁμφάλιος δεσμός ἀνάμεσα στό ἐθνικό καί στό κοινοτικό δίκαιο), γιά νά προκύψουν ἀμέσως τά γενικῆς ἰσχύος καί ἀσφαλῆ συμπεράσματα σχετικά μέ τό νομικό κύρος τῶν κανόνων τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου στήν ἔννομη τάξη τοῦ Κράτους μέλους; Ἀρκεῖ, δηλαδή, αὐτή καί μόνο ἡ διαπίστωση γιά νά διατυπωθεῖ ἕνας κανόνας μο-

νίμων και σταθερών λύσεων πού 'νά υίοθετοῦνται άβίαστα, άν όχι αυτόματα, σε κάθε περίπτωση;

Τό κοινοτικό δίκαιο έχει όρισμένα ουσιώδη χαρακτηριστικά, τά όποία δέν επιτρέπουν νά συμπτυχθει, άφαιρετικά και γι' αυτό παραμορφωτικά, ή έρευνα για τήν ισχύ τών κανόνων του στήν έσωτερική έννομη τάξη σε άπλή διαδικασία διακρίβωσης ότι ύπάρχει, και είναι τυπικά έγκυρη, ή πράξη μέ τήν όποία ένα ευρωπαϊκό κράτος μεταβλήθηκε σε πλήρες μέλος τών Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Τά χαρακτηριστικά του αυτά είναι άφενός ή άμεση ισχύς πολλών κανόνων του, δηλαδή ή ικανότητά τους νά παράγουν άποτελέσματα στις έννομες τάξεις τών Κρατών μελών της Κοινότητας, χωρίς νά είναι ούτε νομικά άναγκαίο ούτε νομικά δυνατό νά παρεμβληθει ρυθμιστική βούληση τών έθνικών κρατικών όργάνων στήν θέσπιση αυτών τών έφεξης παραγομένων κανόνων, και άφετέρου ή (συναφής μέ τήν παραπάνω ικανότητα) λεγόμενη άμεση έφαρμογή κανόνων του στο έσωτερικό τών Κρατών μελών. Πρόκειται για τήν ικανότητα κανόνων πρωτογενούς ή παραγώγου κοινοτικού δικαίου, άμεσης ισχύος, νά δημιουργούν ά γώγιμα δικαιώματα υπέρ ιδιωτών, φυσικών ή νομικών προσώπων. Τά δικαιώματα αυτά άποτελοῦν άντικείμενο δικαστικής διεκδίκησης ένώπιον τών έθνικών δικαστηρίων, τά όποία και καλοῦνται νά εφαρμόζουν τούς σχετικούς κοινοτικούς κανόνες ως ισχύον έσωτερικό δίκαιο.

Τά δύο αυτά χαρακτηριστικά συνθέτουν μία, και συντίθενται σε μία πλήρη νομοθετική λειτουργία άποκλειστικά κοινοτική: ή άρμοδιότητα τών Κοινοτήτων νά θέτουν νέους κανόνες δικαίου πηγάζει από τις ίδρυτικές τους Συνθήκες. Η έκταση της άρμοδιότητας αυτής και ό τρόπος άσκησης της ρυθμίζονται επίσης από τις Συνθήκες. Οι ίδιες Συνθήκες, άκόμη, καθορίζουν τά είδη τών κανόνων του παραγώγου κοινοτικού δικαίου καθώς και τά έννομα άποτελέσματά τους.

Τήν κοινοτική νομοθετική λειτουργία συμπληρώνει μία κοινοτική δικαστική λειτουργία: ό έλεγχος κατά πόσον ή κοινοτική νομοθετική άρμοδιότητα άσκήθηκε μέσα

στά ουσιαστικά και διαδικαστικά πλαίσια πού προβλέπουν οί Συνθήκες, καθώς και ή άκριβής διαπίστωση του περιεχομένου και τών έννόμων συνεπειών τών κανόνων του κοινοτικού δικαίου ανατίθενται από τίς ίδιες τίς Συνθήκες σέ μία κοινοτική δικαστική άρχή, άνεξάρτητη και από τά Κράτη μέλη και από όλα τά άλλα κοινοτικά όργανα. Πρόκειται για τό Δικαστήριο τών Εϋρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Έτσι λοιπόν ή όλη διαδικασία μέ τήν όποία θεσπίζονται οί κανόνες του παραγώγου κοινοτικού δικαίου και διαπιστώνεται έγκυρα τό περιεχόμενό τους, έπαφίεται άποκλειστικά και μόνον σέ κοινοτικά όργανα, τά όποια λειτουργοϋν όπως όρίζουν οί ίδρυτικές Συνθήκες, συμπληρωμένες και τροποποιημένες από τίς Πράξεις Προσχώρησης τών νέων Κρατών μελών και τίς ένδεχόμενες άναθεωρήσεις πού μεσολάβησαν. Δέν προβλέπεται καμία ύποχρέωση τών κοινοτικών όργάνων, όποιωνδήποτε κοινοτικών όργάνων, νά έλέγχουν άν συμβιβάζονται μέ τά έθνικά δίκαια τών Κρατών μελών οί κανόνες του θεσπιζόμενου κοινοτικού δικαίου: τά μόνα όρια στή νομοθετική δραστηριότητα τών Κοινοτήτων βρισκονται εκεί πού θέλησαν νά τά τοποθετήσουν οί ίδρυτικές Συνθήκες, όπως αυτές έρμηνεύονται, σέ περίπτωση άμφιβολίας, από τό Δικαστήριο τών Εϋρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Στό Κράτος μέλος άπομένει μόνον νά εφαρμόζει τό κοινοτικό δίκαιο, πρωτογενές ή παράγωγο.

Οί παραπάνω ρυθμίσεις δέν άποκλείουν τό ένδεχόμενο νά κληθει ό έθνικός δικαστής νά εφαρμόσει έναν κανόνα κοινοτικού δικαίου, ό όποιος άφ' ενός δέν πηγάζει από τή νομοθετική βούληση τών οικείων κρατικών όργάνων και άφ' έτέρου είναι αντίθετος μέ κάποιο νόμο ή και μέ τό Σύνταγμα του κράτους του έθνικού δικαστή. Θά άρκοϋσε ίσως νά έθεωρείτο ότι, άν είναι τυπικά έγκυρη ή πράξη μέ τήν όποία προσχώρησε τό κράτος αυτό στίς Εϋρωπαϊκές Κοινοτήτες, αίρεται κάθε

σύγκρουση κανόνων κοινοτικού και εθνικού δικαίου, είτε με την ἄρση όλων τῶν ἐσωτερικῆς τάξης νομικῶν ἐμποδίων γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ κοινοτικού δικαίου, εἴτε με ὅποιονδήποτε ἄλλο τρόπο.

β) ... ἀρκεῖ ὅμως γιὰ τὴ συνέχεια;

Μιά ἐγγύτερη ἔρευνα δείχνει ὅτι με τὴν κύρωση τῆς Πράξης Προσχώρησης (ἢ, ἀντίστοιχα, τῆς ἰδρυτικῆς Συνθήκης), τίθενται, κατ' ἀρχήν, οὐσιαστικὲς ρυθμίσεις κατὰ τὴν στιγμή τῆς ἔνταξης: τὸ κράτος πού ἐντάσσεται ἀποδέχεται ὀρισμένους κανόνες καὶ ἀπορρίπτει ἄλλους, εἴτε ἐπειδὴ ἐνδέχεται νὰ προσκρούουν, λ.χ., στό Σύνταγμά του, εἴτε ἐπειδὴ ἀπλῶς δὲν συμφωνεῖ με τὸ περιεχόμενό τους. Ἐναπόκειται στὴν κυρίαρχη βούλησή του νὰ ἀποδεχθεῖ ἢ ὄχι τοὺς κανόνες πού συνεπάγεται ἡ ἔνταξή του. Ἀπὸ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν κυρίαρχη κρατικὴ βούληση, πού ἐκδηλώνεται σύμφωνα με τοὺς δικούς της συνταγματικούς κανόνες, πηγάζει ἡ ὑποχρέωση τῶν ἀρμοδίων κρατικῶν ὀργάνων νὰ ἐφαρμόζουν τοὺς κανόνες πού εἰσάγονται με πράξη με τὴν ὁποία τὸ κράτος γίνεται Κράτος μέλος τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων.

Ἐντασσόμενο στὴν Κοινότητα, ὅμως, τὸ κράτος φέρεται νὰ συμφωνεῖ καὶ σὲ μιὰ διαδικασία γιὰ τὴν παραγωγή νέων οὐσιαστικῶν κανόνων δικαίου, τοὺς ὁποίους καὶ δεσμεύεται νὰ ἐφαρμόζει, χωρὶς ἐπιφύλαξη ἐσωτερικῆς νομιμότητας ἢ συνταγματικότητας.

Μπορεῖ, λοιπόν, εὐλόγα νὰ ὑποτεθεῖ ὅτι, κατὰ τὴ στιγμή τῆς ἔνταξης, τὸ κράτος πού ἐντάσσεται ἔχει — ἢ ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ ἔχει — πλήρη ἐπίγνωση τῆς συνταγματικότητας τῶν δεσμεύσεων πού ἀναλαμβάνει καὶ νὰ τεκμαρθεῖ ὅτι ὑπῆρξε — ἢ μποροῦσε νὰ εἶχε ὑπάρξει — ὁ σχετικὸς ἔλεγχος. Δέν ἰσχύει ὅμως τὸ ἴδιο ὅσον ἀφορᾷ τὴν «συνταγματικότητα» τῶν κανόνων κοινοτικού δικαίου πού πρόκειται νὰ παράγεται στό μέλλον, ἔστω καὶ σύμφωνα με τὴν διαδικασία πού τὸ ἴδιο τὸ Κράτος μέλος ἀποδέχτηκε.

“Όμως, καί ἂν ἀκόμη ὑποτεθεῖ — ὅπως συμβαίνει ὑπό τό ἰσχύον ἑλληνικό Σύνταγμα — ὅτι εἶναι συνταγματική ἢ κατὰ κάποιο τρόπο «παραχώρηση» νομοθετικῶν ἀρμοδιοτήτων ἀπό κρατικά σέ κοινοτικά ὄργανα, αὐτό δέν σημαίνει ταυτόχρονα ὅτι εἶναι σύμφωνοι μέ τό Σύνταγμα οἱ κανόνες πού θά υἱοθετήσουν, ἀσκώντας τίς νομοθετικές αὐτές ἀρμοδιότητες, τά οἰκεία κοινοτικά ὄργανα. “Όπως ἀκριβῶς οὔτε αὐτή καθ’ ἑαυτή ἢ σχετικά λεπτομερειακή συνταγματική ρύθμιση τῆς διαδικασίας μέ τήν ὁποία ἀσκεῖ νομοθετικό ἔργο ἢ βουλή δέν προεξοφλεῖ, κατὰ κανένα τρόπο, τήν οὐσιαστική συνταγματικότητα τῶν νόμων πού ψηφίζονται ἀπό τή βουλή. Αὐτό ἄλλωστε ὀρίζεται καί ἀπό τό ἴδιο τό Σύνταγμα, στό ἄρθρο 93 παρ. 4 Σ, πού ἐπιτάσσει στά δικαστήρια νά μήν ἐφαρμόζουν «νόμο πού τό περιεχόμενό του εἶναι ἀντίθετο πρὸς τό Σύνταγμα».

Ἡ ἀποδοχή τοῦ ἰσχυρισμοῦ ὅτι οἱ κανόνες τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου, πού παράγεται μετά τήν ἔνταξη ἑνός κράτους στήν Κοινότητα, δέν εἶναι δυνατόν νά προσκρούουν στό Σύνταμά του, ἐάν ἡ ἔνταξη ἔγινε κατὰ κάποιο τρόπο συνταγματικά ἔγκυρο, ὀδηγεῖ στό ἀναπόφευκτο συμπέρασμα ὅτι τό Σύνταγμα καταχυρώνει α priori τήν οὐσιαστική συνταγματικότητα κανόνων ἀγνώστου περιεχομένου, ἐφόσον πρόκειται γιά κανόνες κοινοτικοῦ δικαίου. Αὐτό ὅμως ἤδη ἀποτελεῖ ἕνα νομικό absurdum.

2. Ἡ κοινοτική ἀπάντηση: ὑπερέχω ἐγώ!

α) Ἡ κατάτμηση τῆς κυριαρχίας τῶν Κρατῶν μελῶν.

Μιά πρώτη ἀπάντηση στό ζήτημα τῶν σχέσεων κοινοτικοῦ καί ἐσωτερικῶν δικαίων ἐμφανίζεται νά παρέχει τό ἴδιο τό κοινοτικό δίκαιο. Σύμφωνα μέ τήν κρατοῦσα ἀντίληψη στή θεωρία τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου, καί ἰδίως σύμφωνα μέ ὅσα

νομολογεί τό Δικαστήριο τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων, πρόβλημα τέτοιων σχέσεων δέν ὑπάρχει: τό κοινοτικό δίκαιο ὑπερέχει παντοῦ, πάντοτε καί ἔναντι παντός κανόνα ἐσωτερικοῦ δικαίου.¹

1. Μέ τούς ὅρους «Κοινότητα» ἢ «Κοινοτήτες», ὅταν προκύπτει ἡ δέν διευκρινίζεται διαφορετικά, νοοῦνται οἱ ΕΟΚ, ΕΚΑΧ, ΕΚΑΕ.

Τό θέμα τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στό κοινοτικό καί στά ἔθνηκα δίκαια εἶναι ἀπό τά περισσότερο συζητημένα καί συζητούμενα στόν χῶρο τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου καί ἡ σχετική βιβλιογραφία ἀχάνης ἀλλά συχνά ἐπαλαμβανόμενη.

Ἐπί τῆν ἑλληνική βιβλιογραφία βλ. *Δαγτόγλου*, Εὐρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο, I, σ. 183 ἐπ., *Χλωροῦ*, Ἡ ὑπεροχή τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου ἔναντι τοῦ ἐθνικοῦ δικαίου, Δικηγορικοῦ Συλλόγου Θεσσαλονίκης, Πρακτικά Συνεδρίου «Οἱ Ἕλληνες δικηγόροι καί ἡ Εὐρωπαϊκή Κοινότητα», σ. 37 ἐπ., *Μαντάκη*, Τά ὅρια τῆς κοινοτικῆς ἀρμοδιότητος καί ἡ συνταγματική θεώρησή τους, 10 ΤοΣ (1984), ἰδίως σ. 471 ἐπ., *Καλογερόπουλου*, Ἡ ἀρχή τῆς ὑπεροχῆς τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου ἔναντι τοῦ δικαίου τῶν Κρατῶν μελῶν, 6 ΤοΣ (1980), σ. 1 ἐπ.

Ἀνάμεσα στά χαρακτηριστικά δημοσιεύματα ξένων συγγραφέων περιλαμβάνονται: *Constantinesco*, La spécificité du droit communautaire, 1 R.T.D.E. (1966), σ. 1 ἐπ., *τοῦ ἴδιου*, Das Recht der Europäischen Gemeinschaften, I, σ. 633 ἐπ., *Teitgen*, Droit institutionnel communautaire, ἰδίως σ. 129 ἐπ. καί 268 ἐπ., *Pescatore*, Le droit de l'intégration, ἰδίως σ. 31 ἐπ., *τοῦ ἴδιου*, L'ordre juridique des Communautés européennes, σ. 227 ἐπ. καί ἰδίως σ. 254 ἐπ., *Taylor*, The European Communities and the Obligation of Membership: Claims and Counter-claims, Int. Aff., 1981, σ. 236 ἐπ., *Louis*, La primauté du droit communautaire, σέ συλλογικό τόμο Les recours des individus devant les instances nationales en cas de violation du droit communautaire, σ. 145 ἐπ., *Lagrange*, ἀγόρευση του ὡς Γενικοῦ Εἰσαγγελέα στήν ὑπόθεση Costa/ENEL, Rec. 1964, σ. 1171 ἐπ., *τοῦ ἴδιου*, La primauté du droit communautaire sur le droit national, Semaine de Bruges 1965, σ. 21 ἐπ., *Reischl*, ἀγόρευση του ὡς Γενικοῦ Εἰσαγγελέα στήν ὑπόθεση Simmenthal, Rec. 1977, σ. 647 ἐπ., *Catalano*, La position du droit communautaire sur le droit des États membres, Semaine de Bruges 1965, σ. 53 ἐπ., *Paone*, Primato del diritto comunitario e disapplicazione del diritto degli Stati membri, Riv. Dir. Int., 1978, σ. 429 ἐπ., *Stein*, Lawyers, Judges, and Making a Transnational Constitution, 75 A.J.I.L. (1981), σ. 1 ἐπ.,

Πράγματι, τό κοινοτικό δίκαιο, ήδη από τά πρώτα στάδια τῆς διαμόρφωσῆς του, ἐμφανίστηκε ὡς κλειστό σύστημα δικαίου, μέ τή δική του ἐσωτερική συνοχή καί δυναμική, τή δική του (ἐσωτερική) ἱεράρχηση κανόνων δικαίου καί τή διατυπωμένη ἀπό τά δικά του ἀρμόδια ὄργανα ἀξίωση νά ἐφαρμόζονται οἱ κανόνες του ἄμεσα καί ὁμοίομορφα στά Κράτη μέλη, ἔστω καί ἂν ἀντίκεινται ἀκόμη καί σέ αὐτούς τούς ἐθνικούς συνταγματικούς τούς κανόνες.

Ἡ ἀπαίτηση αὐτή, πού διατυπώθηκε κατ' ἐξοχήν στή νομολογία τοῦ Δικαστηρίου τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων, δέν ἀφήνει κανένα περιθώριο ἀμφιβολίας ὡς πρός τό περιεχόμενό της: « (...) ἡ ἐπίκληση κανόνων ἢ ἀρχῶν ἐθνικοῦ δικαίου κατὰ τήν ἐκτίμηση τῆς ἰσχύος τῶν πράξεων τῶν κοινοτικῶν ὀργάνων θά διερρήγνυε τήν ἐνότητα τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου. Ἡ ἰσχύς τῶν πράξεων αὐτῶν μπορεῖ νά κριθεῖ μόνο κατὰ τό κοινοτικό δίκαιο γιατί κανενός εἴδους κανόνες ἐθνικοῦ δικαίου δέν μποροῦν νά ὑπερισχύσουν τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου — τό ὁποῖο δημιουργήθηκε ἀπό τήν Συνθήκη καί ἐπομένως ἀπορρέει ἀπό μίαν αὐτόνομη πηγή δικαίου — χωρίς νά χάσει τό κοινοτικό δίκαιο τόν χαρακτήρα του, ὡς κοινοτικοῦ δικαίου, καί χωρίς νά διακυβευθεῖ αὐτό τό ἴδιο τό θεμέλιο τῆς Κοινότητος. Γιά τόν λόγο αὐτόν ἡ ἰσχύς μιᾶς κοινοτικῆς πράξης ἢ ἐφαρμογή της σέ ἓνα Κράτος μέλος δέν

Ipsen, *Europäisches Gemeinschaftsrecht*, σ. 266 ἐπ. καί ἰδίως 277 ἐπ., *Saint-Esteben*, *Droit communautaire et droits nationaux*.

Εἰδικότερα, γιά τήν ἀντιμετώπιση τοῦ ζητήματος ἀπό τίς ἐθνικές ἐννομες τάξεις βλ., *Δαγτόγλου*, ὄπ.π., σ. 59 ἐπ., *Καλογερόπουλου*, ὄπ.π., σ. 4 ἐπ. Πρβλ. ἐπίσης τήν ἐπισκόπηση τῶν συναφῶν συνταγματικῶν διατάξεων τῶν Κρατῶν μελῶν πού κάνει ὁ *Παπαδημητρίου*, *Τό Σύνταγμα καί ἡ διαδικασία τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνοποιήσεως*, σ. 87 ἐπ., *Pescatore*, ὄπ.π., σ. 233 ἐπ., *Bebr*, *How Supreme is Community Law In The National Courts*, 11 *C.M.L.Rev.* (1974), σ. 3 ἐπ.

Στήν ὅλη παραπάνω βιβλιογραφία μπορεῖ νά προστεθεῖ καί ἡ εἰδικότερη βιβλιογραφία πού παραπέμπεται παρακάτω, στό Ἀναλυτικό Μέρος, Κεφ. 1ο, σ. 57 ἐπ.

μπορεί να επηρεασθεί από τόν ισχυρισμό ότι παραβιάζει ατομικά δικαιώματα προστατευόμενα από τό Σύνταγμα του κράτους αυτού ή τίς θεμελιώδεις αρχές του έθνικου Συντάγματος.»² Γι' αυτό και «κάθε έθνικός δικαστής, στόν όποιο ενάποκειται νά εφαρμόζει, μέσα στά πλαίσια τής άρμοδιότητάς του, τίς διατάξεις του κοινοτικού δικαίου, έχει τήν υποχρέωση νά εξασφαλίζει πλήρη τήν ισχύ τών κανόνων αυτών, αφήνοντας, άν είναι άναγκαίο, έξ ιδίας αυθεντίας άνεφάρμοστη κάθε αντίθετη διάταξη τής έθνικής νομοθεσίας, άκόμη και μεταγενέστερη, χωρίς νά πρέπει νά ζητήσει ή νά άναμείνει τήν έξάλειψή τής, είτε νομοθετικά είτε μέσα από όποιαδήποτε άλλη συνταγματική διαδικασία.»³

Γιά νά τεκμηριωθεί ή ύπεροχή του κοινοτικού δικαίου έναντι τών έθνικών, τό Δικαστήριο ανέπτυξε μία επιχειρηματολογία, σύμφωνα μέ τήν όποία, «(...) μέ τήν ίδρυση μιάς Κοινότητας για άπεριόριστο χρόνο, πού διαθέτει δικά τής όργανα, ικανότητα δικαίου και δικαιοπρακτική ικανότητα, ικανότητα του διεθνώς συμβάλλεσθαι και ιδίως γνήσια κυριαρχικά δικαιώματα, προερχόμενα από τόν περιορισμό τής άρμοδιότητας τών Κρατών μελών ή τήν μεταβίβαση κυριαρχικών δικαιωμάτων τών Κρατών μελών στην Κοινότητα, τά Κράτη μέλη περιόρισαν τήν κυριαρχία τους, άν και σέ στενά καθορισμένο πεδίο, και δημιούργησαν έτσι ένα σώμα δικαίου

2. Βλ. τήν απόφαση του Δικαστηρίου τής 17ης Δεκεμβρίου 1970 στην υπόθεση 11-70, Internationale Handelsgesellschaft mbH κατά Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel (αίτηση για έκδοση προδικαστικής απόφάσεως, πού υπέβαλε τό Verwaltungsgericht τής Φρανκφούρτης), Rec. 1970, σ. 1125 έπ.

3. Βλ. τήν απόφαση του Δικαστηρίου τής 9ης Μαρτίου 1978 στην υπόθεση 106/77 (Administration des finances de l'état κατά Societé anonyme Simmenthal, αίτηση του Pretore τής Susa για έκδοση προδικαστικής απόφάσεως), Rec. 1978, σ. 629 και εκεί τήν σκέψη 28, σ. 645. Πρβλ. και τήν Διάταξη του Δικαστηρίου τής 22ας Ιουνίου 1965 στην υπόθεση 9/65 (Acciaierie San Michele s.p.A. κατά Άνωτάτης Άρχής τής Εύρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα), Rec. XIII (1965), σ. 35 έπ., ιδίως σ. 37.

πού είναι δεσμευτικό για τους πολίτες τους και για αυτά τα ίδια. (...) 'Η μεταβίβαση [αυτή], πού έγινε από τα Κράτη μέλη (...) συνεπάγεται λοιπόν έναν όριστικό περιορισμό τῶν κυριαρχικῶν τους δικαιωμάτων. (...)»⁴

Βασικό πόρισμα τῆς νομολογίας αὐτῆς εἶναι ὅτι ἡ ὑπεροχή τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου ἔναντι τῶν ἐθνικῶν ἐμφανίζεται ὡς ἐγγενές, ἀναπόσπαστο στοιχεῖο τῆς ἴδιας τῆς φύσης τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου: ἐφόσον τὰ κράτη θέλησαν νά συγκροτήσουν τὴν Κοινότητα, προσδίδοντάς της τὰ χαρακτηριστικά πού προκύπτουν ἀπὸ τίς ἰδρυτικὲς Συνθήκες, ἀποδέχτηκαν ταυτόχρονα, καὶ μάλιστα — ὅπως ρητὰ ἀναφέρεται: στίς Συνθήκες — γιά χρόνο ἀπεριόριστο,⁵ τὴ δημιουργία μιᾶς νέας ἐννομης τάξης, τῆς κοινοτικῆς, ἡ ὁποία, γιά τοὺς τομεῖς πού ρυθμίζει, βρίσκεται σέ ὑπέρτερη ἱεραρχική κλίμακα ἔναντι τῶν ἐθνικῶν ἐννόμων τάξεων. 'Η ἀποδοχή ἀπὸ τὰ Κράτη μέλη τῆς ὑπεροχῆς τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου ἔναντι καὶ αὐτῶν τῶν συνταγματικῶν κανόνων τους εἶναι ἕνας παράγων σημαντικός, ἴσως, γιά τὴν ἀνεμπόδιστη ἐφαρμογὴ τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου, ὄχι ὅμως καὶ ἀπαραίτητος γιά νά ὑπάρξει ἡ ὑπέρτερη ἰσχὺς του, ἡ ὁποία ἀντλεῖ ἐπαρκές κύρος μέσα ἀπὸ τὸ σύστημα τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου, χωρὶς νά ἔχει ἀνάγκη ἐθνικῶν συνταγματικῶν ἐρεισμάτων. Τὰ Κράτη μέλη ἐντασσόμε-

4. Βλ. τὴν ἀπόφαση τοῦ Δικαστηρίου τῆς 15ης Ἰουλίου 1964, στὴν ὑπόθεση 6/64 *Flaminio Costa κατά ENEL*. (αἴτηση τοῦ *Giudice Conciliatore* τοῦ Μιλάνου γιά ἐκδοση προδικαστικῆς ἀποφάσεως), *Rec.* 1964, σ. 1145 ἐπ. καὶ ἐκεῖ 1159-1160.

5. 'Η ἐξαίρεση τῆς ΣυνθΕΚΑΧ, πού ὀρίζει 50 ἔτη ὡς χρόνο ἰσχύος της, δὲν ἀλλοιώνει τὰ παραπάνω, βλ. ἀντὶ πολλῶν *Dagloglou*, *How Indissoluble is the Community?*, σέ συλλογικὸ τόμο *Dagloglou* (ἐκδ.) *Basic Problems of the European Community*, σ. 258-260. Πρβλ. ὅμως καὶ τὰ ἐκεῖ, σ. 259, παρατιθέμενα παραδείγματα ἄλλων διεθνῶν συνθηκῶν, οἱ ὁποῖες, ἐνῶ εἶχαν προβλεφθεῖ γιά ἀπεριόριστο χρόνο, ἔπαψαν κάποτε νά ἰσχύουν, καὶ τὸ τελικὸ συμπέρασμα, σ. 260, ὅτι ἡ ἀπεριόριστη διάρκεια τῶν Συνθηκῶν τῆς Κοινότητας δὲν συνεπάγεται ἀναγκαστικά καὶ ἀπὸ μόνη της τὴν ἐσσεὶ λειτουργία τῆς Κοινότητας.

να στήν Κοινότητα αποδέχτηκαν ταυτόχρονα και την υπεροχή του κοινοτικού δικαίου έναντι οίουδήποτε κανόνα των δικών τους δικαίων.

Μία από τις πιο περιεκτικές, και απόλυτες, διατυπώσεις της αντίληψης αυτής ανήκει στον καθηγητή Teitgen, κατά τον οποίο οι ιδρυτικές Συνθήκες της Κοινότητας «δεν ιδρύουν, όπως κάνουν οι περισσότερες διεθνείς συνθήκες, μία έννομη τάξη απόλυτου συμβατικού συντονισμού των κρατικών κυριαρχιών — θεμελιώνουν μία κοινότητα αυτόνομη, εξοπλισμένη με μία δική της θεσμική αρχή, ενόψει σταδιακής θέσπισης μιας τάξης ύποταξης στο κοινοτικό συμφέρον των κυριαρχιών των Κρατών μελών και των εθνικών συμφερόντων.»⁶

Η παραπάνω επιχειρηματολογία αρκεί για να νομιμοποιήσει, από άποψη κοινοτικού δικαίου, την νομιμότητα της αξίωσης για υπεροχή του κοινοτικού δικαίου έναντι των εθνικών, δεν είναι όμως καθόλου βέβαιο ότι αρκεί για να τεκμηριώσει την εθνική αποδοχή της υπεροχής αυτής. Ούτε, ακόμη λιγότερο, κάποιον καταναγκασμό των Κρατών μελών να δέχονται, εκόντα άκοντα, την υπεροχή του κοινοτικού δικαίου.

Για να ενισχυθεί ή επιχειρηματολογία αυτή καταβλήθηκε προσπάθεια να διατυπωθούν θεωρητικά επιχειρήματα ισχυρά και για τό κοινοτικό και για τά εθνικά συστήματα δικαίου. Τό πιο άκραιο, αλλά και τό πιο χαρακτηριστικό από τά επιχειρήματα αυτά βασίζεται στην κατασκευή περι «διαιρετού» της κυριαρχίας: ή εθνική κυριαρχία φέρεται να αποτελεί μέγεθος διαιρετό. Τά Κράτη μέλη επικυρώνοντας σύμφωνα μέ τούς δικούς τους συνταγματικούς κανόνες τίς ιδρυτικές Συνθήκες, θεωρείται, κατά την άποψη αυτή, ότι μεταβίβασαν όριστικά και κατά τρόπο μή

6. Βλ. *Teitgen*, όπ.π., σ. 130.

Υπάρχουν και άλλες αποφάσεις πού αναφέρονται στό θέμα αυτό, βλ., π.χ., τίς παρατιθέμενες από *Waelbroek*, *Examen de jurisprudence* (1971 à 1977), 32 *Révue critique de la jurisprudence belge* (1978), σ. 97-99.

αντιστρέψιμο ένα τμήμα της κυριαρχίας τους, υπό την έννοια ότι πρόκειται για ένα τμήμα αυτής καθ' έαυτήν της συντακτικής τους εξουσίας και όχι απλά και μόνον όρισμένες αρμοδιότητες, νοούμενες ως εκφράσεις των συντεταγμένων εξουσιών και προϊόντα της συντακτικής εξουσίας. Διαφορετικά, επιχειρηματολογείται, δεν είναι δυνατόν να εξηγηθεί το γεγονός ότι το κοινοτικό δίκαιο έχει την ικανότητα να παράγει, με βάση αποκλειστικά και μόνον δικές του διαδικασίες, κανόνες άμεσα εφαρμόσιμους και να δεσμεύει έτσι τὰ Κράτη μέλη όχι μόνον ως προς όσα συμφώνησαν κατά την επικύρωση των Συνθηκῶν, αλλά και ως προς όσα πρόκειται να προκύψουν στο μέλλον από την εξέλιξη του αυτόνομου, πλέον, κοινοτικού δικαίου. Αυτή η ικανότητα δεν μπορεί παρά να πηγάζει από το ποσοστό της κυριαρχίας που μεταβίβασαν, περίπου σαν να επρόκειτο για κυριότητα, στην Κοινότητα τὰ Κράτη μέλη.

Τήν πιό χαρακτηριστική ίσως ανάπτυξη της άποψης περί του διαιρετού της κυριαρχίας επιχειρεί ο Pescatore,⁷ ο όποιος και επιδιέδεται και σέ μία προσπάθεια για σύντομη θεωρητική τεκμηρίωση της άποψής του. Ο πυρήνας του επιχειρηματός του συνίσταται στο ότι ή προσχώρηση σέ μία διαδικασία ολοκλήρωσης, δηλαδή σέ μία διαδικασία ή όποια συνεπάγεται κάποιου είδους συγχώνευση κρατῶν σέ μία νέα μορφή κρατικής οργάνωσης, δεν μπορεί παρά να συνεπάγεται απώλεια κυριαρχίας. Ο Pescatore δέχεται ότι οι σχέσεις που διέπονται από τό «κλασικό» διεθνές δίκαιο στηρίζονται στην αναγνώριση της πλήρους, απόλυτης και αδιαίρετης κυριαρχίας σέ κάθε κράτος, θεωρεί όμως λάθος την μετατροπή αυτής της έννοιας σέ «απόλυτη νομική αρχή». Καί αυτό διότι, όπως πιστεύει, αν δεχθεί κανείς την απόλυτη και αδιαί-

7. Βλ. ιδίως *Pescatore*, *Le droit de l'intégration*, σ. 31 έπ. (πρβλ. και σ. 48 έπ.) και *του ίδιου*, *L'apport du droit communautaire au droit international public*, 6 C.D.E. (1970), σ. 501 έπ. και ιδίως σ. 502-514, όπου και συνοπτική παρουσίαση σχετικής συζήτησης και περαιτέρω βιβλιογραφικές παραπομπές.

ρευτη κυριαρχία ως *a priori*, θά βρεθεί σε άμνηχανία να εξηγήσει ικανοποιητικά «τόν, πολύ πραγματικό, ώστόσο, τύπο των διεθνών σχέσεων πού αναπτύσσεται όταν επιτρέπεται μιά διαίρεση ή ανακατανομή των κυριαρχιών».⁸ Άποδοχή του απόλυτου και αδιαίρετου της κυριαρχίας δέν εξηγεί τό «παράδοξο» κρατών τά όποια έχουν προσχωρήσει σε ένα σύστημα ολοκλήρωσης διατηρώντας όμως πλήρως τήν κυριαρχία τους. Μιά τέτοια αντίληψη οδηγεί στην ένδεχόμενη άρνηση της άποδοχής των αποτελεσμάτων της ολοκλήρωσης. Ο *Pescatore*, επιχειρεί επίσης να παραβάλει αυτό πού θεωρεί «ανακατανομή κυριαρχιών» ανάμεσα στα Κράτη μέλη και στην Κοινότητα, μέ τήν διάκριση των έξουσιών μέσα στό έσωτερικό ενός κράτους, κάνοντας λόγο για μιά «γνήσια διάκριση των έξουσιών σε διεθνές επίπεδο».⁹ Πρόκειται για παραβολή τουλάχιστον άτυχή, διότι παραβλέπει τό στοιχειώδες ότι ή «άρχή» της «διάκρισης των έξουσιών» νοείται ως «διάκριση λειτουργιών», πού όλες είναι έκφάνσεις μιās έξουσίας, της κρατικής, και κατά κανέναν τρόπο δέν πρόκειται για «διάκριση κυριαρχιών».¹⁰

Τό επίχειρημα πού επιδιώκει να τεκμηριώσει τήν υπεροχή του κοινοτικού δικαίου στην κατάτμηση και μεταβίβαση κρατικής κυριαρχίας, στηρίζεται σε μιά έννοιολογική κα-

8. Βλ. *Pescatore*, *Le droit de l'intégration*, σ. 34.

9. Βλ. *Pescatore*, *L'apport du droit communautaire au droit international public*, όπ.π., σ. 503 και 512.

10. Πρβλ. *Constantinesco*, *Das Recht der Europäischen Gemeinschaften*, I, σ. 359-360, ό όποιος παρατηρεί ότι δέν δικαιολογείται ή μεταφορά αυτού του «τυπικού μοντέλου των κρατικών δομών στις Εύρωπαϊκές Κοινότητες» (βλ. και τίς εκεί, σ. 357, ειδικές βιβλιογραφικές παραπομπές στό θέμα της εφαρμογής της «άρχης» της διάκρισης των έξουσιών στην Κοινότητα). Ο *Pescatore*, πάντως, σε επόμενα δημοσιεύματά του δέν επέμεινε στό σχήμα της διάκρισης των έξουσιών.

Γιά τήν διάκριση των έξουσιών βλ., γενικά και άντί άλλων, *Μάνεση*, *Αί έγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος*, II, σ. 351 έπ., όπου, ιδίως σημ. 3, και πλούσιες βιβλιογραφικές παραπομπές, *του ίδιου*, *Παραδόσεις*, σ. 339 έπ., *Τσάτσου*, *Συνταγματικό Δίκαιο*, σ. 264-265.

τασκευή και αναπτύσσεται σέ μία μεθοδολογική ασυνέπεια. Κατασκευάζει τήν έννοια κάποιας «διαιρετής κυριαρχίας» γιά νά τήν χρησιμοποιήσει στή συνέχεια. Ἄλλά πρῖν χρησιμοποιηθεῖ ἡ έννοια τῆς «διαιρετής κυριαρχίας» πρέπει προηγουμένως νά καταδειχθεῖ ὅτι ἡ κυριαρχία μπορεῖ νά διαιρεῖται χωρίς νά ἀποβάλλει τά ἐγγενῆ μέ τήν ὑπόστασή της χαρακτηριστικά. Αὐτό στήν συγκεκριμένη περίπτωση δέν γίνεται.

Ἡ κυριαρχία ὅμως, ὅπως ἔχει διαμορφωθεῖ ἱστορικά ὡς νομική καί πολιτική έννοια, δέν εἶναι δυνατόν νά διαιρευθεῖ — ἡ ὑπάρχει πλήρης ἢ δέν ὑπάρχει καθόλου. Γιά νά σταθεῖ κανεῖς μόνον στά κλασικά λόγια τοῦ Ρουσό: «Λέω λοιπόν ὅτι ἡ κυριαρχία (...) δέν μπορεῖ νά ἀπαλλοτριωθεῖ κι ὅτι ὁ κυρίαρχος, πού εἶναι ὄν συλλογικό, δέν εἶναι δυνατόν νά ἀντιπροσωπευθεῖ παρά μονάχα ἀπό τόν ἑαυτό του. (...) Ὁ κυρίαρχος μπορεῖ θαυμάσια νά πει: Σήμερα θέλω ὄ,τι θέλει ὁ τάδε ἄνθρωπος, ἢ ἔστω, ὄ,τι λέει πώς θέλει. Δέν μπορεῖ, ὅμως, νά πει: Ὁ,τι θελήσει αὔριο αὐτός ὁ ἄνθρωπος, θά τό θελήσω καί ἐγώ. (...) Γιά τόν ἴδιο λόγο πού ἡ κυριαρχία εἶναι ἀναπαλλοτρίωτη εἶναι καί ἀδιαίρετη. Γιατί ἡ θέληση ἢ εἶναι γενική ἢ δέν εἶναι. (...) Παρακολουθώντας (...) θά βροῦμε ὅτι κάθε φορά πού θαρροῦν πώς βλέπουν τήν κυριαρχία κομματιασμένη, γελιοῦνται, διότι τά δικαιώματα, πού τά παίρνουν γιά μέρη τῆς κυριαρχίας, εἶναι ὅλα τους ὑποταγμένα σ' αὐτήν καί προϋποθέτουν πάντοτε μιάν ὑπέρτατη θέληση (...)»¹¹ Κατά τή λιτή διατύπωση τοῦ Harold Laski ἡ θέληση τῆς κυρίαρχης ἐξουσίας στό κράτος «εἶναι ἀδιαίρετη γιά τόν λόγο ὅτι, ἐάν ἡ ἐξουσία, πάνω σέ ὀρισμένες λειτουργίες ἢ πρόσωπα, ἐναποτεθεῖ, ἀπόλυτα καί ἀμετάκλητα σέ ἕνα δεδομένο σῶμα, τότε ὁ κυρίαρχος παύει νά ἀπολαμβάνει ὀλοκληρωτική ὑπεροχή καί συνεπῶς παύει ἐξ ὀρισμοῦ νά εἶναι κυρίαρχος.»

11. Βλ. Ρουσό, Τό κοινωνικό συμβόλαιο, (μετάφραση Λό Σκόκκο), σ. 25-27.

Ἡ ἴδια θέληση «εἶναι ἐπίσης σαφῶς ἀναπαλλοτρίωτη γιὰ τὸν προφανή λόγο ὅτι ἐάν μιά κυρίαρχη ἀρχὴ χωρισθεῖ ἀπὸ τὴν κυριαρχία της δέν μπορεῖ νὰ τὴν ἀνακτήσει μὲ βάση τὴν δική της θέληση.»¹² Ἀκόμη ἐπιγραμματικότερα, σύμφωνα μὲ τὸν Κέλσεν, «τὸ ὅτι ἓνα κράτος εἶναι κυρίαρχο σημαίνει ἐξ ὀρισμοῦ ὅτι δέν μπορεῖ νὰ τεθεῖ τὸ ἐρώτημα σχετικά μὲ μιά βάση ἰσχύος πού βρίσκεται ἔξω ἀπὸ αὐτὸ τὸ σύστημα.»¹³

Ἡ μεθοδολογικὴ ἀσυνέπεια στὴν ἐπιχειρηματολογία πού τεκμηριώνει τὴν ὑπεροχὴ τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου στό «δικαιρετό» τῆς κυριαρχίας συνίσταται στό ὅτι, ἐνῶ ἡ ἐπιχειρηματολογία αὐτὴ, ἐμφανίζεται νὰ «ἀνατρέπει» τὴν ἔννοια τῆς κυριαρχίας, ἀποσπώντας καὶ ἀπορρίπτοντας ἓνα ἐγγενές καὶ ἀναπόσπαστο χαρακτηριστικὸ της — τὸ ἐνιαῖο καὶ ἀδιαίρετο της — τὴν θεωρεῖ ἀμέσως μετὰ «ἀποκατασταθεῖσα» γιὰ νὰ στηρίξει τὴν ὑπεροχὴ τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου πάνω σὲ ἓνα ἄλλο χαρακτηριστικὸ τῆς ἴδιας ἔννοιας, ἐγγενές καὶ ἀναπόσπαστα συνδεδεμένο μὲ ἐκεῖνο πού μόλις «ἀποσπάσθηκε»: στὴν ιδιότητά της νὰ παράγει, αὐτὴ μόνη, τὴν ἱεραρχικὰ ἀνώτατη βούληση.¹⁴

12. *Laski*, *A Grammar of Politics*, σ. 50 καὶ γενικότερα, σ. 44 ἐπ.

13. *Kelsen*, *Allgemeine Staatslehre*, σ. 103, βλ. καὶ γενικότερα σ. 102 ἐπ. Βλ. ἐπίσης τὴν συνοπτικὴ παρουσίαση τῆς διαμόρφωσης καὶ ἐξέλιξης τῆς ἔννοιας τῆς κυριαρχίας σὲ *Διατόλου*, *Περὶ κυριαρχίας, καὶ (σχετικά μὲ τὸ ἀδιαίρετο τῆς κυριαρχίας) ἐκεῖ, ἰδίως σ. 58-60 καὶ 70-71, καθὼς καὶ τὴν ἐκεῖ, σ. 82 ἐπ. ἐπιλογὴ βασικῆς βιβλιογραφίας καὶ Παπαδημητρίου, ὀ.π.π., σ. 16 ἐπ. Τὴν κυριαρχία θεωρεῖ ἀδιαίρετη π.χ. καὶ κλασικὴ σοβιετικὴ ἀντίληψη περὶ μαρξιστικῆς θεωρίας τοῦ κράτους καὶ τοῦ δικαίου, βλ. τὸ συλλογικὸ ἔργο *Marxistische Staats- und Rechtstheorie*, (γερμανικὴ μετάφραση ἀπὸ τὸ ρωσικὸ πρωτότυπο, ἐκδ. Pahl - Rugenstein, Κολωνία, 1974), σ. 152-153.*

14. Τελικὰ, δύσκολα μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀποφύγει τὸν πειρασμὸ νὰ διαπιστώσει ὀρισμένα οἰονεὶ μεταφυσικὰ χαρακτηριστικὰ πού βρίσκονται στὸν πυρῆνα τῆς ἐπιχειρηματολογίας αὐτῆς: τὸ Κράτος μέλος μὲ τὴν — ἄραγε ποιάς φύσης; — πράξη κύρωσης τῶν ἰδρυτικῶν Συνθηκῶν μεταβιβάζει, κατὰ κάποιον τρόπο ὅπως ἓνας κληρικὸς μὲ τὸ χρίσμα τὴν ἱεροσύνη, ὀριστικὰ ἓνα τμῆμα τῆς κυριαρχίας του στὶς Κοινότητες. Ταυ-

Δέν προτείνεται, δηλαδή, μέ τό ἐπιχείρημα αὐτό μία νέα θεώρηση τῆς ἔννοιας τῆς κυριαρχίας, ἀλλά ἐπιχειρεῖται νά στηριχθεῖ ἓνα νομικό συμπέρασμα ταυτόχρονα καί στήν ἔννοια τῆς κυριαρχίας καί στήν ἀναίρεσή της.

Ἄνεξάρτητα ὁμῶς ἀπό τίς παραπάνω ἐννοιολογικές παρατηρήσεις, ἡ νομική κυριαρχία ἔχει καί ἓνα πραγματικό περιεχόμενο. Πρόκειται γιά τήν ἰκανότητα τοῦ κυριάρχου νά ἐπιβάλλει, ὡς νόμο, τή δική του θέληση καί νά μὴν δέχεται τήν ἐπιβολή καμιάς ἄλλης θέλησης χωρίς τήν δική του συναίνεση ἢ ἀνοχή. Ἡ Κοινότητα δέν ἔχει τή νομική ἰκανότητα νά ἐκτελέσει μόνη της τίς ἀποφάσεις της στίς ἐπικράτειες τῶν Κρατῶν μελῶν. Ἐπαφίεται στά οἰκεία κρατικά ὄργανα, τά ὁποῖα ὁμῶς λειτουργοῦν μέ βάση τούς ἐθνικούς συνταγματικούς κανόνες καί ἐφαρμόζουν ξένους κανόνες ἄν, ὅταν, καί στόν βαθμό πού θεωροῦν ὅτι τούς τό ἐπιτρέπουν τά Συντάγματα τους. Ἐπίσης, ἡ Κοινότητα δέν διαθέτει μηχανισμό καταναγκαστικῆς ἐπιβολῆς καί καταστολῆς ὥστε νά κάμψει τήν ἐνδεχόμενη ἀντίδραση ἑνός Κράτους μέλους στήν ἐκτέλεση κάποιων ἀποφάσεών της. Τό κ ρ ί σ ι μ ο ζ ἦ τ η μ α δέν βρῖσκεται στήν πιθανή, ἀλλ' ὄχι βέβαιη, εὐχέρεια τῆς Κοινότητας νά ἐπιβάλλει τή θέλησή της, ἐξαναγκάζοντας τό κράτος νά συναινέσει γιά τόν φόβο ἐνδεχομένων οἰκονομικῶν ἢ ἄλλων κυρώσεων, ἀλλά στήν δυνατότητά της νά ἐπιβάλλει, τελικά κάθε φορά, τή θέλησή της ἀκόμη καί ἄν δέν ἐπιτύχει νά ἐκβιάσει τήν συναίνεση τοῦ Κράτους μέλους, στήν ἐπικράτεια τοῦ ὁποῖου θά ἐκτελεστοῦν, σέ τελευταία ἀνάλυση, οἱ κοινοτικές ἀποφάσεις. Ἡ Κοινότητα

τόχρονα ὁμῶς — καί ἀντίθετα ἀπό τόν κληρικό πού δέν χάνει τίποτε ἀπό τήν ἀδιαίρετη ἱεροσύνη του — χάνει τό τμήμα τῆς κυριαρχίας πού μεταβίβασε, μένεται μέ λιγότερη κυριαρχία ἀπό ὅση εἶχε πρῖν. Τό τμήμα τῆς κυριαρχίας πού ἔχει ἀπωλεσθεῖ ὀριστικά γιά τό κράτος πού τό μεταβίβασε, ἀκολουθεῖ πλέον τόν δικό του, τόν κοινοτικό δρόμο. Ἐτσι τό κράτος δέν μπορεῖ πιά νά ἀσκήσει τό τμήμα τῆς κυριαρχίας πού παρεχώρησε.

ὅμως δέν ἔχει οὔτε τήν ἀρμοδιότητα, οὔτε τήν ὑλική δύναμη νά κάμπτει τέτοιας μορφῆς ἀντιδράσεις τῶν Κρατῶν μελῶν. Ἄρα δέν ἔχει κυριαρχία.¹⁵

β) Ὁ «αὐστηρός διαχωρισμός» τῶν κοινοτικῶν ἀπό τίς κρατικές ἀρμοδιότητες

Ἡ ὑποχρέωση τῶν Κρατῶν μελῶν νά ἐφαρμόζουν τό κοινοτικό δίκαιο συνάγεται, σύμφωνα μέ μιάν ἄλλη, λιγότερο ἀκραία καί περισσότερο «πραγματιστική» ἐπιχειρηματολογία, ἀπό τήν μεταβίβαση ἀρμοδιοτήτων τήν ὁποία πραγματοποίησαν τά Κράτη μέλη. Μέ τήν ὑπογραφή τῶν ἰδρυτικῶν Συνθηκῶν τῶν Κοινοτήτων ἢ τῶν Πράξεων Προσχώρησης σ' αὐτές, τά Κράτη μέλη χορήγησαν στήν Κοινότητα μιá γενική ἀρμοδιότητα νά διαχειρίζεται ὀρισμένους τομείς τῆς οἰκονομικῆς τους ζωῆς, ἀρμοδιότητα ἢ ὁποία ἀναλύεται σέ ἀντίστοιχες ἐπί μέρους ρυθμιστικές, ἐκτελεστικές καί δικαστικές ἀρμοδιότητες τῶν κοινοτικῶν ὀργάνων.¹⁶

Ἡ ἀντίληψη αὐτή ἀποτυπώνεται σέ μιá ἀπό τίς παλαιές ἀποφάσεις τοῦ Δικαστηρίου τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων. «(...) Ἡ Συνθήκη ΕΚΑΧ», σημειώνεται στό σκεπτικό τῆς ἀπόφασης *Humblet*, «ἐμφορεῖται ἀπό τήν ἀρχή ἑνός αὐστηροῦ διαχωρισμοῦ τῶν ἀρμοδιοτήτων τῶν κοινοτικῶν ὀργάνων καί ἐκεῖνων τῶν Κρατῶν μελῶν (...) τό κοινοτικό δίκαιο δέν ἀναγνωρίζει στά ὄργανα τῆς Κοινότητος τό δικαίωμα νά ἀκυρώνουν νομοθετικές ἢ διοικητικές πράξεις τῶν Κρατῶν μελῶν». Τά ἀρθρα 171 τῆς Συνθήκης ΕΟΚ καί 143 τῆς Συν-

15. Ἡ ἔμμονή στήν ἀντίθετη πίστη εὐλόγα ὑπενθύμισε στόν *Saint-Esteben*, ὀπ.π., σ. 35, τήν ῥῆση τοῦ *Bossuet*, ὅτι «le plus grand dérèglement d'esprit est de croire que les choses sont ce qu'on voudrait qu'elles fussent, non ce qu'elles sont».

16. Βλ. *Lagrange*, ὀπ.π., σ. 22 καί ἰδίως σ. 24-25 καί 26 ἑπ., *Catalano*, ὀπ.π., σ. 57 ἑπ. Στήν Ἑλλάδα τήν ἴδια ἀποψη ὑποστηρίζει ὁ *Μαυτακῆ*, ὀπ.π., σ. 477-478 καί 480 ἑπ.

θήκης ΕΚΑΧ, συνεχίζει τό σκεπτικό, «δέν περιβάλλουν παρά μόνο μέ αναγνωριστική δύναμη τίς αποφάσεις τοῦ Δικαστηρίου σέ περίπτωση παράβασης ὑποχρεώσεων πού προκύπτουν ἀπό τή Συνθήκη, ὑποχρεώνοντας τά κράτη νά λάβουν τά μέτρα πού συνεπάγεται ἡ ἐκτέλεση τῆς ἀπόφασης». ¹⁷

Δέν τίθεται, λοιπόν, σύμφωνα μέ τήν ἐπιχειρηματολογία αὐτή, ζήτημα ἱεραρχικῆς κατάταξης κοινοτικῶν καί ἐθνικῶν κανόνων, ἔτσι ὥστε νά ὑπερισχύουν οἱ κοινοτικοί, ἐπειδή βρισκονται σέ ὑπέρτερη ἱεραρχική κλίμακα. ¹⁸ Ὑπάρχει, ἀντίθετα, μία καθ' ὕλην κατάταξη: οἱ κοινοτικοί κανόνες ρυθμίζουν ἄλλους τομεῖς καί ἄλλους οἱ ἐθνικοί. Τά Κράτη μέλη ἔχουν τήν ὑποχρέωση νά μὴν ὑπερβαίνουν τά ὅρια τῶν ἀρμοδιοτήτων τους, τά ὁποῖα, ἄλλωστε, πηγάζουν ἀπό τήν δική τους κοινή θέληση, ὅπως αὐτή διατυπώνεται στίς ἰδρυτικές Συνθήκες. Ἀκόμη περισσότερο, τά Κράτη μέλη δέν ἔχουν πιά τή νομική δυνατότητα νά ἀσκήσουν ἀρμοδιότητες πού μεταβίβασαν στήν Κοινότητα, ἡ ὁποία καί ἔχει ὑπεισέλθει, ὡς πρός τίς μεταβιβασθεῖσες ἀρμοδιότητες, στή θέση τῶν Κρατῶν μελῶν. Κατά συνέπεια, ἂν κάποιο κρατικό ὄργανο ἀναπτύξει δραστηριότητα πού ἀνήκει στήν κοινοτική ἀρμοδιότητα, οἱ πράξεις του δέν παράγουν ἔννομα ἀποτελέσματα — πρόκειται γιά σχεδόν τυπική περίπτωση ὑπέρβασης ἀρμοδιότητας.

Παράλληλα, τά Κράτη μέλη ἔχουν τήν ὑποχρέωση νά ἐφαρμόζουν τό κοινοτικό δίκαιο, νά συμμορφώνονται δηλαδή κατά τόν προσήκοντα σέ κάθε περίπτωση τρόπο μέ τίς

17. Βλ. τήν ἀπόφαση τοῦ Δικαστηρίου τῆς 16ης Νοεμβρίου 1960 στήν ὑπόθεση 6/60 (Humblet κατά βελγικοῦ κράτους), Rec. 1960, σ. 1129 ἐπ., καί ἰδίως σ. 1145-1146.

18. Βλ., π.χ., *Catalano*, ὀλ.π., σ. 61-62, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ὅτι δέν πρέπει νά γίνει ἀποδεκτό «ὅτι πρόκειται γιά μεταβίβαση κυριαρχίας (πράγμα τό ὁποῖο χαρακτηρίζει τό προτεκτοράτο), ἀλλά πρέπει νά ἀναγνωρισθεῖ ὅτι πρόκειται γιά κατανομή ἀρμοδιοτήτων ἢ ἐξουσιῶν, ἀκόμη καί κυριαρχικῶν.»

διάφορες κατηγορίες τῶν κοινοτικῶν κανόνων. Κάποτε, μάλιστα, τὰ κρατικά ὄργανα, καί σέ ὀρισμένες περιπτώσεις καί τὰ ἴδια τὰ Κράτη μέλη, μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὅτι ἐπιτελοῦν, ὡς πρός τήν ἐφαρμογή τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου, ρόλο ἀρχῶν οἱ ὁποῖες εἶναι ὑφιστάμενες τῶν κοινοτικῶν ὀργάνων.¹⁹

Ἡ παραπάνω θεώρηση τῶν σχέσεων κοινοτικοῦ καί ἐθνικοῦ δικαίου ἔχει ὡς πυρήνα τῆς τήν δυνατότητα ἐνός «αὐστηροῦ διαχωρισμοῦ» τῶν κοινοτικῶν ἀπό τίς ἐθνικές ἀρμοδιότητες: ἐφόσον ὑπάρχει αὐτός ὁ διαχωρισμός, τό κοινοτικό δίκαιο βρῖσκει τήν πλήρη ἐφαρμογή του καί δέν ὑφίσταται οὔτε ζήτημα οὔτε λόγος νά ἱεραρχηθοῦν οἱ κοινοτικοί κανόνες ὑπέρ τούς ἐθνικούς.

Διαχωρισμός κοινοτικῶν καί ἐθνικῶν ἀρμοδιοτήτων ὑπάρχει, δέν εἶναι ὅμως οὔτε αὐστηρός οὔτε πάντοτε σαφής. Τά ὅρια μεταξύ κοινοτικῶν καί ἐθνικῶν ἀρμοδιοτήτων δέν εἶναι δεδομένα, δέν συνιστοῦν πασίδηλο γεγονός.²⁰ Εἶναι ζήτημα ἐρμηνείας κανόνων, κοινοτικῶν ἢ καί ἐθνικῶν.

Οἱ ἀμφιβολίες περὶ τό νόημα τῶν Συνθηκῶν αἴρονται κατ' ἀρχήν μέ τήν ἐρμηνεία πού δίνει τό Δικαστήριο τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων. Αὐτό καλεῖται νά ἀποφανθεῖ ἂν, π.χ., ἀνήκει ἢ ὄχι στήν Κοινότητα ἡ ἀρμοδιότητα νά προσχωρήσει σέ μιά διεθνή σύμβαση μέ τήν ὁποία ρυθμίζονται ζητήματα ἀλιείας. "Ἐνα ἐθνικό δικαστήριο, ὅμως, μπορεῖ, σέ μιάν ἀμφιλεγόμενη περίπτωση ἢ καί σέ μιά περίπτωση σαφῆ μέν ἀπό τήν ἔποψη τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου, ἀμφισβητούμενη

19. Βλ. *Lagrange*, ὀ.π.π., σ. 29.

20. Ὁ *Maniákis*, ἀντιθέτως, ὀ.π.π., σ. 484, φρονεῖ ὅτι «ἡ πολυπλοκότητα τῶν χρησιμοποιουμένων κριτηρίων γιά τόν προσδιορισμό τῆς κοινοτικῆς ἀρμοδιότητας, γιά τόν καθορισμό τῶν ὁρίων τῆς καί τῶν εἰδικότερων μορφῶν ἐκδήλωσής τῆς, δέν πρέπει νά ὀδηγήσει ὡστόσο στό συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐν λόγω ἀρμοδιότητα εἶναι τελικά ἀπροσδιόριστη (...)». "Ὅμως τό κύριο πρόβλημα δέν βρῖσκεται στό ἂν ἡ κοινοτική ἀρμοδιότητα εἶναι ἢ ὄχι ἀπροσδιόριστη, ἀλλά στό ποιός τήν προσδιορίζει κατά τρόπο ἔγκυρο καί ἰσχυρό καί γιά τό κοινοτικό καί γιά τό ἐκάστοτε ἐθνικό δίκαιο.

ὅμως ἀπό τήν ἔποψη τοῦ ἐθνικοῦ δικαίου, νά θεωρήσει ὅτι πρόκειται γιά ζήτημα ἐρμηνείας ἐθνικοῦ κανόνα καί ὄχι κοινοτικοῦ, ὥστε νά θελήσει νά προσφύγει στήν ἐρμηνεία τοῦ Δικαστηρίου τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων. Τίποτε δέν ἐμποδίζει, λ.χ., ἕνα ἐθνικό δικαστήριο νά θεωρήσει ὅτι ἕνας τομέας δέν μπορεῖ παρά νά ἀνήκει στήν ἀποκλειστική ἐθνική ἀρμοδιότητα, ἐνῶ ἡ Κοινότητα, ιδίως διά τοῦ Δικαστηρίου, νά θεωρεῖ ὅτι ὁ ἴδιος αὐτός τομέας ἀνήκει στήν κοινοτική ἀρμοδιότητα.²¹

Τίποτε ἐπίσης δέν προεξοφλεῖ ὅτι σέ ὅλες τίς ἀμφισβητούμενες περιπτώσεις ἡ κοινοτική καί ἡ ἐθνική ἐρμηνεία θά συμπίπτουν. Ὁργανο, τό ὁποῖο νά εἶναι ἀρμόδιο νά ἐρμηνεύει ταυτόχρονα καί κοινοτικό καί ἐθνικό δίκαιο καί τοῦ ὁποῖου ἡ ἐρμηνεία νά δεσμεύει ταυτόχρονα καί τά κοινοτικά καί τά κρατικά ὄργανα δέν ὑπάρχει. Τίποτε, κατά συνέπεια, δέν μπορεῖ νά ἀποκλείσει μιᾶ σύγκρουση ἀνάμεσα στό κοινοτικό καί στό ἐθνικό δίκαιο, ἤδη στό ζήτημα τῆς κατανομῆς τῶν ἀρμοδιοτήτων ἀνάμεσα στήν Κοινότητα καί στά Κράτη μέλη της.

21. Ἐάν, π.χ., μέ βάση τήν λεγόμενη θεωρία τῆς «σαφοῦς πράξεως» ("acte claire") τά ὄργανα καί, εἰδικότερα, τά δικαστήρια ἐνός Κράτους μέλους θεωρήσουν ὅτι ἕνα θέμα ἐμπίπτει «σαφῶς» στήν κρατική ἀρμοδιότητα, ἐνῶ τά κοινοτικά ὄργανα θεωροῦν ὅτι ἐμπίπτει στήν κοινοτική ἀρμοδιότητα, τότε ἡ διαφορά αὐτή δέν μπορεῖ νά λυθεῖ μέ βάση τόν διαχωρισμό τῶν ἀρμοδιοτήτων, γιά τό λόγο ὅτι δέν ὑπάρχει συμφωνία ὡς πρός τό σημεῖο στό ὁποῖο βρίσκεται ἡ σχετική διαχωριστική γραμμή. (Γιά τήν θεωρία τῆς σαφοῦς πράξεως, βλ., ἀντί ἄλλων, Σκουρή, Ἐρμηνεία τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου ἀπό τόν ἐθνικό δικαστή: ἡ θεωρία τῆς σαφοῦς πράξεως, 2 ΕΕΕυρΔ (1982), σ. 87 ἐπ.) Ἐπίσης πρβλ. παρακάτω, σ. 155 ἐπ., τίς διαμετρικά ἀντίθετες ἀπόψεις πού ὑποστήριξαν ἐνώπιον τοῦ Δικαστηρίου στήν ὑπόθεση Α.Ε.Τ.Ρ. ἡ Ἐπιτροπή — ἡ ὁποία ἀπηχοῦσε μιᾶ περισσότερο «κοινοτική» πλευρά, καί τό Συμβούλιο τῶν Ὑπουργῶν, τό ὁποῖο ἀντανάκλουσε περισσότερο τίς ἐθνικές «κρατικές» ἀπόψεις τῶν μελῶν τῆς Κοινότητας — ὡς πρός τό ἐάν ἀνήκει στά Κράτη μέλη ἢ στήν Κοινότητα ἡ ἀρμοδιότητα νά συνάψει μιᾶ συγκεκριμένα διεθνή σύμβαση.

Ἄλλωστε, οὔτε ὁ ἐξελικτικός χαρακτηῖρας πού ἔλαβε ἡ νομολογία τοῦ Δικαστηρίου τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων, ὡς πρὸς ὀρισμένους τουλάχιστον τομεῖς, δέν ἐπιβεβαίωσε τὴν ἀντίληψη ὅτι χωρεῖ αὐστηρὸς διαχωρισμὸς ἀνάμεσα στίς κοινοτικές καί στίς ἐθνικές ἀρμοδιότητες. Ἡ νομολογία τοῦ Δικαστηρίου σχετικά μέ τὴν ἀρμοδιότητα τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων στόν τομέα τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων, ἀποτελεῖ ἕνα χαρακτηριστικό παράδειγμα: ζητήματα πού ἀρχικά νομολογήθηκε ὅτι βρῖσκονται ἔξω ἀπό τὴν κοινοτική ἀρμοδιότητα, θεωρήθηκε, σέ μεταγενέστερες ἀποφάσεις ἢ γνώμες τοῦ Δικαστηρίου, ὅτι ἀνήκουν στήν κοινοτική ἀρμοδιότητα.²²

Ἐπίσης, οὔτε αὐτός ὁ αὐστηρὸς διαχωρισμὸς κοινοτικῶν καί ἐθνικῶν ἀρμοδιοτήτων αἶρει τό ἐνδεχόμενο μιᾶς σύγκρουσης ἀνάμεσα σέ ἕναν κοινοτικό καί σέ ἕναν ἐθνικό κανόνα. Τί θά συμβεῖ ἂν ἡ Κοινότητα, μέσα σέ ὄρια ἀδιαφιλονείκητα ἀποκλειστικῶν τῆς ἀρμοδιοτήτων, θέσει κανόνες πού παραβιάζουν αὐξημένης τυπικῆς ἰσχύος συνταγματικούς κανόνες ἑνὸς Κράτους μέλους; Ὁ Maurice Lagrange, βασικός ὑποστηρικτῆς τῆς ἀποψῆς περὶ αὐστηροῦ διαχωρισμοῦ τῶν κοινοτικῶν ἀπό τίς ἐθνικές ἀρμοδιότητες, ἀγορεύοντας ἀπό τὴν ἔδρα τοῦ Γενικοῦ Εἰσαγγελέα τοῦ Δικαστηρίου τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων κατὰ τὴν ἐκδίκαση τῆς ὑπόθεσης Costa/ENEL, ἡ ὁποία ἔδωσε στό Δικαστήριό τὴν εὐκαιρία νά διατυπώσει, γιά πρώτη φορά, ὀλοκληρωμένα τὴν θεωρία του σχετικά μέ τὴν ὑπεροχὴ τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου, παρατηρεῖ: « (...) ἐάν συνέβαινε νά ἀναγνωρίσει ὁ συνταγματικός δικαστῆς ἑνὸς ἀπὸ τὰ Κράτη μέλη, πλήρως μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἀρμοδιοτήτάς του, ὅτι [ὁ ἀμοιβαῖος καί διαρκῆς σεβασμὸς τῶν ἀρμοδιοτήτων τῶν κοινοτικῶν καί τῶν ἐθνικῶν ὀργάνων] δέν μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ μέσα στὰ πλαίσια τῶν συνταγματικῶν κανόνων τῆς χώρας του (...) μιά τέτοια ἀπόφαση θά δημιουργοῦσε μιάν αὐστηρὰ ἄλυτη σύγκρουση ἀνάμεσα στίς δύο ἔννομες τάξεις καί θά κλόνιζε τὰ ἴδια τὰ θεμέλια τῆς

22. Βλ. ἀναλυτικά παρακάτω, σ. 154 ἑπ.

Συνθήκης (...). Κάτω από αυτά τά δεδομένα μόνο δύο λύσεις θά απέμεναν σ' αυτό τό Κράτος μέλος: ή νά αλλάξει τό Σύνταγμα, γιά νά τό κάνει συμβιβάσιμο μέ τή Συνθήκη ή νά καταγγείλει τή Συνθήκη. Πράγματι, τό κράτος αυτό δέν θά μπορούσε νά μείνει παθητικό χωρίς νά παραγνωρίσει τίς διεθνείς του υποχρώσεις.(...)»²³

Τό ένδεχόμενο τής σύγκρουσης, λοιπόν, ύπάρχει. 'Ο «αύστηρός διαχωρισμός» τών κοινοτικῶν από τίς εθνικές ἀρμοδιότητες δέν τό έξαλείφει. Μόνο πού αὐτή τή φορά ή σύγκρουση δέν αἴρεται μέ τήν ἐπίκληση ἱεραρχικῆς ὑπεροχῆς ὑπέρ τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου, ἀλλά μέ τήν ἐπίκληση, τελικά, τών διεθνῶν υποχρώσεων τοῦ Κράτους μέλους καί τήν ὑπόδειξη πρὸς αὐτό, εἴτε νά αλλάξει τό Σύνταγμα του (τό ὅποιο δέν ὑποχωρεῖ ἐνώπιον τῆς κοινοτικῆς διάταξης ἀλλά, ἀντίθετα, ἀποτελεῖ πρόσκομμα γιά τήν ἐφαρμογή της) εἴτε νά καταγγείλει τή Συνθήκη, δηλαδή τελικά νά ἀποχωρήσει ἀπό τήν Κοινότητα. Πρόκειται γιά μία λύση, ή ὅποια, σέ τελευταία ἀνάλυση, τέμνει τό θέμα μέ βάση τήν ὑπεροχή τοῦ ἐθνικοῦ Συντάγματος.

Ἡ κατάληξη αὐτή εἶναι τόσο ἄκαμπτη ὅσο καί ή ἀντίληψη πού ὑποστηρίζει τήν πλήρη ὑπεροχή τῆς κοινοτικῆς ἐννομης τάξης, ἐπειδή ή Κοινότητα διαθέτει ἕνα τμήμα ἀπό τήν κυριαρχία τῶν Κρατῶν μελῶν της.

Πράγματι, ἂν η κοινοτική «κυριαρχία» δέν μπορεῖ νά ἐπιφέρει, ὅποτεδήποτε καί ὅπωςδήποτε, τήν τήρηση τῶν κοινοτικῶν κανόνων, ἐπειδή δέν συνοδεύεται ἀπό τήν νομική καί ὑλική δυνατότητα τῆς Κοινότητας νά μετατρέπει ὅλες τίς ἀποφάσεις της σέ πράξη, ή ἐπίκληση τῆς διεθνούς υποχρέωσης τοῦ Κράτους μέλους νά τηρεῖ τό κοινοτικό δίκαιο δέν εἶναι ἀρκετή γιά νά ἐξασφαλίσει τήν τήρηση τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου καί τήν πραγματοποίηση τῶν στόχων τῶν Συνθηκῶν πού αὐτή συνεπάγεται. Αὐτό γιατί, τελικά, οἱ κοινοτικοί στόχοι μποροῦν νά ἐπιτευχθοῦν μόνο μέ τήν ὑλοποίηση τῶν κοι-

23. Βλ. Rec. 1964, σ. 1180.

νοτικῶν κανόνων — πράγμα πού ισοδυναμεί μέ τή λειτουργία τῆς Κοινότητος — καί ὄχι μέ τήν ἀναζήτηση εὐθυνῶν γιά τή μὴ ἐφαρμογή τους — πράγμα πού σέ ἔσχατη, ἀλλ' ὄχι ἰδιανότη περιπτώση, ισοδυναμεί μέ τήν ἀποχώρηση ἑνός ἢ περισσοτέρων Κρατῶν μελῶν ἀπό τήν Κοινότητα. Ἡ ὑπόδειξη, δηλαδή, πρὸς τὰ Κράτη μέλη ἢ νά μεταβάλλουν τό Σύνταγμα τους (ἀραγε νά τό μεταβάλλουν κάθε φορά πού θά διαπιστώνεται σύγκρουση κοινοτικοῦ δικαίου μέ ἐθνικό συνταγματικό κανόνα;) ἢ νά ἀποχωρήσουν ἀπό τήν Κοινότητα, πρῶτα-πρῶτα δέν ἐξασφαλίζει τήν ἐφαρμογή τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου: τὰ Κράτη μέλη μποροῦν νά ἐπιλέξουν τήν ἀποχώρηση ἀντὶ τῆς ἐφαρμογῆς. Ἐξ ἄλλου πλήττει καιρία τήν ἴδια τήν Κοινότητα, ἢ ὅποια ζεῖ, ἀναπτύσσεται καί ἐξελίσσεται γιά ὅσο χρόνο καί στὸν βαθμὸ πού συνιπάρχουν μέσα τῆς Κράτη μέλη, ἐπειδὴ συνιπάρχουν καί ὄχι ἐπειδὴ διαθέτει τὴ δύναμη νά τὰ ἀπομακρύνει ἢ νά τὰ πειθαναγκάζει σέ ἀποχώρηση.

γ) Ὁ ἔσχατος σκοπὸς τῶν Κοινοτήτων...

Ἡ προσπάθεια νά τεκμηριωθεῖ ἡ ὑπεροχὴ τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἢ τουλάχιστον ἡ ὑποχρέωση τῶν Κρατῶν μελῶν νά ἐφαρμόζουν τό δίκαιο αὐτὸ ἄμεσα καί ὁμοίωμορφα συνοδεύεται, πολὺ συχνά, ἀπὸ ἓνα ἰδιόμορφο τελεολογικὸ ἐπιχείρημα: τὸ κοινοτικὸ δίκαιο πρέπει νά ἐφαρμοστεῖ διότι μόνον ἔτσι ἐξυπηρετεῖται ὁ ἔσχατος ἀλλὰ κεφαλαιώδης σκοπὸς τῶν Κοινοτήτων: ἡ ἔνωση τῆς Εὐρώπης.²⁴

24. Οἱ μονογραφίες τοῦ *Pierre Pescatore*, *Le droit de l'intégration*, καί, στὴν Ἑλλάδα, τοῦ *N. Σκανδάμη*, *Τὸ Κράτος στὴν Εὐρωπαϊκὴ Κοινότητα*, παρέχουν δύο πολὺ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα θεώρησης τῆς Κοινότητος καί τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου ὑπὸ τὸ πρίσμα μιᾶς ἐξέλιξης πρὸς «ἐνοποίηση» ἢ «ὀλοκλήρωση» τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς Κοινοτήτος, διὰ τῆς Κοινοτήτος, σέ μιά νέα μορφή κρατικῆς ὀργάνωσης. Γιά

Αυτός ο τελικός σκοπός τῶν Κοινοτήτων βρῖσκεται πίσω από τίς απόψεις πού χαρακτηρίζουν τό κοινοτικό δίκαιο σάν «ένοποιητικό δίκαιο»²⁵ ἢ «δίκαιο πού κατευθύνεται στήν ολοκλήρωση».²⁶

Πρόκειται γιά ἓνα δίκαιο πού κατά κάποιον τρόπο τοποθετεῖται ἀνάμεσα στό κλασικό διεθνές δίκαιο καί στό κλασικό συνταγματικό δίκαιο: διαφέρει ἀπό τό διεθνές δίκαιο, διότι στόν πυρήνα του βρῖσκεται ἓνα «γνήσιο» τμήμα κυριαρχίας, καί διαφέρει ἀπό τό ἐθνικό δίκαιο, διότι ἡ ἐξουσία πού ἀντλείται ἀπό τήν κυριαρχία αὐτή, ἀσκεῖται γιά ἐξυπηρέτηση σκοπῶν πού συγκλίνουν σέ μία ἐπιδίωξη κοινή γιά περισσότερα κράτη.

Οἱ διατυπώσεις «ένοποιητικό δίκαιο» ἢ «δίκαιο πού κατευθύνεται στήν ολοκλήρωση» ὑπαινίσσονται ἓναν πρόσκαιρο χαρακτήρα τῶν κανόνων αὐτοῦ τοῦ δικαίου. Πρόκειται δηλαδή γιά δίκαιο πού διέπει ὄχι ἀλλά μία μεταβαλλόμενη κατάσταση — πρᾶγμα πού συμβαίνει μέ κάθε κανόνα δικαίου — ἀλλά καί μία μεταβατική κατάσταση: τό κοινοτικό δίκαιο ρυθμίζει τήν μετατροπή τῆς Κοινότητος καί τῶν Κρατῶν μελῶν της σέ αὐτό πού ἀποκαλεῖται μέ ὄρους ὅπως «πολιτική ἔνωση» ἢ «πολιτική καί

τόν *Pescatore* ἀντικειμενικός σκοπός ("objectif") τοῦ ἐνιαίου συστήματος πού ἀπαρτίζεται ἀπό τοίς κοινοτικούς σκοπούς, τήν δομή τῶν κοινοτικῶν θεσμῶν, τίς ἀρμοδιότητες καί τίς ἐξουσίες τῆς Κοινότητος εἶναι ἓνα «σχέδιο ἐνοποίησης» ("projet d'unification"), ὄπ.π., σ. 48. Στήν ἐντιπωσιακά πλούσια σέ νεολογισμούς μονογραφία του, ὁ *Σκινδάμης*, ὄπ.π., σ. 90, κάνει λόγο γιά «ἐγχείρημα ὁμοσπονδίου»: τό τέλος τῆς «πορείας τῆς ὁμοσπονδίου» συνίσταται στήν «παραγωγή μετακράτους», δηλαδή, τελικά, τήν ἴδρυση «ἐνός ὁμοσπονδιακοῦ κράτους πού οἰκιοποιεῖ |προφανῶς ἐννοεῖ: "οἰκιοποιεῖται", σ.σ.] στό διεθνές πεδίο τήν προσωπικότητα τῶν ὁμοσπόνδων κρατῶν.»

25. «Ένοποιητικό δίκαιο» εἶναι ὁ ὅρος πού χρησιμοποιεῖ ὁ *Σκινδάμης*, ὄπ.π., σ. 92.

26. Κατά ἐλευθέρη μετάφραση τοῦ γαλλικοῦ νεολογισμοῦ «droit de l'intégration», μέ τόν ὅποιο ὁ *Pescatore* τιτλοφορεῖ τήν μονογραφία πού μόλις παρατέθηκε.

οικονομική ολοκλήρωση» τῆς Εὐρώπης. "Ἐτσι «ἡ Εὐρωπαϊκὴ Κοινότητα τοῦ σήμερα καὶ τοῦ αὐριο προσδιορίζεται (...) μὲ βάση αὐτό πού ἐπιχειρεῖ νά καταστεί, ἀλλὰ ἀκόμα δέν εἶναι, δηλαδή ὡς μετακράτος.»²⁷

"Ὅμως ἡ «ὀλοκλήρωση τῆς Εὐρώπης» (ἢ ἄλλες συνώνυμα χρησιμοποιούμενες ἔννοιες) πολὺ δύσκολα, ἂν ὄχι μόνον αὐθαίρετα καὶ ἀξιωματικά, μποροῦν νά χαρακτηρισθοῦν «τέλος» — *ratio* — τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου, ὥστε νά μπορεῖ νά στηριχθεῖ πάνω τους μιά τελεολογικὴ ἔρμηνεῖα του.

Πρόκειται κατ' ἀρχὴν γιὰ ἔννοιες πού οὔτε ὑπάρχουν στίς (πολὺ φειδωλότερες ὡς πρὸς τοὺς τελικοὺς σκοποὺς πού θέτουν) ἰδρυτικὲς Συνθήκες τῶν Κοινοτήτων οὔτε προκύπτουν ἀπὸ αὐτές. Ἀπλῶς τεκμαίρονται σάν σκοπὸς τῶν σκοπῶν τῶν κοινοτικῶν Συνθηκῶν, οἱ ὁποῖες ὁμως δέν παρέχουν ἔρεισμα γιὰ ἓνα τέτοιο τεκμήριο.²⁸ Ἀλλὰ οὔτε καὶ τὰ Κράτη μέλη παρέχουν τέτοιο ἔρεισμα ἐπειδὴ οὐδέποτε, τουλάχιστον μέχρι τῆ στιγμῆ αὐτῆ, ἔθεσαν τὴν ὁποιασδήποτε μορφῆς «πολιτικὴ ὀλοκλήρωση» τῆς Εὐρώπης κ.λπ. ὡς ἀπώτερο στόχο τῶν Κοινοτήτων ἢ τῆς συμμετοχῆς τους σὲ αὐτές, ἔτσι ὥστε νά μπορεῖ νά συνιστᾶ νομικὸ σκοπὸ γιὰ τὴν ἔρμηνεῖα τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου.

Πρόκειται ἐπίσης γιὰ ἔννοιες, οἱ ὁποῖες ἐμφανίζονται μὲ πολὺ διαφορετικὰ περιεχόμενα, πού φθάνουν ἀπὸ τὴ σιγῶνευση τῶν Κρατῶν μελῶν τῶν Κοινοτήτων σὲ ἓνα ἐνιαῖο κράτος μέχρι τὴν ἀπλὴ θεσμοθέτηση στενότερης συνεργασίας τῶν Κρατῶν μελῶν στὰ πλαίσια μιᾶς μετεξελιγμένης Κοινό-

27. Βλ. *Σκανδάμη*, ὀ.π.π., σ. 91.

28. Εἶναι ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὴ ἡ παρατήρηση τοῦ *Σκανδάμη*, ὀ.π.π., σ. 90, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει μὲν (ἂν καὶ χωρὶς νά παρέχει καμία συγκεκριμένη τεκμηρίωση) ὅτι «ἡ ἐξέλιξη τοῦ ἐγγειοθήματος τῆς ὁμοσπονδίας πού ἐπιχειρεῖται μέσω τῶν τριῶν διεθνῶν ὀργανισμῶν (ΕὐΟΚ, ΕΚΑΧ, ΕΚΑΕ) (...) συνειδητὰ δηλώνεται ὡς τέτοια», προσθέτει ὁμως ἀμέσως μετὰ ὅτι «οἰαδήποτε μάλιστα ὁμοσπονδιακὴ τελείωση ἀποσκοπᾶται, ἀκόμη καὶ ἂν ἐπιδιώκεται».

τητας, με νέες αυξημένες αρμοδιότητες (λ.χ. στο νομισματικό τομέα, σε πολιτικές πλευρές της άμυνας, σε τομείς των εξωτερικών σχέσεων κ.λπ.) 'Η έννοιολογική αυτή ασάφεια είναι ένας πρόσθετος λόγος για τον οποίο οι έννοιες αυτές δεν μπορούν να αποτελέσουν ασφαλή νομικό σκοπό του κοινοτικού δικαίου.

δ) ...καί ό κίνδυνος νά ματαιωθεϊ ή έλευσή του.

'Η ανάγκη νά υπερέχει τό κοινοτικό δίκαιο προβάλλεται, τέλος, καί μέσα από ένα έπιχείρημα άρνητικής μορφής: αν δέν εφαρμοσθεϊ τό κοινοτικό δίκαιο, αν δέν απαλειφθοϋν τά όποιασδήποτε ιεραρχικής κλίμακας έμπόδια για τήν εφαρμογή του, τότε κινδυνεύει νά σταματήσει ή πορεία του κοινοτικού δικαίου, νά καταρρεύσει τό κοινοτικό οικόδομημα καί νά ματαιωθεϊ ή έλευση του έσχατου σκοπού της κοινοτικής έννομης τάξης, δηλαδή ή «πολιτική καί οικονομική ολοκλήρωση της Εϋρώπης».²⁹

Τό έπιχείρημα αυτό ίσοδυναμεί μέ τήν έκκληση *salus communitalae suprema lex esto*. "Όμως ή σωτηρία της Κοινότητας απέχει πολύ από τό νά αποτελεί τον ύψιστο σκοπό των Κρατών μελών της, έτσι ώστε νά υποκύπτουν ενώπιόν του καί αυτοί οι θεμελιώδεις νόμοι τους. Στην ούσία, ή επίκληση της υποχρέωσης των Κρατών μελών νά θέσουν τήν κοινοτική λειτουργία υπεράνω καί των Συνταγμάτων τους, καταντᾶ έκκληση προς τά Κράτη μέλη νά μήν θελήσουν νά προβάλλουν έθνικά νομικά καί ιδίως συνταγματικά έμπόδια στην εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου. Πρόκειται για έπιχείρημα άδυναμίας τό όποιο δέν κάνει τίποτε άλλο από τό νά δι-

29. Βλ. *Pescatore*, π.χ., όπ.π., σ. 36. 'Ο ίδιος συγγραφέας χαρακτηρίζει τήν ιεραρχική υπεροχή του κοινοτικού δικαίου έναντι των έθνικών ως «besoin existentiel» της Κοινότητας. *L'ordre juridique des Communautés européennes*, σ. 257. Περβλ. επίσης τά σχετικά άποσπάσματα από τό σχεπτικό της άπόφωσης *Costa/ENEL*, όπ.π., ιδίως σ. 1160.

καιώνει την είρηνεία του καθηγητή Taylor: "There is no way of compelling a State to do what it has been asked. Indeed the Community uses its legal system against recalcitrant States in a way which is somewhat reminiscent of the behaviour of Violet Elisabeth in Rachel Crompton's *Just William*: she would yell «if you don't do what I want I shall scream and scream until I'm sick (...)»".³⁰

3. 'Η έθνική συνταγματική απάντηση: υπερέχω εγώ!

α) Τό Σύνταγμα σάν μέτρο τών πάντων...

Τήν δευτέρα απάντηση στό ζήτημα τών σχέσεων κοινοτικού και έθνικού δικαίου δίνει ή «κλασική» θεωρία του συνταγματικού δικαίου: «τό Σύνταγμα, ως έκφραση τής κυρίαρχης θέλησης, πού τό θεσπίζει μέ τή μορφή τής συντακτικής έξουσίας, δηλαδή τό σύνολο τών διατάξεων του στίς όποιες ή θέληση αυτή έχει συγκεκριμενοποιηθεί, έχουν (...) αύξημένη νομική ισχύ σέ σχέση μέ όποιεσδήποτε άλλες διατάξεις πού θεσπίζονται από τίς συντεταγμένες έξουσίες, οί όποιες πρέπει νά άσκούνται καθ' όν τρόπον όρίζει τό Σύνταγμα (βλ. άρθρα 1 παρ. 3 και 26 του ισχύοντος Συντάγματος). (...) Ένόψει τής ιεραρχικής υπεροχής τών διατάξεων του Συντάγματος οί όποιεσδήποτε πράξεις όλων τών συντεταγμένων έξουσιών ισχύουν μόνον έφόσον είναι σύμφωνες πρός τό Σύνταγμα.»³¹

'Η συνταγματική θεωρία είναι σαφής: καμία διάταξη δέν έχει τή νομική δύναμη νά υποχρεώσει τίς

30. Βλ. Taylor, *The European Communities and the Obligation of Membership: Claims and Counter-claims*, Int. Aff., 1981, σ. 251.

31. Βλ. Μάνση, *Συνταγματικό δίκαιο*, 1, σ. 159-160.

«συντεταγμένες εξουσίες», δηλαδή, τελικά, τά ὄργανα ἐνός κυρίαρχου κράτους, σέ πράξεις ἀντίθετες πρὸς τὸ Σύνταγμα ἢ νά προσδώσει νομικὴ ἰσχύ σέ πράξεις κρατικῶν ὀργάνων μὴ σύμφωνες πρὸς τὸ Σύνταγμα. Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου ὁμως, πραγματοποιεῖται τελικά μὲ πράξεις τῶν «συντεταγμένων ἐξουσιῶν», μὲ πράξεις πού ἰσχύουν «μόνον ἐφόσον εἶναι σύμφωνες πρὸς τὸ Σύνταγμα». Τά κοινοτικά ὄργανα δέν ἔχουν τὴν τυπικὴ ὑποχρέωση νά ἐρευνοῦν τὴν συμφωνία τῶν κανόνων πού ἐκδίδουν μὲ τὸ καθένα ἀπὸ τά ἐθνικά Συντάγματα τῶν Κρατῶν μελῶν. Ὅμως οἱ κοινοτικοὶ κανόνες κινδυνεύουν νά μείνουν κενὸ γράμμα, ἂν εἶναι ἀντίθετοι μὲ κάποιον συνταγματικὸ κανόνα. Τὸ κοινοτικὸ δίκαιο, κατὰ συνέπεια, προκειμένου νά ἐφαρμοζέται, εἶναι καταδικασμένο νά κινεῖται μέσα στὰ πλαίσια τῶν Συνταγμάτων τῶν Κρατῶν μελῶν.

Ἴσως, μιά πιὸ εὐέλκτικη ἀντιμετώπιση τῶν πραγμάτων θά μπορούσε νά ὀδηγήσει στίς ἐξῆς σκέψεις: οἱ κανόνες τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου ἀρθρώνονται, ὡς πρὸς τοὺς τομεῖς πού ρυθμίζουν, σέ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς ἐθνικῆς ἐννομῆς τάξης. Ἀρθρώνονται σέ βάθος, διότι δέν ἀπευθύνονται μόνο πρὸς τὸ κράτος ἢ σέ ὀρισμένα κρατικά ὄργανα, ἀλλὰ ρυθμίζουν καὶ τὴ συμπεριφορὰ ἰδιωτῶν. Ἀρθρώνονται στὸν χρόνο, διότι προέρχονται ἀπὸ ἓνα δικαϊκὸ σύστημα πού ἔχει τὴν ἰκανότητα νά παράγει κάθε στιγμή καὶ νέους κανόνες πού δεσμεύουν κράτη καὶ ἰδιώτες. Τὸ κοινοτικὸ καὶ τὸ (ἐκείστοτε) ἐθνικὸ σύστημα δικαίου συνιστοῦν δύο ἐννομες τάξεις, οἱ ὁποῖες ἐφάπτονται καθημερινὰ καὶ σέ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς δικαϊκῆς πρακτικῆς. Δέν χωρίζονται μὲ σινικά τείχη πού ἀφήνουν σάν μόνο σημεῖο ἐπαφῆς τὴν στιγμή καὶ τὴν πράξη τῆς κύρωσης τῶν Συνθηκῶν ἀπὸ τὸ Κράτος μέλος, στιγμή ἀπὸ τὴν ὁποία τὸ κοινοτικὸ δίκαιο ἀντλήσε — ἢ δέν ἀντλήσε — ὀριστικά ἀμετάκλητη ὑπεροχὴ ἐναντι τοῦ ἐθνικοῦ.

Κατὰ συνέπεια, γιὰ νά θεμελιωθεῖ ἡ καθημερινὴ ἐφαρμογὴ τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου δέν ἀρκεῖ ἡ διαπίστωση τῆς (ἐγκυρῆς) «ἐφ' ἅπαξ» κύρωσης τῶν ἰδρυτικῶν Συνθηκῶν. Χρειάζεται καὶ ἓνα συνταγματικὸ ὑπόβαθρο, πού νά ἐξασφαλίζει

για κάθε έπιταγή του κοινοτικού δικαίου την απρόσκοπτη, άμεση και ομοιόμορφη εφαρμογή του και να αποτελεί, έτσι, τή σταθερή βάση που να έπιτρέπει στις δυναμικές πλευρές της κοινοτικής έννομης τάξης κάθε σταθερή και απρόσκοπτη και αποτελεσματική εξέλιξη. Τό αίτημα του κοινοτικού δικαίου για ύπεροχή έναντι του έθνικου, τότε μόνο μπορεί να αποκτήσει συνταγματικό περιεχόμενο και να έπηρεάζει τή καθημερινή πρακτική του εφαρμοστή του κοινοτικού δικαίου, όταν θεωρηθεί εκδήλωση τής αυτοδέσμευσης του συντακτικού νομοθέτη να έξασφαλίξει σε κάθε περίπτωση τήν άμεση και ομοιόμορφη εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου, και όχι αν προβληθεί σαν αυτοαποδεικνυόμενο αίτημα που δεν χρειάζεται να τεκμηριωθεί έναντι τής έθνικης έννομης τάξης, έπειδή για αυτήν ισχύει σαν αξίωμα.

Πάντως, ό κεντρικός πυρήνας που διέπει τήν παραπάνω θεώρηση είναι ότι τό Σύνταγμα νοείται ως «συγκεκριμενοποίηση τής κυριαρχης θέλησης» και αποτελεί τήν κατ' έξοχήν εκδήλωση τής κυριαρχίας ενός κράτους. Έκδηλώνεται δέ ή κυριαρχία ως *omnipotentia* τής κρατικής έξουσίας μέσα στο χώρο τής επικράτειας και ως ανεξαρτησία στις σχέσεις του κράτους με τά άλλα κράτη.³² Τή στιγμή που κάποια άλλη δύναμη, λ.χ. τό κοινοτικό δίκαιο, αποκτά και τή νομική ικανότητα να δεσμεύει, έστω και ως προς έναν τομέα, τήν κυρίαρχη θέληση, ή θέληση αυτή παύει να είναι κυρίαρχη και ή κυριαρχία καταλύεται συνολικά, και όχι μόνο ως προς τόν τομέα κατά τόν όποιο ή κρατική θέληση είναι δέσμια. Αυτό συμβαίνει διότι, για να παραφρασθεί γνωστό άπόφθεγμα, ή κυριαρχία έξ όρισμού ή είναι παντοδυναμία ή δεν είναι τίπο-

32. Για τό Σύνταγμα ως έκφραση τής κρατικής κυριαρχίας αντί άλλων, βλ. *Μάνση*, Αί έγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος, 1, σ. 73, και *του ίδιου*, Παραδόσεις, σ. 45-46. Ός προς τήν σύνδεση των διεθνών δεσμεύσεων του κράτους με τήν συναίνεσή του να τις άποδεχθεί βλ., επίσης αντί άλλων, π.χ., *Schwartzberger-Brown*, *A Manual of International Law*, σ. 119 έπ.

τε. Ἡ κυριαρχία δέν καταλύεται ἐξ αἰτίας τῆς ἔκτασης τῶν περιορισμῶν, ἀλλά ἀπό αὐτή καθ' ἑαυτή τή δυνατότητα νά ὑπάρχουν περιορισμοί, ἀκόμη καί «μηδამνοί». Ἡ ἔννοια μιᾶς «κυριαρχίας δεσμίας», ἔστω καί μερικῶς δεσμίας, ἀποτελεῖ λογική καί ἐννοιολογική ἀντίφραση.³³

Οἱ οὐσιαστικοί, οἱ πραγματικοί καί ὄχι νομικοί, περιορισμοί στούς ὁποίους ὑπάγονται, κατά τό μέτρο τῆς δυνάμης (ἢ μᾶλλον τῆς ἀδυναμίας τους) ὅλα τά κράτη, εἶναι ἄλλο ζήτημα. Ἡδῆ ἡ πραγματική δυνατότητα ἑνός νομικά κυρίαρχου κράτους νά χρησιμοποιεῖ κατά βούληση τή νομική παντοδυναμία του, περιορίζεται ἀπό τήν πραγματική δυνατότητα ἰσχυροτέρων κρατῶν νά ἐξαναγκάζουν τό ὀλιγότερο ἰσχυρό, ἀλλά πάντοτε νομικά κυρίαρχο κράτος, νά υἱοθετεῖ ρυθμίσεις, τίς ὁποῖες διαφορετικά δέν θά ἀποδεχόταν.³⁴

Ὡστόσο, ἀκόμη καί μέ περιορισμένα τά ὅρια τῶν οὐσιαστικῶν του ἐπιλογῶν, ἕνα κράτος παραμένει νομικά κυρίαρχο ἐφόσον ἡ συναίνεση ἢ ἡ ἄνοχή του γιά ὀτιδήποτε συμβαίνει στήν ἐπικράτειά του εἶναι ἀπαραίτητη, ἔστω καί μόνον ὡς οὐσιώδης τύπος. Κατά συνέπεια, ὅσο τά κράτη μέλη τῆς Κοινότητος δέν ἔχουν συγχωνευθεῖ σέ ἕνα νέο κράτος, τά ὅρια γιά τήν ἐφαρμογή τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου σέ κάθε Κράτος μέλος δέν μποροῦν νά βρῖσκονται πέρα ἀπό τά ὅρια πού θέτει τό ἀντίστοιχο ἐθνικό Σύνταγμα.

β) ... ἐνῶ δέν μετριῶνται τά πάντα μέ τό Σύνταγμα.

Ἡ ἐπίκληση τῆς κρατικῆς κυριαρχίας γιά νά τεκμηριωθεῖ ἡ θέση ὅτι τό ἐθνικό Σύνταγμα εἶναι τό μέτρο τῶν πάντων ὀδηγεῖ τελικά σέ δογματική ἀκαμψία: παραγνωρίζει τό μέ-

33. Πρβλ. καί ἀμέσως παραπάνω, σ. 27-28, καί τοὺς ἐκεῖ (σημ. 11, 12 καί 13) παρατιθέμενους συγγραφεῖς.

34. Πρβλ. τό ἀκράιο, ἀλλά καί ἄκρως ἐνδεικτικό παράδειγμα, πού φέρνει ἀπό τόν *Τίτο Λίβιο ὁ Μάνσης*, Συναγματικό Δίκαιο, I, σ. 81, σημ. 82.

γεθος, τήν ἔκταση καί κυρίως τήν οὐσία πολλῶν ἀπό τά ζητήματα πού προκάλεσαν τή γένεση κανόνων μέ τά χαρακτηριστικά τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἴδια ἡ συμμετοχή κρατῶν σέ ἕναν ὀργανισμό μέ τά χαρακτηριστικά τῆς Κοινότητας καταδεικνύει ὅτι τά κράτη αὐτά, προκειμένου νά ὑπαγάγουν σέ ἀποτελεσματικό ἔλεγχο διάφορους τομεῖς, πού ἄλλοτε μπορούσαν νά ρυθμίσουν εἴτε μόνα τους, εἴτε μέσω «κλασικῶν» διεθνῶν συμβάσεων πού συνήπταν μεταξύ τους, ἀποδέχθηκαν ἕναν τρόπο παραγωγῆς ρυθμίσεων, ὁ ὁποῖος περιορίζει ἠδραστικά — καί κάποτε τείνει νά ἐξαλείψει — τά περιθώρια γιά μία «ἐθνοκεντρική» ρύθμιση τῶν τομέων αὐτῶν.

Ἐπίσης, ἡ ἀπόλυτη ἐπίκληση τῆς νομικῆς παντοδυναμίας τοῦ Συντάγματος δέν ἐρμηνεύει τήν τάση καί τήν θέληση πολλῶν κρατῶν νά ὑπάγονται σέ κανόνες δικαίου, οἱ ὁποῖοι ἐμφανίζονται μέ τό αἶτημα τῆς ἄμεσης ἐφαρμογῆς χωρίς ἐθνικό συνταγματικό ἔλεγχο, παρ' ὅλο πού παράγονται χωρίς νά ἔχουν ὡς γνώμονα γιά τήν ἰσχύ καί τό κύρος τους τό ἐθνικό Σύνταγμα. Κάποτε μάλιστα οἱ κανόνες αὐτοί ἐνδέχεται νά τηρηθοῦν χωρίς νά τεθοῦν συνταγματικές προϋποθέσεις. Ἡ ἄσκηση διεθνοῦς συμβατικῆς δραστηριότητας ἐκ μέρους τῆς Κοινότητας παρέχει ὁρισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα ὅπου ἕνα Κράτος μέλος — καί στή συγκεκριμένη περίπτωση ἡ Ἑλλάδα — βρῖσκεται δεσμευμένο, π.χ., σέ διεθνεῖς κανόνες, τούς ὁποίους, ἐνῶ τό ἴδιο δέν ἔχει συνταγματική δυνατότητα νά συνομολογήσει, τούς ἀποδέχεται, ἂν ἔχουν συνομολογηθεῖ ἀπό τήν Κοινότητα.³⁵

Μόνον παραμορφωτικά καί βασιζόμενος σέ πλάσματα δικαίου μπορεῖ κανεῖς νά ἀναγάγει τούς κανόνες αὐτούς ἀποκλειστικά καί μόνο στήν κυριαρχική θέληση καθενός κράτους, ὅπως αὐτή ἐκφράζεται ἐγκύρως ἀποκλειστικά μέ βάση κάθε ἐθνικό Σύνταγμα.

35. Βλ. ἀναλυτικά παρακάτω, σ. 228 ἑλ.

4. Ἡ ἀδυναμία ἀναγωγῆς σέ κοινή νομική βάση.

α) Τό «χάσμα» ἀνάμεσα στήν κοινοτική καί τή συνταγματική προσέγγιση.

Στίς σελίδες πού προηγήθηκαν παρατίθενται οἱ βασικές προτάσεις ὅσον ἀφορᾷ τίς σχέσεις ἀνάμεσα στό κοινοτικό καί τά ἔθνικά δίκαια καί τά κυριότερα ἐπιχειρήματα πού ἀναπτύσσονται γιά κάθε πρόταση. Καμία ἐπιχειρηματολογία δέν φαίνεται νά προσφέρει, θεωρητικά καί πρακτικά, πλήρη πρόταση, μέ βάση τήν ὁποία νά συγχωνεύονται σέ ἐνιαῖο σύστημα δικαίου οἱ κοινοτικοί καί οἱ ἔθνικοί κανόνες.

Ἡ κοινοτική προσέγγιση φαίνεται νά παραβλέπει ὅτι «τό κοινοτικό δίκαιο δέν διαθέτει οὔτε κανόνες, οὔτε μηχανισμούς, οὔτε διαδικασίες πού θά μπορούσαν νά διασφαλίσουν τήν ὑπεροχή του ὀλοκληρωτικά καί ἐνιαῖα γιά ὅλα τά Κράτη μέλη.³⁶ Ἡ ἔθνική συνταγματική προσέγγιση φαίνεται νά παραβλέπει τόσο τά πραγματικά ρυθμιστικά ἀποτελέσματα κανόνων μέ τά χαρακτηριστικά τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου στίς ἐννομες τάξεις τῶν Κρατῶν μελῶν, ὅσο καί τοὺς λόγους πού ὀδήγησαν τά Κράτη μέλη νά συμφωνήσουν νά ὑπαχθοῦν σέ κανόνες μέ τέτοια χαρακτηριστικά.

Ἡ ἀσύμπτωτη πορεία τῶν προσεγγίσεων αὐτῶν ἀποτελεῖ καί ἔκφραση τῆς ἀδυναμίας νά στηριχθεῖ μία ἰεράρχηση τοῦ κοινοτικοῦ καί τῶν ἔθνικῶν δικαίων πάνω σέ μία καί κοινή νομική βάση μέ πυρήνα τῆς τήν ἔννοια τῆς κυριαρχίας. Στήν κυριαρχία θεμελιώνεται ἡ τελική ὑπεροχή τῶν ἔθνικῶν δικαίων: οἱ συνταγματικοί κανόνες φέρονται νά ὑπερισχύουν ἐπειδή ἀποτελοῦν ἔκφραση τῆς νομικῆς αὐτοδυναμίας καί παντοδυναμίας πού πηγάζει ἀπό τήν ἐνιαῖα καί ἀδιαίρετη κυριαρχία τοῦ κράτους. Στήν «μεταβίβαση» κυριαρχίας στηρίζεται ἡ μόνη ἐπιχειρηματολογία πού ὀδηγεῖ στήν ἀποδοχή

36. Βλ. *Constantinesco*, ὁπ.π., σ. 686.

ιεραρχικής υπεροχής του κοινοτικού δικαίου: τό κοινοτικό δίκαιο φέρεται νά υπερισχύει έπειδή άντανακλά τό τμήμα τής (δαιρετής, άν πρόκειται νά ώφεληθει ή Κοινότητα) κυριαρχίας πού μεταβίβασαν στην Κοινότητα, αφαιρώντας το από τόν έαυτό τους, τά Κράτη μέλη της.

Έάν όμως ή θεμελίωση κάθε ιεραρχικής υπεροχής μιās κατηγορίας κανόνων δικαίου έναντι άλλων προϋποθέτει μία θεμελιώδη, ως προς όλους και έξ ίσου για όλους, κοινή νομική βάση ως γνώμονα για νά ιεραρχηθούν οι έπιμέρους κανόνες, και ή κοινή αυτή νομική βάση είναι μία μορφή κυριαρχίας, είτε εκείνη τών Κρατών μελών τής Κοινότητας, είτε κάποια άλλη μορφή κυριαρχίας πού περιήλθε στην Κοινότητα, τότε δέν είναι δυνατόν νά θεμελιωθεί ούτε ή ιεραρχική υπεροχή τών κοινοτικών κανόνων έναντι τών έθνικών, ούτε τό αντίθετο. Αυτό έπειδή δέν υπάρχει καμία μορφή κυριαρχίας στην όποία νά μπορούν νά αναχθούν ταυτόχρονα και τό κοινοτικό και τά έθνικά δίκαια. Δέν υπάρχει, δηλαδή, καμία κυριαρχία τής όποίας τό κοινοτικό και τό καθένα έθνικό δίκαιο νά αποτελούν εκφάνσεις, διαφορετικές μεταξύ τους και, για τό λόγο αυτό, ιεραρχήσιμες και ιεραρχητέες.

Έπειτα από όλα τά παραπάνω είναι εύλογη ή διαπίστωση ότι υπάρχει ένα «χάσμα ανάμεσα στους μηχανισμούς εισδοχής πού προβλέπουν τά Συντάγματα για τίς κλασικές συμβάσεις του διεθνούς δικαίου και στίς ανάγκες τών Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και του κοινοτικού δικαίου.»³⁷ Θά ήταν όμως λάθος νά θεωρηθει ότι τό χάσμα αυτό οφείλεται σέ έλλειψη νομικής έφευρετικότητας ή σέ δογματική έμμονή τών ασχολουμένων μέ τή θέσπιση, τήν έρμηνεία και τήν εφαρμογή του δικαίου, και ότι αρκει μία ευφάνταστη και εύελικτη νομική κατασκευή για νά τό άρει.

Αυτό τό «χάσμα» και ή διαφορά προσεγγίσεων άντανακλούν μία πραγματική κατάσταση και δέν οφείλονται σέ πλημμελή ή «μονόπλευρη» ή «εσφαλμένη»

37. Βλ. *Constantinesco*, όπ.π., σ. 687.

θεώρηση τῶν νομικῶν δεδομένων ἢ στήν πλημμέλεια τῶν κοινοτικῶν ἢ, ἀντιστοίχως, τῶν συνταγματικῶν ρυθμίσεων, ἀλλά ἀκριβῶς στήν νομική συνέπεια καί ὀρθότητα τῶν διαφορετικῶν προσεγγίσεων καί στήν ἴδια τή φύση τῶν κοινοτικῶν καί, ἀντιστοίχως, τῶν συνταγματικῶν ρυθμίσεων. Ἡ ὕλη πού καλοῦνται νά ρυθμίσουν οἱ κοινοτικοὶ κανόνες δέν μπορεῖ νά ρυθμισθεῖ τεμαχισμένα, ἀλλά μόνο συνολικά, ἀπό κοινού καί ἐνιαῖα. Ἡ ὕλη πού καλοῦνται νά ρυθμίσουν οἱ συνταγματικοὶ κανόνες δέν μπορεῖ νά ρυθμιστεῖ παρὰ μόνο ἀποκλειστικά ἀπό τόν φορέα τῆς συντακτικῆς ἐξουσίας, καί κατὰ κανένα τρόπο ἀπό κοινού μέ ὁποιαδήποτε ἄλλη ρυθμιστική δύναμη.

β) Φαινόμενα διεθνούς ὀλοκλήρωσης.

Ἡ μελέτη αὐτή δέν στηρίζεται σέ κάποια ἀποσαφηνισμένη θεωρητική προσέγγιση τῶν νομικῶν ἐννοιῶν μέ τίς ὁποῖες «θιά ἔπρεπε» στό ἐξῆς νά ἐρμηνεύονται οἱ διεθνεῖς συμβατικές σχέσεις. Ἰδιαίτερα, ἡ μελέτη αὐτή δέν ἐπιδιώκει νά «ἀποδείξει» ὅτι ἡ νομική ἔννοια τῆς κυριαρχίας, καί μάλιστα ἡ ἔννοια τῆς λεγόμενης ἐξωτερικῆς κυριαρχίας τοῦ κράτους, ἔχει χάσει τό περιεχόμενό της. Αὐτό πού κυρίως ἐπιδιώκει εἶναι μία ἀναλυτική ἔρευνα καί μία κατὰ τό δυνατόν λεπτομερειακή περιγραφή ὀρισμένων νομικῶν ἐκφάνσεων ἐνός φαινομένου πολύ εὐρύτερου καί συνθετότερου.

Ἐχει ἀπό καιρό ἐπισημανθεῖ ὅτι διάφορες «κλασικές» ἐννοιες, οἱ ὁποῖες προέκυψαν ἱστορικά ὡς ἐκφράσεις ἢ προεκτάσεις τοῦ πλέγματος τῶν ἐννοιῶν πού συνθέτει τήν ἔννοια τοῦ (ἐθνικοῦ) κράτους, ἀποβάλλουν σέ μεγάλο βαθμό τόν «κρατικό» χαρακτήρα τους.

Μιά τέτοια ἔννοια εἶναι ἡ οἰκονομική ἀνάπτυξη.

Δέν παρουσιάζει καμία πρωτοτυπία ἢ διαπίστωση ὅτι πολλοί, καί διαρκῶς ἀύξανόμενοι σέ ἀριθμό καί σπουδαιότητα, τομεῖς πού ἀφοροῦν τήν οἰκονομική ἀνάπτυξη ἔχει ἀποδειχθεῖ ὅτι δέν εἶναι ἐπιδεκτικοί «ἐθνικῆς» προσέγγισης. Π.χ.

οί όροι υπό τούς όποιους άφθονούν ή σπανίζουν προϊόντα μέ τά οικονομικά χαρακτηριστικά του πετρελαίου δέν μπορούν νά επιβληθούν άπό κανένα κράτος μόνο του. 'Η δυνατότητα ενός κράτους νά επιδρά στους όρους μέ τούς όποιους προμηθεύεται ή διαθέτει πετρέλαιο δέν είναι συνάρτηση τής ικανότητάς του νά επιβάλλει αυτό μόνο τούς όρους του — άφου αυτή δέν ύπάρχει — άλλα τής ικανότητας περισσότερών κρατών νά συμπράττουν στήν άπό κοινού διαμόρφωση τών όρων υπό τούς όποιους γενικά διατίθεται τό πετρέλαιο. 'Αντιστοίχως, οί συνέπειες μιάς μείζονος οικονομικής κρίσης ούτε περιορίζονται ούτε μπορούν νά περιορισθούν στά όρια ενός κράτους. Κατά συνέπεια ή δυνατότητα ενός κράτους νά αντιμετώπιζει τίς συνέπειες μιάς τέτοιας κρίσης δέν εξαρτάται μόνο άπό τήν επάρκεια τών μέτρων πού θά πάρει τό ίδιο — άφου κανένα έθνικό μέτρο δέν μπορεί μόνο του νά είναι επαρκές — άλλα άπό τήν ικανότητα τών κρατών πού αντιμετώπιζουν αυτήν τήν κρίση νά εξεύρουν άπό κοινού, νά υιοθετήσουν καί νά εφαρμόσουν μέτρα άποτελεσματικά για τήν αντιμετώπισή της, εκεί όπου εκτείνεται.

Μία άλλη τέτοια έννοια είναι εκείνη τής έθνικης ασφάλειας.

Σήμερα πολλές πτυχές τής έθνικης ασφάλειας ενός κράτους δέν είναι μόνο συνάρτηση τής ικανότητάς του νά έκμηδενίσει στρατιωτικά τόν αντίπαλό του άλλα καί, άν όχι κυρίως, τής ικανότητας τών αντιπάλων κρατών νά συμφωνούν σέ όρους συμβίωσης, φιλικής ή έχθρικης. Μία πυρηνική στρατιωτική σύγκρουση καθιστά σχετική, άν δέν τήν ανατρέπει έντελώς, τήν έννοια τής στρατιωτικής νίκης, έπειδή ή σύγκρουση αυτή περικλείει τήν βεβαιότητα τής καταστροφής καί του «νικητή». 'Η ποιοτική διαφορά δέν συνίσταται σέ κάποια δυσαναλογία του κόστους (οικονομικού, πολιτικού, ανθρώπινου κ.λπ.) για νά επιτευχθεί ή στρατιωτική νίκη, καί τών άποτελεσμάτων πού αναμένονται άπό αυτήν, άλλα στήν έξαφάνιση του ύποκειμένου τής στρατιωτικής νίκης. Στήν περίπτωση αυτή ή προσέγγιση τής έννοιας τής «έθνικης ασφάλειας»

λεια» δέν μπορεί νά γίνει μέ «έθνικά» κριτήρια, διότι εκείνο πού «διασφαλίζεται» δέν είναι ή ικανότητα ενός κράτους νά εκμηδενίσει στρατιωτικά ένα αντίπαλό του κράτος, αλλά ή ικανότητα δύο ή περισσοτέρων αντίπαλων κρατών νά συμβιώσουν χωρίς νά άπειληθεί ή ύλική και νομική τους ύπόσταση.

Θά μπορούσαν νά παρατεθούν και πολλά άλλα παραδείγματα τέτοιων έννοιών. Πρόκειται για έκφάνσεις ενός σύγχρονου φαινομένου, πού θά μπορούσε νά άποκληθεί διεθνής όλοκλήρωση. Τό φαινόμενο αυτό είναι έπιδεκτικό συνολικής και όχι άποσπασματικής προσέγγισης και άποτελεί μία συνολική διαδικασία πού παρουσιάζει οικονομικές, πολιτικές, τεχνολογικές, στρατιωτικές, πολιτιστικές και άλλες πλευρές. Καί, βέβαια, και νομικές πλευρές.³⁸

Οί νομικές πτυχές τού φαινομένου αυτού έχουν μελετηθεί λιγότερο από άλλες. Μία ένδειξη είναι ότι φαινόμενα όπως εκείνα πού παρατίθενται στα παραπάνω παραδείγματα, ένω από οικονομική ή πολιτική άποψη αντιμετωπίζονται ως φαινόμενα πού δέν ανάγονται στο (έθνικό) κράτος, από νομική άποψη αντιμετωπίζονται, κατά κανόνα τεμαχισμένα άποσπασματικά, σαν νά ήταν έπιδεκτικά άναγωγής στην νομικά κυρίαρχη βούληση τού καθενός κράτους και μόνο σε αυτήν.

Προσπάθεια αυτής τής έργασίας είναι νά μελετηθούν αναλυτικά όρισμένα νομικά φαινόμενα πού ανάγονται στη διεθνή όλοκλήρωση. Τό κοινοτικό δίκαιο παρέχει πλούσιο ύλικό. Η έπιλογή τών θεμάτων μέ τά όποια άσχολεται αναλυτικότερα ή έργασία αυτή —οί έλληνικές συνταγματικές

38. Τό φαινόμενο τής διεθνούς όλοκλήρωσης δέν αντιμετωπίζεται συστηματικά στην έργασία αυτή. Βλ. όμως, αντί άλλων, *Constantinesco*, όπ.π., σ. 135, και τούς συγγραφείς στους όποιους παραπέμπει εκείσημ. 100, οι όποιοι αναφέρονται κυρίως στην εύρωπαϊκή όλοκλήρωση και για τήν όλοκλήρωση ως «οίκουμενική διαδικασία», σ. 142 έπ. Πρβλ. επίσης τούς συγγραφείς πού παρατίθενται παρακάτω, σ. 267 σημ. 42.

καί οί κοινοτικές ρυθμίσεις ὅσον ἀφορᾶ τή σύναψη διεθνῶν συμβατικῶν σχέσεων καί ἡ ἐφαρμογή τους σέ σχέση μέ τήν κατ' ἐξοχήν «οἰκουμενικοῦ» χαρακτήρα Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας — ἔγινε μέ γνώμονα τήν δυνατότητα νά συνδεθοῦν μεταξύ τους κανόνες πού, ἐνῶ καθ' ἑαυτοί δέν συνδέονται νομικά μεταξύ τους, εἶναι δυνατόν κάποτε νά ὑφίστανται νομικές ἀλληλεπιδράσεις καί, τελικά, νά συντίθενται σέ ἓνα ἐνιαῖο ρυθμιστικό σύνολο, τό ὅποιο, αὐτό καί μόνο καί μόνον ὡς ἐνιαῖο, ἔχει τήν ἰκανότητα νά καθυποτάξει σέ νομικές ρυθμίσεις μία ὕλη πού δέν θά μπορούσε νά ρυθμισθεῖ διαφορετικά.

Δέν εἶναι ἄσκοπο νά τονισθεῖ, γιά μία ἀκόμη φορά, ὅτι ἡ ἐργασία αὐτή δέν προϋποθέτει οὔτε ὑπαινίσσεται κάποια γενική θεωρία γιά τήν περιγραφή, κατάταξη καί ἐρμηνεία αὐτῶν τῶν φαινομένων. Ἐπιδιώκει νά παράσχει συγκεκριμένο ὕλικό γιά τήν προσέγγιση ἐννοιῶν ὅπως ἡ ἐννοια τῆς κυριαρχίας «σέ λειτουργική καί ὄχι ἐδαφική βάση»³⁹ καί περιορίζεται σέ ἐπί μέρους θεωρητικές παρατηρήσεις πού δέν ὑποκαθιστοῦν, βέβαια, τήν ἀνάγκη γιά περαιτέρω θεωρητικές ἐπεξεργασίες.

5. Διάγραμμα τῆς ἐργασίας

Στή συνέχεια ἡ ἐργασία χωρίζεται σέ δύο μέρη: τό Ἀναλυτικό καί τό Συνθετικό.

Στά δύο πρῶτα κεφάλαια τοῦ Ἀναλυτικοῦ Μέρους περιλαμβάνεται ἡ συνταγματική ρύθμιση τῶν διεθνῶν συμβατικῶν σχέσεων στήν Ἑλλάδα καί ἡ ἀντίστοιχη ρύθμιση στήν Εὐρωπαϊκῆ Οἰκονομική Κοινότητα. Πρόκειται κατά βάση γιά ἀνάπτυξη τοῦ ἀρθροῦ 28 τοῦ Συντάγματος καί τῶν ἀντιστοιχῶν ρυθμίσεων τῆς Συνθήκης τῆς ΕΟΚ.

Στά κεφάλαια αὐτά, τά ὅποια καταλαμβάνουν ἓνα σημα-

39. Βλ. *Φατούρου*, Διεθνές δίκαιο ἀναπτύξεως, σ. 279.

ντικό τμήμα της μελέτης, εξετάζονται, ειδικότερα, ή διαδικασία μέ την οποία αναλαμβάνονται οι διεθνείς συμβατικές δεσμεύσεις, ή έκταση των δεσμεύσεων που μπορούν να αναληφθούν και οι «έσωτερικές» συνέπειές τους στην ελληνική και στην κοινοτική έννομη τάξη. Καταβλήθηκε προσπάθεια να υπάρξει μία, κατά τό δυνατόν ολοκληρωμένη, παρουσίαση των βασικών πτυχών που παρουσιάζουν οι ρυθμίσεις αυτές.

Η ελληνική και ή κοινοτική ρύθμιση, αν και παράλληλες ως προς τό αντικείμενό τους, δέν λειτουργούν ανεξάρτητα: συναντώνται ως προς τά αποτελέσματά τους τουλάχιστον στόν βαθμό που ή ανάληψη εκ μέρους της Κοινότητας διεθνών συμβατικών δεσμεύσεων συνεπάγεται συγκεκριμένες υποχρεώσεις της Ελλάδας, ή οποία, ως Κράτος μέλος της Κοινότητας, τηρεί και εφαρμόζει τό δίκαιο που πηγάζει από τίς δεσμεύσεις αυτές. Συναντώνται και κατά τό ότι ή σύναψη διεθνών συμβάσεων από την Ελλάδα, μετά την ένταξη της στην Κοινότητα, είναι δυνατόν να επιδρά και σε αυτήν ακόμη την ικανότητα της Κοινότητας να συμβάλλεται διεθνώς: αυτό συμβαίνει, π.χ., μέ την περίπτωση της Σύμβασης για τό Δίκαιο της Θάλασσας.

Τό τρίτο κεφάλαιο του Αναλυτικού Μέρους αναφέρεται στην υπαγωγή της Ελλάδας και της Κοινότητας στη Σύμβαση για τό Δίκαιο της Θάλασσας. Η Κοινότητα και τά Κράτη μέλη της μπορούν να υπαχθούν στη Σύμβαση αυτή, όχι μέ βάση τούς οικείους κανόνες του κοινοτικού και του καθενός εθνικού δικαίου, αλλά μέ βάση κανόνες που θεσπίζονται από την ίδια τή Σύμβαση και αλλοιώνουν ριζικά τόσο τούς κοινοτικούς όσο και τούς εθνικούς κανόνες που ρυθμίζουν αντιστοίχως τή σύναψη διεθνών συμβατικών σχέσεων.

Η προσχώρηση της Κοινότητας στη Σύμβαση αυτή επελέγη ως case study, επειδή καταδεικνύει τά όρια των κοινοτικών και των αντίστοιχων εθνικών συνταγματικών ρυθμίσεων που αναφέρονται στη σύναψη διεθνών συμβατικών σχέσεων. Πράγματι, κάθε μία από τίς ρυθμίσεις αυτές, τόσο της Συνθήκης της ΕΟΚ όσο και ενός έκαστου από τά Συντάγματα των Κρατών μελών, θεσπίστηκε μέ σκοπό να παρέχει πλήρη

καί αυτάρκη νομική βάση για την ανάληψη διεθνών συμβατικών δεσμεύσεων από την Κοινότητα και από κάθε Κράτος μέλος αντίστοιχα. Και όμως, ούτε οι ρυθμίσεις της Συνθήκης της ΕΟΚ, ούτε οι συνταγματικές ρυθμίσεις όποιουδήποτε Κράτους μέλους της παρέχουν από μόνες τους επαρκή νομική βάση για την προσχώρηση της Κοινότητας ή του καθενός Κράτους μέλους στη Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας. Χρειάζεται να λειτουργήσουν επ'αλλά η και εάν να συνιστούσαν ένα ενιαίο σύνολο, περισσότερες από αυτές τις κατά τα λοιπά παράλληλες και ανεξάρτητες αυτές ρυθμίσεις: σύμφωνα με το Παράρτημα ΙΧ της Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας, για να υπαχθεί ή Κοινότητα στη Σύμβαση, πρέπει να υπάγεται στη Σύμβαση ή πλειοψηφία των Κρατών μελών της και για να υπαχθεί στη Σύμβαση ένα, οποιοδήποτε, Κράτος μέλος της Κοινότητας πρέπει να υπάγεται σ' αυτήν και ή Κοινότητα.

Τό Συνθετικό μέρος χωρίζεται σε δύο κεφάλαια.

Στό πρώτο κεφάλαιο περιλαμβάνονται όρισμένες επίσημες από τις όποιες διαφαίνεται ότι ή προσέγγιση, μέσω «κλασικών» έννοιών, όρισμένων φαινομένων πού ανάγονται στις διεθνείς συμβατικές σχέσεις, είναι ανεπαρκής.

Μιά πρώτη ομάδα παρατηρήσεων αναφέρεται σε αντιφάσεις ανάμεσα στό αίτημα για συνταγματική νομιμότητα των διεθνών συμβατικών δεσμεύσεων και σε διάφορες διεθνείς συμβατικές πρακτικές πού αναπτύσσονται, χωρίς να μπορεί να υπάρξει άσφαλής έγγυηση ότι μπορεί να ικανοποιείται τό αίτημα αυτό.

Τό παράδειγμα των μικτών συμβάσεων καταδεικνύει την σχετικότητα πού αποκτούν έννοιες — όπως ή αποκλειστικότητα της έθνικης (ή, αντιστοίχως, κοινοτικής) αρμοδιότητας για σύναψη διεθνών συμβατικών σχέσεων, οι όποιες διαμορφώθηκαν περίπου ως απόλυτες.

Μιά άλλη ομάδα παρατηρήσεων αναφέρεται αναλυτικότερα στις συνταγματικές μεταβολές, οι όποιες επέρχονται με τη διαδικασία πού θεσπίζει τό Παράρτημα ΙΧ της Σύμβασης για τό δίκαιο της Θάλασσας. Η διαδικασία αυτή τροποποιεί

ριζικά τις σχετικές εθνικές συνταγματικές ρυθμίσεις, οι οποίες αποκτούν, πάντοτε ως προς τη συγκεκριμένη αυτή Σύμβαση, χαρακτήρα που υπερβαίνει κατά πολύ όσα επιτρέπονται με βάση τό περιεχόμενό τους και όσα προκύπτουν από τή φύση τους ως καταστατικών κανόνων διαφόρων και διαφορετικών κρατών.

Τό δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται στην αρχή σέ όρισμένα φαινόμενα, όπου ή πλήρης συνταγματική επιβεβαίωση τής εθνικής κυριαρχίας έχει ως πρακτικό αποτέλεσμα νά χάνει σέ ύλική ίσχύ τό κράτος τό όποιο έμμένει σ' αυτήν, ενώ, αντίθετα, ή παραίτηση από τήν αποκλειστική άσκηση δικαιωμάτων, που αποτελούν κατ' έξοχήν έκδηλώσεις τής εθνικής κυριαρχίας, συνεπάγεται αύξηση τής πραγματικής κανονιστικής δύναμης του κράτους τό όποιο παραιτείται από τήν αποκλειστικότητά του αυτή.

Η εργασία τελειώνει μέ μία σύντομη «πρόταση γιά μία νέα προσέγγιση των παραγράφων 2 και 3 του άρθρου 28 του Συντάγματος». Στόν πυρήνα της βρίσκεται ή προσπάθεια γιά νά προσδιοριστεί ή συνταγματική έννοια τής εθνικής κυριαρχίας, περισσότερο μέσα στό (διεθνές) πλαίσιο, όπου καλείται νά λειτουργήσει, και λιγότερο μέσα στό συνταγματικό πλαίσιο από όπου προέκυψε.

* * *

Στήν πρώτη άγγλική έκδοση τής «Γενικής θεωρίας τής άπασχόλησης, του συμφέροντος και του νομίσματος», τό 1936, ό Keynes έκανε τήν παρατήρηση ότι «ή δυσκολία δέν είναι νά κατανοήσει κανείς τις νέες ιδέες, είναι νά ξεφύγει από τις παλιές».⁴⁰ Μέ δεδομένο ότι ή εργασία αυτή δέν παρουσιάζει ένα συγκροτημένο σύστημα νέων ιδεών, τό όποιο

40. Αναφέρεται από τον *Jacot-Guillarmod*, *Droit communautaire et droit international public*, σ. 246.

Ίσως νά μήν ἦταν δύσκολο νά κατανοηθεῖ, ἀλλά ἕνα ἄθροισμα νομικῶν πληροφοριῶν ἀναγομένων σέ πολύ διαφορετικούς τομεῖς καί συστήματα νομικῶν κανόνων καί νομικῶν ἐρμηνειῶν, τελική της ἐπιδίωξη εἶναι νά συμβάλει ὥστε νά ἀμβλυνθεῖ ἡ δυσκολία «νά ξεφύγει κανεῖς ἀπό τίς παλιές ιδέες».

Ἀναλυτικό μέρος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Τό αίτημα για συνταγματική νομιμότητα των διεθνῶν δεσμεύσεων πού ἀναλαμβάνει ἡ Ἑλλάδα

1. Τό ἄρθρο 28 τοῦ Συντάγματος

α) Γενικές παρατηρήσεις.

Ἡ θεωρία τοῦ συνταγματικοῦ δικαίου διδάσκει ὅτι «ἐφ' ὅσον ὑπάρχει τυπικόν Σύνταγμα εἰς τήν κορυφήν τῆς ἱεραρχίας τῶν κανόνων ὀρισμένης ἐννόμου τάξεως, ἐντός αὐτῆς ἰσχύουν ὡς κανόνες δικαίου μόνον ὅσοι ἐκ τοῦ Συντάγματος ἔλκουν, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, τήν δικαιοκλήν ὑπόστασιν των καί τό κύρος των. Ἐπομένως, ἀπό τό Σύνταγμα κάθε κράτους ἐξαρτᾶται, ἐάν καί εἰς ποίαν ἔκτασιν τό διεθνές δίκαιον ἀποτελεῖ ἐντός αὐτοῦ πηγὴν δικαίου. Πράγματι, ἄλλα μὲν Συντάγματα σιωποῦν ἐπὶ τοῦ θέματος, ἄλλα δέ τό ρυθμίζουν ρητῶς κατὰ διαφόρους τρόπους.»¹

Τό ἰσχύον ἐλληνικό Σύνταγμα ρυθμίζει ρητᾶ τό ζήτημα αὐτό: τό ἄρθρο 28 θεσπίζει τό συνταγματικό καθεστῶς πού διέπει τίς διεθνεῖς συμβατικές σχέσεις καί δεσμεύσεις πού ἀναλαμβάνει ἡ Ἑλλάδα.²

1. *Μάνση*, Παραδόσεις, σ. 311.

2. Ἐκτός ἀπό τά ἄρθρα 28 καί 36 Σ ἄλλες συνταγματικές διατάξεις πού ἔχουν ἐπιπτώσεις στίς διεθνεῖς συμβατικές δεσμεύσεις τῆς Ἑλλάδας βρίσκονται στά ἄρθρα 5 παρ. 2, 27 παρ. 2, 72 παρ. 1 καί, ἰδίως 2 παρ. 2 καί 78 παρ. 5 Σ (πρβλ. *Ροίκου*, Σύνταγμα καί Διεθνές Δίκαιο.

Τό άρθρο 28 Σ περιλαμβάνει, ειδικότερα, *διαδικαστικούς κανόνες*, οι οποίοι ορίζουν τώπως ή' Ελλάδα εκφράζει κατά τρόπο συνταγματικά έγκυρο τή διεθνή συμβατική της βούληση και *ουσιαστικούς περιορισμούς*, από τούς όποιους προκύπτει τώμέχρι που μπορούν νά φθάσουν οι συνταγματικά έπιτρεπτές διεθνείς υποχρεώσεις που αναλαμβάνει. Θέτει, δηλαδή, τό άρθρο 28 Σ *κριτήρια συνταγματικότητας* τών διεθνών συμβατικών δεσμεύσεων που αναλαμβάνει ή' Ελλάδα: *έπιτρέπεται* όρισμένες, και *δέν έπιτρέπεται* όρισμένες άλλες, ενώ, παράλληλα, *μέ τήν υπαγωγή* τών διεθνών συμβατικών δεσμεύσεων τής 'Ελλάδας *σέ συνταγματικό καθεστώς*, *υπάγονται* οι δεσμεύσεις αυτές *σέ έλεγχο συνταγματικότητας* από άρμόδια όργανα του έλληνικού κράτους.³

Τό άρθρο 28 Σ έχει συγκεκριμένες πρακτικές συνέπειες. Έτσι, π.χ., *ώς Κράτος μέλος* τής Κοινότητας, και *έναντί της*, ή' Ελλάδα αναλαμβάνει διεθνείς δεσμεύσεις που, τελικά, *ανάγονται* στήν υποχρέωσή της *νά εφαρμόζει* τό κοινοτικό δίκαιο, *σέ όλη του τήν έκταση* και *μέ τούς όρους* και *τίς προϋποθέσεις* που θέτει τό ίδιο τό κοινοτικό δίκαιο. Όμως αυτοί οι όροι και προϋποθέσεις *δέν είναι ταυτόσημοι*, και πάντως *είναι άνεξάρτητοι* από τούς όρους και τίς προϋπο-

σέ 'Η επίδρασις του Συντάγματος του 1975 επί του ιδιωτικού και επί του δημοσίου δικαίου, σ. 92. *Γωάννου*, 'Η εφαρμογή τών γενικώς παραδεδεγμένων κανόνων δικαίου στήν έλληνική έννομο τάξη, ΚΘ' Αρμ. (1975), σ. 99). Ειδικότερα για τό άρθρο 2 παρ. 2 Σ βλ. *Ρούκουνα*, όπ.π., σ. 92, και τήν άρθρογραφία τών *Τενεκίδη* και *Καλογεροπούλου-Στρατή*, στήν όποία παραπέμπει εκεί, σ. 92, σημ. 2, και για τό άρθρο 78 παρ. 5 Σ. *Αναστόπουλου*, Φορολογικό δίκαιο, τεύχ. Α', σ. 64-66, και τίς εκεί νομολογιακές και βιβλιογραφικές παραπομπές, και *ιδίως Evrigenis*, Aspects institutionnels et juridiques de l'élargissement. L'impact de l'adhésion sur les institutions et le droit des pays candidats: Grèce, Semaine de Bruges, (δακτυλογραφημένο άνάτυπο), σ. 12-15, *Louis*, L'adhésion de la Grèce et les problèmes posés par la mise en oeuvre du droit dérivé, σέ συλλογικό τόμο *La Grèce et la Communauté*, σ. 300 έπ.

3. Βλ. παρακάτω, σ. 80 έπ.

θέσεις πού θέτει τό ἑλληνικό Σύνταγμα, προκειμένου νά ἰσχύει καί νά ἐφαρμόζεται ἕνας κανόνας δικαίου στήν ἑλληνική ἔννομη τάξη. Ἀπό τή στιγμή πού οἱ κανόνες τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου εἶναι ἐφαρμόσιμοι στό ἐσωτερικό τῆς Ἑλλάδας, ἔρχονται σέ ἐπαφή μέ τήν ἑλληνική ἔννομη τάξη: ἡ ἐφαρμογή τους γίνεται ἔργο ἑλληνικῶν κρατικῶν ὀργάνων, τῶν ὁποίων ἡ δραστηριότητα συντελεῖται στά πλαίσια πού προσδιορίζονται ἀπό τό ἑλληνικό Σύνταγμα καί ὅ,τι αὐτό δέν ἀπαγορεύει. Τά κρατικά ὄργανα τῆς Ἑλλάδας δέν ἔχουν νομική δυνατότητα νά ἐφαρμόσουν στήν ἑλληνική ἔννομη τάξη ρυθμίσεις πού ἀπαγορεύει τό ἑλληνικό Σύνταγμα.⁴

Τό ἄρθρο 28 Σ μπορεῖ νά χωρισθεῖ σέ δύο ἐνότητες: μία ἐνότητα περιέχεται στήν πρώτη του παράγραφο, ἡ ὁποία ἔχει γενικό χαρακτήρα καί ρυθμίζει, σέ συνδυασμό μέ τό ἄρθρο 36 Σ, τήν διαδικασία μέ τήν ὁποία ἡ Ἑλλάδα συνάπτει διεθνεῖς συμβάσεις καί τήν ἰσχύ τῶν κανόνων τοῦ διεθνoῦς δικαίου στήν Ἑλλάδα.⁵ Ἡ δεύτερη ἐνότητα, πού περιέχεται στίς παραγράφους 2 καί 3, εἰσάγει δύο νέα στοιχεία: τήν δυνατότητα νά ἀνατίθεται σέ ὄργανα διεθνῶν ὀργανισμῶν ἡ ἄσκηση συνταγματικῶν ἀρμοδιοτήτων καί,

4. Βλ. παρακάτω, σ. 86-87.

5. Τό θέμα αὐτό ρυθμίζεται κατὰ τρόπο ἀντίστοιχο μέ τή λύση πού τελικά δόθηκε, κυρίως ἀπό τή νομολογία, κατὰ τό παρελθόν. Βλ. σχετικά, π.χ. *Σιουρίτσου*, Συνταγματικόν Δίκαιον, τόμ. Β', τεῦχ. Α', σ. 110 ἐπ., καί τήν ἐκεῖ βιβλιογραφία, *Γεωργόπουλου*, Στοιχεῖα Συνταγματικοῦ Δικαίου, τεῦχ. Β', σ. 136 ἐπ., ἢ, εἰδικότερα, *Υψηκίδου*, Ἀντίθεσις νόμου πρὸς προγενεστέραν ἐν ἰσχύϊ συνθήκην, 25 Ε.Ε.Ν. (1958), σ. 833 ἐπ., ὅπου καί βιβλιογραφικές καί νομολογιακές παραπομπές, *Ενρίγκενις*, Les conflits de la loi nationale avec les traités internationaux en droit, 18 R. Hell. D.I. (1965), σ. 425 ἐπ., *Ροῦκουλα*, Θέματα ἀφορῶντα εἰς τήν ἔνταξιν τοῦ διεθνoῦς συμβατικοῦ δικαίου εἰς τό ἐσωτερικόν δίκαιον ἐν Ἑλλάδι, *Ἐλευθίου Ζίπκου*, III, σ. 215 ἐπ., καί ἰδίως σ. 313 ἐπ., *Ἰωάννου*, Ἡ ἐφαρμογή τῶν γενικῶς παραδέδεγμένων κανόνων τοῦ διεθνoῦς δικαίου στήν ἑλληνική ἔννομη τάξη, ΚΘ Ἄρμ. (1975), σ. 299 ἐπ.

ιδίως, τήν δυνατότητα νά περιορίζεται ή 'Ελλάδα ώς πρός τήν άσκηση τής εθνικής της κυριαρχίας.

β) 'Η παράγραφος 1 του άρθρου 28 Σ.

Τό άρθρο 28 παρ. 1 Σ αναφέρεται στους «γενικά παραδεγμένους κανόνες του διεθνούς δικαίου» και στις διεθνείς συμβάσεις πού συνάπτει ή 'Ελλάδα. Ο γενικός χαρακτήρας του, πού μόλις επισημάνθηκε, συνίσταται στό ότι τό άρθρο 28 παρ. 1 περιλαμβάνει ρυθμίσεις πού αναφέρονται σέ όλους χωρίς εξαίρεση τούς κανόνες του διεθνούς δικαίου, «γενικά παραδεγμένους» ή συμβατικούς, πού εφαρμόζονται στην 'Ελλάδα. Οί παράγραφοι 2 και 3 του άρθρου 28 Σ δέν θεσπίζουν εξαιρέσεις από τίς ρυθμίσεις του άρθρου 28 παρ. 1 Σ, αλλά περιέχουν π ρ ό σ θ ε τ ε ς π ρ ο ύ π ο θ έ σ ε ι ς, οι όποιες άπαιτούνται για όρισμένες περιπτώσεις διεθνών συμβατικών σχέσεων πού συνάπτει ή 'Ελλάδα.

Μέ τόν όρο «γενικά παραδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου» γίνεται δεκτό ότι τό Σύνταγμα ύποδηλώνει τό γενικό διεθνές έθιμο.⁶ Τό Σύνταγμα δέν άπαιτεί κύρωση τών κανόνων του γενικού διεθνούς έθιμικού δικαίου προκειμένου νά εφαρμόζονται στην έλληνική έννομη τάξη και τούς έπιφυλάσσει τήν ίδια ισχύ μέ τίς διεθνείς συμβάσεις πού

6. Για τήν έννοια τών γενικά παραδεγμένων κανόνων του διεθνούς δικαίου και τήν εφαρμογή τους υπό τό ισχύον Σύνταγμα, βλ., ιδίως, *Γεάννου*, όπ.π., σ. 298 έπ. και ιδίως σ. 308 έπ., *Ρούκουτι*, Σύνταγμα και Διεθνές Δίκαιο, σέ 'Η επίδραση του Συντάγματος του 1975 επί του ιδιωτικού και επί του δημοσίου δικαίου, σ. 92 έπ., *Αραβαντινοί*, Εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου, σ. 102 έπ. Γενικότερα για τήν έννοια τών «γενικά παραδεγμένων» κανόνων του διεθνούς δικαίου και τήν θέση τους ιδίως στις έννομες τάξεις του Βελγίου, τής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας τής Γερμανίας και τής 'Ελλάδας, βλ. τήν παλαιότερη, αλλά άναλυτική μελέτη του *Papadimitriu*, *Die Stellung der allgemeinen Regeln des Völkerrechts im innerstaatlichen Recht*. (Βερολίνο, 1972).

υπάγονται στο άρθρο 28 παρ. 1 Σ.⁷ Παρέχει όμως, με τη διάταξη αυτή, συνταγματικό θεμέλιο για την ισχύ τους αυτή, και επιφυλάσσει στο Άνωτατο Ειδικό Δικαστήριο να κρίνει, κατά το άρθρο 100 παρ. 1 έδ. στ' Σ, σχετικά με άμφισβητήσεις «για τον χαρακτηρισμό κανόνων του διεθνούς δικαίου ως γενικά παραδεγμένων.»

Το άρθρο 28 παρ. 1 Σ αναφέρεται επίσης στις διεθνείς συμβάσεις που χρειάζεται να κυρωθούν από τη βουλή. Τό ποιές διεθνείς συμβάσεις είναι ανάγκη να κυρωθούν από την βουλή προκύπτει από το άρθρο 36 Σ, το οποίο αναφέρεται στις αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας ως διεθνούς παραστάτη.⁸ Πράγματι, στο άρθρο 36 παρ. 1 Σ όρίζονται οι διεθνείς συμβάσεις που μπορεί να «συνουολογει» ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ενώ στο άρθρο 36 παρ. 2 όρίζεται ότι «οί συνθηκές για έμποριο, φορολογία, οικονομική συνεργασία και συμμετοχή σε διεθνείς οργανισμούς ή ενώσεις και όσες άλλες περιέχουν παραχωρήσεις, για τίς όποιες, σύμφωνα με άλλες διατάξεις του Συντάγματος, τίποτε δέν μπορεί να όριστεί χωρίς νόμο ή επιβαρύνουν άτομικά τούς Έλληνες, δέν ισχύουν χωρίς τυπικό νόμο που τίς κυρώνει». Στη συνέχεια, το άρθρο 36 παρ. 4 Σ όρίζει ότι ή κύρωση διεθνών συμβάσεων δέν μπορεί να αποτελέσει αντίκειμενο νομοθετικής έξουσιοδότησης σύμφωνα με το άρθρο

7. Για την ισχύ των κανόνων του διεθνούς δικαίου κατά το άρθρο 28 παρ. 1 Σ βλ. άμέσως παρακάτω, σ. 63 έπ.

8. Για το άρθρο 36 Σ βλ. Ραΐκουνα, Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο, Γ, σ. 81 έπ., του ίδιου, 'Η επίδρασις του Συνταγματος του 1975 επί του ιδιωτικού και επί του δημοσίου δικαίου, σ. 95 έπ., Βεγγιρη, 'Η Σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και το Σύνταγμα, σ. 56 έπ., Fatouras, International Law in the Greek Constitution, 70 A.J.I.L. (1976), σ. 496-497, Malintropi, Sul controllo parlamentare delle relazioni internazionali nella Costituzione greca del 1975, Riv. Dir. Int., 1978, σ. 54 έπ., Κωνσταντοπούλου, Διεθνές Δημόσιον Δίκαιον, τόμ. Γ, σ. 287 έπ., Κοικαλίδη-Σπηλιωτοπούλου, Οι διεθνείς συμβάσεις εργασίας στην έλληνική έννομη τάξη, σ. 133-135.

43 παρ. 2 και 4.⁹ Τέλος, σύμφωνα με τό άρθρο 72 παρ. 1 Σ, τό όποιο παραπέμπει ρητά στά άρθρα 28 και 36 παρ. 1 Σ, οι νόμοι με τούς όποιους κυρώνονται οι διεθνείς συμβάσεις μποροϋν νά ψηφισθοϋν μόνο από τήν όλομέλεια τής βουλής.

Από τήν παραβολή τών παραγράφων 1 και 2 τοϋ άρθρου 36 Σ προκύπτει ότι οι περισσότερες, όχι όμως όλες, οι διεθνείς συμβάσεις πού «συνομολογεί» ό Πρόεδρος τής Δημοκρατίας έχουν ανάγκη νά κυρωθοϋν από τή βουλή.¹⁰ Τό άρθρο 28 παρ. 1 Σ αναφέρεται στην ισχύ πού έχουν στην έλληνική έννομη τάξη οι διεθνείς συμβάσεις, και όρίζει ότι άφου κυρωθοϋν και τεθοϋν σέ ισχύ «σύμφωνα με τούς

9. «Κύρωση» μιάς διεθνούς σύμβασης είναι ή έκδοση τοϋ σχετικού νόμου από τή βουλή. Τό Σύνταγμα χρησιμοποιεί στο άρθρο 28 παρ. 1 τόν όρο «έπικύρωση» προφανώς από παραδρομή. Αντίθετα, χρησιμοποιεί σωστά τόν όρο «κύρωση» στα άρθρα 28 παρ. 2 και 36 παρ. 3 και 4. Βλ. σχετικά, π.χ., *Τενεκίδη*, Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο, τόμ. Α', τμ. πρώτον, σ. 255 έπ. *Ιωάννου*, Προβλήματα έρμηνείας τοϋ άρθρου 28 παρ. 1 τοϋ Συντάγματος 1975, σέ Πέντε χρόνια εφαρμογής τοϋ Συντάγματος, σ. 100. Πρβλ. όμως *Ρούκουνα*, Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο, 1, σ. 73 έπ.

Τό άρθρο 36 παρ. 4 Σ δέν αναφέρεται στην δυνατότητα νά κυρωθεί μία συνθήκη με πράξη νομοθετικού περιεχομένου, δυνάμει τοϋ άρθρου 44 παρ. 1 Σ. Ό *Ρούκουνας*, Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο, 1, σ. 85, δέχεται ότι τό άρθρο 44 παρ. 1 Σ παρέχει στον Πρόεδρο τής Δημοκρατίας τήν δυνατότητα νά συνάψει μία διεθνή σύμβαση από εκείνες πού βάσει τοϋ άρθρου 36 παρ. 2 πρέπει νά κυρωθοϋν με νόμο ή με πράξη νομοθετικού περιεχομένου, σύμφωνα με όσα όρίζει τό άρθρο 44 παρ. 1 Σ. Ό *Παραράς*, Αι πράξεις νομοθετικού περιεχομένου τοϋ Προέδρου τής Δημοκρατίας, σ. 234 έπ., δέν αποκλείει τήν κύρωση διεθνών συνθηκών με πράξη νομοθετικού περιεχομένου, πιστεύει όμως ότι αυτό άντίκειται «ούχι τόσον εις τό γράμμα τών διατάξεων τοϋ άρθρου 36, όσον εις τήν κατ' άρθρον 44 παρ. 1 έννοιαν τής άπροβλέπτου ανάγκης», όπ.π., σ. 236 (πρβλ. και τίς εκεί, σ. 235 σημ. 50 και 51, παραποιμπές).

10. Βλ. *Ρούκουνα*, όπ.π., σ. 82. Για τό θέμα αυτό βλ. έπίσης, *Ρόζου*, Διεθνείς συμβάσεις πού δέν χρειάζονται νομοθετική κύρωση, 11 ΤοΣ (1985), σ. 314 έπ.

όρους τῆς καθεμιάς», «ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ ἐσωτερικοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου καί «ὑπερισχύουν ἀπό κάθε ἄλλη ἀντίθετη διάταξη νόμου».

Ἡ τελευταία αὐτή ρύθμιση, εἶναι ἡ μοναδική συνταγματική διάταξη ὡς πρὸς τὴν ἰσχύ πού ἔχουν στὴν ἑλληνική ἐννομη τάξη οἱ διεθνεῖς συμβάσεις πού συνάπτει ἡ Ἑλλάδα. Σκοπὸς τῆς εἶναι νὰ περιορισθοῦν στὸ ἐλάχιστο ἢ καὶ νὰ ἀρθοῦν τὰ ἐνδεχόμενα νομοθετικά ἐμπόδια γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν συμβάσεων αὐτῶν στὴν ἑλληνική ἐννομη τάξη.

Μέ τὸν κανόνα ὅτι οἱ διεθνεῖς συμβάσεις ὑπερισχύουν ἀπὸ κάθε ἄλλη ἀντίθετη διάταξη νόμου, (α) ἐξαλείφονται ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ δίκαιο τὰ νομοθετικά —ὄχι ὅμως καὶ συνταγματικά—κωλύματα πού ἐνδεχομένως ἐμποδίζουν τὴν ἐφαρμογὴ στὴν Ἑλλάδα τῶν διεθνῶν συμβάσεων πού αὐτὴ συνῆψε καὶ (β) ἀφαιρεῖται ἀπὸ τὰ ἑλληνικά νομοθετικά ὄργανα ἡ δυνατότητα νὰ ματαιώνουν τὴν ἐφαρμογὴ τῶν συμβάσεων αὐτῶν θεσπίζοντας ἀντίθετες ρυθμίσεις. Κάθε φορά, δηλαδή, πού ἀνακύπτει σύγκρουση ἀνάμεσα σὲ διάταξη διεθνoῦς σύμβασης καὶ σὲ διάταξη ἐσωτερικοῦ δικαίου, ἡ σύγκρουση αὐτὴ αἶρεται μὲ τὰ πρωτεῖα ἐφαρμογῆς πού θέτει τὸ ἄρθρο 28 παρ. 1 ἐδ. α' Σ: ἡ σύμβαση ὑπερισχύει κάθε ἀντίθετης διατάξεως νόμου, προγενέστερης ἢ μεταγενέστερης. Ἀντίθετα, τὸ ἄρθρο 28 παρ. 1 ἐδ. α' Σ δὲν θεσπίζει ὑπεροχὴ τῶν διεθνῶν συμβάσεων ἐναντι διατάξεων τοῦ Συντάγματος. Ἐτσι, κατὰ τὴν διατύπωση τοῦ ἄρθρου 93 παρ. 4 Σ: «τὰ δικαστήρια ὑποχρεοῦνται νὰ μὴν ἐφαρμόζουν νόμο πού τὸ περιεχόμενό του εἶναι ἀντίθετο πρὸς τὸ Σύνταγμα», ἄρα οὔτε καὶ νόμο πού εἰσάγει διεθνή σύμβαση μὲ τέτοιο περιεχόμενο.¹¹

11. Γιὰ τὸ ἄρθρο 28 παρ. 1 βλ. Roucouas, *Le droit international dans la Constitution de la Grèce du 9 juin 1975*, 29 R.Hell.D.I. (1976), σ. 53 ἐπ. Πρβλ. *Διατύπου*, Εὐρωπαϊκὸ κοινοτικὸ δίκαιο, I, σ. 68. Ἐνδεχόμενος διαδεδομένη εἶναι ἡ ἀποψη ὅτι τὸ ἄρθρο 28 παρ. 1 Σ θεσπίζει μιὰ νέα βαθμίδα στὴν ἱεραρχία τῶν κανόνων δικαίου. Βλ. σχετικά, π.χ., *Τάτσο*, *Συνταγματικὸ Δίκαιο*, τόμ. Α' (Θεωρητικὸ Θεμέλιο), σ. 280, *Πα-*

Τό άρθρο 28 παρ. 1 έξαρτά τήν εφαρμογή τών «γενικά

μπρά. Σύνταγμα 1975, τομ. 1, σ. 408, όπου γίνεται, χωρίς έπιχειρηματολογία, λόγος για «μεγαλύτερη τυπική δύναμη». Για υπέρτερη ισχύ μιλά και ό *Κιπράτος*. Ό έλαγχος τής συνταγματικότητας τών νόμων από τά δικαστήρια, τια, τριμ. ΣΤΕ, τόμ. α', σ. 216 και ιδίως σ. 226, όπου θεωρεί ότι οι κανόνες τών διεθνών συμβάσεων είναι «υπερνομοθετικοί» αλλά «υποσυνταγματικοί». Πρβλ. όμως σ. 218 όπου αντιλαμβάνεται, όρθότερα, τήν «επιεριστική» τών κανόνων αείτων ως υπεροχή ή προτεραιότητα εφαρμογής, και όχι σαν κατάργηση αντίθετων έσωτερικών νόμων, πράγμα που αντί έσκει, όμως, μέ όσα περί υπέρτερης ισχύος γράφει. Ό *Ράϊκος*, Παροδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμ. Α', σ. 62, επίσης χωρίς έπιχειρηματολογία, σημειώνει ότι τό άρθρο 28 παρ. 1 έδ. α' Σ «έδημιούργησε διά πρώτην φοράν παρ' ήμίν εις τήν ιεραρχικήν τάξιν τών κανόνων δικαίου μίαν νέαν βαθμίδα, ή όποία κείται μεταξύ τού Συνταγματος και τών τυπικών νόμων και καταλαμβάνεται υπό τών κανόνων τού Διεθνούς Δικαίου», πρβλ. και σ. 52-53. Για αύξημένη τυπική ισχύ κάνει λόγο ό *Τριγυρίδης*, Γνωμοδότησις, 25 ΝοΒ (1978), σ. 15 έπ., και ό *Αρμυρανός*, όπ.π., σ. 106. Ό *Υωάννου*, όπ.π., σ. 317, διαπιστώνει τό πρόβλημα και χαρακτηρίζει τό θέμα «θεμελιώδες», δέν ύπαισέρχεται όμως σέ πραγμάτευσή του. Ό *Βασιλόγος*, Τά όρια τής άναθεώρησης τού Συντάγματος 1975, σ. 243, σημειώνει ότι τό άρθρο 28 παρ. 1 Σ «άναφ έρετα στήν τυπική ισχύ (σέ σχέση μέ τό Σύνταγμα και τούς κοινούς νόμους) που προσδίδεται στους κανόνες (συμβατικούς ή μή) τού διεθνούς δικαίου», δέν αναφέρει όμως κανένα άπολύτως έπιχείρημα. Ό *Ρουσσώνας*, όπ.π., σ. 65, δέν θέτει θέμα τυπικής ισχύος και περιορίζεται άπλώς στήν ακριβέστερη παρατήρηση ότι αύτή ή «άρκετά κακά διατυπωμένη» διάταξη σημαίνει ότι τό έθιμικό διεθνές δίκαιο και οι συνθήκες που επικυρώθηκαν μέ νόμο υπερισχύουν ("primen") όλων τών παλαιότερων και νεοτέρων νόμων.

Πληρέστερα και μέ θεωρητικές προεκτάσεις άναπτύσσει τό θέμα ό *Βαγιρίης*. Η Σύμβαση τών Δικαιωμάτων τού Άνθρώπου και τό Σύνταγμα, ιδίως, σ. 96 έπ., ό όποιος έπισημαινει κατ' άρχήν, σ. 64, ότι μέ τό άρθρο 28 παρ. 1 Σ δημιουργείται άπλά μιá «άνισοτιμία» μεταξύ τών νόμων. Στή συνέχεια, διερωτάται αν οι κατά τό άρθρο 28 παρ. 1 Σ «υπερισχύοντες» κανόνες έχουν ισχύ ισότιμη μέ εκείνη τού Συντάγματος, δέχεται ότι «κατά τήν παραδεκτή ως τώρα αντίληψη» (σ. 98) και έφ' όσον «μεταξύ "συντακτικού" ή "άναθεωρητικού" όργάνου (...) και "νομοθετικού" δέν άναγνωρίζεται άλλη βαθμίδα έστίας άσκήσεως

παραδεγμένων κανόνων του διεθνούς δικαίου» και των διε-

πολιτικής εξουσίας» (σ. 98-99), κάτι τέτοιο θα έπρεπε να γίνει δεκτό, δέν είναι όμως αυτή η έννοια του άρθρου 28 παρ. 1 Σ (σ. 99). Στη συνέχεια, σ. 107, θέτει το θεωρητικό ερώτημα αν πρόκειται για μία ενδιάμεση, μεταξύ Συντάγματος και νόμου βαθμίδα, ή αν «με την κύρωση της ή σύμβαση (...) εξαιρείται από τα θέματα που ο νομοθέτης μπορεί να ρυθμίσει διαφορετικά αργότερα, από δική του και αποκλειστική πρωτοβουλία», και, επισημαίνοντας την ομοιότητα των διεθνών συμβάσεων που έχουν κυρωθεί με νόμο προς το άρθρο 107 Σ, το οποίο προσδίδει συνταγματικό κύρος στην «πριν από την 21η Απριλίου 1967 νομοθεσία με αύξημένη τυπική ισχύ για την προστασία κεφαλαίων εξωτερικού», θεωρεί ότι η «θεωρητική εξήγηση» πώς η κυρωμένη με νόμο διεθνής σύμβαση είναι σε ιεραρχικά ανώτερη κλίμακα από τους «γηγενείς» νόμους «είναι συμφωνότερη με το γράμμα της διατάξεως αυτής». Δεν διευκρινίζει ωστόσο πόσο ανώτερη είναι αυτή η ιεραρχική κλίμακα, και, ειδικότερα, αν πρόκειται για την ίση με το Σύνταγμα ιεραρχική κλίμακα που έχει η νομοθεσία στην οποία αναφέρεται το άρθρο 107 Σ, ή για κάποια άλλη, νεοπαγή και χαμηλότερη ιεραρχική κλίμακα. Η επιχειρηματολογία του Βιγγερή δέν φαίνεται ότι μπορεί να παράσχει πλήρη θεωρητική τεκμηρίωση ότι πρόκειται για αύξημένη τυπική ισχύ των διεθνών συμβάσεων. Ούτε εξηγεί γιατί από το άρθρο 28 παρ. 1 Σ προκύπτει ότι οι διεθνείς συνθήκες ανήκουν σε μία νέα ενδιάμεση βαθμίδα μεταξύ τυπικού Συντάγματος και τυπικού νόμου. Γιατί, δηλαδή, από τον κανόνα ότι οι διεθνείς συμβάσεις «υπερισχύουν από κάθε άλλη αντίθετη διάταξη νόμου» προκύπτει ότι έχουν υποδεέστερη τυπική ισχύ από τους ίδιους τους κανόνες του τυπικού Συντάγματος, οι όποιοι επίσης υπερισχύουν από κάθε άλλη αντίθετη διάταξη νόμου, αλλά και από «τίς διατάξεις των Κεφαλαίων Α' έως και Δ' του τμήματος Α' του νόμου 27/75», οι όποίες, επειδή έχουν αύξημένη τυπική ισχύ σύμφωνα με το άρθρο 107 Σ, υπερισχύουν και αυτές από κάθε άλλη αντίθετη διάταξη νόμου. Ορθότερη φαίνεται η άποψη του Κατράνη, Ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο και προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου από το εθνικό Σύνταγμα, 3 ΕΕΕυρΔ (1983), σ. 608, ο όποιος υποστηρίζει ότι «ή αντίθεση στη διεθνή συνθήκη δέν εμποδίζει την έκδοση του νόμου, άλλ' αναστέλλει μόνο την εφαρμογή του στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης (...)» και ότι «ή διάταξη του άρθρου 28 παρ. 1 Σ λειτουργεί σαν άπλός κανόνας που αίρει τη σύγκρουση και επιτάσσει την εφαρμογή του ενός κανόνα σε βά-

θνῶν συνθηκῶν ἔναντι τῶν ἄλλοδαπῶν ἀπό τόν ὄ ρ ο τ ῆ ς
 ἄ μ ο ι β α ι ὀ τ η τ α ς.¹²

ρος τοῦ ἄλλου, δίνει δηλαδή τό προβάδισμα στό στάδιο ἐφαρ-
 μογῆς τοῦ κανόνα καί δέν ἀναφέρεται στήν ἱεράρχησή του.» Στά πα-
 ραπάνω πρέπει νά προστεθεῖ ὅτι ὁ νόμος μέ τόν ὅποιο κυρώνεται μιά
 διεθνῆ σύμβαση, ὄχι μόνο δέν ἐμποδίζει τήν ἐκδοση κανενός ἄλλου
 νόμου ἀλλά, ἐπίσης, δέν συνεπάγεται τήν κατάργηση, δηλαδή τή νομική
 ἐξαφάνιση προγενεστέρων διατάξεων μέ ἀντίθετο περιεχόμενο: οἱ δια-
 τάξεις αὐτές ἀπλῶς μένουν ἀνεφάρμοστες, ἀνενεργές. Ἐάν ὅμως πάψει
 νά ἰσχύει ἡ ἀντιθέτου περιεχομένου διεθνῆ σύμβαση, ἐπειδή, λ.χ., κα-
 ταγγέλθηκε, ἡ ἄν ἡ σύμβαση αὐτή, παρ' ὅτι ἔχει κυρωθεῖ, δέν μπορεῖ
 νά ἐφαρμοσθεῖ στους ἄλλοδαπούς ἐπειδή ἔλλειπει ἡ ἀμοιβαίότητα πού
 ἀπαιτεῖται ἀπό τό ἄρθρο 28 παρ. 1 ἐδ. β' Σ, τότε τίποτε δέν ἐμποδίζει
 τήν ἐνεργοποίηση καί τήν ἐφαρμογή τοῦ ἀνενεργοῦ, ὅσο καί ἐπειδή
 ἰσχύει καί ἐφαρμόζεται ἡ σύμβαση, ἀλλά μὴ καταργηθέντα νόμου. Μιά
 πρακτική συνέπεια τῆς ἀντίληψης ὅτι τό ἄρθρο 28 παρ. 1 Σ δέν θεσπι-
 ζει μία νέα βαθμίδα στήν ἱεραρχία τῶν κανόνων στήν ἐλληνική ἔννομη
 τάξη εἶναι, π.χ., ὅτι ἡ ἐνδεχόμενη σύγκρουση ἀνάμεσα σέ μιά διεθνῆ
 σύμβαση πού κύρωσε ἡ Ἑλλάδα καί σέ μιά διάταξη τοῦ ν.δ. 2687/1953
 «περὶ ἐπενδύσεως καί προστασίας κεφαλαίων τοῦ ἐξωτερικοῦ» τό ὅποιο,
 σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 107 παρ. 1 ἐδ. β' Σ ἔχει τήν αὐξημένη τυπική
 ἰσχὺ πού εἶχε ἡ πρό τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967 «ἠϋξημένης τυπικῆς ἰσχύος
 νομοθεσία προστασίας κεφαλαίων ἐξωτερικοῦ», δέν εἶναι σύγκρουση
 μεταξύ δύο ἰσοδυνάμων, ἴσα αὐξημένης τυπικῆς ἰσχύος νόμων: τό ἄρ-
 θρο 28 παρ. 1 ἐδ. α' Σ ἐπιβάλλει νά ἐφαρμοσθεῖ ἡ διεθνῆ σύμβαση,
 ἀκόμη καί ἂν προσέκρουσε σέ διάταξη μεταγενέστερου αὐξημένης τυ-
 πικῆς ἰσχύος νόμου.

Πρὸβλ. ἐπίσης τήν ἀπόφαση 170 τῆς 8ης Ἰουνίου 1984 τοῦ ἰταλι-
 κοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου στήν ὑπόθεση S.p.A. Granital κατὰ
 Amministrazione delle Finanze dello Stato, ἡ ὅποια ἀναδημοσιεύεται σέ
 21 R.T.D.E. (1985), σ. 414 ἐπ., ὅπου, στήν παράγραφο 6 τοῦ σκεπτι-
 κοῦ, ὄπ.π., σ. 418, νομολογεῖται ὅτι «τό σύμφυτο ἀποτέλεσμα μέ τήν
 ὑπαρξη τοῦ κοινοτικοῦ κανονισμοῦ δέν εἶναι νά ἀκυρωθεῖ ("de rendre
 caduce"), μέ τήν κυριολεκτική ἔννοια τοῦ ὄρου, ἡ ἀσυμβίβαστη ἐσωτε-
 ρική διάταξη, ἀλλά νά παρεμποδισθεῖ τό νά ληφθεῖ αὐτή ὑπόψη κατὰ
 τήν ἐπίλυση τῆς διαφορᾶς ἀπό τόν ἐθνικό δικαστή.» (Γιὰ τήν ἀπόφα-
 ση αὐτή βλ. παρακάτω, σ. 76, σημ. 28, καί σ. 83 ἐπ., σημ. 37.

12. Γιὰ τήν ἀρχή τῆς ἀμοιβαιότητας, ἀπό τήν ἐλληνική βιβλιογραφία

Τό άρθρο 28 παρ. 1 Σ προσδιορίζει ρητά ότι ο όρος τής άμοιβαιότητας άφορᾶ σ τ ῆ ν ἔ φ α ρ μ ο γ ῆ τ ῶ ν κανόνων αὐτῶν στήν ἑλληνική ἔννομη τάξη. Δέν ἔχει, ἄρα, ἐπίδραση στό κύρος τους.¹³ Δέν εἶναι δηλαδή ἀναγκαῖο νά περιλαμβάνεται ὁ ὅρος τής άμοιβαιότητας στόν διεθνή κανόνα, γιά νά μπορεῖ αὐτός νά ἐφαρμοστεῖ στήν Ἑλλάδα. Ἡ ἐφαρμογή, ὅμως, τοῦ διεθνοῦς κανόνα ἐξαρτᾶται ἀπό τό ἐάν ὑπάρχει άμοιβαιότητα, εἴτε προβλέπεται ρητά εἴτε ὄχι. Πρόκειται, συνεπῶς, γιά μία ἀντικειμενική προϋπόθεση, ἢ μή συνδρομή τής ὁποίας εἶναι δυνατόν νά ἀναστείλει τήν ἐφαρμογή τοῦ διεθνοῦς κανόνα. Τά μόνα ἀρμόδια ὄργανα γιά τόν ἔλεγχο τής προϋπόθεσης αὐτῆς εἶναι τά δικαστήρια. Ὁ δέ ἔλεγχός τους εἶναι αὐτεπάγγελτος, ἀφοῦ τό Σύνταγμα ἀπαιτεῖ τήν συνδρομή τής άμοιβαιότητας «πάντοτε», ἀνεξάρτητα δηλαδή ἀπό τό ἐάν θά τήν ἐπικαλεσθοῦν ἢ ὄχι οἱ διάδικοι.¹⁴

Ἡ συνταγματική διάταξη ἀναφέρεται γενικά στόν ὅρο τής άμοιβαιότητας, χωρίς νά προσδιορίζει τίποτε τό εἰδικότερο ὡς πρός τό εἶδος τής άμοιβαιότητας πού ἔννοεῖ. Χρη-

φία, βλ. κυρίως *Εὐρυγένη*, Περί «διπλωματικῆς» καί «νομοθετικῆς» άμοιβαιότητος, ΙΓ΄ Ἀρμ. (1959), σ. 757 ἐπ., *Ρούκουνα*, Διεθνές Δίκαιο, Ι, σ. 126 ἐπ., (Οἱ ἴδιες, βασικά, παρατηρήσεις διατυπώνονται καί σέ τοῦ ἴδιου, Σύνταγμα καί διεθνές δίκαιο, σέ Ἡ ἐπίδραση τοῦ Συντάγματος τοῦ 1975 ἐπί τοῦ ἰδιωτικοῦ καί ἐπί τοῦ δημοσίου δικαίου, σ. 102 ἐπ.), *Ἰωάννου*, Προβλήματα ἐρμηνείας τοῦ άρθρου 28 παρ. 1 τοῦ Συντάγματος 1975, σέ Πέντε χρόνια ἐφαρμογῆς τοῦ Συντάγματος 1975, σ. 101 ἐπ., *Βεγλερῆ*, ὄπ.π., σ. 124 ἐπ., *Φατοῦρο*, Διεθνές Δίκαιο Ἀναπτύξεως, σ. 88 ἐπ. Ἀπό τήν διεθνή βιβλιογραφία βλ. ἀντί ἄλλων, *Virally*, Le principe de réciprocité dans le droit international contemporain, 122 R.C.A.D.I. (1967), ΙΙΙ, σ. 5 ἐπ. Πρβλ. ἐπίσης *Cassese*, Modern Constitutions and International Law, 192 R.C.A.D.I. (1985), ΙΙΙ, σ. 403.

13. Πρβλ. *Ρούκουνα*, Διεθνές Δίκαιο, Ι, σ. 128 ἐπ.

14. Γιά τό θέμα τής αὐτεπάγγελτης ἢ μή ἐφαρμογῆς τής ρήτηρας τής άμοιβαιότητας βλ. ἰδίως τήν ἀνάπτυξη τοῦ *Ἰωάννου*, ὄπ.π., σ. 103-104, ὅπου καί παραπομπές σέ σχετική βιβλιογραφία καί *Roucoupas*, ὄπ.π., σ. 67 ἐπ.

σιμοποιεῖται, δηλαδή, ἡ ἔννοια ὡς γενική ρήτρα «διά τῆς ὁποίας ἐπιδιώκεται ἡ κατά συνοπτικὴν διατύπωσιν ἐξασφάλις (...) ὁμοίας ἢ ἀναλόγου μεταχειρίσεως ὑπὸ τοῦ ἀντισυμβαλλομένου ἢ τρίτου τινός.»¹⁵ Κατὰ συνέπεια, τὰ δικαστήρια, προκειμένου νά ἐφαρμόσουν μιὰ διάταξη διεθνούς συνθήκης, περιορίζονται στό νά ἐλέγξουν ἂν πράγματι παρέχεται ἀνάλογη —καί ὄχι ἀναγκαστικά ἀπολύτως ταυτόσημη— μεταχείριση ἀπὸ τό ἀντισυμβαλλόμενο μέ τήν Ἑλλάδα κράτος, ἀδιάφορο ἂν ἡ μεταχείριση αὐτή περιέχεται ρητᾶ στή συνθήκη, («διπλωματική ἀμοιβαιότητα»), ἐξασφαλίζεται μέ νομοθετική ρύθμιση ἐσωτερικοῦ δικαίου («νομοθετική» ἀμοιβαιότητα) ἢ ἀπλῶς μέ τήν πρακτική τῶν κρατικῶν ὀργάνων τοῦ ἀντισυμβαλλομένου κράτους.¹⁶

Ἡ ἀπόλυτη, ὡς πρὸς τόν ὄρο τῆς ἀμοιβαιότητας, διατύπωση τοῦ ἄρθρου 28 παρ. 1 Σ ἔγινε ἀντικείμενο ἐντόνων ἐπικρίσεων. Βασική αἰχμή τῶν ἐπικρίσεων, τό ὅτι ἡ ἄκαμπτη καί ἀπόλυτη («πάντοτε») ἀπαίτηση γιά ἀμοιβαιότητα, καί ἂν ἀκόμη τέθηκε γιά νά λειτουργεῖ ὡς ἀντιστάθμισμα στά πρωτεῖα πού ἐπιφυλάσσει τό ἄρθρο 28 παρ. 1 Σ στούς «γενικά παραδεγμένους» κανόνες τοῦ διεθνούς δικαίου καί στίς διεθνεῖς συνθηκῆς κατὰ τήν ἐφαρμογή τους ἐναντι τῶν ἐθνικῶν κανόνων, δέν ἀνταποκρίνεται στίς σύγχρονες ἀπαιτήσεις τῶν διεθνῶν σχέσεων. Ἐπισημάνθηκε ἀκόμη ὅτι ἡ ἀπόλυτη αὐτή ἀπαίτηση γιά ἀμοιβαιότητα ὀδηγεῖ σέ ἀναίρεση τήν ἰσορροπία πού περιέχει τό ἄρθρο 28 παρ. 1 Σ, στόν πυρῆνα τῆς ὁποίας βρίσκεται ἡ παραπάνω ὑπεροχή. Παρα-

15. Μέ τή διατύπωση αὐτή ἀποδίδει ὁ *Εὐρυγένης*, ὅπ.π., σ. 761, τό γενικό περιεχόμενο τῆς ἔννοιας τῆς ἀμοιβαιότητας. Πρβλ. ἐπίσης *Βεγλερῆ*, ὅπ.π., σ. 125, πού ὀρίζει τήν ἀμοιβαιότητα «σάν τήν σταθερή τήρηση ἰσορροπίας ὠφελιμάτων καί ὑποχρεώσεων ὅπως ἔχουν καταστρωθεῖ ἀπό τή συμφωνία τῶν μερῶν.» Βλ. ἐπίσης *Ἰωάννου*, ὅπ.π., σ. 106.

16. Βλ. *Εὐρυγένη*, ὅπ.π., σ. 772, *Ἰωάννου*, ὅπ.π., σ. 106-107. Γιά τίς διάφορες μορφές μέ τίς ὁποῖες ἐμφανίζεται ἡ ἀρχή τῆς ἀμοιβαιότητας βλ. *Εὐρυγένη*, ὅπ.π., σ. 762 ἐπ., καί, συνοπτικότερα, *Ρούκουνα*, ὅπ.π., σ. 126-127.

τηρήθηκε επίσης ότι η άμοιβαιότητα, σε πολλές περιπτώσεις, είναι και εκ των πραγμάτων ανεφάρμοστη.¹⁷

Υποστηρίζεται ότι παρά τον απόλυτο τρόπο με τον οποίο θεσπίζεται, η αρχή της άμοιβαιότητας δεν εφαρμόζεται σε όρισμένες κατηγορίες συμβατικών ή «γενικά παραδεγμένων» διεθνών κανόνων. Μιά πρώτη τέτοια κατηγορία είναι οι κανόνες που έχουν ανθρωπιστικό χαρακτήρα ή έχουν ως αντικείμενο την διασφάλιση ανθρωπίνων δικαιωμάτων.¹⁸ Η βασική επιχειρηματολογία άντλείται από τό ότι η Σύμβαση της Βιέννης περί του Δικαίου των Συνθηκών έξαιρεί τον όρο της άμοιβαιότητας από διατάξεις σχετικές με την προστασία της ανθρωπίνης προσωπικότητας που περιέχονται σε «άνθρωπιστικές συνθήκες»,¹⁹ αλλά και από

17. «Σωβινιστική διάταξη» την χαρακτηρίζει ο *Βεγλερς*, όπ.π., σ. 125. 'Ο *Ιωάννου*, όπ.π., σ. 102, την θεωρεί «συντακτική άστοχία του συνταγματικού νομοθέτη» και όρο που εκφράζει μιάν «άμυντική νομοθετική πολιτική», και στή συνέχεια, σ. 112 έπ., την χαρακτηρίζει «άναχρονιστική», άποκαλύπτουσα «...ιστορική άχαριστία», «άνεπιτυχή τόσο από άποψη νομοθετικής πολιτικής όσο και από άποψη νομοθετική» και άναφέρει περιπτώσεις, στίς όποιες θεωρεί ανεφάρμοστο τον όρο της άμοιβαιότητας (βλ. επίσης σ. 107). 'Ο βουλευτής και καθηγητής *Ν. Παπαπολίτης*, κατά την συζήτηση της σχετικής διάταξης στή λεγόμενη «Ε' Άναθεωρητική Βουλή», παρατηρεί ότι «τό τί πιστεύει τό κράτος του επί μιās αρχής διεθνώς παραδεδεγμένης δεν έχει καμίαν άξίαν διά νά στερήσετε ένα δικαίωμα εις ένα άλλοδαπόν, ό όποιος έχει καταφύγει εις τήν Έλλάδα. (...) Δέν ήμπορείτε δηλαδή νά εφαρμόσετε μιάν διάταξιν ότι, όταν κάποιος κλέψη, νά του είπητε ότι θά σου κόψω τό χέρι ή σε περιπτώσιν μοιχείας νά του επιβάλετε τήν ποινή του θανάτου, διατάξεις δηλαδή αί όποιαί ισχύουν εις χώρας μή άνεπτυγμένες», Πρακτικά της 'Ολομελείας των συνεδριάσεων της Βουλής επί των συζητήσεων του Συντάγματος του 1975, σ. 108.

18. Βλ. *Βεγλερς*, όπ.π., σ. 126, *Ρούκουνα*, όπ.π., σ. 130, *Ιωάννου*, όπ.π., σ. 110, *Ρουκουνας*, όπ.π., σ. 68.

19. Άρθρο 60 παρ. 5 της Σύμβασης σε ν.δ. 402/1974 «περί κυρώσεως της από 23 Μαΐου 1969 Συμβάσεως της Βιέννης περί του Δικαίου των Συνθηκών και του προσηρημένου αυτή Παραρτήματος» ('ΕτΚ, Α', 141/1974).

μία προσπάθεια νά στηριχθεί ή προστασία τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων σέ ἀρχές πού ὑπερέχουν τοῦ Συντάγματος.²⁰

Τό Σύνταγμα ὁμως δέν προστατεύει ὡς δικαιώματα παρά μόνον ὅσα θεσπίζει καί ὅπως τά ρυθμίζει μέ τίς δικές του διατάξεις.²¹ Εἶναι δέ ἀδιάφορο γιά τό κύρος καί τήν ἐφαρμογή στήν ἐλληνική ἔννομη τάξη τῶν κανόνων πού προστατεύουν τά λεγόμενα «ἀνθρώπινα δικαιώματα» τό ἄν ἡ Σύμβαση τῆς Βιέννης ἐξαιρεῖ τούς κανόνες αὐτούς ἀπό τόν ὄρο τῆς ἀμοιβαιότητας: ὁ Ἕλληνας δικαστής δέν ἔχει κανένα

20. Ὁ Βεγλερῆς, ὀ.π.π., σ. 126, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ Εὐρωπαϊκή Σύμβαση τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου «στέκει ἐκτός ἀπό τή σφαῖρα ἐπιρροῆς τοῦ ἀρθροῦ 28 παρ. 1 ἐδ. β' Σ». Ὁ Παπαπολίτης, ὀ.π.π., σ. 108, θεωρεῖ ὅτι ἕνας διεθνῆς κανόνας πού ἀναφέρεται στήν προστασία τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων «εἶναι ὑπεράνω τῆς συνταγματικῆς νομιμότητος, ἰσχύει καί ὑπεράνω τοῦ Συντάγματος». Ἡ Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου, Οἱ διεθνῆς συμβάσεις ἐργασίας στήν ἐλληνική ἔννομη τάξη, σ. 163, δέχεται ὅτι «δέν νοεῖται λειτουργία τῆς ἀρχῆς τῆς ἀμοιβαιότητας προκειμένου γιά συνθήκες, τῶν ὁποίων ὁ ἀντικειμενικός σκοπός συνίσταται στήν ἐξυπηρέτηση ὄχι τῶν ἀμοιβαίων συμφερόντων τῶν κρατῶν, ἀλλά ἀνωτέρων κοινῶν συμφερόντων, ὅπως εἶναι ἡ κατοχύρωση ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων καί ἡ ἐπίτευξη κοινωνικῆς δικαιοσύνης.»

21. Βλ. ἀντί ἄλλων, Μάνεση, Συνταγματικά δικαιώματα, σ. 39, ὅπου ἐξηγεῖται ὅτι «"δικαιώματα" πού προϋπάρχουν καί προΐσχουν μιᾶς συγκεκριμένης συνταγματικῆς καί γενικότερα ἔννομης τάξης δέν εἶναι κατά νομική ἀκριβολογία δικαιώματα (...) Τό δικαίωμα, ὡς "ἀπονεμημένη" ἔννομη ἰκανότητα προϋποθέτει τήν ὑπαρξη τοῦ δικαίου πού τήν ἀπονέμει, καθῶς καί τῆς κρατικῆς ἐξουσίας πού ἐπιβάλλει ἀποτελεσματικά καί, ἂν χρειαστεῖ, καταναγκαστικά τήν προστασία τῶν δικαιωμάτων πού ἔχει θεσπίσει. Κανένα ὁμως ἀπό τά γνωρίσματα αὐτά τοῦ δικαιώματος δέν ὑπάρχει στά ὑποτιθέμενα ὑπερθετικά, ὑπερσυνταγματικά ἢ προσυνταγματικά "δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου"», βλ. ἐπίσης σ. 38 ἐπ. Ἀξίζει πάντως νά παρατηρηθεῖ ὅτι, τουλάχιστον ὡς πρός τήν Εὐρωπαϊκή Σύμβαση τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου, τό ὅλο θέμα φαίνεται νά παρουσιάζει μᾶλλον ἥσσονα πρακτική σημασία: τά μόνον ἀτομικά δικαιώματα πού ἐπιφυλλάσσονται ἀπό τό ἰσχύον Σύνταγμα μόνο σε "Ἕλληνες πολίτες, εἶναι τά δικαιώματα τῶν συγκεντρώσεων καί τοῦ συνεταιρισμοῦ (ἄρθρα 11

περιθώριο νά μήν εφαρμόσει μιά συνταγματική διάταξη, και στήν συγκεκριμένη περίπτωση τό άρθρο 28 παρ. 1 έδ. β' Σ, γιά τόν λόγο ότι ή εφαρμογή τής συνταγματικής διάταξης κινδυνεύει νά επισύρει διεθνή ευθύνη τής 'Ελλάδας.

Άλλες κατηγορίες διεθνών συνθηκων γιά τίς όποιες υποστηρίζεται ότι δέν εφαρμόζεται ό όρος τής άμοιβαιότητας είναι οί πολυμερείς συνθήκες —όλες ή μόνον όρισμένες από αυτές— και, ιδίως, ή Συνθήκη τής ΕΟΚ.²² Η άπόλυτη διατύπωση του άρθρου 28 παρ. 1 έδ. β' Σ, ώστόσο, δέν επιτρέπει εξαιρέσεις. Πάντως, έφόσον τό Σύνταγμα δέν διακρίνει, άρκεί νά διέπει ή άρχή τής άμοιβαιότητας τό όλο σύστημα τών σχέσεων πού δημιουργούνται μέ μιά πολυμερή συνθήκη.²³ Εξ άλλου, είναι δυνατόν νά μήν άπαιτείται ό όρος, εάν πρόκειται γιά περιπτώσεις κατά τίς όποιες δέν είναι δυνατόν νά συντρέχει τέτοιος όρος, έξ αιτίας του χαρακτηριστήρα, του περιεχομένου κ.λπ. του συγκεκριμένου διε-

και 12 Σ). Τά δικαιώματα όμως αυτά (όπως και τό δικαίωμα τής ελεύθερης έκφρασης γνώμης, τό όποιο προστατεύει γιά τόν «καθένα», άρα και γιά τούς άλλοδαπούς τό ισχύον Σύνταγμα) μπορούν, σύμφωνα μέ τό άρθρο 16 τής Σύμβασης, νά υπαχθοούν σέ περιορισμούς όσον άφορά τήν άσκηση τους από άλλοδαπούς. (Πρβλ. σχετικά, *Βεγλερή*, όπ.π., σ. 127). "Ετσι οί άλλοδαποί, είτε προέρχονται από κράτη πού έχουν προχωρήσει στή Σύμβαση είτε όχι, άντλούν τίς σχετικές ελευθερίες τους κατ' ευθείαν από τό Σύνταγμα, και όχι από διεθνείς συμβάσεις, τών όποιων ή εφαρμογή, ως πρός αυτούς, τελεί «πάντοτε» υπό τόν όρο τής άμοιβαιότητας.

22. Βλ. *Βεγλερή*, όπ.π., σ. 126, *Ιωάννου*, όπ.π., σ. 107 έπ., ό όποιος όμως υποστηρίζει, όπ.π., σ. 110, ότι ό όρος τής άμοιβαιότητας από τίς πολυμερείς συνθήκες δέν εφαρμόζεται μόνο σ' εκείνες «πού δέν έχουν συναλλαγματικό χαρακτήρα», άρα εφαρμόζεται στίς υπόλοιπες, *Ρούκουνα*, όπ.π., σ. 126 και 130, και *Ρουκουνας*, όπ.π., σ. 68. Γιά τήν άμοιβαιότητα στή Συνθήκη τής ΕΟΚ, βλ. παρακάτω, σ. 232 έπ.

23. Πρβλ. *Ρούκουνα*, όπ.π., σ. 126, όπου σημειώνεται ότι «ή άμοιβαιότητα είναι διάχυτη σέ όλο τό σύστημα τών σχέσεων και δύσκολα μπορούμε νά τήν άπομονώσουμε στή μιά ή στήν άλλη σχέση».

θνοῦς κανόνα. Αὐτή εἶναι, π.χ., ἡ περίπτωση τῶν συνθηκῶν περί προσφύγων καί ἀνιθαγενῶν.²⁴

2. Οἱ παράγραφοι 2 καί 3 τοῦ ἀρθροῦ 28 Σ: συγκριτικές καί γενικές παρατηρήσεις.

α) Συγκριτικές παρατηρήσεις.

Μέ τίς παραγράφους 2 καί 3 τοῦ ἀρθρ. 28 Σ εἰσάγονται δύο νέα στοιχεῖα στήν ἐλληνική συνταγματική τάξη: ἡ δυνατότητα νά ἀναγνωρίζονται ἀρμοδιότητες ἐλληνικῶν κρατικῶν ὀργάνων σέ ὄργανα διεθνῶν ὀργανισμῶν καί ἡ εὐχέρεια τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους νά αὐτοπεριορίζεται ὡς πρὸς τήν ἄσκηση τῆς ἐθνικῆς του κυριαρχίας. Εἰδικότερα, σύμφωνα μέ τήν παράγραφο 2 τοῦ ἀρθροῦ 28 τοῦ Συντάγματος εἶναι δυνατόν νά ἀναγνωρίζονται «σέ ὄργανα διεθνῶν ὀργανισμῶν ἀρμοδιότητες πού προβλέπει τό Σύνταγμα»,²⁵ ἐνῶ ἡ

24. Βλ. Ἰωάννου, ὀπ.π., σ. 110.

25. Κατά τήν ἀρχική διατύπωση τοῦ ἀρθρ. 28 παρ. 2 Σ «(...) εἶναι δυνατή ἡ (...) ἀναγνώρισις ἀρμοδιοτήτων κατά τό Σύνταγμα εἰς ὄργανα διεθνῶν ὀργανισμῶν.» Κατά τή διατύπωση τοῦ ἴδιου ἀρθροῦ, μετά τήν μεταφορά τοῦ Συντάγματος στή δημοτική «(...) μπορεῖ νά ἀναγνωρισθοῦν (...) σέ ὄργανα διεθνῶν ὀργανισμῶν ἀρμοδιότητες πού προβλέπονται ἀπό τό Σύνταγμα.» Ἡ μεταφορά εἶναι ἀνεπιτυχής σέ δύο τουλάχιστον σημεία: ἡ φράση «νά ἀναγνωρισθοῦν» εἶναι δυνατόν νά δημιουργήσει τήν σύγχυση ὅτι οἱ ἀρμοδιότητες αὐτές μόνον μιά φορά, «ἐφ' ἅπαξ», μποροῦν νά ἀναγνωρισθοῦν, καί ὄχι κάθε φορά πού συντρέχουν οἱ προϋποθέσεις τοῦ ἀρθροῦ 28 παρ. 2 Σ, πράγμα πού δέν προκύπτει ἀπό τήν φράση «εἶναι δυνατή ἡ ἀναγνώρισις». Ἐπίσης ἡ διατύπωση «ἀρμοδιότητες πού προβλέπονται ἀπό τό Σύνταγμα» μοιάζει νά παρέχει μικρότερα περιθώρια εὐελξίας ἀπό τή διατύπωση «ἀρμοδιοτήτων κατά Σύνταγμα», ἡ ὁποία μπορεῖ νά ἀναλυθεῖ σέ ἀρμοδιοτήτες πού προβλέπονται ἀπό τό Σύνταγμα καί σέ ἀρμοδιότητες πού

παράγραφος 3 του ίδιου άρθρου επιτρέπει στην Ελλάδα να «προβείνει ελεύθερα, με νόμο που ψηφίζεται από την απόλυτη πλειοψηφία των βουλευτών, σε περιορισμούς ως προς την άσκηση της εθνικής της κυριαρχίας, εφόσον αυτό υπαγορεύεται από σπουδαίο εθνικό συμφέρον (...)».

Οι πλησιέστερες προς το περιεχόμενο των παραγράφων 2 και 3 του άρθρου 28 Σ ρυθμίσεις που περιέχονται σε Συντάγματα Κρατών μελών της Κοινότητας, περιλαμβάνονται²⁶ στα άρθρα 11 του Ιταλικού Συντάγματος και 24 του Θεμελιώδους Νόμου της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας. Οι διατάξεις αυτές ορίζουν αντίστοιχα ότι: « Η Ίταλία (...) συναινεί, υπό τον όρο της αμοιβαιότητας με τα άλλα κράτη, στους περιορισμούς της κυριαρχίας που είναι αναγκαίοι σε μιά τάξη που εξασφαλίζει την ειρήνη και τη δικαιοσύνη μεταξύ των εθνών (...)» και « Η Ομοσπονδία δύναται να εκχωρεί με νόμο κυριαρχικά δικαιώματα σε διακρατικούς οργανισμούς».

Τό περιεχόμενο των διατάξεων αυτών, σύμφωνα με τη συνταγματική θεωρία των χωρών αυτών και τη νομολογία των συνταγματικών τους δικαστηρίων, μπορεί να συνοψισθεί ως εξής: θεσπίζεται δυνατότητα του κράτους να αυτοπεριορίζεται ως προς τό μονοπώλιό του να άσκει δημόσια έξουσία στην επικράτειά του, χωρίς ώστόσο να επιτρέπεται

άσκουνται σύμφωνα με τό Σύνταγμα. Πράγματι, δέν άσκειται σύμφωνα με τό Σύνταγμα κάθε άρμοδιότητα που προβλέπεται από αυτό: όταν, π.χ., ή βουλή ψηφίζει ένα νόμο, νομοθετεί, άσκει δηλαδή άρμοδιότητα που προβλέπεται από τό Σύνταγμα, αν όμως ο νόμος είναι άντισυνταγματικός, δέν άσκει την άρμοδιότητα σύμφωνα με τό Σύνταγμα. (Πρβλ. και παρακάτω, σ. 95 έπ.) Κατά την έρμηνεία των διατάξεων αυτών πάρθηκε υπόψη τό Β΄ Ψήφισμα της ΣΤ΄ Αναθεωρητικής Βουλής, με τό όποιο έγινε ή μεταφορά του Συντάγματος στη δημοτική γλώσσα, και τό όποιο όρίζει στό άρθρο Β΄ ότι «σε περίπτωση διαφοράς μεταξύ του άρχικού κειμένου του Συντάγματος και του κειμένου στη δημοτική επικρατεί τό άρχικό κείμενο.»

26. Πρβλ. παρακάτω, σ. 76 έπ., σημ. 30.

ούτε νά μεταβιβασθεῖ κυριαρχία κάπου ἔξω ἀπό τό κράτος, οὔτε νά δημιουργηθεῖ ἡ σύγκριση ὅτι μιά τέτοια μεταβίβαση εἶναι δυνατή, ἂν δέν συγχωνευθοῦν τά κράτη αὐτά σέ κάποιο κράτος ὁμοσπονδιακῆς μορφῆς. Ἡ ἐρμηνεία αὐτῆ δίνεται καί στή γερμανική διάταξη, ἡ ὁποία, μέ μιά πρώτη ματιά, μοιάζει νά ἐπιτρέπει καί μεταβίβαση κυριαρχίας δηλαδή ἐξουσιῶν πού ἀνάγονται, τελικά, στήν συντακτική ἐξουσία, καί ὄχι μόνο ἀναγνώριση σέ ὄργανα διεθνῶν ὀργανισμῶν τῆς δυνατότητας νά ἀσκοῦν ἄρμοδιότητες τῶν συντεταγμένων κρατικῶν ὀργάνων.

Καί οἱ δύο διατάξεις θεωρεῖται ὅτι καταλήγουν σέ ἓνα εἶδος ἀναθεώρησης τοῦ Συντάγματος, ἀκριβέστερα σέ ἓνα εἶδος μεταβολῆς τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο ἀσκοῦνται οἱ συνταγματικά προβλεπόμενες ἐξουσίες. "Ὅμως οὔτε ἀναθεωρητική διαδικασία συνιστοῦν, οὔτε θεσπίζουν δυνατότητα νά ὑπάρξει ἀναθεωρητική διαδικασία ἄλλη ἀπό ἐκείνη πού εἰδικά προβλέπουν οἱ εἰδικές συνταγματικές διατάξεις. Ἡ μεταβολή στίς συνταγματικές λειτουργίες, τήν ὁποία καί μόνον ἐπιτρέπουν, δέν εἶναι δυνατόν νά ὑπερβαίνει τά ὅρια πού θέτουν οἱ θεμελιώδεις κανόνες, πάνω στούς ὁποίους ἐρείδονται οἱ συνταγματικές τάξεις τῶν δύο κρατῶν. Δέν εἶναι δυνατόν, δηλαδή, ἡ χρήση τῶν διατάξεων αὐτῶν, νά ὀδηγήσει στήν ἀνατροπή ἢ στήν οὐσιώδη μεταβολή τῶν πολιτευμάτων πού θεσπίζουν τά Συντάγματα τῶν δύο αὐτῶν κρατῶν.

Καί οἱ δύο διατάξεις ἔχουν τεθεῖ γιά νά ἀνταποκριθοῦν σέ νέες ἀνάγκες, ποιοτικά διαφορετικές ἀπό προηγουμένως, ὥστε νά ἐνσωματωθοῦν τά κράτη στήν διεθνή ζωή.²⁷

27. Γιά τό ἄρθρο 11 τοῦ ἰταλικοῦ Συντάγματος καί ἰδίως γιά τήν ἐφαρμογή του σέ σχέση μέ τό κοινοτικό δίκαιο, βλ. μεταξύ πολλῶν, *Mortati*, Istituzioni di diritto pubblico, τόμ. II, σ. 1490 ἐπ., καί τίς ἐκεῖ βιβλιογραφικές παραπομπές, *Barile*, Un impatto tra il diritto comunitario e la Costituzione italiana, σέ II Primato, σ. 71-74, *Panebianco*, Sovranità limitata e sovranità riservata, favor comunitario e controlli giurisdizionali,

Τό περιεχόμενο κάθε μιᾶς ἀπό τίς διατάξεις αὐτές ἀντιστοιχεῖ, σέ γενικές γραμμές, μέ τό περιεχόμενο τῆς ρύθμισης πού θεσπίζουν οἱ παράγραφοι 2 καί 3 τοῦ ἄρθρου 28 Σ.

Συγκρινόμενες ὁμως μέ τήν ἀντίστοιχη ἰταλική καί γερμανική διάταξη, οἱ παράγραφοι 2 καί 3 τοῦ ἄρθρου 28 Σ, παρά τόν ὄχι ἀπολύτως εὐτυχῆ τρόπο μέ τόν ὁποῖο διατυπώθηκαν, συνθέτουν ἕνα σύνολο πληρέστερο, μέ ρυθμίσεις πού ἀνταποκρίνονται περισσότερο στίς ἀπαιτήσεις γιά τίς ὁποῖες θεσπίστηκαν. Εἶναι πληρέστερο τό ἄρθρο 28 παρ. 2 καί 3 Σ ἐπειδή περιλαμβάνει ρητά στίς διατάξεις του ρυθμίσεις, πού στό ἀντίστοιχο ἰταλικό καί γερμανικό ἄρθρο ἀφέθηκε νά προκύψουν ὡς πορίσματα νομολογίας καί θεωρίας, ὄχι πάντα ἀναμφίλεκτης. Τέτοια εἶναι ἡ ρύθμιση πού ἀφορᾷ στά ὅρια πού τίθενται στούς θεμιτούς περιορισμούς τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας: ὑπάρχουν ὅρια, αὐτό ὀρίζεται ρητά στό Σύνταγμα, καί τά ὅρια αὐτά καθορίζει εἰδική συνταγματική διάταξη. Τό ἴδιο συμβαίνει μέ τή διάκριση ἀνάμεσα στήν μεταβίβαση συνταγματικῶν ἀρμοδιοτήτων, (ἄρθρο 28 παρ. 2 Σ) καί στόν αὐτοπεριορισμό τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας (ἄρθρο 28 παρ. 3 Σ): ἡ διάκριση αὐτή θεσπίζεται ἀπό τό ἴδιο τό Σύνταγμα, τό ὁποῖο καί καθιστᾷ συγκεκριμένες, σχεδόν ἀπαριθμεῖ, τίς δυνατότητες πού παρέχονται γιά τήν ἐνσωμά-

σέ *Il primato*, σ. 222 ἐπ., *Migliazza*, *Conflitto fra Corte costituzionale e Corte di giustizia delle Comunità europee*, σέ *Il Primato*, σ. 178 ἐπ., *Sperduti*, *Diritto comunitario è diritto interno nella giurisprudenza della Corte costituzionale italiana e della Corte di giustizia delle Comunità europee: un dissidio da sanare*, σέ *Il primato*, σ. 256 ἐπ., καί ἰδίως, σ. 268 ἐπ., 273, 274 ἐπ., *Neri*, *Le droit communautaire et l'ordre constitutionnel italien*, 2 C.D.E. (1966), σ. 363 ἐπ., καί ἰδίως, σ. 377 ἐπ. Γιά τό ἄρθρο 24 παρ. 1 τοῦ γερμανικοῦ Θεμελιώδους Νόμου, βλ., ἀντί πολλῶν, τίς ἐξαιρετικές ἀναλύσεις τῶν *Maunz* σέ *Maunz - Düring - Herzog - Scholz*, *Grundgesetz, Kommentar*, ἄρθρο 24 καί *Tomuschat* σέ *Bonner Kommentar*, ἄρθρο 24 καί τούς ἐκεῖ παρατιθέμενους συγγραφεῖς. Βλ. ἐπίσης *Mangolt - Klein*, *Das Bonner Grundgesetz*, σ. 655-665 καί τήν ἐκεῖ παρατιθέμενη βιβλιογραφία, καί συνοπτικά *Hesse*, *Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland*, σ. 41-44.

τωση του κράτους στη διεθνή ζωή και δέν επαφίεται, ούτε ως προς αυτό τό ζήτημα, στην έρμηνεία μιās πολύ γενικό-τερου περιεχομένου διάταξης.

Έτσι, τό ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο, έρμηνεύοντας τό άρθρο 11 του ιταλικού Συντάγματος, νομολογεί ότι οί περιορισμοί τής έθνικης κυριαρχίας πού έπιτρέπει ή διάταξη αυτή, δέν είναι δυνατόν νά παραβιάζουν «τίς θεμελιώδεις άρχές τής έσωτερικης μας τάξης και τά άπαράγραπτα δικαιώματα του άτόμου», πράγμα τό όποιο τελεί υπό τόν έλεγχο του Συνταγματικού Δικαστηρίου.²⁸ Κατά άντίστοιχο τρόπο, έρμηνεύοντας τό άρθρο 24 του Θεμελιώδους Νόμου, τό γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο θεωρεί ότι τό άρθρο αυτό «πρέπει νά νοηθεϊ και νά έρμηνευθεϊ μέσα στο συνολικό συνταγματικό πλαίσιο». Αυτό σημαίνει ότι τό παραπάνω άρθρο δέν έπιτρέπει νά ανατραπούν οί θεμελιώδεις δομές πού συνθέτουν τήν συνταγματική τάξη, μιá από τίς όποιες είναι τό τμήμα του Συντάγματος πού αναφέρεται στα άτομικά δικαιώματα.²⁹

Και στίς δύο περιπτώσεις, τά οικεία δικαστήρια, έρμηνεύοντας τίς πολύ γενικότερης διατύπωσης συνταγματικές διατάξεις, καταλήγουν σέ νομολογία, ή όποία θέτει όρια στους περιορισμούς τής έθνικης κυριαρχίας πού έπιτρέπουν οί διατάξεις αυτές. Πρόκειται γιά όρια πού, τελικά, άνάγονται στίς θεμελιώδεις άρχές του πολιτεύματος και στα δικαιώματα του άτόμου. Αυτά άκριβώς τά όρια θεσπίζει ο ρ η τ á τό άρθρο 28 παρ. 3 Σ.³⁰

28. Βλ. επίσης *Mortati*, *Istituzioni di diritto pubblico*, I, σ. 1501, πρβλ. και τήν άπόφαση *Granital*, του ιταλικού Συνταγματικού Δικαστηρίου, 21 R.T.D.E. (1985), ιδίως σ. 419, στην όποία νομολογείται ότι έπιτρέπεται ως προς τίς θεμελιώδεις άρχές του πολιτεύματος (έθνικός) έλεγχος τής συνταγματικότητας άκόμη και κανόνων του κοινοτικού δικαίου.

29. Βλ. τήν άπόφαση 2 BvL 52/71, BVerGE. 37, σ. 271 έπ., ιδίως σ. 279-280. Πρβλ. και *Maunz*, όπ.π., παρ. 16-18.

30. Ο *Cassese*, ενώ άρχικά, όπ.π., σ. 347, φαίνεται νά θεωρεί ότι τό έλληνικό Σύνταγμα, ως προς όρισμένες πλευρές "turned out to be

Τό άρθρο 28 παρ. 3 Σ, ακόμη, περιέχει τήν καινοτομία νά θεωρεῖ ὅτι ὁ περιορισμός τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας ἐνδέχεται νά ἐπιβάλλεται ὄχι μόνο γιά νά ἐξυπηρετηθεῖ ἡ διεθνῆς εἰρήνη, ἡ διεθνῆς συνεργασία, ἡ συλλογική ἀσφάλεια κ.λπ., ἀλλά καί γιά νά ἐξυπηρετηθεῖ «σπουδαῖο ἐθνικό συμφέρον». Μέ τήν διατύπωση αὐτή, ὁ συντακτικός νομοθέτης, ἀσυ-

reticent towards international affairs”, στή συνέχεια ὑποστηρίζει ὅτι τό ἑλληνικό Σύνταγμα ἀνήκει στά λίγα Συντάγματα πού περιέχουν “forward-looking rules concerning international affairs”, ὅπ.π., σ. 442, πρβλ. καί σ. 435.

Ἀπό τά Συντάγματα τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς Κοινότητος, διατάξεις μέ τίς ὁποῖες παρέχεται στά κρατικά ὄργανα εὐχέρεια νά ἐξουσιοδοτοῦν ὄργανα διεθνῶν ὀργανισμῶν νά ἀσκοῦν κάποιες ἀρμοδιότητες, περιέχουν ἐπίσης τά ἄρθρα 12 Β΄ τοῦ βελγικοῦ, 49 Β΄ τοῦ λουξεμβουργιανοῦ, 67 τοῦ ὀλλανδικοῦ, 20 τοῦ δανικοῦ καί 93 τοῦ ἰσπανικοῦ Συντάγματος. Γιά τίς διατάξεις αὐτές βλ. ἀντί ἄλλων κυρίως Παπαδημητρίου, Τό Σύνταγμα καί ἡ διαδικασία τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνοποιήσεως, σ. 94 ἐπ., 102 ἐπ., 107 ἐπ., 111 ἐπ., 135 ἐπ., *Constantinesco* (ὁ ὁποῖος δέν ἀναφέρεται στό ἰσπανικό Σύνταγμα) *Das Recht der Europäischen Gemeinschaften*, I, σ. 763 ἐπ., 757 ἐπ., 749 ἐπ., 791 ἐπ. καί τίς βιβλιογραφικές καί νομολογιακές παραπομπές τῶν δύο αὐτῶν συγγραφέων. Ἐπίσης, τό ἄρθρο 63 τοῦ ὀλλανδικοῦ Συντάγματος ἐπιτρέπει παρέκκλιση ἀπό τίς διατάξεις τοῦ Συντάγματος μέ μιά διεθνή συμφωνία, δέν κάνει ὅμως γενική μνεῖα ζητήματος περιορισμοῦ τῆς κυριαρχίας, τό ἄρθρο 29 παρ. 4 τοῦ ἰρλανδικοῦ Συντάγματος ἀναφέρεται εἰδικά καί μόνο στίς Εὐρωπαϊκές Κοινότητες καί ὀρίζει ὅτι καμία διάταξη τοῦ Συντάγματος δέν αἶρει τήν ἰσχὺ κοινοτικῶν κανόνων, πράξεων ἢ μέτρων, οὔτε τά ἐμποδίζει νά ἀποκτήσουν ἰσχὺ νόμου. Τό προοίμιο τοῦ γαλλικοῦ συντάγματος ἐπιτρέπει στήν Γαλλία νά συγκατατεθεῖ σέ περιορισμό τῆς κυριαρχίας της, ὁ ὁποῖος ὅμως δέν μπορεῖ, κατ’ ἀρχήν, νά ὀδηγήσει σέ παρέκκλιση ἀπό τό Σύνταγμα, ἀφοῦ, ὅπως ὀρίζει τό ἄρθρο 54 τοῦ γαλλικοῦ συντάγματος, ἂν τό συνταγματικό συμβούλιο κρίνει ὅτι μιά διεθνῆς δέσμευση τῆς Γαλλίας περιέχει ρήτρα ἀντίθετη πρὸς τό Σύνταγμα της, τότε δέν μπορεῖ νά ἐπικυρωθεῖ ἂν δέν ἀναθεωρηθεῖ τό Σύνταγμα. Γιά τίς διατάξεις αὐτές βλ. ἀντί ἄλλων, κυρίως Παπαδημητρίου, ὅπ.π., σ. 108 ἐπ., 117 ἐπ., 90 ἐπ., *Constantinesco*, ὅπ.π., σ. 750-751, 786 ἐπ., 732 ἐπ. καί τίς βιβλιογραφικές καί νομολογιακές παραπομπές τῶν δύο αὐτῶν συγγραφέων, καί *Cassese*, ὅπ.π., σ. 414 ἐπ.

ναίσθητα ίσως, συμβάλλει σε μία νέα θεώρηση των έννοιων «έθνική κυριαρχία» και «έθνικό συμφέρον», στή νομική και στήν πολιτική τους διάσταση, αλλά και της σχέσης που διέπει τις δύο αυτές έννοιες.³¹

β) Ἡ ἀναθεωρητική λειτουργία τῶν παραγράφων 2 καί 3 τοῦ ἄρθρου 28 Σ.

Τόσο ἡ μεταβίβαση συνταγματικῶν ἀρμοδιοτήτων σε ὄργανα διεθνῶν ὀργανισμῶν πού προβλέπει τό ἄρθρο 28 παρ. 2 Σ, ὅσο καί οἱ περιορισμοί τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας πού προβλέπει τό ἄρθρο 28 παρ. 3 Σ, ὀδηγοῦν σε ἀπστελέσματα πού δέν θά ἦταν ἐφικτά χωρίς ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος. Ἐπέχουν δηλαδή, οἱ διατάξεις αὐτές ὀρισμένες λειτουργίες οἷον εἰ ἀναθεωρητικοῦ χαρακτήρα.

Ὡστόσο, ὅπως εἶναι προφανές, δέν θεσπίζουν, κατά συνταγματική ἀκριβολογία, μία νέα, ἀναθεωρητική διαδικασία παράλληλη πρός ἐκείνη τοῦ ἄρθρου 110 Σ. Δέν παρέχουν νομική δυνατότητα οὔτε νά καταργηθοῦν διατάξεις τοῦ Συντάγματος, οὔτε νά ἀντικατασταθοῦν ἀπό ἄλλες, οὔτε νά προστεθοῦν στό Σύνταγμα νέες διατάξεις. Αὐτό μπορεῖ νά συμβεῖ μόνο ὑπό τίς προϋποθέσεις καί μέ τή διαδικασία τοῦ ἄρθρου 110 Σ.

Ἡ «ἀναθεωρητικοῦ» χαρακτήρα λειτουργία τοῦ ἄρθρου 28 παρ. 2 Σ συνίσταται στό ὅτι ἐπιτρέπει τήν ἄσκηση συνταγματικῶν ἀρμοδιοτήτων ἀπό ὄργανα πού δέν προβλέπονται ἀπό τό Σύνταγμα. Ἔτσι, ἂν δέν ὑπῆρχε ἡ εὐχέρεια πού παρέχει ἡ διάταξη αὐτή, δέν θά ἦταν δυνατόν στά ἐλληνικά δικαστήρια, π.χ., νά παραπέμπουν προδικαστικά ἐρωτήματα στό Δικαστήριο τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 177 ΣυνθΕΟΚ, χωρίς προηγουμένως νά ἀναθεωρηθοῦν οἱ συνταγματικές διατάξεις πού ρυθμίζουν τήν ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης.

31. Πρβλ. *Δαγτόγλου*, Τό νέο Σύνταγμα καί οἱ Εὐρωπαϊκές Κοινότητες 24 ΝοΒ (1976), σ: 499. Βλ. ἀναλυτικότερα παρακάτω, Συνθετικό Μέρος, 276 ἐπ.

Ἡ ἀντίστοιχη λειτουργία τοῦ ἄρθρου 28 παρ. 3 Σ συνίσταται στό ὅτι παρέχει τή δυνατότητα νά ἰσχύουν καί νά ἐφαρμόζονται ρυθμίσεις κατὰ παρέκκλιση καί ἀπό οὐσιτιστικές διατάξεις τοῦ Συντάγματος. Οὔτε ἡ διάταξη αὐτή, παρ' ὅλους τούς περιορισμούς πού ἐπιτρέπει στήν ἄσκηση τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας, δέν ἐπιδρά σέ αὐτή καθ' ἑαυτήν τήν νομική καί εἰδικότερα στήν ἀξημένη τυπική ἰσχύ ὅποιασδήποτε συνταγματικῆς διατάξης.

Μέ τό ἄρθρο 28 παρ. 3 Σ δημιουργεῖται μιά εἰδική διάταξη, μιά *lex specialis*, σέ σχέση μέ τίς συνταγματικές διατάξεις ἀπό τίς ὁποῖες ἐπιτρέπει παρέκκλιση. Κατ' ἀκριβολογία, τό ἄρθρο 28 παρ. 3 Σ, αὐτοτελῶς, δέν συνιστᾶ, γενικά καί ἀφηρημένα, *lex specialis* σέ σχέση μέ καμία συνταγματική διάταξη. Ἡ συγκεκριμένη ἐκάστοτε ἐφαρμογή τοῦ ἄρθρου 28 παρ. 3 Σ συνιστᾶ *lex specialis*, τῆς ὁποίας τό περιεχόμενο προσδιορίζεται κάθε φορά ξεχωριστά καί σέ συνάρτηση μέ τούς συγκεκριμένους περιορισμούς τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας πού ἐπέρχονται δυνάμει καί κατ' ἐφαρμογήν τοῦ ἄρθρου 28 παρ. 3 Σ. Σχηματικά, θά μπορούσε νά σημειωθεῖ ὅτι τό ἄρθρο 28 παρ. 3 Σ: (α) περιέχει τόσες *leges speciales* ὅσες καί οἱ φορές πού ἔχουν θεσπιστεῖ περιορισμοί τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας καί (β) κάθε μία ἀπό αὐτές τίς *leges speciales* εἶναι δυνατόν νά ἔχει διαφορετικό περιεχόμενο, ἀνάλογα μέ τούς συγκεκριμένους περιορισμούς τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας μέ τούς ὁποίους εἶναι συψασμένη.

Τά παραπάνω ἀποτελοῦν τήν «ἀναθεωρητική» λειτουργία τοῦ ἄρθρου 28 παρ. 3 Σ, ἡ ὁποία ὅμως δέν εἶναι ἀπεριόριστη: σταματᾶ ἐκεῖ πού ἀρχίζουν τά «δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου» καί οἱ «βάσεις τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος», ὅρια πού θέτει ρητά τό ἄρθρο 28 παρ. 3 Σ³²

32. Ὁ *Λαϊκός Λόγος*, ὁπ.π., σ. 499, θεωρεῖ ὅτι μέ τό ἄρθρο 28 παρ. 3 Σ

γ) Ὁ δικαστικός ἔλεγχος.

Πρὶν ἐρευνηθεῖ ἀκριβέστερα τὸ περιεχόμενο τῶν παραγράφων 2 καὶ 3 τοῦ ἄρθρου 28 Σ καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐφαρμογῆς τους, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετασθεῖ ἐὰν καὶ σέ ποιὸν βαθμὸ ὑπόκεινται σέ δικαστικὸ ἔλεγχο, ὡς πρὸς τὴ συνταγματικότητά τους, κανόνες πού παράγουν ἀποτελέσματα στὴν ἐλληνικὴ ἔννομη τάξη κατ' ἐφαρμογὴ τῶν παραγράφων 2 καὶ 3 τοῦ ἄρθρου 28 Σ.

Μέχρι στιγμῆς τὸ θέμα παρουσιάζει πρακτικὴ σημασία ὅσον ἀφορᾷ τοὺς κανόνες κοινοτικοῦ δικαίου. Γενικά, οἱ ἀπαντήσεις πού ἔχουν δοθεῖ ὡς πρὸς τὴν δυνατότητα τοῦ ἐθνικοῦ δικαστῆ νὰ ἐλέγχει ἂν οἱ κοινοτικοὶ κανόνες συμ-

«τὸ Σύνταγμα προβλέπει μία δυνατότητα ἀναθεώρησης τοῦ Συντάγματος πού, πρῶτον δὲν ἀναφέρεται στοῦ ἄρθρο 110 περὶ ἀναθεώρησης τοῦ Συντάγματος, δευτέρον δὲν ὑπόκειται στὴν ἐκεῖ δυσχερὴ καὶ βραδεία διαδικασία ἀλλὰ συντελεῖται διὰ νόμου ψηφιζομένου μὲ ἀπλὴ πλειοψηφία τῆς Βουλῆς, καί, τρίτον, δὲν ἀφορᾷ συγκεκριμένα ἀντικείμενα ἀλλὰ ἀναφέρεται σέ ὅλο τὸ παρὸν ἀλλὰ καὶ τὸ μέλλον εὐρωπαϊκὸ κοινοτικὸ δίκαιο, τὴν ψήφιση τοῦ ὁποίου ἡ Ἑλλάς δὲν θὰ ἀποφασίζῃ μόνη, ἀλλὰ μόνο ὡς μέλος τῆς Κοινότητος.» (Ἡ ἀναφορὰ σέ «ἀπλὴ» πλειοψηφία τῆς βουλῆς καὶ ὄχι στὴν «ἀπόλυτη», πού προβλέπει τὸ ἄρθρο 28 Σ, προφανῶς ὀφείλεται σέ παραδρομὴ ἢ τυπογραφικὸ λάθος.) Ὁ Βενιζέλος, ὅπ.π., σ. 247, ἀφοῦ ὑπογραμμίσαι ὅτι «σέ καμία περίπτωσις τὸ ἄρθρο 28 παρ. 2-3 Σ δὲν εἰσάγει συντρέχουσα πρὸς τὸ 110 Σ διαδικασία ἀναθεώρησης τοῦ Συντάγματος» θεωρεῖ «προφανές» ὅτι «ἡ ἀνάθεση ἀρμοδιοτήτων ἢ (καί) οἱ περιορισμοὶ στὴν ἀσκηση τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας μπορεῖ νὰ ἀλλοιώσουν πολλὰ συνταγματικὰ διατάξεις μὲ τρόπο, ἴσως πιὸ ἐντονο, ἀλλὰ πάντως παρόμοιο μὲ τίς ἀλλοιώσεις πού ἐπιφέρει ἡ ἐσωτερικὴ (ἐθνικὴ) νομοθετικὴ, διοικητικὴ καὶ δικαστηριακὴ πρακτικὴ.» Ἐνῶ εἶναι ἀκριβές ὅτι οἱ παρ. 2 καὶ 3 τοῦ ἄρθρου 28 Σ δὲν θεσπίζουν μίαν ἀκόμη διαδικασία ἀναθεώρησης τοῦ Συντάγματος, ἢ ἄποψη ὅτι τὰ ἀποτελέσματα πού ἐπιφέρει στὴν ἐλληνικὴ ἔννομη τάξη ἢ ἐφαρμογὴ τοῦ ἄρθρου 28 παρ. 2 καὶ 3 Σ συνιστοῦν ἀπλὴ «ἀλλοίωσις» ἄλλων συνταγματικῶν διατάξεων, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ στηρίζεται σέ παρεξήγησις τόσο περὶ τὸ περιεχόμενο τῆς ἔννοιας «ἀλλοίωσις τοῦ Συντάγματος», ὅσο καὶ περὶ τίς πραγματικὰ διαστάσεις τῶν με-

φωνοῦν μέ τό Σύνταγμα τῆς χώρας του, δέν εἶναι ἐνιαῖες.
Σύμφωνα μέ τήν ἀντίληψη τοῦ Δικαστηρίου τῶν Εὐρω-

ταβολῶν πού συνεπάγεται γιά τήν λειτουργία τοῦ πολιτεύματος ἡ ἐφαρμογή τοῦ ἀρθροῦ 28 παρ. 2 καί 3 Σ. Συνοπτικά: ἂν ἡ «ἀλλοίωση» τοῦ Συντάγματος ἐπέρχεται μέ τόν τρόπο πού διαδοχικά ἐφαρμόζονται οἱ διατάξεις του καί δέν συνεπάγεται ποτέ οὔτε ἀναθεώρηση οὔτε παραβίασή τους (βλ. *Μάνεση*, Συνταγματικό Δίκαιο, Ι, σ. 180-181), τότε δέν ὑπάρχει καμία δυνατότητα νά θεωρηθεῖ «ἀλλοίωση» τοῦ Συντάγματος, λ.χ., ἡ ἄσκηση νομοθετικῶν, ἐκτελεστικῶν ἢ δικαστικῶν λειτουργιῶν ἀπό ὄργανα ἄλλα ἀπό ἐκεῖνα πού προβλέπει τό — μὴ ἀναθεωρησιμο — ἀρθρο 26 Σ. Ἡ ἄποψη, ἡ ὁποία φαίνεται νά προκύπτει ἀπό τήν παραπάνω παρατήρηση τοῦ *Βενιζέλου*, ὅτι δηλαδή «μέσω ἀλλοιώσεων πού ἐπιφέρει ἡ ἐσωτερική (ἐθνική) νομοθετική, διοικητική καί δικαστηριακή πρακτική» εἶναι δυνατόν νά ἐκδίδονται, νά ἰσχύουν καί νά ἐφαρμόζονται στήν Ἑλλάδα κανόνες δικαίου πού θεσπίζουν ὄργανα μὴ προβλεπόμενα ἀπό τό Σύνταγμα καί μὴ διεπόμενα ἀπό τίς διατάξεις του (ὅπως συμβαίνει, π.χ., μέ τά ὄργανα πού ἐκδίδουν κανονισμούς τῆς ΕΟΚ), ἂν δέν στηρίζεται σέ ἑλλιπή κατανόηση τῶν σχετικῶν ἐννοιῶν καί κανόνων, μοιάζει ἄκρως ἐπικίνδυνη ἐπειδή φαίνεται νά συγχωρεῖ, σάν ἀλλοίωση τοῦ Συντάγματος, τήν παραβίαση κανόνων του ἀπό τήν πρακτική κρατικῶν ὀργάνων.

Σιωπηλή ἀναθεωρητική λειτουργία θεωρεῖται ὅτι ἔχουν τά ἀρθρα 11 τοῦ ἰταλικοῦ Συντάγματος καί 24 παρ. 1 τοῦ γερμανικοῦ Θεμελιώδους Νόμου, πού περιέχουν πλησιέστατες, ὅπως ἤδη σημειώθηκε, ρυθμίσεις πρὸς τό ἀρθρο 28 παρ. 3 Σ. Στήν ἰταλική θεωρία γίνεται γενικά δεκτό ὅτι τό ἀρθρο 11 τοῦ ἰταλικοῦ Συντάγματος συνεπάγεται ἀποτελέσματα κάποιου εἶδους «σιωπηρῆς ἀναθεώρησης» τοῦ Συντάγματος, στίς θεμελιώδεις ἀρχές τοῦ ἰταλικοῦ Συντάγματος. Σέ "revisione costituzionale tacita" πού ἐπέρχεται ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ ἀρθροῦ 11 τοῦ ἰταλικοῦ Συντάγματος μέ τόν νόμο 1203 τῆς 14ης Ὀκτωβρίου 1957, ὁ ὁποῖος κυρώνει τήν ἔνταξη τῆς Ἑλλάδας στήν Κοινότητα ἀναφέρεται ἡ ἀπόφαση τοῦ ἰταλικοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου τῆς 30ῆς Ὀκτωβρίου 1975, ὅπως παρουσιάζεται, π.χ., σέ *Panbianco*, ὅπ.π., σ. 229. Πρβλ. ἐπίσης *Sperduti*, ὅπ.π., σ. 256, ἐπίσης σ. 261 ἐπ. Γιά τήν «ἀναθεωρητική λειτουργία» τοῦ ἀρθροῦ 11 τοῦ ἰταλικοῦ Συντάγματος, βλ. ἀντί πολλῶν *Mortati*, ὅπ.π., σ. 1497 ἐπ., 1500 ἐπ., μέ ἀναλυτικές βιβλιογραφικές παραπομπές, *Barile*, ὅπ.π., σ. 71 ἐπ. Πρβλ. ἐπίσης *Neri*, ὅπ.π., σ. 377 ἐπ. Βλ. ὅμως καί σχετικές ἀμφιβολίες, σέ *Pau*, *Sui limiti*

παϊκῶν Κοινοτήτων, ὅπως διατυπώθηκε στήν *Simmenthal*³³ ὁ ἐθνικός δικαστής ὀφείλει νά ἐφαρμόζει ἄμεσα καί ὁμοίωμα τό κοινοτικό δίκαιο, ἀφίνοντας ἀνεφάρμοστη κάθε ἀντίθετη ἐθνική διάταξη, καί μάλιστα «ἐξ ἰδίας αὐθεντίας», χωρίς δηλαδή νά περιμένει νά καταργηθεῖ ἡ ἐθνική διάταξη, ἢ νά κηρυχθεῖ ἀντισυνταγματική κλπ.³⁴ «Εἶναι ἀσυμβίβαστη» —διευκρινίζει τό Δικαστήριό— «μέ τίς ἀπαιτήσεις πού εἶναι ἐγγενεῖς μέ τήν ἴδια τήν φύση τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου, κάθε διάταξη μιᾶς ἐθνικῆς ἔννομης τάξης, ἢ κάθε πρακτική, νομοθετική, διοικητική ἢ δικαστική, ἡ ὁποία θά μπορούσε νά ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νά μειωθεῖ ἡ ἀποτελεσματικότητα

di rilevanza del diritto comunitario nel sistema giuridico italiano, σέ *Il Primato*, ἰδίως σ. 247 ἐπ. Σχετικά μέ ἀντίστοιχη λειτουργία τοῦ ἀρθρου 24 παρ. 1 τοῦ γερμανικοῦ Θεμελιώδους Νόμου, βλ. ἀντί πολλῶν ἰδίως *Maunz*, ὅπ.π., παρ. 11-16, ὅπου ἀναπτύσσεται διεξοδικά τό ἀρθρο 24 ὡς εἰδική περίπτωση τοῦ ἀρθρου 79 πού ρυθμίζει τήν ἀναθεωρητική διαδικασία καί ὄχι τῶν ἀρθρων 32 καί 59 πού ἀναφέρονται ἀντίστοιχα στίς διεθνεῖς σχέσεις τῆς Ὁμοσπονδίας καί στίς ἀρμοδιότητες τοῦ Προέδρου τῆς ὡς διεθνούς παραστάτη καθώς καί ἡ εἰδικότερη σχέση τοῦ ἀρθρου 24 μέ τό ἀρθρο 79 τοῦ Θεμελιώδους Νόμου, καί οἱ προϋποθέσεις ὑπό τίς ὁποῖες τό ἀρθρο 24 εἶναι δυνατόν νά ὀδηγήσει σέ ἀναθεώρηση τοῦ Θεμελιώδους Νόμου καί ὄχι μόνο σέ ἀποτελέσματα ἀναθεωρητικῆς λειτουργίας, *Tomuschat*, ὅπ.π., παρ. 50-51, *Mangolt-Klein*, ὅπ.π., σ. 662, ὅπου τό ἀρθρο 24 χαρακτηρίζεται "lex specialis" τοῦ ἀρθρου 79 καί ὄχι τοῦ ἀρθρου 59 τοῦ Θεμελιώδους Νόμου. Βλ. ἐπίσης ἀμέσως παραπάνω, σ. 78 ἐπ., καί πρβλ. *Μανιτάκη*, Τά ὅρια τῆς κοινοτικῆς ἀρμοδιότητος καί ἡ συνταγματική θεώρησή τους, σέ 10 ΤοΣ (1984), σ. 490 καί 492-493, *Παπαλάμπρου*, Μερικές σκέψεις γιά τήν ἔννοια τοῦ «νόμου» καί γιά τό πρόβλημα τοῦ ἐλέγχου τῆς συνταγματικότητος τῶν νόμων, σέ 9 ΤοΣ (1983), σ. 423, ὑποσ. 15.

33. Ἀπόφαση τοῦ Δικαστηρίου τῆς 9ης Μαρτίου 1978 στήν ὑπόθεση 106/77 (*Amministrazione delle Finanze dello Stato κατά Simmenthal S.p.A.* (αἴτηση τοῦ Pretore di Susa γιά τήν ἐκδοση προδικαστικῆς ἀποφάσεως), *Rec.* 1978, σ. 629 ἐπ. Ἀποσπάσματα τῆς δημοσιεύονται σέ 1 ΕΕΕυρΔ (1981), σ. 341-342, ὅπου καί σχόλια τοῦ *Καλογερόπουλου*, σ. 342 ἐπ.

34. Πρβλ. ἀπόφαση *Simmenthal*, σκέψεις 21 καί 24, ὅπ.π., σ. 644.

του κοινοτικού δικαίου (...).³⁵ 'Η εφαρμογή, ἄρα, τῶν κοινοτικῶν κανόνων δέν μπορεί νά ἐξαρτᾶται ἀπό τό ἐάν ὁ ἐθνικός δικαστής θεωρεῖ ὅτι συνάδουν μέ τό Σύνταγμα τῆς χώρας του ἢ ὄχι. 'Ο δέ δικαστικός ἔλεγχος τῆς «συνταγματικότητας» τῶν κοινοτικῶν κανόνων δέν εἶναι μόνο περιττός, εἶναι καί ἀνεπίτρεπτος ἐπειδή «θά μπορούσε νά εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νά μειωθεῖ ἡ ἀποτελεσματικότητα τοῦ κοινοτικού δικαίου». Πράγματι, τουλάχιστον στό βαθμό πού —ὡς πρὸς τήν ἀμεσότητά της— ἡ εφαρμογή τοῦ κοινοτικού δικαίου δέν θά ἦταν πιά ὁμοιόμορφη ἀλλά θά ἐξαρτιόταν ἀπό τό ἐάν ὁ ἐθνικός δικαστής διαπιστώσει ἢ ὄχι συνταγματικά ἐμπόδια σ' αὐτήν του τήν εφαρμογή, καί, στήν περίπτωση πού διαπιστωθοῦν τέτοια ἐμπόδια, ἀπό τό πότε —καί ἂν— αὐτά θά ἀρθοῦν ἢ ὄχι.³⁶

'Η θέση αὐτή τοῦ Δικαστηρίου δέν μπορεί νά βρεῖ σοβαρά νομικά ἐρείσματα στό ἑλληνικό συνταγματικό δίκαιο. 'Εξ ἄλλου ἀμφισβητήθηκε σφοδρά ἰδίως ἀπό τήν συνταγματική θεωρία στά διάφορα κράτη, ἀλλά καί ἀπό τήν πρακτική τῶν ἐθνικῶν δικαστηρίων.³⁷

35. "de sa propre autorité", πρβλ. ἀπόφαση Simmenthal, σκέψη 22. ὕπ.π., σ. 644.

36. Σύμφωνα μέ τίς κατευθύνσεις τῆς ἀπόφασης Simmenthal φαίνεται νά εἶναι ἡ μειοψηφοῦσα γνώμη στήν προμνημονευόμενη ἀπόφαση τοῦ Συνταγματικού Δικαστηρίου τῆς 'Ομοσπονδιακῆς Δημοκρατίας τῆς Γερμανίας, 2 BvL 52/71, BVerGE 37, σ. 299, ἡ ὁποία ἀσχετῆ κρίτικῆ στήν ἀντίληψη τῆς πλειοψηφίας ὅτι — ἂν καί δέχεται ὅτι δέν μπορεί νά ἀποφανθεῖ σχετικά μέ τήν ἐγκυρότητα ἑνός κοινοτικού κανόνα — θεωρεῖ ὅτι μπορεί νά κηρύξει ἕναν τέτοιο κανόνα ἀνεφάρμοστο στήν 'Ομοσπονδιακῆ Γερμανία. Κατά τή γνώμη τῆς μειοψηφίας ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀκυρότητα καί στό ἀνεφάρμοστο ἑνός κοινοτικού κανόνα δέν ἔχει πραγματική διαφορά ("ein sachlicher Unterschied liegt ihr nicht zugrunde") καί τό ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἀντίληψης εἶναι ὅτι δικαίως μπορεί νά διατυπωθεῖ ἡ μομφή ὅτι ἡ 'Ομοσπονδιακῆ Δημοκρατία τῆς Γερμανίας παραβιάζει τήν Συνθήκη τῆς ΕΟΚ καί θέτει σέ κίνδυνο τήν κοινοτική ἔννομη τάξη.

37. Βλ. καί τό ὑπ' ἀριθμ. 406/1980 Πρακτικό ἐπεξεργασίας διατάγ-

ώς «διάχυτος» έλεγχος τής συνταγματικότητας τών νόμων από τά δικαστήρια. Τό άρθρο 93 παρ. 4 Σ όρίζει ότι τά δικαστήρια δέν πρέπει νά εφαρμόζουν «νόμο» του όποιου τό «περιεχόμενο» είναι αντίθετο πρός τό Σύνταγμα. Έπίσης, τό άρθρο 100 παρ. 1 έδ. ε' Σ υπάγει στην άρμοδιότητα του Ένωτάτου Είδικοϋ Δικαστηρίου τήν άρση άμφισβήτησης για τήν ούσιαστική άντισυνταγματικότητα διατάξεων τυπικού νόμου, άν εκδόθηκαν γι' αυτές αντίθετες αποφάσεις του Συμβουλίου τής Έπικρατείας, του Έρείου Πάγου ή του Έλεγκτικού Συνεδρίου, ενώ σύμφωνα μέ τό άρθρο 100 παρ. 4 έδ. β' Σ (καί τό συναφές άρθρο 52 παρ. 4 του ν. 345/76) μπορεί νά κηρύξει άνίσχυρη, καί αναδρομικά άκόμη, διάταξη πού έκρινε άντισυνταγματική. Έκτός από τό άρθρο 100 παρ. 1 έδ. ε' Σ, τό όποιο αναφέρεται ρητά σέ τυπικό νόμο, ό όρος «νόμος», κατά τήν έννοια τών παραπάνω άρθρων, δέν αναφέρεται μόνον στον τυπικό νόμο, αλλά καί σέ «άλλες πράξεις, πράξεις άλλων τύπων καί άλλων όργάνων», καί μάλιστα σέ όλες αυτές τίς πράξεις, έφόσον αποτελοϋν άσκηση άρμοδιότητας πού παρέχεται από τό Σύνταγμα.³⁸

21 R.T.D.E. (1985), σ. 313 έπ. καί τήν εκεί, σ. 315, σημ. 15, αναλυτική σχολιογραφία στην όποία παραπέμπει, *Louis*, (Σχόλιο στην άπόφαση Granital), 22 C.D.E. (1986), σ. 194 έπ. Βλ. επίσης τήν άπόφαση 2 BvL 52/71 του Όμοσπονδιακού Δικαστηρίου τής Γερμανίας, τής 24ης Μαρτίου 1974, BVerfGE 37, 271 έπ., (ιδίως σ. 277 έπ. καί σ. 283). Σχετικά μέ τόν δικαστικό έλεγχο πρβλ. *Hesse*, όπ.π., σ. 263-264. Πρβλ. άκόμη τήν άπόφαση τής 30ής Δεκεμβρίου 1976 του γαλλικού Conseil Constitutionnel, σέ 83 R.D.P. (1976), σ. 173-175 καί τόν εκεί σχολιασμό της από τους *Favoreu* καί *Philip*, Élection au suffrage universel direct des membres de l'Assemblée européenne, σ. 129 έπ. καί ιδίως σ. 138 έπ. καθώς καί τήν άγόρευση του Γενικού Εισαγγελέα *Touffait*, ένώπιον του γαλλικού άκυρωτικού στην υπόθεση Administration des Douanes κατά Soc. "Cafés Jacques Vabre" καί S.A.R.L. J. Weigel et Cie, Recueil Dalloz Sirey (Jurisprudence) 1975, τεϋχ. 27, σ. 497 έπ., καθώς καί *Kovar - Simon*, A propos de la décision du conseil constitutionnel français du 30 décembre 1976 relative à l'élection de l'assemblée parlementaire européenne au suffrage universel direct, 13 R.T.D.E. (1977), σ. 665 έπ.

38. *Παπαλίμπρου*, όπ.π., σ. 406, βλ. καί γενικότερα, σ. 405 έπ. Βλ.

Τέτοιες είναι και οι πράξεις που έχουν την ικανότητα να εκδίδουν τα κοινοτικά όργανα, δηλαδή πράξεις ατομικού ή κανονιστικού περιεχομένου, οι οποίες παράγουν έννομα αποτελέσματα στην ελληνική έννομη τάξη, επειδή το Σύνταγμα αναγνώρισε σε όργανα διεθνών οργανισμών τέτοιου είδους αρμοδιότητες, θέτοντας ταυτόχρονα όρια για την άσκησή τους. Κατά συνέπεια δεν είναι δυνατόν να μὴν υπόκεινται σε δικαστικό έλεγχο, ως προς την συνταγματικότητά τους, οι πράξεις αυτές.

Έξ άλλου, οι πράξεις όλων τῶν κρατικῶν ὀργάνων, και ιδίως τῶν ὀργάνων τῆς δημόσιας διοίκησης, διέπονται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς νομιμότητας και τὴν ἀρχὴ τοῦ κράτους δικαίου γενικότερα. Δηλαδή, ὅλα τὰ κρατικά ὄργανα, κατὰ τὴν ἐνάσκηση τῶν ἐξουσιῶν τους, ἔχουν τὴν ὑποχρέωση νὰ τηροῦν τὸ Σύνταγμα και τούς νόμους που δὲν ἀντίκεινται σὲ αὐτό.

Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν κανόνων τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου στήν Ἑλλάδα συνιστᾶ ἄσκηση δημόσιας ἐξουσίας. Ἀποτελεῖ δὲ ἄσκηση δημόσιας ἐξουσίας τόσο ἡ ἐφαρμογὴ κάποιου κοι-

Σκουρῆ - Βενιζέλου, Ὁ δικαστικός ἐλεγχος τῆς συνταγματικότητας τοῦ νόμου, σ. 51-52 και *passim*. Ὁ *Παπαλάμπρου* ἀναφέρεται σὲ ἄσκηση ἀρμοδιότητας που πηγάζει «ἄμεσα» ἀπὸ τὸ Σύνταγμα. Ἡ λέξη «ἄμεσα», ὁμως, εἶναι δυνατόν νὰ δημιουργήσει σύγχυση, π.χ. ὡς πρὸς τὴν δυνατότητα νὰ ἐλέγχονται τὰ κανονιστικά διατάγματα, ἡ ἀρμοδιότητα γιὰ τὴν ἐκδοση τῶν ὁποίων δὲν ἀσκεῖται «ἀμέσως» ἀπὸ τὰ κατὰ τὸ ἄρθρο 43 παρ. 4 Σ ὄργανα ἀλλὰ μόνον ἂν προηγουμένως παρασχεθεῖ ἐξουσιοδότηση ἀπὸ τὴν βουλή μέ βάση τούς λεγόμενους «νόμους πλαίσια». Ἀντίστοιχα, προβλέπεται «ἄμεσα» ἀπὸ τὸ Σύνταγμα ἄσκηση ἀρμοδιοτήτων ἀπὸ ὄργανα διεθνῶν ὀργανισμῶν, δὲν ἀσκούνται ὁμως «ἀμέσως» ἀπὸ τὰ παραπάνω ὄργανα οἱ ἀρμοδιότητες αυτές, ἀλλὰ χρειάζεται νὰ ἐκδοθεῖ ὁ σχετικός νόμος σύμφωνα μέ τὸ ἄρθρο 28 παρ. 2 Σ. Βλ. ἐπίσης *Spiliotopoulos*, *Judicial Review of Legislative Acts in Greece*, σέ 56 *Temple Law Review* (1983), σ. 479 ἐπ., πρβλ. και σ. 484. Γιὰ τὸν ἐλεγχο τῆς συνταγματικότητας τῶν νόμων ὡς ἀπόρροια τοῦ αὐστηροῦ χαρακτήρα τοῦ Συντάγματος, βλ. ἀντὶ ἄλλων *Μάνεση*, *Συνταγματικό Δίκαιο*, I, σ. 163, *Σβώλου*. Τὸ νέον Σύνταγμα και αἱ βάσεις τοῦ πολιτεύματος, ιδίως σ. 360-361, *Σκουρῆ - Βενιζέλου*, ὅπ.π., σ. 22-23.

νοτικού κανόνα από ένα διοικητικό ή δικαστικό όργανο,³⁹ όσο και η λήψη νομοθετικής φύσης μέτρων για την εισαγωγή στην Ελλάδα ενός κανόνα του κοινοτικού δικαίου ή για την προσαρμογή του ελληνικού δικαίου στο κοινοτικό.⁴⁰ Αυτή η δημόσια εξουσία μπορεί να άσκηθει νόμιμα μόνον «όπως ορίζει το Σύνταγμα» (άρθρο 1 παρ. 3 Σ): το Σύνταγμα αποτελεί ταυτόχρονα τό έρεισμα και τό όριο για την άσκησή της.

Τά κρατικά όργανα πού άσκούν τή δημόσια αυτή έξουσία υπόκεινται, ως πρός τήν νομιμότητα, άρα και ως πρός τήν συνταγματικότητα τών πράξεων πού συνθέτουν τήν ενάσκησή της, στον έλεγχο τών δικαστηρίων: άν οι πράξεις τους είναι νόμοι άντισυνταγματικοί, τότε τά δικαστήρια δέν τους εφαρμόζουν, άν οι πράξεις τους είναι διοικητικές πράξεις άντισυνταγματικές, τότε τά δικαστήρια τίς άκυρώνουν. Τό γεγονός ότι ή έκταση ή και ή φύση τής άρμοδιότητας, τό μέγεθος δηλαδή τής έξουσίας πού άσκειται από τά κρατικά όργανα πού είναι άρμόδια νά εφαρμόζουν τό κοινοτικό δικαιο ή νά τό εισάγουν στην ελληνική έννομη τάξη προσδιορίζεται, εκτός άλλων συνταγματικων διατάξεων, μέ βάση και τίς παραγράφους 2 και 3 του άρθρου 28 Σ, δέν αίρει τήν υποχρέωση τών κρατικων οργάνων νά κινούνται μέσα στα πλαίσια τών νόμων και του Συντάγματος.⁴¹

Κατά συνέπεια, τά δικαστήρια δέν μπορεί παρά νά είναι άρμόδια νά έλέγχουν άν τά κρατικά όργανα, κατά τήν εφαρμογή τών κανόνων του κοινοτικού δικαίου, εφαρμόζουν νόμους πού δέν παραβιάζουν τό Σύνταγμα, ή καλούνται νά εφαρμόσουν κάποιες ρυθμίσεις πού τό παραβιά-

39. Π.χ. κανονισμού, άρθρο 189 παρ. 2 ΣυνθΕΟΚ.

40. Π.χ. οδηγίας, άρθρο 189 παρ. 3 ΣυνθΕΟΚ.

41. Πρβλ. άρθρα 94 παρ. 1 και 4 και 95 παρ. 1 έδ. α' -γ' και παρ. 3 Σ. 'Ο δικαστικός έλεγχος τόν όποιο βλέπουν οι διατάξεις αυτές ανάγεται, εκτός άλλων, και σε διάταξη τής όποίας τήν αναθεώρηση δέν επιτρέπει τό Σύνταγμα (άρθρο 26 Σ), και αποτελεί βάση του δημοκρατικού πολιτεύματος και κατά τήν έννοια του άρθρου 28 παρ. 3 Σ.

ζουν, πράγμα τό όποίο δέν δικαιουόται νά κάνουν. Αύτός δέ ό έλεγχος γίνεται, βέβαια, ώς πρός όλες τίς διατάξεις του Συντάγματος, περιλαμβανομένων και τών παραγράφων 2 και 3 του άρθρου 28 Σ.⁴²

Ό έλεγχος τής συνταγματικότητας τών πράξεων τών κοινοτικών όργάνων, είτε έχουν κανονιστικό χαρακτήρα είτε όχι, μπορεί νά γίνει μόνο σέ συνάρτηση μέ τό νόμο 945/79, μέ τόν όποίο κυρώθηκε ή πράξη προσχώρησης τής Ελλάδας στήν Κοινότητα. Έτσι, π.χ., όταν ένα έλληνικό δικαστήριο κρίνει τήν «συνταγματικότητα» ενός κοινοτικού κανονισμού δέν κρίνει, κατ' ακριβολογία, αυτόν καθ' εαυτόν τόν κανονισμό ώς κανόνα του κοινοτικού δικαίου, και τούτο για τόν άπλούστατο λόγο ότι τό κοινοτικό δίκαιο δέν διέπεται από τίς ρυθμίσεις του έλληνικού Συντάγματος. Κρίνει τόν κανονισμό ώς εκδήλωση του ν. 945/79, κρίνει δηλαδή άν τό Σύνταγμα, και ειδικότερα τό άρθρο 28 παρ. 2 και 3, παρέχει στό νομοθέτη τό δικαίωμα νά προσδώσει νομική ισχύ μέσα στήν έλληνική έννομη τάξη στίς ρυθμίσεις πού περιέχονται στό συγκεκριμένο κοινοτικό κανονισμό. Μέ άλλες λέξεις ό Έλληνας δικαστής έλέγχει άν ό ν. 945/79, μέσω τών ρυθμίσεων πού προβλέπει ό υπό έρευνα κανονισμός, παραβιάζονται ή όχι τά όρια πού θέτουν οι παράγραφοι 2 και 3 του άρθρου 28 Σ. Αντίστοιχος είναι και ό έλεγχος, π.χ., τών προεδρικών διαταγμάτων ή τών ύπουργικών αποφάσεων, μέ τίς όποιες εισάγονται στό έλληνικό δίκαιο οι ρυθμίσεις πού προβλέπουν οι κοινοτικές όδηγίες κ.ο.κ.⁴³

42. Πρβλ. τήν απόφαση 2 ΒνΙ. 52/71, ΒVerfGE, 37, σ. 283, όπου νομολογείται ότι «ή εκτέλεση από μιά διοικητική άρχή τής Όμοσπονδιακής Δημοκρατίας τής Γερμανίας ή ή εφαρμογή από ένα δικαστήριο τής Όμοσπονδιακής Δημοκρατίας ενός κοινοτικού κανονισμού περιέχει άσκηση γερμανικής δημόσιας έξουσίας, και, ώς πρός αυτήν, οι δημόσιες άρχές και τά Δικαστήρια υπόκεινται και στό Σύνταγμα τής Όμοσπονδιακής Δημοκρατίας τής Γερμανίας. Πρβλ. *Tomuschat*, όπ.π., παρ. 98.

43. Πρβλ. παραπάνω, σ. 79. σημ. 37.

3. Τό περιεχόμενο τῶν παραγράφων 2 καί 3 τοῦ ἄρθρου 28 Σ (ἐρμηνεία).

α) Ἡ ἱστορία τῶν σχετικῶν ρυθμίσεων.

Ἡ προϊστορία τῆς διάταξης τοῦ ἄρθρου 28 παρ. 2 Σ βρίσκεται στό ἄρθρο 53 παρ. 5 τοῦ χουντικοῦ συνταγματικοῦ κειμένου τοῦ 1968/1973. Σύμφωνα μέ τό κείμενο αὐτό, «πρός ἐξυπηρέτησιν τῆς παγκοσμίου εἰρήνης καί προαγωγήν τῆς συνεργασίας μετ' ἄλλων κρατῶν, εἶναι δυνατή ἡ διά συνθήκης ἢ συμφωνίας κατά τό Σύνταγμα ἀναγνώρισις ἀρμοδιοτήτων εἰς ὄργανα διεθνῶν ὀργανισμῶν. Πρός ψήφισιν τοῦ κυροῦντος τήν συνθήκην ἢ συμφωνίαν νόμου, ἀπαιτεῖται ἡ παρουσία τουλάχιστον τῶν τεσσάρων πέμπτων τῶν μελῶν τῆς βουλῆς καί πλειοψηφία τῶν τριῶν τετάρτων τῶν μετεχόντων τῆς ψηφοφορίας.» Τήν διάταξη, πού δέν ὑπῆρχε στό ἀρχικό σχέδιο συνταγματικοῦ κειμένου, πρότεινε στό ὑπουργικό συμβούλιο ὁ τότε Ὑπουργός Δικαιοσύνης, «ἐπί τῷ τέλει τῆς προσχωρήσεως εἰς τήν ΕΟΚ ἢ καί εἰς ἄλλους διεθνείς ὀργανισμούς».⁴⁴ Ἡ σύντομη σχετική συζήτηση περιστράφηκε σχεδόν ἀποκλειστικά στήν ἀνάγκη νά ὑπάρξει συνταγματική πρόβλεψη, ἡ ὁποία νά ἐπιτρέπει τήν ἰσχύ καί τήν ἐφαρμογή στήν Ἑλλάδα τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου.⁴⁵

44. Βλ. Ἑστενογραφημένα Πρακτικά τοῦ Νέου Συντάγματος 1968, σ. 873 καί συνολικά τή σχετική συζήτηση σ. 872-880. Συνοπτική παρουσίαση τῆς συζήτησης αὐτῆς βλ. σέ *Παπαδημητρίου*. Τό Σύνταγμα καί ἡ διαδικασία τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνοποιήσεως, σ. 144 ἑπ., ὅπου καί σχετικές βιβλιογραφικές παραπομπές.

45. Στήν σύντομη ἀλλά ἐντυπωσιακά περιεκτική συζήτηση πού ἐγένε, ἐπισημάνθηκαν ὅλα τά βασικά συνταγματικά ζητήματα πού προκύπτουν ἀπό τήν προσχώρηση ἑνός κράτους στήν Κοινότητα. Βλ. σχετικά τίς παρατηρήσεις τοῦ εἰσηγητῆ τῆς διάταξης *Ἡλ. Κυριακόπουλου*, ὁπ.π., σ. 872-873 καί 879-880 καθὼς καί τοῦ τότε Ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν

Ἡ διάταξη αὐτὴ δὲν ἐφαρμόσθηκε ποτέ, ὅπως ποτέ δὲν ἐφαρμόσθηκε καὶ κανένα ἀπὸ τὰ συνταγματικὰ κείμενα τῆς δικτατορίας. Καί, ὅπως σωστά παρατηρήθηκε,⁴⁶ οὔτε καὶ μπορούσε νὰ ἐφαρμοσθεῖ: ὄχι μόνον ἡ διεθνὴς ἀπομόνωση τῆς δικτατορίας, ἀλλὰ καί, ἰδίως, ἡ ἀντιδημοκρατικὴ φύση τοῦ καθεστώτος τῆς, ἔθεταν τὴν Ἑλλάδα ἔξω ἀπὸ ὅποιαδήποτε προοπτικὴ ἔνταξης στὴν Κοινότητα.⁴⁷

Ἡ διατύπωση τῆς διάταξης περιλήφθηκε αὐτοῦσια στὸ ἄρθρο 37 τοῦ κυβερνητικοῦ Σχεδίου Συντάγματος πού ὑποβλήθηκε στὴν λεγόμενη «Ε' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ» τὸ 1975, μὲ μόνη διαφορὰ τὴν μείωση τῆς πλειοψηφίας πού

Π. Πιπινέλη, ὅπ.π., σ. 878-879. Εἰδικότερα, ὁ εἰσηγητὴς, ὅπ.π., σ. 874, ἀφοῦ ἔθεσε ὑπόψη ἐκείνων πού συζητοῦσαν τὴν διάταξη τὰ ἀντίστοιχα ἄρθρα τοῦ ὀλλανδικοῦ, δανικοῦ καὶ γαλλικοῦ Συντάγματος, ἐπισήμανε τὴν ἀνάγκη νὰ ὑπάρξει ἡ σχετικὴ συνταγματικὴ πρόβλεψη ὥστε νὰ μὴν βρεθεῖ ἡ Ἑλλάδα ὑποχρεωμένη νὰ προβεῖ σὲ ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος, προκειμένου νὰ μπορεῖ νὰ ἐφαρμοσθεῖ τὸ κοινοτικὸ δίκαιο. Ὁ δὲ Γ. Παπαδόπουλος, ὅπ.π., σ. 876, σημείωσε μάλιστα ὅτι «ἡ διάταξις αὐτὴ ἐξασφαλίζει νὰ ἀποφύγωμεν τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος, ἐάν εὐρεθῶμεν πρὸ τοιαύτης καταστάσεως.» Ἄν καὶ ἡ συζήτηση περιστράφηκε ἀποκλειστικὰ σχεδόν στὴν ΕΟΚ, ὁ τότε Ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν συνέδεσε τὴ διάταξη αὐτὴ καὶ «μὲ ἄλλους τομεῖς, ὄχι μόνον τῆς ΕΟΚ.» Τελικὰ ἡ διάταξη υἱοθετήθηκε κατὰ πλειοψηφία.

46. Βλ. Παπαδημητρίου, ὅπ.π., σ. 146.

47. Σχετικὰ μὲ τὴν ἀνάγκη γιὰ δημοκρατικὸ-κοινοβουλευτικὸ χαρακτηριστὴρα τοῦ πολιτεύματος τοῦ κράτους πού ἐντάσσεται στὴν Κοινότητα, πρβλ. τὸ ἄρθρο 138 ΣυνθΕΟΚ, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὸ Εὐρωπαϊκὸ Κοινοβούλιο καὶ προϋποθέτει δημοκρατικὸ κοινοβουλευτικὸ πολίτευμα. Στὴ δήλωση τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Συμβουλίου τῆς 7ης καὶ 8ης Ἀπριλίου 1978 (βλ. σχετικὰ *Louis, Organisations européennes*, σ. 34) ἀναφέρεται ὅτι ἡ ἀντιπροσωπευτικὴ δημοκρατία καὶ ἡ τήρηση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων σὲ κάθε Κράτος μέλος εἶναι «οὐσιώδη» γιὰ τὴ συμμετοχὴ τους στὴν Κοινότητα. Ἀντίστοιχο περιεχόμενο ἔχει καὶ ἡ θέση πού πήρε ἡ Ἐπιτροπὴ ἐν ὄψει τῆς ἐλληνικῆς ἔνταξης, βλ. Ε.Ε. L., 1979, σ. 3. Σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. συνοπτικὰ *Meng*, ἄρθρο 237 σὲ *Groeben-Boeckh-Thiesing-Ehlermann*, Kommentar zum EWG-Vertrag, 2ος τόμος, σ. 1280-1281, *Δαγτόγλου*, Εὐρωπαϊκὸ κοινοτικὸ δίκαιο, I, σ. 75.

άπαιτείται για τήν ψήφιση του κυρωτικού νόμου.⁴⁸ Μέ μια επί μέρους τροποποίηση, ή οποία δεν αφορά τη δομή και τον χαρακτήρα της, ή διάταξη αυτή υιοθετήθηκε και στο τελικό κείμενο του Συντάγματος. Σύμφωνα με τό άρθρο 37 του κυβερνητικού Σχεδίου, «πρός έξυτηρέτησιν τής παγκοσμίου ειρήνης και προαγωγήν τής συνεργασίας μετ' άλλων κρατών, είναι δυνατή ή διά συνθήκης ή συμφωνίας αναγνώρισις κατά τό Σύνταγμα αρμοδιοτήτων εις όργανα διεθνών οργανισμών. Πρός ψήφισιν του κυρούντος τήν συνθήκην ή συμφωνίαν νόμου άπαιτείται πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των βουλευτών.»

Η διάταξη αυτή, μέ εξαίρεση τίς παρεμβάσεις του βουλευτή Ν. Γαζή κατά τίς σχετικές συζητήσεις δεν συνδυάστηκε ρητά μέ τήν προσχώρηση τής χώρας στην ΕΟΚ. Ο εισηγητής τής πλειοψηφίας στην Α' Υποεπιτροπή του Συντάγματος του 1975 Κ. Παπαρηγόπουλος περιορίστηκε νά επισημάνει ότι «ή διάταξη άποτελεί καινοτομία πού ανταποκρίνεται «εις τήν σύγχρονον τάσιν, ήτις έκδηλοῦται εις πολλά μεταπολεμικά Συντάγματα, προς ενίσχυσιν τής διεθνοῦς συνεργασίας και των δράσεων διεθνών οργανισμών». Στη συνέχεια, αφού ανέφερε ως παραδείγματα τίς αντίστοιχες διατάξεις του γερμανικού Θεμελιώδους Νόμου και των Συνταγμάτων τής Δανίας, τής Ιταλίας, τής Ολλανδίας και τής Νορβηγίας, παρατήρησε ότι «εις έτερα Συντάγματα όρίζεται μάλιστα ρητώς ότι πρόκειται περί περιορισμού τής εθνικής κυριαρχίας. Η διατύπωσις του σχεδίου περιορίζεται εις τό ουσιώδες, δηλαδή εις τήν αναγνώρισιν εις τά διεθνή όργανα αρμοδιοτήτων κατά τό Σύνταγμα» και διευκρίνησε ότι ή διάταξη δεν αφορά όργανώσεις στρατιωτικού χαρακτήρα.⁴⁹

48. Για τή συζήτηση πού έγινε στην «Ε' Αναθεωρητική Βουλή» βλ. διεξοδική παρουσίαση σέ Παπαδημητρίου, όπ.π., σ. 146 έπ.

49. Βλ. τήν άγόρευση του Κ. Παπαρηγόπουλου, σέ Πρακτικά των Συνεδριάσεων των Υποεπιτροπών, τής επί του Συντάγματος Κοινοβουλευτικής Επιτροπής, σ. 147-148.

Ὁ Ν. Γαζής, σέ ὅλες τίς φάσεις τῶν συζητήσεων συνέδρασε τήν διάταξη μέ τήν ἐνδεχόμενη ἔνταξη τῆς Ἑλλάδας στήν ΕΟΚ, ἀναφέρθηκε εἰδικά καί συγκεκριμένα στά συνταγματικά ζητήματα πού συνεπάγεται ἡ προσχώρηση τῆς Ἑλλάδας στήν ΕΟΚ καί ἐπισήμανε τήν ἀνάγκη νά ὑπάρξει ἡ ἀναγκαία συνταγματική πρόβλεψη. Κατά τήν ἀγόρευση του στήν Ὀλομέλεια τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Συντάγματος σημείωσε ὅτι τό ἄρθρο 27 τοῦ κυβερνητικοῦ Σχεδίου «ἔχει κυρίως ὑπ' ὄψιν προσχώρησίν μας εἰς τήν Κοινήν Ἀγοράν, ὅποτε θά πρέπει νά ἐκχωρήσωμεν νομοθετικές ἐξουσίας εἰς τήν Εὐρωπαϊκὴν Οἰκονομικὴν Κοινότητα, τῆς ὁποίας οὕτω τά νομοθετήματα, τά *réglements*, θά ἀποτελοῦν, ἄνευ ἄλλου τινός, ἐσωτερικόν ἑλληνικόν δίκαιον.» Ἐπί πλέον δέ, βάσει τῆς Συνθήκης τῆς Ρώμης, ὁσάκις ἐνώπιον ἑλληνικοῦ δικαστηρίου θά παρουσιάζεται θέμα ἑρμηνείας τῆς Συνθήκης, τό ἑλληνικόν δικαστήριον θά πρέπει νά ἀναστέλλει τήν ἀπόφασίν του καί νά παραπέμπει τό θέμα εἰς τό διεθνές δικαστήριον τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Κοινότητος (...). Ἀλλά αὐτό, ἀντιλαμβάνεσθε, ἀποτελεῖ μετάθεσιν κυριαρχικῶν ἀρμοδιοτήτων εἰς ὄργανον διεθνούς ὀργανισμοῦ. Αἱ περιπτώσεις, τὰς ὁποίας ἀνέφερον, εἶναι δύο ἀπό τὰς σπουδαιότερας, καθ' ἃς θά ὑπάρξῃ μετάθεσις ἀρμοδιοτήτων εἰς διεθνή ὄργανα.»⁵⁰ Αὐτή ἦταν καί ἡ αἰτιολογία σχετικῆς τροπολογίας του, μέ τήν ὁποία ἡ φράση «πρός ἐξυπηρέτησιν τῆς παγκοσμίου εἰρήνης» ἀντικαθίσταται ἀπό τήν φράση «πρός ἐξυπηρέτησιν σπουδαίου ἐθνικοῦ συμφέροντος». Παράλληλα πρότεινε τήν μετάθεση τῆς διάταξης ἀπό τό τμήμα πού ἀναφέρεται στίς ἀρμοδιότητες τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας στό ἄρθρο πού ρυθμίζει τίς διεθνεῖς συμβατικές σχέσεις τῆς Ἑλλάδας, προτάσεις οἱ ὁποῖες καί ἔγιναν τελικά δεκτές.⁵¹ Πρέπει πάντως νά σημειωθεῖ ὅτι μετά

50. Βλ. τήν ἀγόρευση τοῦ Ν. Γαζῆ σέ Ἑστενογραφημένα Πρακτικά τῆς Ὀλομέλειας τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Συντάγματος, σ. 279.

51. Βλ. τό κείμενο τῆς τροπολογίας καί τήν αἰτιολογική ἔκθεση σέ Σύνταγμα 1975, Διάταξις κατ' ἄρθρον ἐπισήμων σχεδίων, τροπολογιών,

τήν παρέμβαση του Ν. Γαζή στην 'Ολομέλεια της 'Επιτροπής του Συντάγματος 1975, ο Πρόεδρος της 'Επιτροπής Κ. Τσάτσος δέχτηκε ότι «είναι πράγματι διάταξις που γίνεται εν όψει της δημιουργίας μιᾶς ἠνωμένης οικονομικῶς καὶ πολιτικῶς Εὐρώπης».⁵² Ἡ ἀποψις αὐτὴ υἱοθετήθηκε καὶ στὴν Εἰσηγητικὴ Ἐκθεση πού ὑπέβαλε στὴν Ὀλομέλεια τῆς Βουλῆς ἢ ἐπὶ τοῦ Συντάγματος Κοινοβουλευτικὴ Ἐπιτροπή. Σύμφωνα μέ τὴν Ἐκθεση, ἡ διάταξη «ἀφορᾷ εἰς ἀναγνώρισιν ἀρμοδιοτήτων, κατὰ τὸ Σύνταγμα, εἰς ὄργανα διεθνῶν ὀργανισμῶν κατόπιν συνθήκης ἢ συμφωνίας (π.χ. εἰς τὰ ὄργανα τῆς Κοινῆς Ἀγορᾶς)».⁵³

Ἀντίθετα δὲν ἔγιναν δεκτὲς προτάσεις καὶ τροπολογίες ἄλλων βουλευτῶν, οἱ ὅποιοι ζητοῦσαν νὰ ἐξαιρεθοῦν ρητὰ ἀπὸ τὴ ρύθμιση αὐτὴ διεθνεῖς ὀργανώσεις στρατιωτικοῦ χαρακτήρα.⁵⁴

Τὸ κυβερνητικὸ Σχέδιο δὲν περιλάμβανε διάταξη σχετικὴ μέ τὴν θέσπιση περιορισμῶν στὴν ἄσκηση κυριαρχικῶν δικαιωμάτων τῆς Ἑλλάδας. Καὶ αὐτὴ τὴν πρόταση ὑπέβαλε κατὰ τίς συζητήσεις στὴν Ὀλομέλεια τῆς 'Επιτροπῆς τοῦ Συντάγματος ὁ βουλευτὴς Ν. Γαζῆς.⁵⁵ Ἡ πρόταση ἀποσκοποῦσε στό νὰ προβλέψει περιορισμὸ τῶν κυριαρχικῶν

ψηφισθέντος τελικοῦ κειμένου, σ. 225, καθὼς καὶ τίς σχετικὲς ἀγορεύσεις τοῦ Ν. Γαζῆ στὴν Α' Ὑποεπιτροπὴ καὶ στὴν Ὀλομέλεια τῆς Βουλῆς, ἀντίστοιχα σὲ Πρακτικὰ τῆς Α' Ὑποεπιτροπῆς τῆς ἐπὶ τοῦ Συντάγματος Κοινοβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς, σ. 162, καὶ Πρακτικὰ τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς ἐπὶ τῶν συζητήσεων τοῦ Συντάγματος 1975, σ. 103.

52. Βλ. τὴν ἀγόρευση τοῦ Κ. Τσάτσου, σὲ Ἐστενογραφημένα Πρακτικὰ τῆς Ὀλομελείας τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Συντάγματος, σ. 279.

53. Βλ. Ἐστενογραφημένα Πρακτικὰ τῆς Ὀλομελείας τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Συντάγματος 1975, σ. 434-435.

54. Βλ. τίς σχετικὲς τροπολογίες τῶν βουλευτῶν Γ. Μαύρου, Δ. Θ. Τσάτσου καὶ τὴν κοινὴ τροπολογία τῶν βουλευτῶν Ἀπ. Κακλαμάνη, Ι. Σκουλαρική καὶ Ι. Ἀλευρᾶ σὲ Σύνταγμα 1975, Διάταξις κατ' ἄρθρον ἐπισημῶν σχεδίων, τροπολογιῶν, ψηφισθέντος τελικοῦ κειμένου, σ. 182, 225 καὶ 225 ἀντιστοιχῶς.

55. Βλ. τὴν ἀγόρευση τοῦ Ν. Γαζῆ σὲ Ἐστενογραφημένα Πρακτικὰ

δικαιωμάτων της Ελλάδας χωρίς μετάθεση αρμοδιοτήτων σέ ξένα όργανα και νά συμπληρώσει έτσι τήν διάταξη πού προέβλεπε άναγνώριση αρμοδιοτήτων σέ όργανα διεθνών όργανισμών.⁵⁶

Η πρόταση έγινε όμόφωνα δεκτή, δέν ύπήρξε όμως συμφωνία ως πρός τό εάν πρέπει νά απαιτείται ή ίδια πλειοψηφία πού απαιτείται για τήν άναγνώριση αρμοδιοτήτων σέ όργανα διεθνών όργανισμών. Στόν εισηγητή τής πρότασης και σέ άλλους βουλευτές πού πρότειναν τήν ίδια πλειοψηφία τών τριών πέμπτων του συνόλου τών βουλευτών,⁵⁷ άντιτάχθηκε ότι μία τόσο μεγάλη πλειοψηφία κινδυνεύει νά καταστήσει άνεφάρμοστη τή διάταξη. Κατά τήν άποψη πού τελικά επικράτησε, θεωρήθηκε ότι ή διάταξη αυτή συνεπάγεται μικρότερους περιορισμούς από εκείνη μέ τήν όποία άναγνωρίζονται αρμοδιότητες σέ όργανα διεθνών όργανισμών, πράγμα τό όποιο και δικαιολογεί μικρότερη πλειοψηφία.⁵⁸

Όλομέλειας τής Έπιτροπής του Συντάγματος, σ. 279. Βλ. επίσης τή σχετική συζήτηση σέ Παπαδημητρίου, όπ.π., σ. 151 έπ.

56. Στην άγόρευση του στην Όλομέλεια τής Έπιτροπής του Συντάγματος, όπ.π., σ. 279, ό Ν. Γαζής συνδέει τήν άναγνώριση αρμοδιοτήτων σέ «ξένα» όργανα μέ περιορισμό κυριαρχικών δικαιωμάτων. Πρβλ. επίσης τήν άγόρευση του 'Ηλ. 'Ηλιοϋ σέ Πρακτικά τής Α' Υποεπιτροπής τής επί του Συντάγματος Κοινοβουλευτικής Έπιτροπής, σ. 153.

57. Βλ. τίς άγορεύσεις τών Ν. Γαζή, Κ. Άλαβάνου, Μ. Στεφανίδη, όπ.π., σ. 279 και 284. Στην Όλομέλεια τής Βουλής ό Α. Παπανδρέου μάλιστα, μέ τροπολογία πού υπέβαλε στην Όλομέλεια τής Βουλής, ζήτησε τήν άκόμη μεγαλύτερη πλειοψηφία τών δύο τρίτων του συνόλου τών βουλευτών, βλ. Σύνταγμα 1975, Διάταξις κατ' άρθρον επίσημων σχεδίων, τροπολογιών, ψηφισθέντος τελικού κειμένου, σ. 182. Βλ. επίσης τήν σχετική άγόρευση του Ι. Σκουλαρίκη στην Όλομέλεια τής Βουλής, σέ Πρακτικά τών Συνεδριάσεων τής Βουλής επί τών συζητήσεων του Συντάγματος 1975, σ. 101. Τήν πρόταση αυτή δέν ύποστήριξε ό Ν. Γαζής, ό όποιος επανέλαβε στην Όλομέλεια τής Βουλής, όπ.π., σ. 103, ότι δέν δικαιολογείται ή διάσπαση τών πλειοψηφιών στίς δύο περιπτώσεις.

58. Βλ. ιδίως τήν άγόρευση του Α. Κανελλόπουλου στην Όλομέλεια τής Έπιτροπής του Συντάγματος σέ Έστενογραφημένα Πρακτικά τής

β) *Ἡ παράγραφος 2 τοῦ ἄρθρου 28 Σ.*

Σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 28 παρ. 2 Σ ἡ βουλή, μπορεῖ μέ νόμο πού κυρώνει σχετική «συνθήκη ἢ συμφωνία», καί γιά τόν ὁποῖο ἀπαιτεῖται πλειοψηφία τῶν τριῶν πέμπτων τοῦ συνόλου τῶν βουλευτῶν, νά ἀναγνωρίζει σέ ὄργανα διεθνῶν ὀργανισμῶν «ἀρμοδιότητες πού προβλέπονται ἀπό τό Σύνταγμα». Τό ἄρθρο 28 παρ. 2 ἐπιτρέπει παρέκκλιση ἀπό τίς συνταγματικές διατάξεις πού ἀπονέμουν ἀρμοδιότητες στά διάφορα κρατικά ὄργανα καί ἐπιτρέπει νά παράγονται ἔννομα ἀποτελέσματα στήν ἑλληνική ἔννομη τάξη μέ πράξεις ὀργάνων τῶν διεθνῶν ὀργανισμῶν, ὑπέρ τῶν ὁποίων ἀναγνωρίζονται «ἀρμοδιότητες πού προβλέπει τό Σύνταγμα». Ἔτσι, π.χ., ἀρμοδιότητες πού, σύμφωνα μέ τίς οἰκείες συνταγματικές διατάξεις, ἀνήκουν καί πρέπει νά ἀσκοῦνται ἀπό τήν βουλή καί τόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας ἢ ἀπό τά τακτικά δικαστήρια, μποροῦν νά παράγουν ἔννομα ἀποτελέσματα καί ὅταν ἀσκοῦνται, π.χ., ἀπό ὄργανα τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων, τά ὁποῖα, ὡς πρός τό ἀποτέλεσμα πού

ἽΟλομελείας τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Συντάγματος, σ. 279, καί τίς ἀγορεύσεις τοῦ *Γ. Β. Μαγκάκη* στήν ἽΟλομέλεια τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Συντάγματος, ὅπ.π., σ. 282, καί τήν ἽΟλομέλεια τῆς Βουλῆς σέ Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς ἐπί τῶν συζητήσεων τοῦ Συντάγματος, σ. 98. Καί στίς δύο ἀγορεύσεις του, ἀλλά σαφέστερα στήν ἀγόρευσή του στήν ἽΟλομέλεια τῆς Βουλῆς, ὁ *Γ. Β. Μαγκάκης* ὑποστήριξε ὅτι ἡ διάταξη αὐτή ἀφορᾷ «περιορισμόν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων ἄνευ παρεμβάσεως ξένων». ἽΑπέφυγε ὅμως νά διευκρινίσει — καί σέ κανέναν βουλευτῆ δέν δημιουργήθηκε ἡ ἀνάγκη νά διευκρινιστεῖ συγκεκριμένα — πῶς ἀκριβῶς εἶναι δυνατόν νά ἐκδηλωθεῖ ἕνας περιορισμός κυριαρχικῶν δικαιωμάτων, δηλαδή κάτι περισσότερο ἀπό νά ἀναληφθεῖ ἀπλά π.χ. μιά διεθνῆ συμβατική δέσμευση πού νά περιορίζεται σέ μιά ἀμοιβαία ἀνοχή ὀρισμένων ἐνεργειῶν ἐκ μέρους τῶν συμβαλλομένων κρατῶν στό ἐσωτερικό τῶν χωρῶν τους χωρίς νά ὑπάρξει μιά κάποια «παρέμβαση ξένων». Δέν διευκρινίστηκε δηλαδή ἄν καί ποιά διαφορά ὑπάρχει ἀνάμεσα στή διάταξη αὐτή καί σέ ἐκείνη πού τελικά ὑπῆρξε τό ἄρθρο 28 παρ. 1 Σ καί ρυθμίζει γενικά τίς διεθνεῖς συμβατικές σχέσεις τῆς ἽΕλλάδας.

αναγνωρίζεται δυνάμει του άρθρου 28 παρ. 2 Σ στην άσκηση των αρμοδιοτήτων τους, υπεισέρχονται στη θέση των αντιστοίχως αρμοδίων κρατικών οργάνων.

Πρόκειται, δηλαδή, για μία διάταξη, ή όποια, τελικά, αφορά σέ κατανομή αρμοδιοτήτων: τό αποτέλεσμα τής εφαρμογής του άρθρου 28 παρ. 2 Σ ισοδυναμεί με μία «μετάθεση» αρμοδιοτήτων από κρατικά όργανα σέ όργανα διεθνών οργανισμών. Δέν συνεπάγεται μεταβολή, ούτε, ιδίως, διεύρυνσή τους. Αυτό συμβαίνει και για τόν λόγο ότι ή βουλή, με νόμο τής όποίας αναγνωρίζονται αρμοδιότητες κρατικών οργάνων σέ όργανα διεθνών οργανισμών και επέρχεται ή «μετάθεση» αυτή, δέν έχει τό δικαίωμα νά μεταβάλλει τίς αρμοδιότητες πού άπονέμει τό Σύνταγμα στά κρατικά όργανα και, συνεπώς, δέν μπορεί νά μεταβιβάσει κάποιο δικαίωμα πού δέν έχει.⁵⁹

Στήν κατανόηση του άρθρου 28 παρ. 2 Σ συμβάλλει ή σύγκρισή του με τό άρθρο 43 Σ, τό όποιο ρυθμίζει τήν παροχή έξουσιοδοτήσεων προς τήν διοίκηση για άσκηση κανονιστικής αρμοδιότητας.

Στήν περίπτωση του άρθρου 43 Σ, όπως και σέ εκείνη του άρθρου 28 Σ, τό όργανο, σέ άπόφαση του όποιου στηρίζεται ή ανάθεση ή αναγνώριση αρμοδιοτήτων σέ άλλα, είναι τό ίδιο: ή βουλή, τό κύριο όργανο τής νομοθετικής έξουσίας και αντιπρόσωπος του λαού στήν λειτουργία του ως άνώτατου οργάνου του κράτους. Στο άρθρο 43 Σ ή παρέμβαση τής βουλής είναι έκδηλη ιδίως στίς παραγράφους 2 και 4, κατά τίς όποιες ή βουλή, με άπόφασή της, πού παίρνει τή μορφή νόμου, αναθέτει κανονιστική αρμοδιότητα σέ όρισμένο διοικητικό όργανο. Σέ άπόφαση τής βουλής, πού επίσης παίρνει τή μορφή νόμου, στηρίζεται όμως και ή περίπτωση του άρθρου 43 παρ. 1 Σ, ή όποια παρέχει άπ' ευθείας συνταγματική έξουσιοδότηση στον Πρόεδρο τής Δημοκρατίας νά άσκει κανονιστική αρμοδιότητα, προϋποθέ-

59. Πρβλ. *Maunz*, όπ.π., παρ. 6-7.

τει όμως τήν ύπαρξη τυπικού νόμου, έπιδεκτικού κάποιας περαιτέρω έξειδίκευσης, γιά τήν εκτέλεση του όποιου και μόνον μπορούν νά εκδοθούν τά σχετικά διατάγματα.⁶⁰

Τό περιεχόμενο τών άρμοδιοτήτων πού ανατίθενται ή αναγνωρίζονται συμπίπτει, στίς δύο συγκρινόμενες περιπτώσεις, μερικώς. Στήν περίπτωση του άρθρου 43 Σ ή βουλή αναθέτει σέ άλλα όργανα κανονιστικές —δηλαδή νομοθετικού περιεχομένου— άρμοδιότητες. Στήν περίπτωση του άρθρου 28 παρ. 2 Σ, μέ τήν ψήφιση του σχετικού νόμου, ή βουλή αναγνωρίζει σέ άλλα όργανα «άρμοδιότητες πού προβλέπονται από τό Σύνταγμα», δηλαδή κανονιστικές και άλλες, π.χ. δικαστικές ή εκτελεστικές, άρμοδιότητες. Τό άρθρο 28 Σ, δηλαδή, έχει ευρύτερο περιεχόμενο.

Έπίσης, διαφέρουν τά όργανα στά όποια ανατίθενται ή αναγνωρίζονται οί άρμοδιότητες. Στήν περίπτωση του άρθρου 43 Σ πρόκειται γιά όργανα του έλληνικού κράτους, και, ειδικότερα, γιά όργανα τής εκτελεστικής έξουσίας. Στήν περίπτωση του άρθρου 28 παρ. 2 Σ πρόκειται, γενικά, γιά όργανα διεθνών όργανισμών.

Τό βασικό στοιχείο όμοιότητας τών δύο ρυθμίσεων συνίσταται στό ότι και στίς δύο περιπτώσεις αποσπώνται άρμοδιότητες από εκεί όπου «φυσιολογικά» ανήκουν γιά νά ανατεθούν ή νά αναγνωρισθούν άλλοι: στήν περίπτωση του άρθρου 43 Σ αποσπώνται από τό νομοθετικό όργανο νομοθετικές άρμοδιότητες, στήν περίπτωση του άρθρου 28 παρ. 2 Σ αποσπώνται συνταγματικές άρμοδιότητες από έθνικά, κρατικά όργανα πού θεσπίζει τό Σύνταγμα και λειτουργούν σύμφωνα μέ αυτό και αναγνωρίζονται σέ διεθνή, μή κρατικά όργανα πού δέν θεσπίζονται από τό Σύνταγμα ούτε λειτουργούν σύμφωνα μέ αυτό. Ειδικότερα, όσον άφορᾷ στήν ανάθεση ή αναγνώριση κανονιστικών άρμοδιοτήτων, τό Σύ-

60. Γιά τήν κανονιστική άρμοδιότητα τής διοίκησης βλ. αντί πολλών *Λαγόςλου*, όπ.π., σ. 56 έπ., και *ιδίως* σ. 67 έπ., *Σπηλιωτοπούλου*, όπ.π., σ. 55 έπ., και *τούς* εκεί, σ. 55-56, παρατιθέμενους συγγραφείς.

νταγμα αναγνωρίζει έτσι, ότι υπάρχουν ζητήματα τά όποια, ένώ έμπίπτουν στίς σχετικές άρμοδιότητες τής βουλής, μπορούν νά ρυθμισθούν κατά λυσιτελέστερο τρόπο από άλλα, κατά τεκμήριο προσφορώτερα, όργανα.

Στήν περίπτωση όμως του άρθρου 28 παρ. 2 Σ, δέν πρόκειται κατ' άκριβολογία για «έξουσιοδότηση» ενός όργάνου νά άσκει, αντί άλλου, τίς άρμοδιότητες τίς όποιες έχει έξουσιοδοτηθεί νά άσκει, αλλά για «άναγνώριση» άρμοδιοτήτων πού άσκούν όργανα διεθνών όργανισμών, ένδεχομένως πριν ή άνεξάρτητα από τήν συμμετοχή τής 'Ελλάδας σ' αυτά. Αναλυτικότερα: τά όργανα αυτά δέν άσκούν τίς άρμοδιότητές τους επειδή και στήν έκταση πού έχουν «έξουσιοδοτηθεί» από τήν ελληνική βουλή νά τό πράττουν, αλλά επειδή αυτό προβλέπει ή διεθνής συμφωνία, ή πράξη διεθνούς δικαίου από τήν όποία άντλούν τήν νομική τους ύπόσταση.⁶¹

61. 'Η άναγνώριση άρμοδιοτήτων σέ όργανα ενός διεθνούς οργανισμού βάσει του άρθρου 28 παρ. 2 Σ δέν στερεί, κατά νομική κυριολεξία τά άρμόδια κρατικά όργανα από τήν δυνατότητα νά συνεχίσουν νά άσκούν τίς άρμοδιότητές τους. Καθιστά όμως τήν άσκηση αυτής τής άρμοδιότητας εκ μέρους τών κρατικών όργάνων περιττή, ή, τουλάχιστον, άνενεργή. Αυτό συμβαίνει επειδή ή άναγνώριση γίνεται μέ νόμο πού κυρώνει τήν συναφή διεθνή σύμβαση, νόμο πού, σύμφωνα μέ τό άρθρο 28 παρ. 1 Σ ύπερισχύει από όποιαδήποτε διάταξη νόμου, ό όποιος είτε ρυθμίζει είτε επιτρέπει νά ρυθμισθούν κατά διαφορετικό τρόπο ζητήματα τά όποια ρυθμίζονται από όργανα διεθνών όργανισμών κατά τήν άσκηση τών άρμοδιοτήτων πού άναγνωρίζονται βάσει του άρθρου 28 παρ. 2 Σ. (Πρβλ. και παραπάνω, σ. 63 έπ., και τούς εκεί, σημ. 11, παρατιθέμενους συγγραφείς.) Θά μπορούσε άκόμη νά παρατηρηθεί ότι ό «έξουσιοδοτούμενος» πρέπει νά υπάγεται, έστω μόνον ως προς τήν σχέση πού δημιουργείται μέ τήν «έξουσιοδότηση», σέ κανόνες τής ελληνικής έννομης τάξης. 'Η έξουσιοδότηση, δηλαδή, ενός κρατικού όργάνου νά άσκει άρμοδιότητες ενός άλλου, δηλαδή ή κατά κάποιον τρόπο ύποκατάσταση ενός κρατικού όργάνου σέ λειτουργίες ενός άλλου, είναι, προφανώς, συνταγματικά νοητή μόνον στό βαθμό πού ρυθμίζεται συνολικά και άποκλειστικά από τό Σύνταγμα. 'Αν δέν συμβαίνει αυτό, άν

Ἡ ἀναγνώριση ἀρμοδιοτήτων σέ ὄργανα διεθνῶν ὀργανισμῶν πού προβλέπεται ἀπό τό ἄρθρο 28 παρ. 2 Σ, δέν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπό μιὰ παροχή στή βουλή τῆς δυνατότητας νά ἐπιτρέπει τήν ἰσχύ καί τήν ἐφαρμογή στήν ἐλληνική ἔννομη τάξη πράξεων ὀργάνων διεθνῶν ὀργανισμῶν, οἱ ὁποῖες θά μποροῦσαν ὡς πρός τόν τύπο, τό εἶδος, τό θέμα ἤ καί τό περιεχόμενο νά εἶναι νόμιμες πράξεις ἐλληνικῶν κρατικῶν ὀργάνων. Καί οἱ ὁποῖες εἴτε ἔχουν ἤδη ἐκδοθεῖ εἴτε ἐκδίδονται στό ἐξῆς ἀπό τούς διεθνεῖς ὀργανισμούς. Τοῦτο, ἐπειδή ὁ συντακτικός νομοθέτης θεωρεῖ ὅτι ἐνδέχεται, κάποτε, νά εἶναι προτιμότερο, ὀρισμένα ζητήματα νά ρυθμίζονται ὄχι μέ ἀποφάσεις ἐλληνικῶν κρατικῶν ὀργάνων, ἀλλά μέ ἀποφάσεις ὀργάνων διεθνῶν ὀργανισμῶν. Αὐτό δέ ὄχι γιά κάποιες νομικές ἀτέλειες, κενά ἢ ἀδυναμίες, ἀλλά γιά οὐσιαστικούς λόγους, ἐπειδή μέ αὐτόν τόν τρόπο μπορεῖ καλύτερα νά «ἐξυπηρετηθεῖ σπουδαῖο ἐθνικό συμφέρον καί νά προαχθεῖ ἡ συνεργασία μέ ἄλλα κράτη.»

Τό ἄρθρο 28 παρ. 2 ἐπιτρέπει νά ἀναγνωρίζονται σέ ὄργανα διεθνῶν ὀργανισμῶν ἀρμοδιότητες πού «προβλέπονται ἀπό τό Σύνταγμα». ⁶² Πρόκειται, συνεπῶς, γιά ἀρμο-

δηλαδή τό ὄργανο στό ὁποῖο παρέχεται ἡ ἐξουσιοδότηση δέν δεσμεύεται ἀπό τό Σύνταγμα, τότε ἡ «ἐξουσιοδότηση» αὐτή μεταβάλλεται σέ χορήγηση σέ κάποιον τῆς εὐχέρειας νά παραβιάζει «νομίμως» τό Σύνταγμα, πράγμα ἀντίθετο ὄχι μόνον μέ τήν ἀρχή τοῦ κράτους δικαίου πού θεσπίζει τό ἰσχύον Σύνταγμα, καί γενικότερα, μέ τήν ἴδια τήν ἔννοια τῆς συνταγματικῆς τάξης. Στήν περίπτωση ὅμως τοῦ ἄρθρου 28 παρ. 2 Σ πρόκειται γιά ὄργανα διεθνῶν ὀργανισμῶν, τά ὁποῖα δέν δεσμεύονται ἀπό τό Σύνταγμα ἀλλά ἀπό τούς κανόνες πού θεσπίστηκαν μέ τή συμφωνία τῶν κρατῶν πού συνέπηξαν τόν συγκεκριμένο διεθνή ὀργανισμό.

62. Ὁ *Roucounas*, ὄπ.π., σ. 62, θεωρεῖ ὅτι ὁ ὅρος «ἀρμοδιότητες πού προβλέπονται ἀπό τό Σύνταγμα» ἀναφέρεται σέ ἀρμοδιότητες "de nature souveraine et non pas n'importe quelles compétences". Πρβλ. ἐπίσης *Varouxakis*, *Diritto internazionale, diritto comunitario e diritto costi-*

διότητες πού περιορίζονται στά όσα προβλέπει τό Σύνταγμα, καί τά άποτελέσματά τους δέν μπορεί παρά νά βρισκονται μέσα στά συνταγματικά πλαίσια. " Η, μέ άλλη διατύπωση, τά άποτελέσματά τους πού άναγνωρίζονται ώς ισχυρά στην έλληνική έννομη τάξη, δέν μπορεί παρά νά συνιστοῦν μία έξουσία ή όποία πρέπει, μέ τήν όρολογία τοῦ άρθρου 1 παρ. 3 Σ, νά άσκειται «όπως όρίζει τό Σύνταγμα».

Αυτό σημαίνει ότι δέν άναγνωρίζονται σέ πράξεις όργανων διεθνών οργανισμών άποτελέσματα πού συνιστοῦν παραβίαση ουσιαστικῶν συνταγματικῶν διατάξεων, κατά τόν ίδιο ακριβῶς τρόπο πού δέν άναγνωρίζονται παρόμοια άποτελέσματα στίς πράξεις τῶν κρατικῶν όργάνων. Τό αντίθετο θά σήμαινε ότι όργανα διεθνῶν οργανισμῶν «έξουσιοδοτοῦνται» νά άσκοῦν άρμοδιότητες κρατικῶν όργάνων, τά όποία προβλέπονται από τό Σύνταγμα, αλλά, ταυτόχρονα, νά άσκοῦν «άρμοδιότητες», οί όποίες δέν προβλέπονται από τό Σύνταγμα, πράγμα άτοπο: κανένα κρατικό όργανο δέν εἶναι «άρμόδιο» νά παραβιάζει ουσιαστικούς κανόνες τοῦ Συντάγματος, καί καμία άρμοδιότητα πού προβλέπεται από τό Σύνταγμα δέν εἶναι δυνατόν νά όδηγεῖ στην παραβίασή του. Ἐπό πουθενά, οὔτε από τό γράμμα οὔτε από τό πνεῦμα καί τήν όλη οικονομία τῆς διάταξης, δέν προκύπτει ότι ή εφαρμογή τοῦ άρθρου 28 παρ. 2 Σ μπορεί νά επιφέρει οτιδήποτε περισσότερο από τήν μεταβολή τοῦ όργάνου πού θά άσκει κάποιες προβλεπόμενες από τό Σύνταγμα άρμοδιότητες.

Τό συγκεκριμένο πρακτικό αποτέλεσμα τῆς ρήτρας «[άρμοδιότητες] πού προβλέπονται από τό Σύνταγμα» εἶναι ότι υπάγονται σέ ἔ λ ε γ χ ο σ υ ν τ α γ μ α τ ι κ ό τ η τ α ς τά άποτελέσματα πού παράγουν στην έλληνική έννομη τάξη οί άναγνωριζόμενες σέ όργανα διεθνῶν οργανισμῶν άρμοδιότητες. " Οπως ήδη σημειώθηκε,⁶³ δέν ἐλέγχεται ή συνταγμα-

tuzionale greco, XVII Riv. Dir. Eur. (1977), σ. 322, καί Βενιζέλου, όπ.π., σ. 244.

63. Βλ. παραπάνω, σ. 88.

τικότητα τῶν πράξεων τῶν ὀργάνων τῶν διεθνῶν ὀργανισμῶν, ἐπειδὴ οἱ διεθνεῖς ὀργανισμοὶ δέν λειτουργοῦν μέ βάση τό ἐλληνικό Σύνταγμα. Ἡ ἐφαρμογή στήν ἐλληνική ἔννομη τάξη τῶν πράξεων αὐτῶν, ὅμως, δέν ἐπιτρέπεται ἐάν συνιστᾶ παραβίαση τοῦ Συντάγματος. Ἡ, σχηματικότερα: τό ὄργανο τοῦ διεθνοῦς ὀργανισμοῦ πράττει, καί οἱ πράξεις του ἰσχύουν στήν ἐλληνική ἔννομη τάξη, ἄν καί δέν εἶναι, ἀλλά σάν νά ἦταν πράξεις ἐλληνικοῦ κρατικοῦ ὀργάνου. Ὅμως οἱ πράξεις τῶν ἐλληνικῶν κρατικῶν ὀργάνων δέν ἰσχύουν ἄν παραβιάζουν τό Σύνταγμα.

Ὅρια ὅσον ἀφορᾶ τίς ἀρμοδιότητες πού μποροῦν νά ἀναγνωρισθοῦν σέ διεθνεῖς ὀργανώσεις δυνάμει τοῦ ἀρθροῦ 28 παρ. 2 Σ δέν προκύπτουν ἀπό τό γράμμα τῆς διάταξης, ἀλλά ἀπό τή θέση της στήν ἐλληνική συνταγματική τάξη: ἡ ἀναγνώριση ἀρμοδιοτήτων σέ ὄργανα διεθνῶν ὀργανισμῶν δέν μπορεῖ νά συνεπάγεται παραβίαση θεμελιωδῶν ἀρχῶν τοῦ πολιτεύματος. Αὐτό προκύπτει ἀπό τόν αὐστηρό χαρακτήρα τοῦ Συντάγματος, τό ὁποῖο δέν ἐπιτρέπει οὔτε ἀναθεώρηση τῶν ἀρχῶν αὐτῶν (καί τῶν συναφῶν συνταγματικῶν διατάξεων) οὔτε παρεκκλίσεις ἀπό τίς ἀρχές αὐτές. Ἐτσι δέν ἐπιτρέπεται νά ἀναγνωρισθοῦν σέ ὄργανα διεθνῶν ὀργανισμῶν, π.χ., ἀρμοδιότητες πού ἀνήκουν στό ἐκλογικό σῶμα, ὅταν λειτουργεῖ σάν ἀνώτατο ὄργανο τοῦ κράτους ἢ ἀρμοδιότητες πού ἀσκεῖ ἡ βουλή δυνάμει τοῦ ἀρθροῦ 110 Σ.

Ἐνα ἐρώτημα, στό σημεῖο αὐτό, θά ἦταν ἐάν, στίς ἀρμοδιότητες πού τό ἀρθρο 28 παρ. 2 Σ ἐπιτρέπει νά ἀναγνωρισθοῦν σέ ὄργανα διεθνῶν ὀργανισμῶν, συγκαταλέγεται καί ἡ ἀρμοδιότητα νά ἐλέγχουν, ἐκεῖνα ἀντί τῶν ἀρμοδιῶν ἐλληνικῶν κρατικῶν ὀργάνων, τήν συνταγματικότητα τῆς ἄσκησης τῶν ἀρμοδιοτήτων πού τοὺς ἀναγνωρίστηκαν. Ἄν, δηλαδή, μεταξύ τῶν ἀρμοδιοτήτων πού μποροῦν νά ἀναγνωρισθοῦν σύμφωνα μέ τό ἀρθρο 28 παρ. 2 Σ περιλαμβάνονται καί ἀρμοδιότητες πού ἀσκοῦνται βάσει τοῦ ἀρθροῦ 93 παρ. 4 Σ ἢ καί τοῦ ἀρθροῦ 100 παρ. 1 ἐδ. ε΄ Σ. Παρά

τό ότι μία θετική απάντηση θά μπορούσε νά είναι νοητή, δέν μπορεῖ νά ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἀφαίρεση, ἀπό τά ἀρμοδία ὄργανα τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, τῆς ἀρμοδιότητος νά ἐλέγχουν τήν συνταγματικότητα κανόνων πού ἐφαρμόζονται στήν ἐλληνική ἔννομη τάξη. Τοῦτο διότι ὁ ἔλεγχος τῆς συνταγματικότητας εἶναι στοιχεῖο σύμφυτο μέ τόν αὐστηρό χαρακτήρα τοῦ ισχύοντος Συντάγματος καί ὄχι ἀρμοδιότητα πού ὑπάρχει ἐπειδή ρυθμίζεται ἀπό συγκεκριμένες συνταγματικές διατάξεις.⁶⁴

Ἡ ἀναγνώριση ἀρμοδιοτήτων σέ ὄργανα διεθνῶν ὀργανισμῶν πρέπει, σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 28 παρ. 2 Σ, νά γίνεται προκειμένου νά «ἐξυπηρετηθεῖ σπουδαῖο ἐθνικό συμφέρον καί νά προαχθεῖ ἡ συνεργασία μέ ἄλλα κράτη». Πρόκειται γιά μιά ἀόριστη νομική ἔννοια τῆς ὁποίας ὁ προσδιορισμός προϋποθέτει μιά πολιτική ἐκτίμηση, πού κάνει ἡ βουλή, χωρίς νά ὑπόκειται σέ δικαστικό ἔλεγχο. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἡ ἀναγνώριση ἀρμοδιοτήτων σέ ὄργανα διεθνῶν ὀργανισμῶν βρίσκεται πάντοτε κάτω ἀπό τήν κρίση τῆς βουλῆς: οἱ ἀρμοδιότητες δέν «ἐκχωροῦνται» καί μάλιστα ἀνεπιστρεπτί. Ἀναγνωρίζονται σέ ὄργανα διεθνῶν ὀργανισμῶν μόνο ἐφ' ὅσον καί στό βαθμό πού, κατά τήν ἐκτίμηση τῆς ἐλληνικῆς βουλῆς, ἐξυπηρετοῦν σπουδαῖο ἐθνικό συμφέρον καί προάγουν τήν συνεργασία μέ ἄλλα κράτη.

γ) Ἡ παράγραφος 3 τοῦ ἄρθρου 28 Σ.

Ἡ παρ. 3 τοῦ ἄρθρου Σ 28 θεσπίζει, ὅπως καί ἡ παρ. 2, μίαν εὐχέρεια. Ἡ παρ. 3 ὅμως ἔχει περιεχόμενο, μερικῶς τουλάχιστον, εὐρύτερο ἀπό ἐκεῖνο τῆς παρ. 2 Σ κατά τό ὅτι

64. Πρβλ. *Maunz*, ὅπ.π., παρ. 16, καί *Tomuschat*, ὅπ.π., παρ. 49 ἐπ. Ὅσον ἀφορᾷ τόν ἔλεγχο τῆς συνταγματικότητας, πρβλ. παραπάνω, σ. 80 ἐπ., καί τούς ἐκεῖ παρατιθέμενους συγγραφεῖς.

τά αποτελέσματα τῆς ἐφαρμογῆς τῆς δέν περιορίζονται στήν ἀπλή μεταβολή τοῦ ὄργάνου πού ἀσκεῖ κάποιες συνταγματικές ἀρμοδιότητες, ἀλλά ἐπιτρέπει περιορισμούς στήν ἄσκηση τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας.⁶⁵

Ἡ Ἑλλάδα ὑποβάλλεται «ἐλευθερα» σέ περιορισμούς ὡς πρὸς τὴν ἐθνικὴ τῆς κυριαρχία, δηλαδή κατὰ τό δοκοῦν: τίποτε δέν τὴν ὑποχρεώνει νά «προβεῖ» σέ περιορισμούς στήν ἄσκηση τῆς ἐθνικῆς τῆς κυριαρχίας, οὔτε νά ἐμμένει σέ περιορισμούς στοὺς ὁποίους ἄλλοτε εἶχε θελήσει νά ὑποβληθεῖ.

Ἐξ ἄλλου, ἡ ὑπαγωγή τῆς Ἑλλάδας σέ περιορισμούς στήν ἄσκηση τῆς κυριαρχίας τῆς πρέπει νά ὑπαγορεύεται «ἀπὸ σπουδαῖο ἐθνικὸ συμφέρον». Ἡ διάταξη αὐτή, ὅπως καὶ ἡ ἀντίστοιχη τῆς προηγούμενης παραγράφου τοῦ ἄρθρου 28 Σ, εἶναι μιὰ ἀόριστη νομικὴ ἐννοια πού προϋποθέτει πολιτικὴ ἐπιλογή, τὴν ὁποία πραγματοποιεῖ ἡ βουλή χωρὶς νά ὑπόκειται σέ δικανικὸ ἔλεγχο. Παρέχεται ἔτσι στή βουλή ἡ δυνατότητα νά ἀποφασίσαι, ὁποτεδήποτε κρίνει ὅτι πρέπει νά τὸ πράξει, ὅτι ἡ Ἑλλάδα παύει στό ἐξῆς νά ὑποβάλλεται σέ περιορισμούς τῆς κυριαρχίας τῆς, ἐπειδὴ ἐξέλιπε τό σπουδαῖο ἐθνικὸ συμφέρον, χάριν τοῦ ὁποίου εἶχε ἀποφασίσαι νά τοὺς δεχθεῖ. Μὲ τὴν ὅλη αὐτὴ ρύθμιση καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὴ ρήτρα «ἐλεύθερα» ἀποσαφηνίζεται, στό βαθμὸ πού αὐτὸ θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ ἀναγκαῖο, ὅτι γιὰ τὴν ἐλληνικὴ συνταγματικὴ τάξη δέν τίθεται ζήτημα ἀμετάκλητης ὑπαγωγῆς τῆς Ἑλλάδας σέ περιορισμούς τῆς ἐθνικῆς τῆς κυριαρχίας: δέν «περιορίζει» τὴν κυριαρχία τῆς Ἑλλάδας τό ἄρθρο 28 παρ. 3 Σ, παρέχει ἀπλῶς στήν Ἑλλάδα τὴν εὐχέρεια νά αὐτοπεριορίζεται ὡς πρὸς τὴν ἄσκηση κυριαρχικῶν τῆς δικαιωμάτων, ὅταν καὶ ὅσο κρίνει ὅτι τοῦτο ὑπαγορεύεται ἀπὸ σπουδαῖο ἐθνικὸ συμφέρον.⁶⁶

65. Πρβλ. καὶ παρακάτω, σ. 117 ἑπ.

66. Βλ. *Διγτόγλου*, Εὐρωπαϊκὸ κοινοτικὸ δίκαιο, σ. 71, καὶ ἰδίως

Οι περιορισμοί στην άσκηση της εθνικής κυριαρχίας συνεπάγονται την άρση συνταγματικών εμποδίων έτσι ώστε να καθίσταται έφικτό να ασκούνται όρισμένες εξουσίες όχι «όπως ορίζει τό Σύνταγμα» (άρθρο 1 παρ. 3 Σ) αλλά μέ διαφορετικό τρόπο, κατά παρέκκλιση δηλαδή και από κανόνες πού άπονέμουν άρμοδιότητες («διαδικαστικούς κανόνες») αλλά και από ούσιαστικούς κανόνες του Συντάγματος. Τό άρθρο 28 παρ. 3 Σ έχει, κατά κάποιο τρόπο «ά ρ ν η τ ι κ ό» π ε ρ ι ε χ ό μ ε ν ο: αίρει συνταγματικά έμπόδια, δέν θ ε σ π ί ζ ε ι κάποια άλλη «ύπερσυνταγματική» τάξη ούτε ύπάγει τήν Έλλάδα σέ κάποια άνύπαρκτη «ύπερεθνική», δηλαδή «ύπερκρατική» κυριαρχία. Αυτό θά συνέβαινε μόνον άν ή Έλλάδα μετέβαλε τόν έαυτό της σέ τμήμα κάποιας άλλης κρατικής όντότητας, π.χ. κάποιας όμοσπονδίας. Κάτι τέτοιο όμως ούτε συμβαίνει, ούτε προβλέπεται, αλλά ούτε και έπιτρέπεται από τό άρθρο 28 παρ. 3 Σ ή από όποιαδήποτε άλλη συνταγματική διάταξη.⁶⁷

Οί αυτόπεριορισμοί τής εθνικής της κυριαρχίας, στους όποιους μπορεί νά ύποβάλλεται ή Έλλάδα σύμφωνα μέ τό άρθρο 28 παρ. 3 Σ, έπέρχονται μέ νόμο πού, όπως ρητά προβλέπεται στην ίδια διάταξη, πρέπει νά ψηφισθεί από τήν άπόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών. Αντίθετα μέ ό,τι συμβαίνει μέ τήν περίπτωση τής άναγνώρισης άρμοδιοτήτων σέ όργανα διεθνών όργανισμών, τό άρθρο 28 παρ. 3 Σ (πού άκολουθεί στό σημείο αυτό τήν διατύπωση των άρθρων 11 Ιταλικού Συντάγματος και 24 παρ. 1 του γερμανικού Θεμελιώδους Νόμου) δέν άπαιτεί —άν και δέν τήν άποκλείει— πράξη του διεθνούς δικαίου προκειμένου νά επέλθουν οί περιορισμοί στην εθνική κυριαρχία.

σ. 74. Πρβλ. και τήν αντίθετη, όχι όμως αναλυτικά τεκμηριωμένη, άποψη του Κατράνη, ό.π.π., σ. 612. Πρβλ. Tomuschat, ό.π.π., παρ. 59.

67. Άξίζει νά σημειωθεί, στό σημείο αυτό, ή άπολύτως αντίθετη αντίληψη πού διέπει όρισμένους θεωρητικούς του κοινοτικού δικαίου. 'Ο Teuigen, Droit institutionnel communautaire, σ. 284, κάνει λόγο γιά μία "superlégalité communautaire", στην όποία ύπόκεινται οί «έθνικές νομότητες».

Τό άρθρο 28 παρ. 3 Σ, πάντως, δέν μπορεῖ παρά νά εφαρμόζεται σέ συνάρτηση μέ τήν ανάπτυξη κάποιας ἢ κάποιων διεθνῶν σχέσεων τῆς Ἑλλάδας. Αὐτό προκύπτει κατ' ἀρχήν ἀπό τό γράμμα τῆς διάταξης, πού ὀρίζει ὅτι οἱ περιορισμοί τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας πρέπει νά γίνονται «μέ βάση τίς ἀρχές τῆς ἰσότητος καί μέ τόν ὄρο τῆς ἀμοιβαιότητος». Αὐτές οἱ δύο προϋποθέσεις ὅμως, καί ἰδιαίτερα ὁ ὄρος τῆς ἀμοιβαιότητος, ὑποδηλώνουν τήν πλήρη σύνδεση πού ἔχουν οἱ ἐπιτρεπόμενοι ἀπό τό άρθρο 28 παρ. 3 Σ περιορισμοί τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας μέ τήν ανάπτυξη διεθνῶν σχέσεων τῆς Ἑλλάδας: τό Σύνταγμα ἐξαρτᾶ κάθε φορά τούς περιορισμούς στήν ἄσκηση τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας ἀπό περιορισμούς τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας στούς ὁποίους ὑποβάλλονται «ἀμοιβαῖα»⁶⁸ ἄλλα κράτη.

Ἐξ ἄλλου, οἱ περιορισμοί τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας, ἀνεξάρτητα ἀπό τούς συγκεκριμένους ὄρους ὑπό τούς ὁποίους τούς ἐπιτρέπει τό άρθρο 28 παρ. 3 Σ, δέν μποροῦν νά νοηθοῦν σάν ρυθμίσεις πού δημιουργοῦν, κατά κάποιον τρόπο, ἓνα «κενό» στήν ἄσκηση τῆς ἐξουσίας. Τό γεγονός ὅτι σέ κάποιους τομεῖς περιορίζεται ἡ ἐθνική κυριαρχία, δέν σημαίνει ὅτι στούς τομεῖς αὐτούς παύει νά ἀσκεῖται ὅποιαδήποτε ἐξουσία. Σημαίνει, ἀντίθετα, ὅτι ἡ ἐξουσία πού ἀσκεῖται στούς τομεῖς αὐτούς, καί κατά τό μέτρο τῶν περιορισμῶν στούς ὁποίους ἔχει «προβεῖ» ἡ Ἑλλάδα, διέπεται ἀπό ἄλλους κανόνες καί ὄχι ἀπό τούς κανόνες πού πηγάζουν ἀπό τήν ἀρχή τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας. Μέ διαφορετική διατύπωση, τά παραπάνω σημαίνουν ὅτι οἱ περιορισμοί πού ἐπιτρέπει τό άρθρο 28 παρ. 3 Σ ἔχουν νόημα μόνον ὅταν ἀφαιροῦν τά συνταγματικά ἐμπόδια γιά τήν ἰσχύ καί τήν εφαρμογή στήν ἐλληνική ἔννομη τάξη πράξεων ξένων, διεθνῶν κ.λπ. καί πάντως μὴ ἐθνικῶν ὀργάνων.

Σχηματικά, ἡ διαφορὰ τῆς παραγράφου 3 ἀπό τήν παρά-

68. Γιά τήν ἔννοια τῆς ἀμοιβαιότητος βλ. παραπάνω, σ. 66 ἐπ., καί τούς ἐκεῖ παρατιθέμενους συγγραφείς.

γραφο 2 του άρθρου 28 Σ μπορεί να θεωρηθεί ότι συνίσταται στο ότι η παράγραφος 3 αφαιρεί συνταγματικά εμπόδια αναγόμενα όχι μόνο στην (διεθνή) προέλευση των πράξεων που θα εφαρμοσθούν στην ελληνική έννομη τάξη αλλά και στο περιεχόμενό τους, επιτρέποντας να υπάρχουν παρεκκλίσεις και από ουσιαστικές συνταγματικές διατάξεις.

Οι περιορισμοί, πάντως, στην άσκηση της εθνικής κυριαρχίας που προβλέπει το άρθρο 28 παρ. 3 Σ επέρχονται με πράξη εσωτερικού δικαίου. Αυτό προκύπτει από την διατύπωση της διάταξης, που αναφέρεται σε «νόμο», όχι όμως και σε κύρωση διεθνοῦς συνθήκης ή συμφωνίας, πηγάζει όμως και από τον χαρακτήρα των περιορισμῶν. Δεν πρόκειται για αναγνώριση ή μεταβίβαση αρμοδιοτήτων, ἐξουσιῶν, «μεταβίβαση κυριαρχίας» κ.λπ. κάπου πέρα από το ελληνικό κράτος, αλλά για αὐτοδέσμευσή του ὡς πρὸς τὴν ἄσκηση κυριαρχικῶν του δικαιωμάτων, στην ὁποία αὐτό μόνο ἔχει τὴ νομική ἰκανότητα νὰ ὑποβληθεῖ καὶ ἀπὸ τὴν ὁποία μπορεῖ μόνο του νὰ ἀποδεσμευθεῖ.⁶⁹ Τό πολύ πιθανό ἐνδεχόμενο νὰ συμπίπτουν ἡ ὑποβολή σε περιορισμούς στην ἄσκηση τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας καὶ ἡ κύρωση μιᾶς διεθνοῦς συνθήκης στὸν ἴδιο νόμο — ὅπως εἶναι, π.χ., ὁ ν. 945/79,⁷⁰ μέ τὸν ὁποῖο ἡ Ἑλλάδα κυρώνει τίς συν-

69. Πρὸβλ. ἀντίστοιχα, *Maunz*, ὅπ.π., παρ. 15, καὶ *Tomuschat*, ὅπ.π., παρ. 59.

70. ΕτΚ 170, 27 Ἰουλίου 1979. Ὁ *Βεγλερής*, ὅπ.π., σ. 57, σημ. 91, θεωρεῖ ὅτι τὸ ἀρθρο 28 παρ. 3 Σ «φαίνεται νὰ προϋποθέτει τὸν συμβατικό τρόπο» ὡς πρὸς τὴν ἐπιβολή τῶν περιορισμῶν στην ἐθνική κυριαρχία. Ὅμως ἐκεῖνο πού στην πραγματικότητα προϋποθέτει ἡ διάταξη αὐτὴ δὲν εἶναι ἡ διεθνὴς σύμβαση ἀλλὰ ἡ ἀμοιβαιότητα στοὺς περιορισμούς τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας, ἀμοιβαιότητα ἢ ὁποῖα μπορεῖ νὰ ἐξασφαλισθεῖ καὶ ὡς «νομοθετική» ἢ «πραγματική» ἀμοιβαιότητα. Ὁ *Ρούκουνας*, ὅπ.π., σ. 127, ἐρμηνεύοντας τὸ ἀρθρο 28 παρ. 3 Σ σὲ σχέση μέ τὸν ὅρο τῆς ἀμοιβαιότητας παρατηρεῖ ὅτι «πρόκειται μᾶλλον γιὰ κανόνα πού ἀφορᾷ στὸν διαπραγματευτὴ τῆς συνθήκης καὶ στὸν συνάπτοντα τὴ συνθήκη», καὶ φαίνεται νὰ συνδέει τοὺς περιορισμούς στην ἄσκηση τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας μέ κάποια συνθήκη.

θήκες προσχώρησής της στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες—δέν αναιρεί τόν έσωτερικόν δικαίου χαρακτήρα τών περιορισμών στην άσκηση τής κυριαρχίας της, στους όποιους μπορεί νά υποβάλλεται ή Έλλάδα.

Μέ τόν νόμο πού προβλέπει τό άρθρο 28 παρ. 3 ενεργοποιείται ή δυνατότητα πού θεσπίζει ή διάταξη αυτή, και δημιουργείται μιá νέα νομική κατάσταση πού άντλείται εϋθέως από τό Σύνταγμα. Τά αποτελέσματα πού συνεπάγεται δέν είναι καρπός ενός νόμου πού ψηφίζει ή βουλή, έστω μέ αύξημένη πλειοψηφία, αλλά προκύπτουν από τήν ίδια τήν συνταγματική διάταξη. Ο νόμος πού ενεργοποιεί τή διάταξη αυτή περιέχει τήν συνταγματικά άπαιτούμενη διαπίστωση ότι συντρέχουν οι νομικές προϋποθέσεις πού θέτει τό Σύνταγμα και ύπάρχει ουσιαστικός λόγος νά προβεί ή Έλλάδα σέ περιορισμούς στην άσκηση τής έθνικης της κυριαρχίας.⁷¹ Οί περιορισμοί πηγάζουν κατ' εϋθείαν από τό Σύνταγμα και όχι από τόν νόμο πού ψήφισε ή βουλή, τά δέ αποτελέσματά τους ύπάρχουν μόνον επειδή τά προβλέπει και στην έκταση πού τά προβλέπει τό Σύνταγμα.

Τά αποτελέσματα αυτά συνίστανται σέ μιá δέσμευση για τόν νομοθέτη, ή τήρηση τής όποίας ελέγχεται από τά δικαστήρια.

Ο νομοθέτης δεσμεύεται κατά τό ότι δέν δικαιούται νά υπερβεί τά νέα —καί στενότερα λόγω τής περιστολής πού υπέστησαν, επειδή επήλθαν περιορισμοί στην άσκηση τής έθνικης κυριαρχίας— συνταγματικά πλαίσια. Νόμοι πού ψηφίζονται κατά παράβαση τών πλαισίων αυτών συνιστοϋν υπέρβαση τών όρίων πού τό Σύνταγμα, και ειδικότερα τό άρθρο 28 παρ. 3 Σ θέτει στό νομοθέτη, και συνιστοϋν παραβίαση τής υποχρέωσης του νά σέβεται τόν αυτοπεριορισμό τής έθνικης κυριαρχίας.⁷² Αυτό ισχύει κατ' έξοχήν για νόμους μεταγενέστε-

71. Πρβλ. *Sperduti*, όπ.π., σ. 258.

72. Πρβλ. σχετική διατύπωση σέ *Panbianco*, όπ.π., σ. 229.

ρους από εκείνον πού εισήγαγε περιορισμούς στην άσκηση της εθνικής κυριαρχίας: εάν υπερβαίνουν τά περισταλέντα λόγω του άρθρου 28 παρ. 3 Σ πλαίσια είναι αντίθετοι μέ τό άρθρο 28 παρ. 3 Σ καί ὄχι άπλῶς μέ τόν νόμο πού εισήγαγε τούς περιορισμούς.

Προκειμένου νά επέλθουν οί περιορισμοί της εθνικής κυριαρχίας πού προβλέπει, τό άρθρο 28 παρ. 3 Σ θέτει ούσιαστικούς ὅρους. Πρόκειται γιά δύο ζεύγη προϋποθέσεων πού τίθενται στό δεύτερο τμήμα του άρθρου 28 παρ. 3 Σ.

Τό πρώτο ζεύγος τῶν προϋποθέσεων ἔχει άρνητικό χαρακτήρα: ὁ περιορισμός της κυριαρχίας δέν πρέπει νά θίγει τά «δικαιώματα του ανθρώπου» καί τίς «βάσεις του δημοκρατικού πολιτεύματος».

Πρόκειται, γιά ἔννοιες πού διατυπώνονται μέ γενικό τρόπο καί, χωρίς νά ταυτίζονται μέ συγκεκριμένα άρθρα του Συντάγματος, προσδιορίζουν «περιορισμούς στους περιορισμούς» στην άσκηση της εθνικής κυριαρχίας. Οί τελευταίοι αυτοί επιτρέπονται μόνον εάν δέν ἔχουν ὡς αποτέλεσμα τήν κατάλυση αὐτῶν τῶν θεμελιωδῶν αρχῶν του πολιτεύματος πού θεσπίζεται από τό Σύνταγμα.

Όρια, πάντως, στή δυνατότητα της Ἑλλάδας νά υποβάλλεται σέ περιορισμούς ὡς πρὸς τήν άσκηση της εθνικής της κυριαρχίας προκύπτουν από τό Σύνταγμα συνολικά, καί ἂν ακόμη δέν ἐξειδικεύονται από μιά ειδική διάταξη. Πράγματι, οί περιορισμοί στην άσκηση της εθνικής κυριαρχίας προβλέπονται καί ρυθμίζονται από τό Σύνταγμα καί, γιά τόν λόγο αυτό, ἐντάσσονται στην συνταγματική τάξη πού θεσπίζει τό Σύνταγμα. Δέν μπορούν, κατά συνέπεια, νά ἀνατρέπουν τά θεμέλια αὐτῆς της συνταγματικῆς τάξης οὔτε νά θίγουν ζητήματα πού ἀφοροῦν τήν κρατική ὑπόσταση της Ἑλλάδας ὡς ανεξάρτητου καί κυρίαρχου κράτους.⁷³

73. Πρβλ. *Maunz*, ὁ ὁποῖος παρατηρεῖ, ὅπ.π., άρθρο 24, παρ. 16-17, ὅτι τό άρθρο 24 παρ. 1 του Θεμελιώδους Νόμου δέν μπορεῖ νά επιτρέψει παρά μόνο τήν παραίτηση από «μεμονωμένους τομείς ἢ

Ἐπίσης, ἡ ἀντίστοιχη ἐρμηνεία δίνεται καί στίς ἀρθρα 11 τοῦ ἰταλικοῦ Συντάγματος καί 24 τοῦ γερμανικοῦ Θεμελιώδους Νόμου, διατάξεις πού δέν προσδιορίζουν συγκεκριμένα ὅρια στούς περιορισμούς τῆς κυριαρχίας πού ἐπιτρέπουν.

Εἰδικότερα, τά ὅρια τῶν περιορισμῶν τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας πού ἐπιτρέπει τό ἀρθρο 11 τοῦ ἰταλικοῦ Συντάγματος «πρέπει νά ἀναζητηθοῦν σέ ὅλες τίς θεμελιώδεις ἀρχές, εἴτε εἶναι ὀργανωτικές εἴτε οὐσιαστικές, εἴτε ἀναγράφονται ρητά εἴτε ἐμπεριέχονται στό Σύνταγμα»; ἡ δέ παραίτηση ἀπό τήν ἄσκηση ἀρμοδιοτήτων, οἱ ὁποῖες κατά τό Σύνταγμα ἀνήκουν σέ ἄλλα κρατικά ὄργανα, πρέπει νά ἔχουν τέτοιο χαρακτήρα, ὥστε «νά μήν παρεισάγονται μεταβολές στίς κατευθύνσεις τοῦ κράτους [μας] ὡς δημοκρατικοῦ καί κοινωνικοῦ κράτους δικαίου.»⁷⁴

Τό γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο, ἐρμηνεύοντας τό ἀρθρο 24 παρ. 1 τοῦ Θεμελιώδους Νόμου νομολογεῖ ὅτι [ἡ διάταξη αὐτή] «δέν ἀνοίγει τόν δρόμο γιά νά μεταβληθεῖ ἡ θεμελιώδης δομή τοῦ Συντάγματος, πάνω στήν ὁποία τό Σύνταγμα στηρίζει τήν ταυτότητά του, χωρίς νά ὑπάρξει ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος (...), δέν ἐπιτρέπει δηλαδή ἐπέμβαση σέ αὐτό πού ἀποκαλεῖ «καταστατικές δομές» τοῦ Συντάγματος τῆς Ὁμοσπονδιακῆς Δημοκρατίας τῆς Γερμανίας.⁷⁵ Ἐρμηνευόμενη περαιτέρω ἡ διάταξη αὐτή, θεωρεῖται ὅτι δέν μπορεῖ νά παραβιάζει τίς μὴ ἀναθεωρήσιμες ἀρχές πού περιέχονται στό ἀρθρο 79 παρ. 3 τοῦ Θεμελιώ-

κομμάτια τῆς κρατικῆς ἐξουσίας», καί, ἰδίως, ὅτι δέν ἐπιτρέπει τήν παραίτηση ἀπό ἰδιότητες πού ἀναγνωρίζονται στήν Ὁμοσπονδιακή Γερμανία δυνάμει τοῦ διεθνοῦς δικαίου, δηλαδή πού ἀφοροῦν τό κράτος ὡς ὅλο καί ὄχι τά ἐπιμέρους τμήματα τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, στίς ὁποῖες καί μόνον ἀναφέρεται τό ἀρθρο 24 (πρβλ. ἐπίσης καί παρ. 4) καί *Tomuschat*, ὅπ.π., παρ. 20.

74. Βλ. ἀντί πολλῶν *Mortati*, ὅπ.π., σ. 1501. Ἀναλυτικότερα, βλ. *Sorrentino*, Corte costituzionale e Corte di giustizia delle Comunità europee, σ. 195 ἐπ.

75. Βλ. BVerfGE, 18, 74, σ. 279, 2 BvL 52/71.

δους Νόμου. Πρόκειται για τήν ἀρχή τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου καί τίς ἀρχές τοῦ δημοκρατικοῦ καί κοινωνικοῦ κράτους, τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, τῆς διάκρισης τῶν ἐξουσιῶν καί τῆς ἀρχῆς τοῦ κράτους δικαίου πού περιλαμβάνονται ἀντιστοίχως στά ἄρθρα 1 καί 20 τοῦ Θεμελιώδους Νόμου. Ἄξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ὡς ὅρια στήν μεταβίβαση κυριαρχικῶν δικαιωμάτων πού ἐπιτρέπει τό ἄρθρο 24 παρ. 1 τίθενται οἱ ἀρχές πού κατοχυρώνονται στά ἄρθρα 1 καί 20 τοῦ Θεμελιώδους Νόμου, καί ὅχι οἱ συγκεκριμένες διατυπώσεις τους στά παραπάνω ἄρθρα.⁷⁶

Τό ἄρθρο 28 παρ. 3 Σ περιέχει ἀντίστοιχη ρύθμιση, εἶναι ὅμως ἀναλυτικότερο. Περιλαμβάνοντας δύο ἀρνητικές προϋποθέσεις, οἱ ὁποῖες καί προσδιορίζουν τά ὅρια τῶν ἐπιτρεπόμενων περιορισμῶν τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας, τό Σύνταγμα θεσπίζει δύο συνταγματικές ἐπιφυλάξεις: οἱ περιορισμοί τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας ἐπιτρέπονται, ὑπό τήν προϋπόθεση ὅτι δέν θίγουν τά «δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου» καί τίς «βάσεις τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος».

Πρόκειται γιά ἀόριστες νομικές ἔννοιες πού ὑποδηλώνουν τίς θεμελιώδεις ἀρχές τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδας καί δέν ταυτίζονται μέ συγκεκριμένες συνταγματικές διατάξεις.⁷⁷ δέν ταυτίζονται ὅμως οὔτε μέ ἄλλες διατάξεις, ὅπως, π.χ., μέ τίς διατάξεις τῆς Εὐρωπαϊκῆς

76. Βλ. *Maunz*, ὀπ.π., παρ. 16-17, καί *Tomuschat*, ὀπ.π., παρ. 50-51. Στό ἄρθρο 79 παρ. 3 τοῦ Θεμελιώδους Νόμου περιέχεται καί τό δικαίωμα γιά ἀντίσταση, τό ὁποῖο ὅμως εἶναι ἀναθεωρήσιμο ἐπειδή δέν ὑπάρχει στό ἀρχικό κείμενο τοῦ Θεμελιώδους Νόμου ἀλλά προστέθηκε μετά ἀπό ἀναθεώρησή του. Βλ. σχετικά, ἀντί ἄλλων, *Hesse*, ὀπ.π., σ. 292, καί *Σπυρόπουλου*, Τό δικαίωμα ἀντίστασης κατά τό ἄρθρο 120 παρ. 4 τοῦ Συντάγματος, σ. 109, καί τήν ἐκεῖ, σ. 109-110, σημ. 65.

77. Βλ. *Δαγτόγλου*, Εὐρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο, I, σ. 72, ὁ ὁποῖος παρατηρεῖ ὅτι «τό Σύνταγμα δέν ἐπιμένει στήν ἐλληνική μορφή δημοκρατικοῦ πολιτεύματος ἀλλά στίς βάσεις τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος», *Evrigenis*, *Aspects institutionnels et juridiques de l'élargissement. L'impact de l'adhésion sur les institutions et le droit des pays candidats: Grèce*, σέ *Semaine de Bruges*, 1978, (δακτυλογραφημένη εἰσήγηση), σ. 6 καί 9.

Σύμβασης τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου. Οὔτε παραπέμπουν σέ κάποιο, ἀνύπαρκτο ἄλλωστε, σύστημα νομικῶν κανόνων, ἔξω καί ὑπεράνω τοῦ Συντάγματος, στό ὁποῖο ἔχει τήν νομική ὑποχρέωση νά ἐντάσσεται ἡ ἐλληνική συνταγματική τάξη. Εἶναι ὁμως ἔννοιες πού ὑποδηλώνουν ὅτι ἡ δυνατότητα πού παρέχει τό ἄρθρο 28 παρ. 3 Σ μπορεῖ νά χρησιμοποιεῖται, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει κάποια ἐγγύτητα καί συνάφεια ἀνάμεσα στίς ἀρχές πού διέπουν τό ἐλληνικό Σύνταγμα καί ἐκεῖνες πού διέπουν τούς καταστατικούς κανόνες διεθνῶν ὀργανώσεων ἢ τά Συντάγματα κρατῶν μέ τά ὁποῖα ἡ Ἑλλάδα συνάπτει σχέσεις, πού κατά τόν ἕνα ἢ ἄλλο τρόπο διέπονται ἀπό τό ἄρθρο 28 παρ. 3 Σ.

Μέ ἄλλες λέξεις, ἡ εὐρύτητα τῶν χρησιμοποιουμένων ὄρων δικαιολογεῖ τό συμπέρασμα ὅτι οἱ ἔννοιες αὐτές προσδιορίζουν τήν «πολιτική φιλοσοφία τῶν διεθνῶν ὀργανώσεων» ὑπέρ τῶν ὁποίων μπορεῖ ἡ Ἑλλάδα νά προβεῖ σέ περιορισμούς τῆς ἐθνικῆς της κυριαρχίας. Τό Σύνταγμα δέν περιορίζεται στό νά κατοχυρώσει τήν ἐφαρμογή τῶν ἀρχῶν αὐτῶν στήν ἐσωτερική ἐννομη τάξη, ἀλλά τίς «προβάλλει σέ ἐκεῖνο τό τμήμα τῶν διεθνῶν του σχέσεων πού θά μπορούσε νά ὀδηγήσει σέ διεθνεῖς ὀλοκληρώσεις».⁷⁸

78. Βλ. *Evrigenis*, ὄπ.π., σ. 6, ὅπου, πάντως, στίς ἔννοιες πού συνδέτουν τήν παραπάνω «πολιτική φιλοσοφία» περιλαμβάνονται καί ἡ ἰσότητα καί ἡ ἀμοιβαιότητα. Πρβλ. ἐπίσης, *Fatouros*, *International Law in the Greek Constitution*, 70 *A.J.I.L.* (1976), σ. 505, ὅπου διατυπώνεται ἡ παρατήρηση ὅτι «(...) a state must establish constitutional structures which allow the democratic principles operative in its domestic decision making to obtain in foreign affairs as well. (...) in countries like Greece, with fragile democratic institutions and a long habit of dependence on foreign patrons, the two issues become indissolubly intertwined». Τά «δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου» εἶναι πάντως ἔννοια πού γειτνιάζει, χωρίς νά ταυτίζεται, μέ τό πλέγμα τῶν μὴ ἀναθεωρησίμων διατάξεων τοῦ Συντάγματος πού περιλαμβάνονται στό ἄρθρο 110 παρ. 1 Σ καί ἀναφέρονται σέ ἀτομικά δικαιώματα. Οἱ δέ «βάσεις τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος», εἶναι ἔννοια σαφῶς εὐρύτερη ἀπό τό πλέγμα τῶν μὴ ἀναθεωρησίμων συναφῶν διατάξεων τοῦ ἀρθρου 110 παρ. 1 Σ, καλύπτεται μὲν

“Ένα παράδειγμα, πού αποτελεί και τή μόνη μέχρι στιγμής περίπτωση εφαρμογής τών παραπάνω, παρέχει τό κοινοτικό δίκαιο. Σέ κοινή δήλωση πού υπέγραψαν ή Συνέλευση (Κοινοβούλιο), τό Συμβούλιο και ή ‘ Επιτροπή τών Ευρωπαϊκῶν Κοινοτήτων,⁷⁹ ἐπισημαίνουν ὅτι οἱ ἰδρυτικές Συνθήκες τών Κοινοτήτων βασίζονται «στήν ἀρχή τῆς τηρήσεως τοῦ δικαίου», τό ὅποιο «περιλαμβάνει τίς γενικές ἀρχές τοῦ δικαίου και εἰδικότερα τά θεμελιώδη δικαιώματα, ἀρχές και δικαιώματα ἐπί τών ὁποίων βασίζεται τό συνταγματικό δίκαιο τών Κρατῶν μελῶν». Στή συνέχεια «θεσπίζουν»⁸⁰ τή δήλωση ὅτι «ἀποδίδουν πρωταρχική σημασία στόν σεβασμό τών θεμελιωδῶν δικαιωμάτων, ὅπως ἀπορρέουν ἰδίως ἀπό τά συντάγματα τών Κρατῶν μελῶν καθώς και ἀπό τήν Εὐρωπαϊκή σύμβαση γιά τήν προάσπιση τών δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου και τών θεμελιωδῶν ἐλευθεριῶν» και ὅτι κατά τήν ἄσκηση τών ἐξουσιῶν τους και ἐπιδιώκοντας τούς στόχους τών Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων σέβονται και θά ἐξακολουθήσουν νά σέβονται τά δικαιώματα αὐτά.»

Μέ τή δήλωση αὐτή, ή Κοινότητα ὑποδηλώνει τή θέλησή της νά δεσμεύεται ἀπό τίς *θ ε μ ε λ ι ὡ δ ε ι ς ἀ ρ χ έ ς* ἀπό τίς ὁποῖες διέπονται τά Συντάγματα τών Κρατῶν μελῶν της, ὀ χ ι ὄ μ ω ς και ἀπό ὁποιαδήποτε *ἐ π ι μ έ ρ ο υ ς σ υ ν τ α γ μ α τ ι κ ῆ ς δ ι ά τ α ξ ῆ ς*.⁸¹

ἀπό αὐτές, ὑπερκαλύπτεται ὁμως στό βαθμό πού μέ τό ἄρθρο 110 παρ. 1 Σ κατοχυρώνεται πέραν τοῦ δημοκρατικοῦ χαρακτήρα και ή συγκεκριμένη μορφή δημοκρατικοῦ πολιτεύματος πού θεσπίζει τό Σύνταγμα. Ἔτσι πρόκειται γιά ἔννοια πού πλησιάζει περισσότερο, λ.χ., πρὸς τίς ἔννοιες «ἐλεύθερη λειτουργία τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος» ή «δημοκρατία», ὅπως διατυπώνονται ἀντίστοιχα στά ἄρθρα 29 παρ. 1 και 120 παρ. 2 Σ. Βλ. ὡστόσο τίς σχετικές παρατηρήσεις τοῦ *Βενιζέλου*, ὅπ.π., σ. 137 ἐπ. και ἰδίως σ. 142.

79. Ε.Ε. C 103 τῆς 27ης Ἀπριλίου 1977.

80. Ἔτσι ἀποδίδεται στήν ἐπίσημη μετάφραση ὁ ὅρος πού στά ἀγγλικά, γαλλικά και γερμανικά ἀποδίδεται ἀντιστοίχως ὡς “adopted” “adopté”, και “verabschiedet”.

81. Βλ. *Διατόγλου*, ὅπ.π., σ. 71- 72. Γιά τήν προστασία τών ἀνθρωπι-

Τό δεύτερο ζευγος τῶν προϋποθέσεων ἔχει θετικό περιεχόμενο: οἱ περιορισμοί πρέπει νά «γίνονται» μέ βάση «τίς ἀρχές τῆς ἰσότητος» καί ὑπό τόν ὅρο τῆς ἀμοιβαιότητος. Οἱ δύο αὐτές προϋποθέσεις, ὅπως ἤδη σημειώθηκε,⁸² ὑποδηλώνουν ὅτι τό Σύνταγμα συναρτᾷ τήν ὑπαγωγή τῆς Ἑλλάδας σέ περιορισμούς ὡς πρός τήν ἄσκηση κυριαρχικῶν τῆς δικαιωμάτων μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν διεθνῶν τῆς σχέσεων, καί τοῦτο ἐπειδή ἐξαρτᾷ τούς περιορισμούς αὐτούς ἀπό «ἀμοιβαίους» περιορισμούς στήν ἄσκηση τῶν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων ἄλλων κρατῶν.

Ἡ ἀμοιβαιότητα στό ἄρθρο 28 παρ. 3 Σ, ἀφορᾷ, τελικά, στήν συμπεριφορά κρατικῶν ὀργάνων ἀκριβέστερα στήν παραιτήση τοῦ κράτους ἀπό τήν ἄσκηση ὀρισμένων ἐξουσιῶν του καί ὄχι στήν προστασία ἡμεδαπῶν καί ἀλλοδαπῶν πολιτῶν μέ βάση μιά συνθήκη. Τίθεται γιά νά ἐξασφαλίζεται μιά ἰσορροπία περιορισμῶν: τό Σύνταγμα ἐπιτρέπει στήν Ἑλλάδα νά περιορίζεται ὡς πρός τήν ἄσκηση τῶν κυριαρχικῶν τῆς δικαιωμάτων προκειμένου νά ἀναπτύξει μέ ἀποτελεσματικότερο τρόπο τίς διεθνεῖς τῆς σχέσεις. Γιά νά συμβεῖ ὅμως αὐτό, πρέπει καί τά ἄλλα κράτη πού μετέχουν σέ

νων δικαιωμάτων στήν Κοινότητα βλ. ἀντί πολλῶν τήν πρόσφατη μελέτη τοῦ *Dausies*, *The Protection of Fundamental Rights in the Community Legal Order* σέ 10 *E.L.R.* (1985), σ. 398 ἐπ. καί τόν ἐκεῖ, σ. 399, σημ. 2, παρατιθέμενο βιβλιογραφικό πίνακα. (Τό ἄρθρο αὐτό πού ἀναδημοσιεύεται καί σέ 20 *R.T.D.E.* (1984), σ. 401 ἐπ., μέ τίτλο *La protection des droits fondamentaux dans l'ordre juridique communautaire*, ἀποτελεῖ ἀναθεωρημένη μετάφραση παλαιότερου ἄρθρου τοῦ ἴδιου συγγραφέα, πού δημοσιεύθηκε σέ *Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart*, 1982, σ. 1 ἐπ.) Ἐπίσης βλ. ἀντί ἄλλων κυρίως *Δαγτόγλου*, Ἡ προστασία τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων στό εὐρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο, 30 *NoB* (1982), σ. 5 ἐπ. (Τό ἄρθρο αὐτό ἀποδίδει κατά βάση τό ἄρθρο τοῦ ἴδιου συγγραφέα *Human Rights and Community Law*, 56 *Tulane Law Review* (1981), σ. 294 ἐπ.) βλ. ἐπίσης τοῦ ἴδιου, *Εὐρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο*, I, σ. 348 ἐπ. καί 354 ἐπ. καί *Κατράνη*, ὅπ.π., σ. 630 ἐπ.

82. βλ. παραπάνω, σ. 105.

αυτοῦ τοῦ εἶδους τίς σχέσεις νά ὑφίστανται ἀντίστοιχους περιορισμούς.

Ἄπό τά παραπάνω προκύπτει ὅτι ἡ ἀμοιβαιότητα στό ἄρθρο 28 παρ. 3 Σ ἀφορᾶ τόσο στήν ἐπέλευση τῶν περιορισμῶν ὅσο καί στή λειτουργία τους στήν ἐλληνική ἔννομη τάξη. Ἐτσι ἡ ἀμοιβαιότητα πρέπει κατ' ἀρχήν νά ὑπάρχει ἤδη κατά τή στιγμή πού ψηφίζεται ὁ νόμος μέ τόν ὁποῖο ἐπέρχονται οἱ περιορισμοί: ἂν δέν ὑπάρχει, ὁ νόμος εἶναι ἀντισυνταγματικός. Ἡ ἀμοιβαιότητα ὁμως πρέπει νά ὑπάρχει καί ὅσο διαρκοῦν οἱ περιορισμοί αὐτοί: ἂν γιά κάποιο λόγο πάψει νά ὑπάρχει, τότε οἱ περιορισμοί αὐτοί δέν μποροῦν νά παράγουν ἀποτελέσματα.⁸³

Τό ἄρθρο 28 παρ. 3 Σ ἀναφέρεται ἐπίσης στίς «ἀρχές τῆς ισότητας». Πρόκειται κατ' ἀρχήν γιά μιᾶ παράδοξη διατύπωση (ποιές εἶναι «οἱ ἀρχές τῆς ισότητας»);⁸⁴ ὄχι σαφοῦς περικομένου. Εἰδικότερα δέν φαίνεται νά εἶναι σαφές σέ τί διαφέρουν, ὡς πρός τό περιεχόμενο καί τά ἀποτελέσματα, «οἱ ἀρχές τῆς ισότητας» ἀπό τόν ὄρο τῆς ἀμοιβαιότητας στό ἄρθρο 28 παρ. 3 Σ. Παρατηρήθηκε ὅτι ἡ ισότητα τῶν κρατῶν εἶναι ἀρχή πού ἐφαρμόζεται στίς πολυμερεῖς σχέσεις καί ἀντιστοιχεῖ μέ τήν ἀμοιβαιότητα, ἡ ὁποία ἐφαρμόζεται στίς διμερεῖς σχέσεις,⁸⁵ γενικά ὁμως δέν θεωρεῖται ὅτι ἡ

83. Πρβλ. ὁμως *Ρούκουνα*, ὄπ.π., σ. 127.

84. Ὁ *Ρούκουνας*, ὄπ.π., χαρακτηρίζει τόν πληθυντικό στή διάταξη αὐτή «ἀκατανόητο».

85. Ὁ *Φατούρος*, ὄπ.π., σ. 92, ὅπου σημειώνεται ὅτι ἡ ισότητα μεταχείρισης τῶν κρατῶν εἶναι «τό λειτουργικό ἀντίστοιχο στό συλλογικό, πολυμερές ἐπίπεδο» τῆς ἀρχῆς τῆς ἀμοιβαιότητας ἡ ὁποία «βρίσκει ἐφαρμογή στό διμερές κυρίως ἐπίπεδο». Ὁ *Δαγτόγλου*, ὄπ.π., σ. 73, θεωρεῖ ὅτι «ἡ προϋποθέτει τῆς ισότητος ἀφορᾶ καί τούς Ἕλληνας πολίτες στίς σχέσεις τους ἔναντι τῶν πολιτῶν τῶν ἄλλων Κρατῶν μελῶν γιατί ἡ προστασία τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων δέν καλύπτει πάντοτε τήν διαφοροποίηση βάσει τῆς ἰθαγένειας.»

ἀμοιβαιότητα αποκλείεται από τις πολυμερείς διεθνείς σχέσεις.⁸⁶

Οί τέσσερεις παραπάνω προϋποθέσεις συνιστούν τά ουσιαστικά όρια, μέσα στά όποια τό Σύνταγμα έπιτρέπει στήν Έλλάδα νά «προβαίνει» σέ περιορισμούς στήν άσκηση τής έθνικής της κυριαρχίας. Περιορισμοί πού υπερβαίνουν τά όρια αυτά είναι άντισυνταγματικοί και γι' αυτό δέν μπορούν νά παράγουν νόμιμα άποτελέσματα στήν έλληνική έννομη τάξη.

Ο σεβασμός τών περιορισμών τής έθνικής κυριαρχίας πού έπέρχονται μέ τό άρθρο 28 παρ. 3 Σ έλέγχεται από τά δικαστήρια.

Ειδικότερα, τά δικαστήρια είναι ύποχρεωμένα νά μήν εφαρμόζουν νόμους οί όποιοι δέν λαμβάνουν ύπόψη τούς περιορισμούς τής έθνικής κυριαρχίας πού ένδεχομένως έπήλθαν από τήν εφαρμογή του άρθρου 28 παρ. 3 Σ. Πρόκειται γιά νόμους οί όποιοι θά ήταν σύμφωνοι μέ τό Σύνταγμα, άν δέν είχαν ύπάρξει οί περιορισμοί. Πάσχουν όμως μιά κατά κάποιον τρόπο «ά ρ ν η τ ι κ ή ά ν τ ι σ υ ν τ α γ μ α τ ι κ ό τ η τ α»: δέν παραβιάζουν τό Σύνταγμα επειδή προσκρούουν σέ κανόνες του, αλλά επειδή προσκρούουν σέ ρυθμίσεις πού έπιτρέπονται ως άποτέλεσμα τών περιορισμών τής κυριαρχίας, οί όποιοι έπέρχονται δυνάμει του άρθρου 28 παρ. 3 Σ. Καί, άντίστροφα, τά δικαστήρια δέν έχουν τήν δυνατότητα νά μήν εφαρμόσουν νόμους πού θά ήταν άντισυνταγματικοί άν δέν είχαν επέλθει οί περιορισμοί τής κυριαρχίας, γίνονται όμως συνταγματικοί επειδή προσκρούουν σέ «παραμερισμένες» συνταγματικές διατάξεις. Πρόκειται γιά διατάξεις του Συντάγματος πού δέν αποτελούν εμπόδιο στήν ισχύ και στήν εφαρμογή άντιθέτων ρυθμίσεων επειδή έχουν επέλθει οί περιορισμοί στήν έθνική κυριαρχία πού προβλέπει τό άρθρο 28 παρ. 3 Σ. Αυτό, π.χ.,

86. Βλ. π.χ. *Εύρυγένη*, όπ.π., σ. 768, *Ρούκουνα*, όπ.π., σ. 126, *Ιωάννου*, όπ.π., σ. 107-108.

στήν περίπτωση του κοινοτικού δικαίου σημαίνει ότι, σύμφωνα με τό ισχύον Σύνταγμα, τά δικαστήρια είναι υποχρεωμένα νά εφαρμόζουν τίς κοινοτικές ρυθμίσεις, ακόμη και άν παρεκκλίνουν από συνταγματικές διατάξεις, είναι όμως επίσης υποχρεωμένα νά ἐλέγχουν, άν ή εφαρμογή τών κοινοτικών κανόνων προσκρούει στίς συνταγματικές ἐπιφυλάξεις πού θέτει τό άρθρο 28 του Συντάγματος.⁸⁷

4. Οί παράγραφοι 2 καί 3 του άρθρου 28 Σ ως συνταγματικό ἔρεισμα γιά τήν προσχώρηση τῆς Ἑλλάδας στήν Κοινότητα.

α) *Οί παράγραφοι 2 καί 3 του άρθρου 28 Σ ως ἐνιαῖο σύνολο.*

Οί παράγραφοι 2 καί 3 του άρθρου 28 Σ διέπονται από μία ἐσωτερική συνάφεια, ή όποία καί ἐπιβάλλει νά θεωρηθοῦν ἕνα ἐνιαῖο καί ἀδιαχώριστο σύνολο. Πρόκειται δέ γιά μία νοηματική συνάφεια καί συνάφεια λειτουργίας καί ἀποτελεσμάτων, καί όχι ἀπλᾶ καί μόνο γιά μία ταυτότητα ή γειννίαση τών σκοπῶν τών δύο παραγράφων.

Ἦδη, κατά τήν σύγκριση μέ τήν ἀντίστοιχη ἰταλική καί γερμανική ρύθμιση, σημειώθηκε ὅτι, ἐκείνες οἱ διατάξεις ἀναφέρονται μόνο σέ περιορισμούς τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας, καί ὄχι σέ μεταβίβαση ἀρμοδιοτήτων. Οἱ περιορισμοί ὅμως αὐτοί ἀναλύονται σέ: (α) δυνατότητα νά ἰσχύουν καί νά εφαρμόζονται στήν ἐσωτερική ἔννομη τάξη πράξεις πού ἐκδίδουν ὄργανα διεθνῶν ὀργανισμῶν, καί (β) δυνατότητα νά γίνονται παρεκκλίσεις καί ἀπό συνταγματικούς

87. Γιά τόν δικαστικό ἐλεγχο βλ. παραπάνω, σ. 80 ἐπ., ὅπου καί ἀναλυτική βιβλιογραφία.

κανόνες, όχι όμως από θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές.⁸⁸ Τίς δύο αυτές δυνατότητες θεσπίζουν και ρυθμίζουν αντίστοιχα οί παράγραφοι 2 και 3 του άρθρου 28 Σ. Η συνάφεια των δύο αυτών παραγράφων συνίσταται στο ότι, τελικά, δεν μπορούν να αποσπασθούν ή μία από την άλλη.

Μία εγγύτερη έρευνα των δύο παραγράφων καταδεικνύει ότι: (α) ή «αναγνώριση» αρμοδιοτήτων σε όργανα διεθνών οργανισμών δεν έχει πρακτική αξία χωρίς παράλληλο περιορισμό της εθνικής κυριαρχίας, και (β) ο περιορισμός της εθνικής κυριαρχίας είναι νοητός μόνο αν συνδυάζεται με «αναγνώριση» αρμοδιοτήτων που ασκούνται από όργανα ξένων κρατών ή διεθνών οργανισμών.

Αναλυτικότερα: ή αναγνώριση αρμοδιοτήτων που προβλέπει το Σύνταγμα σε όργανα διεθνών οργανισμών, μπορεί να αποκτήσει πρακτική αξία και περιεχόμενο μόνο όταν συνοδεύεται από περιορισμούς στην εθνική κυριαρχία.

Είναι αλήθεια ότι ή αναγνώριση αυτή θά μπορούσε να ήταν νοητή και χωρίς περιορισμούς στην εθνική κυριαρχία: τό άρθρο 28 παρ. 2 Σ δεν αποκλείει να αναγνωρισθεί, π.χ., στο Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων ή αρμοδιότητα να εκδικάζει υποθέσεις που ανήκουν στην δικαιοδοσία των πταισματοδικείων της Δυτικής Μακεδονίας και να εφαρμόζει, κατά την άσκηση αυτής του της αρμοδιότητας, τους ελληνικούς ποινικούς κανόνες.⁸⁹ Όμως αυτού του είδους ή αναγνώ-

88. Βλ. παραπάνω, σ. 107 έπ.

89. Έχει αναπτυχθεί έπιχειρηματολογία σύμφωνα με την όποια αυτή καθ' έαυτή ή αναγνώριση αρμοδιοτήτων από όργανα διεθνών οργανισμών συνιστά ήδη περιορισμό της εθνικής κυριαρχίας, άνεξάρτητα από τό αν ή άσκηση τους συνεπάγεται παρεκκλίσεις από ούσιαστικούς συνταγματικούς κανόνες.

Πρβλ. έπίσης τίς άγορεύσεις των 'Ηλ. 'Ηλιοϋ, σε Πρακτικά της Α' Υποεπιτροπής της έπί του Συντάγματος Κοινοβουλευτικής Έπιτροπής, σ. 153, και Ν. Γαζή, σε Έστενογραφημένα Πρακτικά της Όλομελείας της Έπιτροπής του Συντάγματος, σ. 279.

ριση στην πραγματικότητα δέν πρόκειται νά συμβεί ποτέ: ούτε ή 'Ελλάδα είναι δυνατόν νά έχει λόγο νά εναποθέσει άρμοδιότητες πού ανάγονται άποκλειστικά καί μόνον στην πραγμάτωση τής δικής της έννομης τάξης σέ όργανα διεθνών οργανισμών, ούτε καί τά όργανα διεθνών οργανισμών είναι δυνατόν νά αναλαμβάνουν τό βάρος νά διεκπεραιώνουν, αντικαθιστώντας έθνικά όργανα, ύποθέσεις άποκλειστικά καί μόνον έθνικού χαρακτήρα καί περιεχομένου.

'Αντίθετα, οι άρμοδιότητες πού άσκούν τά όργανα τών διεθνών οργανισμών άφορούν ζητήματα τά όποια, άκόμη καί άν κάποτε έξειδικεύονται σέ ύποχρεώσεις ενός συγκεκριμένου κράτους, έχουν πάντοτε χαρακτήρα καί περιεχόμενο διεθνή, καί άσκούνται σύμφωνα μέ τίς καταστατικές τους διατάξεις καί όχι σύμφωνα μέ κάποιο έθνικό Σύνταγμα. Τό «θεμέλιο τής νομιμότητας» τών πράξεών τους δέν άνάγεται, δηλαδή, στά έθνικά συντάγματα τών κρατών πού τίς άπαρτίζουν. 'Υπάρχει, λοιπόν, πάντοτε τό ένδεχόμενο νά συνεπάγεται ή άσκηση μιās ή περισσοτέρων άρμοδιοτήτων από όργανα ενός διεθνοϋς οργανισμού παρεκκλίσεις από έθνικούς κανόνες, άκόμη καί από έθνικούς συνταγματικούς κανόνες.

'Ανεξάρτητα όμως από τό άν προσκρούει ή όχι ή άσκηση μιās συγκεκριμένης άρμοδιότητας ενός διεθνοϋς οργανισμού σέ έθνικούς, καί μάλιστα συνταγματικούς κανόνες, ή έξασφάλιση, εκ τών προτέρων, ενός θεμιτοϋ — δηλαδή συνταγματικά άνεκτοϋ — περιθωρίου τέτοιων παρεκκλίσεων επιβάλλεται γιά νά έξασφαλιστεί στην πράξη ή ικανότητα τών διεθνών οργανώσεων, στίς όποιες αναγνωρίζονται τέτοιες άρμοδιότητες, νά λειτουργοϋν κατά τρόπο πού νά ανταποκρίνεται στους νομικούς σκοπούς καί στους πραγματικούς λόγους, γιά τούς όποιους έχουν συσταθεί.

Μιά τέτοια διεθνής οργάνωση θά κινδύνευε νά περιέλθει σέ παράλυση άν λειτουργοϋσε υπό συνταγματική επιφύλαξη, όχι όμως μέ βάση συνταγματικούς κανόνες. Οι παρεκκλίσεις από έθνικούς κανόνες, όταν είναι αναγκαίες, προκειμένου νά παράγουν άποτελέσματα στην έθνική έννομη τάξη οι πράξεις πού εκδίδουν τά όργανα τών διεθνών οργανισμών, είναι νο-

μικά νοητές μόνον ως περιορισμοί τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας.⁹⁰

Κάθε κράτος ἔχει τὴ νομικὴ εὐχέρεια νὰ ἐπιτρέψει ἢ νὰ μὴν ἐπιτρέψει τὶς παρεκκλίσεις αὐτές. Χωρὶς τὴν προσφυγὴν στοῦ ἀρθρο 28 παρ. 3 Σ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτραποῦν τέτοιες παρεκκλίσεις στὴν ἑλληνικὴ ἔννομη τάξη. Ἄρα χωρὶς τὴν προσφυγὴν στοῦ ἀρθρο 28 παρ. 3 Σ ἡ εὐχέρεια πού παρέχει τὸ ἀρθρο 28 παρ. 2 Σ, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἐκμηδενίζεται πλήρως, στὴν πραγματικότητά περιορίζεται τόσο πολὺ, ὥστε καταντᾶ ἀλυσιτελής.

Ἄλλὰ οὔτε οἱ περιορισμοὶ τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας μποροῦν νὰ γίνουν, ἂν δὲν συνδυάζονται μὲ κάποιου εἴδους «μεταβίβαση» ἀρμοδιοτήτων σὲ κάποια ὄντοτητα ἔξω ἀπὸ τὸ κράτος, π.χ. σὲ ἓναν διεθνή ὀργανισμό.

Ἡ ἐθνικὴ κυριαρχία — ἔννοια πού στοῖς ἰσχύον Σύνταγμα ἐμφανίζεται νὰ ἀνάγεται στὴν ἐξωτερικὴ, τὴν διεθνή, καὶ ὄχι στὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ τῆς κυριαρχίας⁹¹ — κατὰ κανόνα περιορίζεται μόνον ἂν, καὶ στοῖς βαθμοὺς πού, ὄργανα ἐνός ξένου κράτους ἢ ἐνός διεθνοῦς ὀργανισμοῦ ἐκδίδουν πράξεις πού μποροῦν ἀπ' εὐθείας καὶ χωρὶς τὴν διαμεσολάβηση τῶν ἀρμοδίων κρατικῶν ὀργάνων νὰ παράγουν ἔννομα ἀποτελέσματα στὴν ἐσωτερικὴ ἔννομη τάξη τοῦ κράτους, τοῦ ὁποίου ἡ κυριαρχία περιορίζεται. Ἄν δὲν συμβαίνει αὐτό, τότε ὁ «περιορισμός» τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας καταντᾶ λογικὴ καὶ ἐννοιολογικὴ ἀντίφαση: ἡ ἐθνικὴ κυριαρχία δὲν ἔχει ὑπόσταση ἂν δὲν εἶναι καὶ νομικὸ ὄριο, πέρα ἀπὸ τὸ ὁποῖο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παράγουν ἔννομα ἀποτελέσματα πράξεις ὀργάνων ξένων κρατῶν ἢ διεθνῶν ὀργανισμῶν. Ἄν ἡ ἐθνικὴ κυριαρχία «περιοριστεῖ», καὶ παρ' ὅλα αὐτὰ ἐξακολουθοῦν νὰ μὴν μποροῦν νὰ παράγουν, πέρα ἀπὸ τὸ πρὸ τοῦ περιορισμοῦ ὄριο, ἔννομα ἀποτελέσματα πράξεις ὀργάνων ξένων κρατῶν ἢ διεθνῶν ὀργανισμῶν, τότε ὁ «περιορισμός» αὐτός

90. Πρὸβλ. παραπάνω, σ. 104.

91. Γιά τὶς ἔννοιες τῆς ἐσωτερικῆς καὶ τῆς ἐξωτερικῆς κυριαρχίας βλ. ἀντὶ ἄλλων Παπαδημητρίου, ὀπ.π., σ. 18 ἐπ., καὶ Λαγτόγλου, Περί κυριαρχίας, σ. 57 ἐπ. καὶ 69 ἐπ.

δέν έχει καμία υπόσταση, δέν μπορεί καν νά διαπιστωθεί ότι υπάρχει, επειδή δέν παράγει κανένα αποτέλεσμα.⁹²

Οί παραπάνω παρατηρήσεις οδηγούν στό συμπέρασμα ότι τουλάχιστον τό άρθρο 28 παρ. 2 Σ, τό όποιο προβλέπει τήν δυνατότητα νά αναγνωρίζονται προβλεπόμενες από τό Σύνταγμα αρμοδιότητες sé όργανα διεθνών όργανισμών, δέν μπορεί νά «λειτουργήσει» αποσυνδεδεμένο από τό άρθρο 28 παρ. 3 Σ πού προβλέπει τή δυνατότητα νά υποβάλλεται ή 'Ελλάδα sé περιορισμούς ως πρός τήν άσκηση κυριαρχικών της δικαιωμάτων.⁹³

92. 'Εξ άλλου ένας «περιορισμός» τής εθνικής κυριαρχίας πού δέν συνοδεύεται από αναγνώριση αρμοδιοτήτων sé ξένα κράτη ή διεθνείς όργανισμούς δέν φαίνεται νά έχει νόημα επειδή δέν φαίνεται νά παράγει κανένα αποτέλεσμα: για νά μπορέσουν νά «έπωφεληθούν» από τό έδαφος πού ανοίγεται μετά τόν περιορισμό, όσοι πρίν έμποδίζονταν, χρειάζεται νά έχουν και τήν αρμοδιότητα νά έπωφεληθούν. «Μονομερής» περιορισμός τής εθνικής κυριαρχίας θά μπορούσε, ίσως, νά θεωρηθεί μόνο ή (άρνητική) αυτόδέσμευση τής 'Ελλάδας sé άποχή από όρισμένες πράξεις (π.χ. από τή χρήση πυρηνικών όπλων) sé ουδέτερότητα (π.χ. δέσμευση νά μή λάβει τό μέρος κανενός sé περίπτωση σύρραξης μεταξύ τρίτων). Μόνο κάτω άπ' αυτό τό πρίσμα δέν ήχει παράδοξα ή αντίληψη πού φάνηκε νά επικρατεί στήν «Ε' Αναθεωρητική Βουλή», ότι δηλαδή είναι νοητοί περιορισμοί τής εθνικής κυριαρχίας «άνευ παρεμβάσεων ξένων», βλ. παραπάνω, σ. 94-95, σημ. 58, και ιδίως τίς αγορεύσεις τών Ν. Γαζή, sé 'Εστενογραφημένα Πρακτικά τής 'Ολομελείας τής 'Επιτροπής του Συντάγματος, σ. 279, και Γ. Β. Μαγκάκη, sé Πρακτικά τών Συνεδριάσεων τής Βουλής επί τών συζητήσεων του Συντάγματος, σ. 98. Για τήν σχέση τών παρ. 2 και 3 του άρθρου 28 Σ βλ. επίσης τίς παρατηρήσεις του Roucouas, Pour le dialogue entre droit communautaire et droit grec, 33 R. Hell. D. I. (1980), ιδίως σ. 14 έπ. Πρβλ. επίσης τίς γενικές παρατηρήσεις τής Tsambassi, Problematica dell' applicazione della normativa comunitaria in Grecia, άνάτυπο από Annali dell' Istituto di Studi Europei "Alcide de Gasperi", σ. 11 έπ.

93. Αντίθετα, τό άρθρο 28 παρ. 3 Σ μπορεί νά λειτουργήσει και αποσυνδεδεμένο από τό άρθρο 28 παρ. 2 Σ όταν οί περιορισμοί τής εθνικής κυριαρχίας πού συνεπάγεται ή έφαρμογή του συνδέονται μέ άμοιβαίους περιορισμούς άλλων κρατών και όχι μέ τήν άσκηση αρμοδιοτήτων εκ μέρους διεθνών όργανώσεων.

Αυτό σημαίνει ότι, κατά μεγάλο βαθμό και όπωσδήποτε σε συνάρτηση με τη συμμετοχή της Ελλάδας σε έναν διεθνή οργανισμό, οι παράγραφοι 2 και 3 του άρθρου 28 Σ δέν μπορεί παρά να εφαρμόζονται από κοινού και δέν είναι δυνατόν να εφαρμοσθούν χωριστά. Συνιστούν ένα ενιαίο σύνολο, ένα «*complex normatif*» κατά τόν επιτυχή χαρακτηρισμό του καθηγητή Εύρυγένη, τό όποιο αντιστοιχεί στό «*complex conceptuel*» τών επίσης άδιαχώριστων έννοιών «ανάγνωση άρμοδιοτήτων σε όργανα διεθνών οργανισμών, περιορισμός στην άσκηση κυριαρχικών δικαιωμάτων.»⁹⁴

Ό συντακτικός νομοθέτης, πάντως, εισήγαγε ένα στοιχείο χωρισμού τών δύο παραγράφων, άπαιτώντας μεγαλύτερη πλειοψηφία για τή δεύτερη άπ' ό,τι για τήν τρίτη. Αυτό συνέβη έπειδή, όπως ήδη σημειώθηκε, στην «Ε' Αναθεωρητική Βουλή» επικράτησε ή αντίληψη ότι ή διάταξη του άρθρου 28 παρ. 3 Σ συνεπάγεται μικρότερες δεσμεύσεις και για τόν λόγο αυτό πρέπει ή βουλή να μπορεί να προσφεύγει σε αυτήν με μεγαλύτερη εύχέρεια.⁹⁵ Η διαφορά στις πλειοψηφίες, πάντως,

94. Βλ. *Evrigenis*, όπ.π., σ. 4-5. 'Η ίδια ιδέα αναπτύσσεται επίσης σε *του ίδιου*, *Aspects juridiques de l'adhésion de la Grèce aux Communautés européennes*, σε συλλογικό τόμο *La Grèce et la Communauté*, ίδίως σ. 278. 'Ο Παπαδημητρίου, όπ.π., σ. 151-152 έπισημαίνει τή «θεματική συγγένεια» τών δύο παραγράφων, ενώ ό *Fatouros*, όπ.π., σ. 500, παρατηρεί ότι "the two provisions largely overlap in their subject matter, with paragraph 3 being more inclusive". Αυτό μπορεί να σημαίνει ότι τό άρθρο 28 παρ. 3 Σ, επειδή περιέχει τό «μείζον», δηλαδή περιορισμό τής έθνικής κυριαρχίας, συνεπάγεται τό «έλασσον», δηλαδή μεταβίβαση άρμοδιοτήτων σε όργανα διεθνών οργανισμών, ώστε να έχει και λόγο και πραγματική ύπόσταση ό περιορισμός τής έθνικής κυριαρχίας. Με άλλα λόγια, τό άρθρο 28 παρ. 2 Σ έμπεριέχεται στό άρθρο 28 παρ. 3 Σ και, στό βαθμό πού έμπεριέχεται, μπορεί να είναι περιττό. 'Ο *Roucoupas*, όπ.π., σ. 14 έπ. (βλ. ίδίως σ. 19) έρμηνεύοντας τό άρθρο 28 σε σχέση με τήν προσχώρηση τής Ελλάδας στην Κοινότητα, θεωρεί ότι τό άρθρο 28 παρ. 2 Σ «προϋποθέτει τις έγγυήσεις πού θέτει τό άρθρο 28 παρ. 3 Σ». (Πρβλ. επίσης και τήν έρμηνεία πού δίνεται στην αντίστοιχη ιταλική και γερμανική διάταξη παραπάνω, σ. 73 έπ.

95. Για τήν παρουσίαση τής σχετικής συζήτησης βλ. παραπάνω.

μοιάζει νά δημιουργεί το ένδεχόμενο νά υπάρξει, παρ' όλη τή νομική καί λογική συνάφεια τών δύο παραγράφων, εφαρμογή τής τρίτης παραγράφου χωρίς παράλληλη καί ταυτόχρονη εφαρμογή τής δεύτερης. Αυτό μπορεί νά συμβεί, αν, γιά παράδειγμα, ή βουλή αποφασίσει περιορισμούς τής έθνικης κυριαρχίας, σύμφωνα μέ τίς προϋποθέσεις του άρθρου 28 παρ. 3 Σ καί, ειδικότερα, μέ πλειοψηφία μεγαλύτερη από τήν απόλυτη πλειοψηφία του συνόλου, ώστε νά υπάρχει ή σχετική προϋπόθεση του άρθρου 28 παρ. 3 Σ, αλλά μικρότερη από τά δύο τρίτα πού απαιτεί τό άρθρο 28 παρ. 2 Σ.

Ή συνταγματική ρύθμιση δέν αποκλείει έναν τέτοιο ένδεχόμενο καί είναι —ώς πρός αυτό τουλάχιστον τό σημείο— άτυχής, αντιφατική καί πρόχειρη.

Πράγματι, αν οί περιορισμοί στήν άσκηση κυριαρχικών δικαιωμάτων γίνονται σέ σχέση μέ άρμοδιότητες πού αναγνωρίζουν, μέ βάση τήν ισότητα καί τήν άμοιβαιότητα, ή Έλλάδα καί άλλα κράτη σέ έναν διεθνή όργανισμό, τό ένδεχόμενο του παραδείγματος πού μόλις αναφέρθηκε οδηγεί στο άτοπο νά μήν μπορεί ό όργανισμός αυτός νά άσκήσει άρμοδιότητες πού προβλέπονται από τό (έλληνικό) Σύνταγμα, διότι δέν έλαβε τήν σχετική έξουσιοδότηση του άρθρου 28 παρ. 2 Σ, νά μπορεί όμως νά προβεί σέ ενέργειες πού δέν προβλέπονται από τό Σύνταγμα, ή καί πού συνιστούν παρεκκλίσεις από αυτό, εφόσον δέν ξεπερνούν τά όρια του άρθρου 28 παρ. 3 Σ. Πιο συγκεκριμένα, αν ή ένταξη στήν Κοινότητα είχε πραγματοποιηθεί μέ βάση τό άρθρο 28 παρ. 3 Σ καί μέ πλειοψηφία μικρότερη από εκείνη πού απαιτεί τό άρθρο 28 παρ. 2 Σ, τότε θά μπορούσε νά προβληθεί ό ισχυρισμός ότι τό Συμβούλιο τών Ύπουργών τής Κοινότητας δέν δικαιούται νά προσδιορίσει, λ.χ., τό ύψος τών επιδοτήσεων σέ άγροτικά προϊόντα ή τίς προδιαγραφές άσφαλείας βιομηχανικών προϊόντων, επειδή αυτά συνιστούν άρμοδιότητες πού προβλέπονται από τό (έλληνικό) Σύνταγμα καί ασκούνταν από άρμόδια

σ. 91 έπ., καί Παπαδημητρίου, όπ.π., σ. 154 έπ.

ὄργανα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους πρὶν ἀπὸ τὴν ἔνταξη. Δέν θά μπορούν νά ἀσκηθοῦν ἀπὸ τὰ κοινοτικά ὄργανα, τὰ ὁποῖα μετὰ τὴν ἔνταξη εἶναι πλέον ἀρμόδια, ἐπειδὴ δέν θά τούς ἔχουν ἀναγνωρισθεῖ ἀρμοδιότητες δυνάμει τοῦ ἄρθρου 28 παρ. 2 Σ! Σ' αὐτὴν ὁμως τὴν περίπτωση ἢ τὸ ἄρθρο 28 παρ. 2 Σ ἐμπεριέχεται στὸ ἄρθρο 28 παρ. 3 Σ, ἄρα εἶναι περιττό, ἢ — ἐξ αἰτίας τῆς διαφορᾶς στὴν ἀπαιτούμενη πλειοψηφία — δέν μπορεῖ νά ἐμπεριέχεται, ὁπότε τὸ ἄρθρο 28 παρ. 3 Σ δέν μπορεῖ νά φέρει κανένα ἀποτέλεσμα.

Συνοψίζοντας, οἱ παράγραφοι 2 καὶ 3 τοῦ ἄρθρου 28 Σ, τουλάχιστον σέ σχέση μέ τὴν συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδας σέ διεθνεῖς ὀργανώσεις καὶ τὴν ἀναγνώριση σ' αὐτὲς ἀρμοδιοτήτων πού ἀσκοῦνται ἀπὸ τὰ ὄργανά τους ἀλλὰ παράγουν ἀμεσα ἀποτελέσματα στὴν ἑλληνικὴ ἔννομη τάξη, θεσπίζουν μιὰν ἐνιαίαν ρύθμιση. Ἡ ρύθμιση αὐτὴ λειτουργεῖ, κατὰ τὸν ἐπιτυχὴ χαρακτηρισμό πού διατύπωσε ὁ Ipsen γιὰ τὸ ἀντίστοιχο ἄρθρο 24 τοῦ Θεμελιώδους Νόμου τῆς Ὁμοσπονδιακῆς Δημοκρατίας τῆς Γερμανίας, ὡς μοχλὸς πού διευκολύνει τὴ διεθνή ἐνσωμάτωση τῆς Ἑλλάδας.⁹⁶

β) Τὸ συνταγματικὸ ἔρεισμα γιὰ τὴν προσχώρηση τῆς Ἑλλάδας στὴν Κοινότητα.

Τὸ κοινοτικὸ δίκαιο δέν εἰσάγεται στὴν ἑλληνικὴ ἔννομη τάξη κατὰ κάποιον ὑπερβατικὸ τρόπο. Διέρχεται ἀπὸ τίς δι-
αύλους πού χαράσσει τὸ ἑλληνικὸ Σύνταγμα. Ἀκριβέστερα:

96. Βλ. Ipsen, *Europäisches Gemeinschaftsrecht*, σ. 285, ὅπου τὸ ἄρθρο 24 τοῦ Θεμελιώδους Νόμου χαρακτηρίζεται “Integrationshebel”. Γιὰ τὴ λειτουργία τῶν δύο αὐτῶν παραγράφων βλ. ἐπίσης *Fatouros*, ὅπ.π., σ. 498, ὁ ὁποῖος, ἀναφερόμενος στὶς ρυθμίσεις τους παρατηρεῖ ὅτι “international affairs in today’s world may lead to commitments which go beyond traditional reciprocal treaty undertakings. Following the lead of several postwar Western European Constitutions, the new Greek Constitution deals expressly with the possibility of such extraordinary commitments.” Πρβλ. καὶ *Varouxakis*, ὅπ.π., σ. 321 ἐπ. καὶ 323 ἐπ.

ή ισχύς καί ή εφαρμογή τῶν κανόνων τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου στήν ἑλληνική ἔννομη τάξη εἶναι νομικά ἐφικτή μόνον ἐπειδή τό ἑλληνικό Σύνταγμα θεσπίζει τέτοιες διαύλους καί παρέχει ἔτσι τή νομική δυνατότητα στά ἀρμόδια κρατικά ὄργανα νά ἀναλαμβάνουν τίς δεσμεύσεις πού συνεπάγεται ή προσχώρηση τῆς Ἑλλάδας στήν Κοινότητα. Αὐτό σημαίνει ὅτι «εἶναι ἀναγκαῖο, πρῖν ἀπ' ὅλα, νά ἀναζητηθεῖ στό (ἑλληνικό) Σύνταγμα τό θεμέλιο τῆς νομιμοποίησης τῆς προσχώρησης ἀπό τήν ἔποψη τοῦ ἐσωτερικοῦ δικαίου.»⁹⁷

Ἡ Ἑλλάδα ἐντάχθηκε στήν Κοινότητα μέ τόν Νόμο 945/1979,⁹⁸ σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο «κυροῦνται καί ἔχουν τήν κατὰ τό ἄρθρο 28 τοῦ Συντάγματος ισχύν νόμου» οἱ ἰδρυτικές συνθηκές τῆς ΕΟΚ, τῆς ΕΚΑΕ καί τῆς ΕΚΑΧ.

Ὁ νόμος αὐτός ἔδωσε λαβή σέ ἔντονες συζητήσεις σχετικά μέ τό ἐάν ή προσχώρηση στήν Κοινότητα πραγματοποιεῖται μέ βάση τήν παράγραφο 2 ἢ τήν παράγραφο 3 τοῦ ἄρθρου 28 τοῦ Συντάγματος.

Σύμφωνα μέ ἕνα βασικό ἐπιχείρημα ὑπέρ τῆς ἀποδοχῆς τῆς παραγράφου 2, «πᾶς περιορισμός εἰς τήν ἄσκησιν τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας ἐμπίπτει εἰς τήν παράγραφον 3, ὁ εἰδι-

97. Βλ. *Δαγτόγλου*, *Εὐρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο*, I, σ. 74-75, *Enri-genis*, *Aspects institutionnels et juridiques de l'élargissement. L'impact de l'adhésion sur les institutions et le droit des pays candidats: Grèce, sé Semaine de Bruges*, 1978, (δακτυλογραφημένο ἀνάτυπο), σ. 3. Βλ. ἐπίσης σ. 2, ὅπου ἐπισημαίνεται ὅτι ή νομική τελείωση τῆς προσχώρησης στήν Κοινότητα προϋποθέτει συμφωνία μέ τήν ἔννομη τάξη τοῦ κράτους πού πρόκειται νά προσχωρήσει, πρᾶγμα τό ὁποῖο μέ τή σειρά του σημαίνει ὅτι τό κράτος αὐτό "doit disposer du pouvoir juridique de consentir aux délégations de compétence nationales qu'entraîne cette qualité." Βλ. ἐπίσης, τοῦ *Ἰδίου*, *Legal and Constitutional Implications of Greek Accession to the European Communities*, 17 *C.M.L.Rev.* (1980), σ. 159, *Roucoumas*, ὅπ.π., σ. 13, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ σταθεῖ σέ μία παρατήρηση σχετικά μέ τήν ἑλληνική συνταγματική ἱστορία, τονίζει ὅτι θά ἦταν «assez inopportun de donner le moindre motif à penser (...) qu'un nouveau protecteur super-constitutionnel, l'Europe communautaire, vient d'apparaître».

98. ΕτΚ 170 τῆς 27ης Ἰουλίου 1979.

κός όμως περιορισμός της εθνικής κυριαρχίας διά της αναγνωρίσεως αρμοδιοτήτων εις ὄργανα διεθνῶν οργανισμῶν, κριθεῖς ὑπό τοῦ συνταγματικοῦ νομοθέτου πλέον σοβαρός, ὑπάγεται εἰς τήν ηὔξημένην πλειοψηφίαν τῶν τριῶν πέμπτων τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν βουλευτῶν. (...) Περαιτέρω, δέον νά γίνει δεκτόν ὅτι αἱ οὐσιαστικά προϋποθέσεις κυρώσεως τῆς σχετικῆς συνθήκης, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τήν παρ. 3, δέν ἐφαρμόζονται καί εἰς τήν περίπτωσιν τῆς παρ. 2, διότι ἀντισταθμίζονται ὑπό τῆς ἀπαιτουμένης ηὔξημένης πλειοψηφίας τοῦ νομοθετικοῦ σώματος.⁹⁹

Βασικό ἐπιχείρημα ὑπέρ τῆς ἀντίθετης ἄποψης εἶναι ὅτι «ὑπάρχουν περιορισμοί τῆς κυριαρχίας πού δέν μποροῦν νά χαρακτηρισθοῦν ὡς ἀναγνώριση ἀρμοδιοτήτων σέ διεθνεῖς ὀργανισμούς (ἢ παρ. 2 ἀναφέρεται μόνο σ' αὐτούς), ἂν καί ἔχουν παρόμοιες ἢ μεγαλύτερες ἀνέπειες. (...) Τό Κράτος μέλος [τῆς Κοινότητος] γίνεται συστατικό μῖς ὁλόκλητης πού δέν εἶναι ἀπλῶς τό ἄθροισμα τῶν μερῶν ἀλλά κάτι περισσότερο καί διαφορετικό, ἕνα aliud σχετικά τόσο μ' αὐτές ὅσο καί μέ τούς παραδοσιακοὺς διεθνεῖς ὀργανισμούς. Γιά τόν λόγο αὐτόν, τό εὐρύτερο πλαίσιο τῶν περιορισμῶν τῆς κυριαρχίας στήν παρ. 3 εἶναι καταλληλότερο, γιατί καλύπτει χαρακτηριστικές κοινοτικές ἔννοιες, ὅπως τήν "ὑπεροχή" καί τήν ἄμεση ἰσχύ τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου.» Προστίθεται ἀκόμη ὅτι τό ἐπιχείρημα τῆς αὔξημένης πλειοψηφίας δέν εἶναι ἀσφαλές κριτήριο, διότι ἡ παράγραφος 3 περιέχει «αὐστηρές οὐσιαστικές προϋποθέσεις (...) [πού] ἐκφράζουν τήν οὐσιώδη βαρῦτητα τοῦ ἀντικειμένου.»¹⁰⁰

Σήμερα οἱ συζητήσεις αὐτές εἶναι σέ μεγάλο βαθμό πα-

99. Βλ. τό ὑπ' ἀριθμ. 406/1980 Πρακτικό ἐπεξεργασίας διατάγματος (εἰσηγητής *Γεραῆς*), 6 ΤοΣ (1980), σ. 467.

100. Βλ. *Δαγτόγλου*, ὅπ.π., σ. 69. Ἐπισκόπηση τῆς ἐπιχειρηματολογίας πού ἀναπτύχθηκε σχετικά μέ τή συνταγματική βάση τῆς προσχώρησης τῆς Ἑλλάδας στήν Κοινότητα βλ. σέ *Calogéropoulos*, *Les fondements constitutionnels de l'adhésion de la Grèce aux Communautés européennes*, 82 R.D.P. (1982), σ. 97 ἐπ.

ρωχημένες, ή δέ ένταση πού παρουσίασαν τότε εξηγείται, μερικώς τουλάχιστον, από τήν ένταση τής διχογνωμίας ως προς αὐτήν καθ' ἑαυτήν τήν σκοπιμότητα τής προσχώρησης τής Ἑλλάδας στήν Κοινότητα. Ὅρισμένα, μάλιστα, από τά νομικά — κάποτε δέ καί ἀπλῶς νομικοφανῆ — ἐπιχειρήματα πού ἀναπτύχθηκαν, ἦταν καταφανῶς φορτισμένα ἀπό τήν πολιτική πλευρά τῶν συζητήσεων. Ἔτσι, ἡ δεύτερη παράγραφος τοῦ ἄρθρου 28 Σ προτάθηκε ὡς μόνη συνταγματική βάση γιά τήν ένταξη καί μέ τή σκέψη ὅτι ἔτσι θά εἶναι ἐλαφρότερες γιά τήν Ἑλλάδα οἱ νομικές συνέπειες τής ένταξης — μιά καί δέν ἐπέρχεται περιορισμός τής ἐθνικῆς τῆς κυριαρχίας — ἀλλά καί ὅτι ἡ ὑπερψήφηση τοῦ σχετικοῦ νόμου θά εἶναι δυσχερέστερη, ἐπειδή ἡ παράγραφος αὐτή ἀπαιτεῖ μεγαλύτερη πλειοψηφία ἀπό τήν παράγραφο 3. Ἡ τρίτη παράγραφος, ἀντίστοιχα, προτάθηκε καί ἐπειδή, ἰδίως μέ τόν περιορισμό τής ἐθνικῆς κυριαρχίας πού συνεπάγεται, ἐπιτρέπει μεγαλύτερη νομική εὐελιξία κατά τήν εἰσαγωγή καί ἐφαρμογή τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου στήν Ἑλλάδα, ἀλλά καί ἐπειδή ἀπαιτεῖ μικρότερη πλειοψηφία.¹⁰¹

Οἱ συζητήσεις πάντως αὐτές ὑπῆρξαν, ὅπως ἀπέδειξε καί ὁ χρόνος πού πέρασε, μάταιες, τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τόν βαθμό δέσμευσης τής Ἑλλάδας ἀπό τήν ένταξή τῆς στήν Κοινότητα: οἱ συνέπειες τής προσχώρησης εἶχαν, καί δέν μποροῦσε παρά νά εἶχαν μίαν ἐνιαία λογική καί μίαν ἐνιαία δυναμική. Δέν ὑπῆρξαν ποτέ δύο βαθμίδες δέσμευσης τής Ἑλλάδας, μία μεγαλύτερη καί μία μικρότερη, ἀνάλογα μέ τήν παράγραφο τοῦ ἄρθρου 28 Σ πού θά ἐπιλεγόταν ὡς νομική βάση γιά τήν κύρωση τῆς Πράξης Προσχώρησης: ὑ-

101. "Ἄλλωστε καί ἡ πλειοψηφία στή βουλή διαφάνηκε ἀπό ἐνωρίς ἀρκετά σαφῶς, ὥστε νά εἶναι περιττή ἡ ἔμμομή στήν παράγραφο 2 τοῦ ἄρθρου 28 Σ, μήπως καί δέν συγκεντρωθοῦν 180 ψῆφοι. Βλ. *Evrigenis, Legal and Constitutional Implications of Greek Accession to the European Communities*, 17 C.M.L.Rev. (1980), σ. 161-162, *Παπαδημητρίου*, ὅπ.π., σ. 173-174.

πῆρξε μόνον ἢ προσχώρηση. Οἱ νομικές συνέπειες πού προκύπτουν ἀπό τό γεγονός τῆς προσχώρησης δέν ἐξαρτῶνται ἀπό τή θέληση τοῦ κάθε Κράτους μέλους ξεχωριστά ἀλλά προκύπτουν ἀπό τή συνολική δομή καί λειτουργία τῆς Κοινότητας ὡς ἐνιαίου ὀργανισμοῦ καί παράγουν ἐνιαῖα ἀποτελέσματα.¹⁰²

Στίς παραπάνω παρατηρήσεις πρέπει νά προστεθεῖ ὅτι οὔτε ἀπό τήν πλειοψηφία πού ἔλαβε ὁ νόμος 945/79 στή βουλή, οὔτε ἀπό τό κείμενό του προκύπτει ἄν εἶναι κάποια — καί ποιά — ἀπό τίς δύο παραγράφους ἢ συνταγματική του βάση:

102. Δέν πρέπει, πάντως νά γίνει σύγκριση ἀνάμεσα στά νομικά ἀποτελέσματα πού συνεπάγεται ἡ προσχώρηση καί εἶναι ἐνιαῖα γιά ὀλόκληρη τήν Κοινότητα καί στό περιεχόμενο τῶν διατάξεων πού συμφωνοῦνται μέ τήν Πράξη Προσχώρησης, τό ὅποιο εἶναι ἀντικείμενο διαπραγμάτευσης καί συμφωνίας. Ἔτσι, π.χ., τό ἄρθρο 84 Π.Π. ὀρίζει ὅτι: «τό ἐξισωτικό ποσό γιά τά γαλακτοκομικά προϊόντα, ἐκτός τοῦ βουτύρου καί τοῦ ἀποβουτυρωμένου γάλακτος σέ σκόνη, ὀρίζεται μέ τήν βοήθεια συντελεστῶν πού θά προσδιορισθοῦν.» Ἡ διάταξη αὐτή θά μπορούσε, ἄν ἔτσι εἶχε συμφωνηθεῖ, ἀντί γιά τή διαδικασία προσδιορισμοῦ τῶν συντελεστῶν τοῦ ἐξισωτικοῦ ποσοῦ, νά προσδιορίζει τούς ἴδιους τούς συντελεστές (πράγμα πού συμβαίνει, π.χ., στό ἄρθρο 97 παρ. 1 ἔδ. α΄ Π.Π., ὅπου ὀρίζεται ὅτι «ὅσον ἀφορᾷ τά σιτηρά, γιά τά ὅποια δέν ἔχει καθορισθεῖ τιμή παρεμβάσεως, τό ἐξισωτικό ποσό πού ἐφαρμόζεται μέχρι τήν πρώτη προσέγγιση προκύπτει ἀπό τό ποσό πού ἐφαρμόζεται στό ἀνταγωνιστικό σιτηρό, γιά τό ὅποιο ἔχει καθοριστεῖ τιμή παρεμβάσεως, λαμβανομένων ὑπόψη:

— τῆς σχέσεως τῶν τιμῶν στήν ἐλληνική ἀγορά ἢ

— τῆς σχέσεως πού ὑφίσταται μεταξύ τῶν τιμῶν κατωφλίου τῶν ἐν λόγῳ σιτηρῶν.»)

Ἄν τό ἄρθρο 84 Π.Π. εἶχε συμφωνηθεῖ νά προσδιορίζει τό ἐξισωτικό ποσό ὅπως τό ἄρθρο 97 Π.Π., τά οὐσιαστικά ἀποτελέσματά του ὡς πρός τόν προσδιορισμό τοῦ ἐξισωτικοῦ ποσοῦ γιά τά γαλακτοκομικά προϊόντα, στά ὅποια ἀναφέρεται, θά ἦταν διαφορετικά. Ὅχι ὅμως καί τά νομικά ἀποτελέσματα τῆς διατάξης, δηλαδή τό νομικό της κύρος, ἢ θέση της ἔναντι τῶν ἄλλων κανόνων πού ἐνδεχομένως ρυθμίζουν τό ἴδιο θέμα, οἱ συνέπειες ἀπό τήν ἐνδεχόμενη παραβίασή της κ.λπ.

ο νόμος 945/79 ψηφίστηκε από 191 βουλευτές, ποσοστό πού ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις και των δύο παραγράφων.¹⁰³ Τό κείμενό του μιλά γενικά για την «κατά τό άρθρον 28 του Συντάγματος ισχύον νόμου», χωρίς να διακρίνει παραγράφους.

Μένει κατά συνέπεια να διαπιστωθεί αν οι συνθήκες πού κυρώθηκαν με τον νόμο 945/79 επιβάλλουν την επιλογή (ή τον αποκλεισμό) κάποιας από τις επί μέρους παραγράφους του άρθρου 28 Σ.

Τό περιεχόμενο των συνθηκών και ή φύση του κοινοτικού δικαίου καθιστούν αναγκαία την προσφυγή, έθροιστικά και αδιάκριτα, και στις δύο αυτές παραγράφους του άρθρου 28 Σ. Τά κοινοτικά όργανα ασκούν αρμοδιότητες πού πριν από την προσχώρηση της Ελλάδας στην Κοινότητα, και ως προς την ελληνική έννομη τάξη, ασκούσαν ελληνικά κρατικά όργανα. Για να γίνει αυτό χρειάζεται να συντρέξουν οι προϋποθέσεις του άρθρου 28 παρ. 2 Σ. Τά κοινοτικά όργανα όμως δεν ασκούν τις αρμοδιότητες αυτές σύμφωνα με όσα προβλέπει τό ελληνικό Σύνταγμα, αλλά σύμφωνα με όσα προβλέπουν οι ίδρυτικές τους συνθήκες: δεν αποκλείεται κάποια από τις αρμοδιότητες να ασκηθεί κατά παρέκκλιση και ουσιαστικού συνταγματικού κανόνα. Αυτό όμως επιτρέπεται μόνο στό βαθμό πού ή Ελλάδα έχει αυτοπεριοριστεί ως προς την άσκηση της εθνικής της κυριαρχίας, υπό τις προϋποθέσεις και μέχρι τά όρια πού θέτει τό άρθρο 28 παρ. 3 Σ.

Τέλος, ανεξάρτητα από τή δικαστικά μη ελεγχόμενη κρίση της βουλής σχετικά με τό αν ή προσχώρηση της Ελλάδας στην Κοινότητα «προάγει τή συνεργασία με άλλα κράτη» και «έξυπηρετεί» ή «υπαγορεύεται» από «σπουδαίο έθνικό συμφέρον»¹⁰⁴, από τό περιεχόμενο των κοινοτικών συνθηκών και την λειτουργία της Κοινότητας προκύπτει ότι πληρώνονται

103. Κατά την τελική ψηφοφορία, πού έγινε μετά την αποχώρηση των βουλευτών του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ, τό νομοσχέδιο υπερίψησαν 191 βουλευτές, τό καταψήφισαν δύο και τρεις δήλωσαν «παρών». Βλ. σχετικά Παπαδημητρίου, *οπ.π.*, σ. 182.

104. Πρβλ. παραπάνω, σ. 101-102 και 103.

καί οἱ τέσσερις προϋποθέσεις πού θέτει τό ἄρθρο 28 παρ. 3 Σ. Οἱ περιορισμοί τῆς κυριαρχίας, δηλαδή, τοὺς ὁποίους συνεπάγεται ἡ προσχώρηση τῆς Ἑλλάδας στήν Κοινότητα δέν θίγουν τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, οὔτε τίς βάσεις τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος καί γίνονται μέ βάση τίς «ἀρχές τῆς ἰσότητος καί τόν ὅρο τῆς ἀμοιβαιότητος».¹⁰⁵

Μετά ἀπό ὅλες τίς παραπάνω παρατηρήσεις μπορεῖ κανεῖς νά καταλήξει στό συμπέρασμα ὅτι τό συνταγματικό ἔρεισμα γιά τήν προσχώρηση τῆς Ἑλλάδας στίς Εὐρωπαϊκές Κοινότητες βρίσκεται στό ρυθμιστικό σύνολο τῶν παραγράφων 2 καί 3 τοῦ ἄρθρου 28 Σ.¹⁰⁶

105. Ὡς πρός τίς προϋποθέσεις αὐτές βλ. κυρίως *Roucouas*, ὀπ.π., σ. 19-20, *Δαγτόγλου*, ὀπ.π., σ. 71 ἐπ., *Enrigenis*, *Aspects institutionnels et juridiques de l'élargissement. L'impact de l'adhésion sur les institutions et le droit des pays candidats: Grèce*, σέ *Semaine de Bruges*, 1978, (δακτυλογραφημένο ἀνάτυπο), σ. 5 ἐπ., (οἱ ἴδιες ἀπόψεις περιέχονται καί σέ τοῦ ἴδιου, *Aspects juridiques de l'adhésion de la Grèce aux Communautés européennes*, σέ συλλογικό τόμο *la Grèce et la Communauté*, σ. 279 ἐπ.).

106. Ἡ ἀποψη αὐτή, ἐκτός ἀπό τόν καθηγητή *Εἰρηγόνη* πού τήν διατύπωσε πρῶτος (βλ. *Enrigenis*, ὀπ.π., σ. 4), ὑποστηρίζεται καί ἀπό τοὺς *Καλογερόπουλο*, Ἡ ἀρχή τῆς ὑπεροχῆς τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου ἐναντι τῶν δικαίων τῶν Κρατῶν μελῶν, 6 ΤοΣ (1980), σ. 22-23, *Κατράνη*, Εὐρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο καί προστασία τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τό ἐθνικό Σύνταγμα, 3 ΕΕΕυρΔ (1983), σ. 609 ἐπ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ἡ νομική ικανότητα τῆς Κοινότητας νά συνάπτει διεθνείς συμβατικές σχέσεις.

1. Ἡ ἀρμοδιότητα τῆς Κοινότητας νά συνάπτει διεθνείς συμβατικές σχέσεις ὅπως προκύπτει ἀπό τό γράμμα τῆς Συνθήκης τῆς ΕΟΚ.

α) Ἡ διεθνῆς νομική προσωπικότητα τῆς Κοινότητας.

Διεθνῆς νομική προσωπικότητα τῆς Κοινότητας σημαίνει ὅτι ἡ Κοινότητα ἔχει μιά νομική ὑπόσταση «ἔτσι ὥστε νά διαθέτει τήν ικανότητα νά συνάπτει νομικούς δεσμούς μέ ἄλλα ὑποκείμενα τοῦ διεθνοῦς δικαίου, καί αὐτό ὄχι μόνο μέ τήν ιδιότητά της ὡς ἀντιπροσώπου τῶν Κρατῶν μελῶν, ἀλλά καί ἰδίῳ ὀνόματι, δυνάμει δικῆς της ἀρμοδιότητας καί μέ ἀποτελέσματα πού ἀνάγονται στήν ἴδια.»¹

Ἡ διεθνῆς νομική προσωπικότητα τῆς Κοινότητας δέν εἶναι ιδιότητα σύμφυτη μέ τόν χαρακτήρα της ὡς διεθνοῦς ὀργάνωσης, ἀλλά ιδιότητα πού ἀποκτᾶται ἐπειδή τά κράτη πού συνέστησαν τήν Κοινότητα θέλησαν νά ἔχει διεθνή νομική προσωπικότητα² καί ἐξέφρασαν τή θέλησή τους αὐτή

1. Βλ. *Pescatore*, *Les relations extérieures des Communautés européennes*, 103 R.C.A.D.I. (1961), II, σ. 30.

2. Βλ. *Pescatore*, ὅπ.π., σ. 37-38, καί τήν ἐκεῖ, σ. 36, συνοπτική παράθεση καί ἀντίκρουση ἀντίθετης ἀποψης πού θεωρεῖ τήν διεθνή νο-

μέ ρητή διάταξη στην ιδρυτική της συνθήκη. Πρόκειται για τό άρθρο 210 ΣυνθΕΟΚ, τό βραχύτερο τής Συνθήκης, τό όποιο όρίζει ότι «ή Κοινότης έχει νομική προσωπικότητα».³

Η διάταξη αυτή δέν αναφέρεται ρητά στην διεθνή νομική προσωπικότητα τής Κοινότητας. Τό άμέσως επόμενο άρθρο 211 έδ. α' τής ΣυνθΕΟΚ, όμως, αναφέρεται ρητά στη νομική ικανότητα τής Κοινότητας στο έσωτερικό κάθε Κράτους μέλους της, και ρυθμίζει τήν «έσωτερική» πλευρά τής νομικής προσωπικότητας τής Κοινότητας. Η γενική διάταξη του άρθρου 210 ΣυνθΕΟΚ, άρα, θεσπίζει και διεθνή νομική προσωπικότητα τής Κοινότητας: «έκφράζει τήν ικανότητα τής Κοινότητας νά είναι φορέας δικαιωμάτων και ύποχρεώσεων σέ όλη τήν έκταση των σκοπών τής Συνθήκης», δηλαδή τήν ικανότητα νά έχει αυτήν τήν άρμοδιότητα.⁴

Έξ άλλου, σύμφωνα μέ τή νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, τό άρθρο 210 ΣυνθΕΟΚ «σημαίνει ότι στις διεθνείς σχέσεις ή Κοινότητα έχει τήν ικανότητα νά δημιουργεί συμβατικούς δεσμούς μέ τρίτες χώρες.»⁵

μική προσωπικότητα ιδιότητα που άνήκει «αυτοδικαίως» σέ κάθε διεθνή όργάνωση.

3. Η ανάπτυξη που άκολουθει αναφέρεται στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα. Η διάταξη του άρθρου 210 ΣυνθΕΟΚ περιλαμβάνεται και στα άρθρα 6 παρ. 1 ΣυνθΕΚΑΧ και 184 ΣυνθΕΚΑΕ. Γενικά οι ρυθμίσεις τής ΕΚΑΧ και τής ΕΚΑΕ όσον άφορά τις διεθνείς συμβατικές σχέσεις αυτών των δύο Κοινοτήτων, όταν δέν είναι ταυτόσημες, έρμηνεύονται και λειτουργούν παράλληλα μέ εκείνες τής ΕΟΚ. Ορισμένες μικρές άποκλίσεις έπισημαίνονται στους οικείους τόπους.

4. Βλ. *Louis - Brückner, Relations extérieures*, (τόμ. 12 σέ *Mégret - Waëlbroeck - Louis - Vignes - Dewost, Le droit de la Communauté économique européenne*) σ. 2 έπ. *Schwartz*, άρθρο 210 σέ *Groeben - Boeckh - Thiesing - Ehlermann, Kommentar zum EWG-Vertrag*, 2ος τόμος, ιδίως σ. 770. Βλ. επίσης *Pescatore*, όπ.π., σ. 39. *Ipsen, Europäisches Gemeinschaftsrecht*, σ. 175. Πρβλ. επίσης *Vedder, Die auswärtige Gewalt des Europa der Neun*, σ. 4 έπ. Η διάταξη του άρθρου 211 ΣυνθΕΟΚ επαναλαμβάνεται στα άρθρα 184 έδ. α' ΣυνθΕΚΑΕ και 6 παρ. 3 ΣυνθΕΚΑΧ.

5. Βλ. τήν άπόφαση του Δικαστηρίου τής 31ης Μαρτίου 1971

Τό άρθρο 210 ΣυνθΕΟΚ θεσπίζει τήν ικανότητα τής Κοινότητας νά αναλαμβάνει διεθνείς νομικές υποχρεώσεις, δέν ρυθμίζει ὅμως τήν ἔκταση τής ἀρμοδιότητας τής Κοινότητας νά αναλαμβάνει τίς υποχρεώσεις αὐτές. Εἰδικότερα, δέν θεσπίζει μιά γενική ικανότητα τής Κοινότητας νά αναλαμβάνει, σάν νά ἦταν κράτος, ὅποιοσδήποτε καί ὅσεσδήποτε διεθνείς νομικές υποχρεώσεις. Ἡ ἔκταση τῶν διεθνῶν ἀρμοδιοτήτων τής Κοινότητας προσδιορίζεται μέ βάση τήν ἰδρυτική της συνθήκη, τό δέ άρθρο 210 ΣυνθΕΟΚ χρησιμοποιήθηκε ἀπό τό Δικαστήριο ὄχι μόνο γιά νά ἀποδειχθεῖ ὅτι ἡ Κοινότητα ἔχει διεθνή νομική προσωπικότητα, ἀλλά καί γιά νά τεκμηριωθεῖ ὅτι «ἡ ικανότητα τής Κοινότητας νά δημιουργεῖ συμβατικούς δεσμούς μέ τρίτες χώρες» ἐπεκτείνεται «σέ ὅλη τήν ἔκταση τοῦ πεδίου τῶν σκοπῶν ποῦ προσδιορίζονται στό πρῶτο τμήμα τής Συνθήκης...».⁶

Πρόκειται, μέ ἄλλα λόγια, γιά μιά περιορισμένη διεθνή συμβατική ἀρμοδιότητα, ἡ ὁποία δέν ἐπεκτείνεται πέρα ἀπό ὅσα προβλέπει ἢ ἐπιτρέπει ἡ ΣυνθΕΟΚ.⁷ Δέν ἀρκεῖ, κατά συνέπεια, νά διαπιστωθεῖ τό γεγονός ὅτι ἡ Κοινότητα διαθέ-

ὑπόθεση 22-70 «Ἐπιτροπή τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων κατά Συμβουλίου Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων» (γνωστή ὡς «Α. Ε. Τ. Ρ.» ἢ «Ε. Ρ. Τ. Α.»), Rec. 1970, σ. 263 ἐπ. καί ἐκεῖ τήν σκέψη 14, ὅπ.π., σ. 274.

6. Βλ. ἀπόφαση Α.Ε.Τ.Ρ., ὅπ.π., σ. 274, σκέψεις 13-22 καί ἰδίως σκέψη 14.

7. Ὁ *Pescatore*, ὅπ.π., σ. 44-46, τήν ἀποκαλεῖ «λειτουργική προσωπικότητα», δηλαδή «προσωπικότητα ποῦ δημιουργήθηκε προκειμένου νά ἐκπληρωθοῦν ὀρισμένες λειτουργίες». Τό «λειτουργικό στοιχεῖο» στήν διεθνή ἀρμοδιότητα τής Κοινότητας προβάλλεται ἰδιαίτερα στό άρθρο 6 παρ. 2 ΣυνθΕΚΑΧ, ὅπου ὀρίζεται ὅτι «στίς διεθνείς σχέσεις ἡ Κοινότητα ἀπολαύει τής ἀναγκαίας νομικής ικανότητος γιά νά ἀσκεῖ τίς λειτουργίες της καί νά ἐπιτυγχάνει τοῦς σκοπούς της.» Ἡ διάταξη αὐτή, ἂν καί ἀναφέρεται μόνο στήν ΕΚΑΧ, στήν πραγματικότητα διαγράφει τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο προσδιορίζεται καί λειτουργεῖ ἡ διεθνής συμβατική ικανότητα καί τῶν ἄλλων Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων. Γιά τήν ἔκταση τής ἀρμοδιότητας τής Κοινότητας νά συνάπτει διεθνείς συμβατικές σχέσεις, βλ. ἀναλυτικότερα παρακάτω, σ. 137 ἐπ.

τει διεθνή νομική προσωπικότητα, αλλά χρειάζεται και να προσδιορισθεί ή έκταση της αρμοδιότητας της Κοινότητας να αναπτύσσει διεθνείς συμβατικές σχέσεις.

β) *Άφου υπάρχουν κανόνες διαδικασίας υπάρχει και αρμοδιότητα ως προς την ουσία.*

Ἡ Συνθήκη τῆς Ρώμης περιέχει ἐπίσης κανόνες πού καθιερώνουν τὴν διαδικασία μὲ τὴν ὁποία ἡ Κοινότητα διαπραγματεύεται καὶ συνάπτει διεθνεῖς συμβάσεις. Πρόκειται κυρίως γιὰ τὸ ἄρθρο 228 ΣυνθΕΟΚ, τὸ ὁποῖο, ὅπως προβλέπει ρητὰ ἡ πρώτη του παράγραφος, ἐφαρμόζεται «ὅταν ἡ παρῶσα Συνθήκη προβλέπει τὴν σύναψη συμφωνιῶν μεταξὺ τῆς Κοινότητας καὶ ἑνὸς ἢ περισσοτέρων Κρατῶν ἢ ἑνὸς διεθνοῦς ὀργανισμοῦ».⁸

Ἐκτός ἀπὸ τὸ ἄρθρο 228, πού ἀναφέρεται γενικά στίς διεθνεῖς συμβατικές σχέσεις τῆς Κοινότητας, ἡ Συνθήκη περιέχει ἐπίσης ὀρισμένους μερικότερους διαδικαστικούς κανόνες πού ἐφαρμόζονται σέ εἰδικές περιπτώσεις. Εἶναι τὰ ἄρθρα 113 (ιδίως 113 παρ. 3) καὶ 114 ΣυνθΕΟΚ πού ἐφαρμόζονται γιὰ τὴ σύναψη δασμολογικῶν καὶ ἐμπορικῶν συμφωνιῶν καὶ τὸ ἄρθρο 238 ΣυνθΕΟΚ πού ἐφαρμόζεται γιὰ τὴ σύναψη συμφωνιῶν σύνδεσης. Οἱ διατάξεις αὐτές ἐξειδικεύουν, γιὰ τίς

8. Γενικά, γιὰ τὸ ἄρθρο 228 ΣυνθΕΟΚ, βλ. ἀντὶ πολλῶν ιδίως *Louis-Brückner*, ὅπ.π., σ. 20 ἐπ., καὶ τούς ἐκεῖ, σ. 20 σημ. 1 παρατιθέμενους συγγραφείς, *Schröder* σέ *Groeben - Boeckh - Thiesing - Ehlermann*, *Kommentar zum EWG - Vertrag*, 2ος τόμος, σ. 1083 ἐπ., καὶ τὴν ἐκεῖ, σ. 1083-1084, παρατιθέμενη βιβλιογραφία, *Giardina*, σέ *Quadri - Monaco - Trabucchi*, *Commentario C.E.E.*, σ. 1489 ἐπ., *Ganshof van der Meersch*, *L'ordre juridique des Communautés européennes et le droit international*, σέ 148 *R.C.A.D.I.* (1975), V, σ. 93 ἐπ., *Pescatore*, ὅπ.π., σ. 14, *Mégret*, *Conclusion, formes et effets des accords internationaux passés par la CEE*, 8 *R.M.C.* (1965), σ. 19 ἐπ.

περιπτώσεις στις οποίες αναφέρονται, την διαδικασία του άρθρου 228 ΣυνθΕΟΚ.⁹

Ἡ Κοινότητα δέν ἀσκει καμία ἀπό τίς πολιτικές της μέ βάση τό ἄρθρο 228 ΣυνθΕΟΚ. Ἡ ἄσκηση τῶν κοινοτικῶν πολιτικῶν διέπεται ἀπό τίς διατάξεις πού τίθενται στά οἰκεία κεφάλαια τῆς Συνθήκης, ἀπό τούς κανόνες πού ρυθμίζουν τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο λαμβάνονται οἱ κοινοτικές ἀποφάσεις κ.λπ. Κάθε φορά ὅμως πού ἡ Κοινότητα κρίνει ὅτι εἶναι ἀναγκαία ἡ ἀνάληψη κάποιος διεθνοῦς συμβατικῆς της δέσμευσης, καί προκειμένου νά συναφθεῖ ἡ σχετική συμφωνία, ἐφαρμόζεται ἡ διαδικασία τοῦ ἄρθρου 228 ΣυνθΕΟΚ, ἢ στίς ἀντίστοιχες εἰδικές περιπτώσεις, ἢ διαδικασία τῶν ἄρθρων 113 παρ. 3, 114 καί 238 ΣυνθΕΟΚ. Οἱ διαδικαστικοί κανόνες πού περιέχουν τό ἄρθρο 228 ΣυνθΕΟΚ καί τά ἄρθρα πού τό ἐξειδικεύουν δέν αναφέρονται, δηλαδή, στήν διαδικασία μέ τήν ὁποία πραγματοποιοῦνται οἱ ἐνδοκοινοτικοί, οἱ «ἐσωτερικοί» σκοποὶ τῆς Κοινότητας. Ρυθμίζουν ἀποκλειστικά καί μόνο τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἡ Κοινότητα α) διεξάγει τίς διαπραγματεύσεις μέ τρίτες χῶρες ἢ διεθνεῖς ὀργανισμούς καί β) ἀναλαμβάνει τίς διεθνεῖς συμβατικές της δεσμεύσεις, συνάπτει δηλαδή τίς σχετικές συμφωνίες.¹⁰

9. Βλ. ἰδίως *Costonis*, *The Treaty-making Power of the European Economic Community: the Perspectives of a Decade*, σέ 5 *C.M.L.Rev.* (1967-8), σ. 428 καί τήν ἐκεῖ σημ. 31, *Louis*, ὅπ.π., σ. 22. Στίς εἰδικότερες διατάξεις πρέπει νά περιληφθεῖ καί τό ἄρθρο 111 ΣυνθΕΟΚ, τό ὁποῖο ὅμως εἶχε μεταβατικό χαρακτήρα καί δέν ἐφαρμόζεται πιά.

Γιά τά ἄρθρα 238, 113 καί 114 ΣυνθΕΟΚ, βλ. ἀντί πολλῶν, ἀντιστοίχως, *Becker, Ernst - Beseler*, σέ *Groeben - Boeckh - Thiesing - Ehlermann*, *Kommentar zum EWG-Vertrag*, τόμ. 2ος, σ. 1294 ἐπ., καί τόμ. 1ος, σ. 1903 ἐπ. καί 1963 ἐπ., καθὼς καί τίς ἐκεῖ παρατιθέμενες πλουσιότητες βιβλιογραφικές παραπομπές.

10. Πρβλ. τήν Γνώμη 1-76 πού ἐξέδωσε τό Δικαστήριο δυνάμει τοῦ ἄρθρου 228 παρ. 1 ἐδ. β' ΣυνθΕΟΚ, *Rec.* 1977, σ. 741 ἐπ., ὅπου, στίς σκέψεις 1 καί 2, ὅπ.π., σ. 754, γίνεται φανερό ὅτι οἱ κοινοτικές πολιτικές (καί στήν συγκεκριμένη περίπτωση ἡ πολιτική μεταφορῶν) ἀσκούνται μέ βάση τίς συναφεῖς εἰδικές ρυθμίσεις τῆς Συνθήκης, ἐνὼ τό ἄρθρο 228 ΣυνθΕΟΚ ἀναφέρεται ἀποκλειστικά στήν διαδικασία μέ τήν ὁποία ἡ Κοινότητα συνάπτει διεθνεῖς συμβατικές σχέσεις.

Πρόκειται για διατάξεις που κατανέμουν στα κοινοτικά όργανα τις αρμοδιότητες όσον αφορά την διαδικασία με την οποία διαμορφώνεται και εκδηλώνεται η διεθνής συμβατική βούληση της Κοινότητας. Πρόκειται ιδίως για κατανομή αρμοδιοτήτων ανάμεσα στην Έπιτροπή, που κατά κύριο λόγο διαπραγματεύεται, και τό Συμβούλιο, που κατά κανόνα συνάπτει τις διεθνείς συμφωνίες της Κοινότητας.

Αυτή καθ' εαυτήν ή κατανομή των παραπάνω αρμοδιοτήτων δέν συνιστά θέσπιση νομικής ικανότητας ούτε αποτελεί πηγή διεθνών αρμοδιοτήτων της Κοινότητας. Προϋποθέτει όμως ικανότητα και αρμοδιότητες της Κοινότητας νά συμβάλλεται διεθνώς, άλλιώς οί διαδικαστικοί αυτοί κανόνες μένουν χωρίς περιεχόμενο. Πράγματι: οί διατάξεις αυτές ύπάρχουν αποκλειστικά και μόνο για νά ρυθμίζουν την άσκηση της διεθνούς συμβατικής δραστηριότητας της Κοινότητας, επειδή ακριβώς ή Κοινότητα άντλεί από άλλες διατάξεις της Συνθήκης την ικανότητα νά αναπτύσει την δραστηριότητα αυτή.¹¹

11. Βλ. *Bleckmann*, *The Competence of the EEC*, σέ συλλογικό τόμο *Division of powers between the European Communities and their Member States in the field of the external relations*, σ. 3 έπ., ιδίως σ. 9, όπου διατυπώνεται ή παρατήρηση ότι «άντίθετα μέ ό,τι συμβαίνει μέ τό δίκαιο Όμοσπονδιών ή άλλων διεθνών οργανώσεων, ή Συνθήκη της ΕΟΚ δέν θεσπίζει πρώτα αρμοδιότητες της Κοινότητας, για νά κατανείμει έπειτα τις αρμοδιότητες αυτές μεταξύ των οργάνων της Κοινότητας. Η Συνθήκη, αντίθετα, ανάθετει καθ' ευθείαν σέ όρισμένα όργανα τις αρμοδιότητές της. Οί αρμοδιότητες των οργάνων αυτών θεσπίζονται σέ συσχέτισμό μέ τις πράξεις που προβλέπονται σέ κάθε επιμέρους διάταξη. (...) Πρέπει λοιπόν νά συμπεράνουμε ότι οί διατάξεις αυτές δέν θεσπίζουν μόνο την αρμοδιότητα των ειδικών οργάνων, που αναφέρονται σ' αυτές, νά εκδίδουν πράξεις που προβλέπονται σ' αυτά τά άρθρα, αλλά μία γενική αρμοδιότητα της Κοινότητας αυτής καθ' εαυτήν (...)» *Ο Bleckmann* μάλιστα, όπ.π., σ. 9, προσθέτει και τό, μερικώς τουλάχιστον υπερβολικό και όπωσδήποτε *praeter legem* συμπέρασμα ότι ή γενική αυτή αρμοδιότητα «μπορεί νά ανατεθεί σέ άλλο όργανο, προσφορότερο από τό όργανο που αναφέρεται στό άρθρο 228 ΣυνθΕΟΚ». Βλ. επίσης *Vedder*, όπ.π., σ. 107.

γ) *Ἡ ἀρμοδιότητα τῆς Κοινότητας νά συνάπτει διεθνεῖς συμβατικές σχέσεις ἐπεκτείνεται σέ ὄλο τό πλάτος τῆς Συνθήκης.*

Οἱ τομεῖς στούς ὁποίους μπορεῖ νά ἀναπτυχθεῖ ἡ νομική ικανότητα τῆς Κοινότητας νά συμβάλλεται διεθνῶς προσδιορίζεται ἀπό τή Συνθήκη τῆς Ρώμης, ἡ ὁποία θέτει τούς σκοπούς — τήν «ἀποστολή» κατά τήν διατύπωση τοῦ ἄρθρου 2 — τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Κοινότητας καί περιγράφει τούς τομεῖς ὅπου ἡ Κοινότητα ἀναπτύσσει τήν δραστηριότητά της. Ἡ περιγραφή αὐτῶν τῶν τομέων γίνεται γενικά στό ἄρθρο 3 ΣυνθΕΟΚ, ἐξειδικεύεται σέ ἐπόμενα κεφάλαια τῆς Συνθήκης, καί, μέ ἐξαίρεση μία ἢ δύο ἐπιμέρους περιπτώσεις, δέν περιέχει διάκριση μεταξύ ἐσωτερικῶν καί διεθνῶν δραστηριοτήτων τῆς Κοινότητας. Κάθε φορά πού τό κοινοτικό δίκαιο θεσπίζει ὑπέρ τῶν κοινοτικῶν ὀργάνων ἀρμοδιότητα ἐσωτερικοῦ χαρακτήρα γιά τήν πραγματοποίηση συγκεκριμένου σκοποῦ, ἡ Κοινότητα ἔχει τήν ἀρμοδιότητα νά ἀναλαμβάνει τίς διεθνεῖς δεσμεύσεις πού εἶναι ἀπαραίτητες γιά τήν πραγματοποίηση αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ. Ἄρα ἡ νομική ικανότητα τῆς Κοινότητας νά συμβάλλεται διεθνῶς ἐκτείνεται σέ ὄλο τό πλάτος πού καλύπτει ἡ πού μπορεῖ νά καλύψει ἡ ἰδρυτική της Συνθήκη.¹² Ἐκτείνεται δηλαδή σέ ὅλους τούς τομεῖς κοινοτικῆς δραστηριότητας πού σήμερα ρυθμίζει ἡ Συνθήκη, καθῶς καί σέ ἐκείνους πού ἐνδέχεται νά περιέλθουν στήν κοινοτική ἀρμοδιότητα εἴτε μέ τήν ἐφαρμογή τοῦ ἄρθρου 235 εἴτε ἔπειτα ἀπό μίαν ἀναθεώρηση τῆς Συνθήκης.¹³ Αὐτό εἶναι εὐλόγο: ἂν ἴσχυαν τά ἀντίθετα, ἂν δηλαδή ἡ διεθνῆς κοινοτική ἀρμοδιότητα περιοριζόταν στίς ἐλάχιστες καί σχετικά ἐπουσιώδεις περιπτώσεις πού προβλέπονται ρη-

12. Ἀναλυτικότερα καί σχετική βιβλιογραφία, βλ. σελ. 155 ἐπ.

13. Γιά τό ἄρθρο 235 ΣυνθΕΟΚ καί γιά τήν ἐπέκταση τῶν κοινοτικῶν ἀρμοδιοτήτων μετά ἀπό ἀναθεώρηση τῆς ΣυνθΕΟΚ βλ. παρακάτω, ἀντιστοίχως, σ. 150 ἐπ., καί σ. 172 ἐπ.

τά, δέν θά μπορούσε ἢ θά κινδύνευε νά μήν μπορεῖ νά ἀναπτυχθεῖ κοινοτική δραστηριότητα ἀναγόμενη σέ πολλούς τομεῖς. Ἔτσι, π.χ., τὸ ἄρθρο 3 ἐδ. β' ΣυνθΕΟΚ προβλέπει ὅτι «ἡ δράση τῆς Κοινότητας περιλαμβάνει, σύμφωνα μέ τούς ὁρους καί τόν ρυθμὸ πού προβλέπει ἡ παρούσα Συνθήκη (...), τὴν θέσπιση κοινοῦ δασμολογίου καί κοινῆς ἐμπορικῆς πολιτικῆς ἔναντι τρίτων χωρῶν.» Τὰ ἄρθρα 9, 18 ἐπ. καί 110 ἐπ. ΣυνθΕΟΚ ρυθμίζουν ἀντίστοιχα τὴν θέσπιση τοῦ κοινοῦ δασμολογίου καί τὴν ἄσκηση τῆς κοινῆς ἐμπορικῆς πολιτικῆς. Ὅμως τὸ ὕψος τοῦ κοινοῦ δασμολογίου καί τὸ περιεχόμενο τῆς κοινῆς ἐμπορικῆς πολιτικῆς δέν πηγάζει μόνον ἀπὸ τὴν θέληση τῆς Κοινότητας. Ἄν τὰ κράτη, στίς ἐξαγωγές τῶν ὁποίων πρόκειται νά ἐφαρμοστεῖ τὸ κοινὸ δασμολόγιο ἢ τῶν ὁποίων οἱ ἐμπορικὲς σχέσεις μέ τὴν Κοινότητα θά ἐπηρεασθοῦν ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῆς κοινοτικῆς ἐμπορικῆς πολιτικῆς, δέν ἀποδεχοῦν τίς κοινοτικὲς ρυθμίσεις, τότε τόσο τὸ κοινὸ δασμολόγιο ὅσο καί ἡ κοινὴ ἐμπορικὴ πολιτικὴ κινδυνεύουν νά ματαιωθοῦν. Ἡ πραγματοποίηση τῶν στόχων πού θέτει τὸ ἄρθρο 3 ἐδ. β' ΣυνθΕΟΚ ἐξαρτᾶται καθοριστικά ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν σχετικῶν διαπραγματεύσεων ἀνάμεσα στὴν Κοινότητα καί στὰ τρίτα κράτη μέ τὰ ὁποῖα αὐτὴ συναλλάσσεται. Κατὰ συνέπεια, ὁ κοινοτικὸς κανόνας μέ τὸν ὁποῖο ρυθμίζεται τὸ κοινὸ δασμολόγιο ἢ ἡ κοινὴ ἐμπορικὴ πολιτικὴ δέν μπορεῖ παρὰ νά προϋποθέτει α) (ἐνδο)κοινοτικὴ ἀπόφαση ὅσον ἀφορᾶ, λ.χ., τὸ ὕψος τοῦ κοινοῦ καί κοινοτικοῦ δασμολογίου ἢ τὸ περιεχόμενο τῆς κοινῆς ἐμπορικῆς πολιτικῆς, καί β) διαπραγματεύσεις καί διεθνή συμφωνία ἀνάμεσα στὴν Κοινότητα καί τὴν τρίτη χώρα, ἔτσι ὥστε οἱ συναλλαγές της μέ τὴν Κοινότητα νά γίνονται μέ βάση δασμολόγιο καί στὰ πλαίσια ἐμπορικῆς πολιτικῆς πού εἶναι κοινὰ ἀποδεκτά. Ἡ θέσπιση, ἄρα, ἀπὸ τῆς Συνθήκης κοινοῦ δασμολογίου καί κοινῆς ἐμπορικῆς πολιτικῆς ἐμπεριέχει τὴν θέσπιση τῶν ἐξῆς ἀρμοδιοτήτων τῆς Κοινότητας: α) νά συμβάλλεται μέ τρίτες χώρες σχετικά μέ τὸ ὕψος τῶν δασμῶν προϊόντων πού εἰσάγει ἀπὸ αὐτές; καί β) νά συνάπτει ἐμπορικὲς συμφωνίες μέ τρίτες χώρες.

“Ένα άλλο παράδειγμα διεθνούς συμβατικής δραστηριότητας της Κοινότητας παρέχει ένας τομέας, ο οποίος, με μία πρώτη ματιά, θά έμοιαζε περισσότερο με «έσωτερική» της υπόθεση. Πρόκειται για τήν κοινή πολιτική στόν τομέα της γεωργίας πού θεσπίζεται με τό άρθρο 3 έδ. δ’ και ρυθμίζεται με τά άρθρα 38-47 ΣυνθΕΟΚ. Οί στόχοι της κοινής γεωργικής πολιτικής προσδιορίζονται ειδικότερα στό άρθρο 31 παρ. 1 ΣυνθΕΟΚ. Για νά πραγματοποιηθοῦν όρισμένοι από αὐτούς τούς στόχους, όπως λ.χ. ή εξασφάλιση ενός δίκαιου βιοτικού επιπέδου στόν γεωργικό πληθυσμό, ή σταθεροποίηση τών αγορῶν ή ή εξασφάλιση τοῦ έφοδιασμοῦ (άρθρο 39 παρ. 1 έδ. β’, γ’, δ’ ΣυνθΕΟΚ), ή Κοινότητα χρειάζεται νά συνάψει — και συνήψε — διεθνείς συμφωνίες με αντικείμενο τήν έμπορία γεωργικῶν προϊόντων. Έτσι, αὐτή καθ’ έαυτήν ή πραγματοποίηση ένδοκοινοτικῶν στόχων επέβαλε τήν ανάπτυξη διεθνῶν συμβατικῶν σχέσεων. Ὡστόσο, παρατηρεῖ ό ευρωβουλευτής Sir Fred Catherwood σέ εισηγήση πού υπέβαλε τό 1983 εκ μέρους της Ἐπιτροπής Ἐξωτερικῶν Οικονομικῶν Σχέσεων στό Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, «στή Συνθήκη της ΕΟΚ δέν έχουν προβλεφθεῖ ειδικές διατάξεις σχετικά με μία κοινή έμπορική πολιτική στόν τομέα τών γεωργικῶν προϊόντων (...). Μπορεῖ νά διατυπωθεῖ ό ισχυρισμός ότι ή έμπορική πολιτική στόν τομέα τών γεωργικῶν προϊόντων άσκειται κατά κάποιο τρόπο άφ’ ενός από τήν γεωργική πολιτική και άφ’ έτέρου από τήν έμπορική πολιτική (...).»¹⁴ Με άλλες λέξεις, ή νομική δυνατότητα της Κοινότητας νά άσκει μία «γεωργική έξωτερική πολιτική» πηγάζει από τίς διατάξεις πού ρυθμίζουν τήν κοινή πολιτική στόν τομέα της γεωργίας και τήν κοινή έμπορική πολιτική.

14. Βλ. έγγραφο Ρ.Ε. 81009/τελ./Β έγgr. 1-24 Β/83/Β, σ. 63.

δ) *Ἡ ὑποκατάσταση τῆς Κοινότητας στή δέση τῶν Κρατῶν μελῶν.*

Πρὶν προσχωρήσουν στήν Κοινότητα, ὅλα τὰ Κράτη μέλη τῆς εἶχαν μέ τόν ἓνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο ἀναλάβει διεθνεῖς συμβατικές δεσμεύσεις ἀναγόμενες σέ τομεῖς οἱ ὅποιοι, μετά τήν προσχώρησή τους στήν Κοινότητα, περιῆλθαν στήν ἀποκλειστική κοινοτική ἀρμοδιότητα. Πρόκειται γιά συμφωνίες πού ἂν ἐπρόκειτο νά συναφθοῦν μετά τήν προσχώρηση τῶν Κρατῶν μελῶν στήν Κοινότητα, ἡ Κοινότητα, καί μόνον αὐτή, θά εἶχε τήν ἀρμοδιότητα νά τίς συνάψει.

Οἱ διεθνεῖς αὐτές συμβατικές δεσμεύσεις δέν ἔπαυσαν, ἀπό τήν ἀποψη τοῦ διεθνοῦς δικαίου, νά ἰσχύουν ἐπειδή τὰ κράτη πού τίς συνήψαν προσχώρησαν στήν Κοινότητα καί τῆς ἀναγνώρισαν τό ἀποκλειστικό δικαίωμα νά ρυθμίζει τὰ θέματα στά ὅποια ἀναφέρονται οἱ συμβάσεις αὐτές. Τά Κράτη μέλη τῆς Κοινότητας, ὅμως, δέν ἔχουν πλέον τήν ἀρμοδιότητα νά ρυθμίζουν μόνα τους ζητήματα ἀναγόμενα στίς συμβάσεις αὐτές. Αὐτό, τελικά, σημαίνει ὅτι δέν μποροῦν νά προβαίνουν οὔτε καί σέ πράξεις πού σινιστοῦν συμμόρφωση πρὸς τίς διεθνεῖς συμβατικές δεσμεύσεις, τίς ὁποῖες ἀνέλαβαν πρὶν προσχωρήσουν στήν Κοινότητα, ἐφόσον οἱ δεσμεύσεις αὐτές ἐμπίπτουν σέ τομεῖς ἀποκλειστικῆς κοινοτικῆς ἀρμοδιότητας.

Ἀπό τήν κατάσταση αὐτή προκύπτουν προφανῆ νομικά ζητήματα. Τέτοια εἶναι, μεταξύ ἄλλων, τό ἐάν μποροῦν τὰ Κράτη μέλη νά ἀντιτάξουν ἔναντι τῆς Κοινότητας προηγούμενες διεθνεῖς συμβατικές τους δεσμεύσεις, ἢ, ἔναντι τῶν τρίτων κρατῶν μέ τὰ ὅποια ἔχουν συμβληθεῖ νομική ἀδυναμία νά ἀνταποκριθοῦν μόνα τους στίς συμβατικές τους ὑποχρεώσεις, ἀκόμα καί ἐάν τό θέλουν. Ἐπίσης τό ἐάν μποροῦν τὰ τρίτα κράτη πού ἔχουν συμβληθεῖ μέ τὰ Κράτη μέλη τῆς Κοινότητας νά ζητήσουν ἀπό τήν Κοινότητα, ὡς μόνη πλέον ἀρμόδια, νά ἀνταποκριθεῖ σέ προηγούμενες διεθνεῖς συμβατικές ὑποχρεώσεις πού ἀνέλαβαν τὰ Κράτη μέλη τῆς ἢ, ἀντί-

θετα, ἂν ἡ Κοινότητα μπορεῖ νά ἀντιτάξει, ἔναντι τρίτων μερῶν, δικαιώματα τὰ ὁποῖα πηγάζουν ἀπό συμβάσεις πού δέν συνήψε ἡ ἴδια, ἀλλά συνήψαν πρὶν ἀπὸ τὴν ἴδρυσή της — ἢ πρὶν ἀπὸ τὴν προσχώρησή τους σ' αὐτή — τὰ Κράτη μέλη της.

Στόν πυρήνα ὅλων αὐτῶν τῶν ἐρωτημάτων βρῖσκεται τὸ θέμα τῆς ὑποκατάστασης τῆς Κοινότητας στή θέση τῶν Κρατῶν μελῶν, ὅσον ἀφορᾷ διεθνεῖς συμβατικές σχέσεις πού ἐμπίπτουν σέ τομεῖς ἀποκλειστικῆς κοινοτικῆς ἀρμοδιότητος καὶ τίς ὁποῖες συνήψαν τὰ Κράτη μέλη πρὶν προσχωρήσουν στὴν Κοινότητα.¹⁵

Οἱ ρυθμίσεις τοῦ ἄρθρου 234 ΣυνθΕΟΚ ἀναφέρονται στό θέμα αὐτό. Εἰδικότερα, σύμφωνα μέ τὸ ἄρθρο 234 παρ. 1 ΣυνθΕΟΚ «τά δικαιώματα καὶ οἱ ὑποχρεώσεις πού ἀπορρέουν ἀπὸ συμβάσεις πού συνήφθησαν πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἰσχύος τῆς παρούσης συνθήκης, μεταξύ ἑνός ἢ περισσοτέρων Κρατῶν μελῶν ἀφ' ἑνός καὶ μιᾶς ἢ περισσοτέρων τρίτων χωρῶν ἀφ' ἑτέρου, δέν θίγονται ἀπὸ τὴν παρούσα συνθήκη.» «Ὅπως γίνεται γενικά δεκτό, ἡ διάταξη αὐτὴ ἐπαναλαμβάνει τὸν κανόνα τοῦ διεθνοῦς δικαίου ὅτι *pacta sunt servanda*, κανόνα ὁ

15. Γενικά γιὰ τὸ θέμα αὐτό βλ. μεταξύ ἄλλων *Jacot-Guillarmod*, *Droit communautaire et droit international public*, σ. 121 ἐπ., *Pietri*, *La valeur juridique des accords liant la Communauté économique européenne*, 12 R.T.D.E. (1976), σ. 51 ἐπ., καὶ ἐκεῖ σ. 64 ἐπ. καὶ 194 ἐπ., *Kovar*, *Les accords liant les Communautés européennes et l'ordre juridique communautaire: a propos d'une jurisprudence récente de la Cour de justice*, 17 R.M.C. (1974), σ. 345 ἐπ., *Petersmann*, ἄρθρο 234, σὲ *Groeben - Boeckh - Thiesing - Ehlermann*, *Kommentar zum EWG - Vertrag*, 2ος τόμος, σ. 1135 ἐπ., καὶ τὴν ἐκεῖ, σ. 1135-1136, παρατιθέμενη βιβλιογραφία, τοῦ ἴδιου, *Auswärtige Gewalt, Völkerrechtliche Praxis und Völkerrechtsbindungen der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft*, σ. 214 ἐπ., καὶ ἐκεῖ σ. 256, *Krück*, *Völkerrechtliche Verträge im Recht der Europäischen Gemeinschaften*, σ. 134 ἐπ., *Meesen*, *The Application of Rules of Public International Law Within Community Law*, 13 C.M.L.Rev. (1976), σ. 488 ἐπ. Ἀναλυτικότερες βιβλιογραφικές παραπομπές βλ. σὲ *Jacot-Guillarmod*, ὅπ.π., σ. 123 καὶ 126.

όποιος περιλαμβάνεται στο άρθρο 30 της Συνθήκης της Βιέννης περί του δικαίου των Συνθηκών. 'Ο κανόνας αυτός δέν επιτρέπει στα κράτη νά απαλλάσσονται μονομερῶς ἀπό προηγούμενες διεθνείς συμβατικές τους δεσμεύσεις.¹⁶

Τήν ἴδια ἐρμηνεία δίνει καί τό Δικαστήριο τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων στήν ἀπόφασή του 10/61, ὅπου ἀποφαίνεται ὅτι τό ἄρθρο 234 παρ. 1 ΣυνθΕΟΚ περιορίζεται στό νά ἐξασφαλίζει δικαιώματα πού ἀντλοῦν τρίτα κράτη ἀπό προηγούμενες συμβατικές τους σχέσεις μέ τά κράτη πού προσχώρησαν στήν Κοινότητα.¹⁷

Τό ἄρθρο 234 παρ. 2 ΣυνθΕΟΚ ὀρίζει ὅτι «στό μέτρο πού οἱ συμβάσεις αὐτές δέν συμβιβάζονται μέ τήν παρούσα Συνθήκη, τό ἐνδιαφερόμενο ἢ τά ἐνδιαφερόμενα Κράτη μέλη προσφεύγουν σέ ὅλα τά πρόσφορα μέσα γιά νά ἄρουν τά διαπιστωθέντα ἀσυμβίβαστα. 'Εν ἀνάγκη τά Κράτη μέλη παρέχουν πρὸς τόν σκοπό αὐτό ἀμοιβαία συνδρομή καί υἱοθετοῦν, κατά περίπτωση, κοινή στάση.» 'Η διάταξη αὐτή θέτει δύο κανόνες, πού ἀπευθύνονται ἀποκλειστικά στό Κράτη μέλη τῆς Κοινότητας: ὑποχρεώνει τά Κράτη μέλη πού ἔχουν συνάψει συμβάσεις ἀντίθετες μέ τήν Συνθήκη τῆς ΕΟΚ νά ἐπαναδιαπραγματευθοῦν τίς συμβάσεις αὐτές μέ σκοπό νά τίς καταστήσουν σύμφωνες μέ τήν Συνθήκη τῆς ΕΟΚ καί ὑποχρεώ-

16. Βλ. *Petersmann*, ὀ.π.π., σ. 256, *Jacot-Guillarmod*, ὀ.π.π., σ. 122, *Louis-Brückner*, ὀ.π.π., σ. 78.

17. Βλ. τήν ἀπόφαση τῆς 22ας Φεβρουαρίου 1962 στήν ὑπόθεση 10/61 ('Επιτροπή τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων κατά Κυβερνήσεως τῆς Ἰταλικῆς Δημοκρατίας), *Rec. VIII*, σ. 5 ἐπ. καί ἰδίως σ. 22, βλ. ἐπίσης καί τήν σχετική ἀγόρευση τοῦ Γενικοῦ Εἰσαγγελέα *Lagrange*, ὀ.π.π., σ. 34 ἐπ. Πρβλ. ἐπίσης καί τήν ἀπόφαση *Grundig* (ἀπόφαση τῆς 13ης Ἰουλίου 1966 στίς ὑποθέσεις 56/64 καί 58/64, *Établissements Consten S.A.R.L. καί Grundig - Verkaufs - GmbH* κατά τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων, *Rec. XII*, σ. 430 ἐπ.), ὅπου, σ. 500, τό Δικαστήριο ἀποφαίνεται ὅτι τό ἄρθρο 234 ΣυνθΕΟΚ «ἔχει ὡς σκοπό τήν διάφύλαξη τῶν δικαιωμάτων τῶν τρίτων κρατῶν».

νει τὰ λοιπά Κράτη μέλη νά συνδράμουν τούς εταίρους τους κατά τήν επαναδιαπραγμάτευση αὐτή.¹⁸

Τό ἄρθρο 234 παρ. 3 ΣυνθΕΟΚ θέτει τόν (αὐτονόητο) κανόνα ὅτι τὰ πλεονεκτήματα πού παρέχει ἡ Κοινότητα στά Κράτη μέλη της εἶναι ἀδιάσπαστα συνδεδεμένα μέ τήν συμμετοχή τους στήν Κοινότητα. Κατά συνέπεια ἡ ρήτρα τοῦ μᾶλλον εὐνοουμένου κράτους δέν παρέχει σέ τρίτα κράτη τήν δυνατότητα νά ἀξιώσουν ὑπέρ ἐαυτῶν τὰ πλεονεκτήματα αὐτά.¹⁹

Καμία διάταξη τοῦ ἄρθρου 234 ΣυνθΕΟΚ ὅμως, καί μάλιστα οὔτε καί αὐτή ἡ παράγραφος 1, ἡ ὁποία καί ἄπτεται ἀμεσότερα κανόνων διεθνοῦς δικαίου, δέν ρυθμίζει τίποτε σχετικά μέ τίς νομικές συνέπειες πού συνεπάγεται ὡς πρός αὐτές καθ' ἑαυτές τίς συμφωνίες τό γεγονός τῆς προσχώρησης τῶν Κρατῶν μελῶν στήν Κοινότητα. Εἰδικότερα, τό ἄρθρο 234 παρ. 1 ΣυνθΕΟΚ δέν προεξοφλεῖ τίποτε σχετικά μέ τήν ὑποκατάσταση τῆς Κοινότητας στή θέση τῶν Κρατῶν μελῶν της ὡς πρός δικαιώματα καί ὑποχρεώσεις πού πηγάζουν ἀπό προηγούμενες διεθνεῖς συμβατικές τους σχέσεις, ἀναγόμενες σέ τομεῖς πού ἀνήκουν πλέον στήν κοινοτική ἀρμοδιότητα. Ὅπως γίνεται δεκτό, τό ἄρθρο 234 παρ. 1 ΣυνθΕΟΚ στήν πραγματικότητα ἀναφέρεται στήν ἀνακατανομή ἀρμοδιοτήτων στό ἐσωτερικό τῆς Κοινότητας καί ἐξασφαλίζει τὰ δικαιώματα τῶν τρίτων ἀντισυμβαλλομένων μερῶν, δέν θεσπίζει, ἀλλά οὔτε καί ἀποκλείει τήν ὑποκατάσταση τῆς Κοινότητας στή θέση τῶν Κρατῶν μελῶν της.²⁰

18. Βλ. σχετικά *Jacot-Guillarmod*, ὅπ.π., σ. 122. Τήν ἄποψη τοῦ *Jacot-Guillarmod* υἱοθετοῦν καί παραθέτουν καί οἱ *Louis-Brückner*, ὅπ.π., σ. 79. Βλ. ἐπίσης *Pescatore*, ὅπ.π., σ. 162-164, ὅπου καί σχετικές παρατηρήσεις γιά ΣυνθΕΚΑΧ καί ΣυνθΕΚΑΕ.

19. Βλ., ἀντί ἄλλων, *Louis-Brückner*, ὅπ.π., σ. 79, *Pietri*, ὅπ.π., σ. 66-67.

20. Βλ. *Bernhardt*, *Die Europäische Gemeinschaft als Rechtsträger im Gefecht traditionellen zwischenstaatlichen Rechtsbeziehungen*, 18 *EuR* (1983), σ. 205, *Petersmann*, ὅπ.π., σ. 259 καί 262 ἐπ., ἄποψη πού ἀποδέχονται

Τό θέμα τής υποκατάστασης τής Κοινότητας στή θέση τών Κρατῶν μελῶν ὡς πρός προηγούμενες διεθνείς συμβατικές τους ὑποχρεώσεις ἀντιμετωπίσθηκε ἐπανειλημμένα ἀπό τό Δικαστήριο. Ἦδη στήν ἀπόφαση *International Fruit Company*²¹ τό Δικαστήριο ἐρμηνεύει βάσει τοῦ ἀρθροῦ 177 Συνθ. Ε.ΟΚ διατάξεις τής Γενικῆς Συμφωνίας Δασμῶν καί Ἐμπορίου (GATT), ἀναγνωρίζοντας ἔτσι ὅτι δέν εἶναι ἔξω ἀπό τίς ἀρμοδιότητες τοῦ Δικαστηρίου νά ἐκδίδει προδικαστικές ἀποφάσεις καί ὅσον ἀφορᾷ τήν ἐρμηνεῖα διατάξεων μιᾶς διεθνούς συμφωνίας τήν ὁποία δέν συνήψε ἡ Κοινότητα, ἀλλά τά Κράτη μέλη τῆς πρὶν ἐνταχθοῦν σέ αὐτήν.²² Τό Δικαστήριο ἀποφαινεται ὅτι «για νά μπορεῖ νά ἐπηρεαστεῖ ἡ ἐγκυρότητα μιᾶς

καί οἱ *Jacot-Guillarmod*, ὄπ.π., σ. 127-128, *Louis-Brückner*, ὄπ.π., σ. 80 (πρβλ. ὅμως καί σ. 79), *Kovar*, ὄπ.π., σ. 350-351. Ἐπίσης πρβλ. τήν ἀπόφαση 10/61, ὄπ.π., σ. 22.

21. Ἀπόφαση τῆς 12ης Δεκεμβρίου 1972 στίς ὑποθέσεις 21-24/72 *International Fruit Company* καί ἄλλοι κατά *Produktschap voor Groenten en Fruit* (αἴτηση τοῦ *Coölege van Beroep voor het Bedrijfsleven* γιά ἔκδοση προδικαστικῆς ἀποφάσεως), *Rec.* 1972, σ. 1219 ἔπ., ἰδίως σκέψεις 7 καί 8-19, ὄπ.π., σ. 1227-1228. Βλ. σχετικά ἰδίως τίς παρατηρήσεις τοῦ *Kovar*, ὄπ.π., σ. 349 ἔπ.

22. Ἡ ἐξέλιξη τῆς νομολογίας ἀποσαφίνισε τό θέμα αὐτό. Στήν ἀπόφασή του τῆς 19ης Νοεμβρίου 1975 στήν ὑπόθεση 38-75, *Douanagent der NV Nederlandse Spoorwegen* κατά *Inspecteur der invoerrechten en accijnsen* (αἴτηση τῆς *Tariefcommissie* γιά τήν ἔκδοση προδικαστικῆς ἀποφάσεως), *Rec.* 1975, σ. 1439 ἔπ., βλ. ἰδίως σκέψη 14, ὄπ.π., σ. 1449, τό Δικαστήριο, ἐρμηνεύοντας ξανά τήν GATT καί δύο Συμφωνίες τῆς 15ης Δεκεμβρίου 1950 σχετικά μέ τήν ὀνοματολογία τῶν ἐμπορευμάτων στά δασμολογία καί τή δημιουργία ἐνός Συμβουλίου Τελωνειακῆς Συνεργασίας, νομολογεῖ ὅτι ἐφόσον ἡ Κοινότητα ὑποκατέστησε τά Κράτη μέλη, ὅσον ἀφορᾷ τήν ἐκτέλεση τῶν ὑποχρεώσεων πού προκύπτουν ἀπό αὐτές τίς συμφωνίες, ἀνήκει στίς κοινοτικές ἀρχές, καί μόνον σ' αὐτές, ἡ ἀρμοδιότητα νά τίς ἐρμηνεύουν καί νά προσδιορίζουν τίς νομικές συνέπειες πού προκύπτουν ἀπ' αὐτές. Ἡ ἀπόφαση αὕτη ὑποδηλώνει ἔμμεσα ἀλλά μέ ἰδιαίτερη σαφήνεια ὅτι τό Δικαστήριο θεωρεῖ τήν παραπάνω ἐρμηνεῖα του τμήμα τῆς κοινοτικῆς ἔννομης τάξης. Γι' αὐτό καί ὑπερισχύει ἐναντι κάθε ἐρμηνείας πού δίνεται ἀπό τίς ἄλλοτε — ὑπό τήν ἐπο-

κοινοτικής πράξης από την αντίθεσή της προς μία διάταξη του διεθνούς δικαίου, πρέπει πρώτα η Κοινότητα να δεσμεύεται από τη διάταξη αυτή».

Στη συνέχεια η απόφαση διαπιστώνει ότι η Κοινότητα δεσμεύεται από την GATT «σέ όλη την έκταση κατά την οποία η Κοινότητα ανέλαβε τις αρμοδιότητες που προηγουμένως ασκούσαν από τα Κράτη μέλη στο πλαίσιο της εφαρμογής της Γενικής Συμφωνίας». ²³ Αυτό συμβαίνει επειδή τα Κράτη μέλη είχαν αναλάβει συμβατικές υποχρεώσεις έναντι τρίτων κρατών βάσει της GATT, επειδή τα Κράτη μέλη εξέφρασαν την θέλησή τους να σεβαστούν αυτές τους τις δεσμεύσεις, πράγμα που προκύπτει ιδίως από τα άρθρα 110 και 234 παρ. 1 ΣυνθΕΟΚ, επειδή η Κοινότητα ανέλαβε και άσκησε σταδιακά και συγκεκριμένα λειτουργίες που είναι σύμφυτες με την δασμολογική και εμπορική πολιτική (θέματα που ρυθμίζονται από την GATT) και, τέλος, επειδή τα άλλα μέρη που έχουν συμβληθεί στην GATT αναγνώρισαν αυτήν την υπεισέλευση της Κοινότητας στην άσκηση αρμοδιοτήτων των Κρατών μελών της. ²⁴ Αξίζει να παρατηρηθεί ότι με την απόφαση αυτή αναγνωρίστηκε ότι η Κοινότητα δεσμεύεται από μία διεθνή συμφωνία στην οποία, ως διεθνής οργάνωση, δεν μπορεί να μετέχει. ²⁵

ψη των εθνικών δικαιών — αρμόδιες, αλλά τώρα — υπό τό πρίσμα του κοινοτικού δικαίου — αναρμόδιες εθνικές αρχές των Κρατών μελών.

23. Βλ. την σκέψη 18 στην απόφαση *International Fruit Company*, όπ.π., σ. 1228. Ό *Ehlermann*, *Case Law of the European Court of Justice 1972/73*, 10 C.M.L. Rev. (1973), σ. 336, παρατηρεί ότι τό Δικαστήριο θεωρεί, στην απόφασή του αυτή, την Κοινότητα ως «collective successor of the individual member States» όσον αφορά δικαιώματα και υποχρεώσεις που αυτά ανέλαβαν από την GATT.

24. Βλ. τις σκέψεις 10-18 στην απόφαση *International Fruit Company*, όπ.π., σ. 1227-1228.

25. Βλ. *Krúck*, όπ.π., σ. 138-139 και την παραπομπή στην εκεί σημ. 709. Πρβλ. όμως την παρατήρηση του *Konar*, όπ.π., σ. 351 (τήν οποία αποδέχεται και ό *Pietri*, όπ.π., σ. 68-69), ότι ή έννοια «δεσμεύει» στην απόφαση αυτή σημαίνει απλά ότι ή σύμπεριφορά της Κοινότητας πρέ-

Στήν κοινή αγόρευσή του στις υποθέσεις *Arbelaz - Emazabel, Yurrita* και *José Crujeiras Tome*,²⁶ ο Γενικός Εισαγγελέας *Carotorti*, επαναλαμβάνοντας και συστηματοποιώντας παλαιότερες θέσεις του, συνάγει από την απόφαση *International Fruit Company* ότι προκύπτουν τέσσερεις προϋποθέσεις όσον αφορά την δεσμευση της Κοινότητας σε συμφωνίες που είχαν συνάψει τα Κράτη μέλη της: η συμμετοχή όλων των Κρατών στην συμφωνία, η θέλησή τους να δεσμεύσουν την Κοινότητα, η ενεργός δράση των κοινοτικών οργάνων στο πλαίσιο της συμφωνίας και η αναγνώριση εκ μέρους των αντισυμβαλλομένων τρίτων κρατών της αναδιανομής στην άσκηση των αρμοδιοτήτων που επήλθε μετά την προσχώρηση των Κρατών μελών στην Κοινότητα. Η νομολογία του Δικαστηρίου στηρίχθηκε σταθερά στις προϋποθέσεις αυτές.²⁷

πει να είναι σύμφωνη με τους κανόνες της GATT, όχι όμως και ότι η Κοινότητα μετέχει στην GATT, μέλη της οποίας εξακολουθούν να είναι τα Κράτη μέλη της. Ύπ' αυτή την έννοια η «δεσμευση» της Κοινότητας σε προηγούμενες συμβατικές δεσμεύσεις των Κρατών μελών της διαφέρει από τις δεσμεύσεις που αναλαμβάνει η ίδια βάσει του άρθρου 228 ΣυνθΕΟΚ.

26. *Rec.* 1981, σ. 2987. Πρβλ. και την αγόρευσή του στην υπόθεση *Burgoa*, *Rec.* 1980, σ. 2809 έπ.

27. Πρβλ. μεταξύ άλλων τις αποφάσεις της 14ης 'Οκτωβρίου 1980 στην υπόθεση 812/79 *Attorney General* κατά *Juan C. Burgoa* (Αίτηση του *Circuit Court* της κομητείας του *Cork* για έκδοση προδικαστικής απόφασης), της 8ης Δεκεμβρίου 1981 στην υπόθεση 181/80 *Procureur général* près de la *Cour d'appel* της *Pau* και λοιποί κατά *José Arbelaz - Emazabel* (αίτηση της *Cour de cassation* της Γαλλίας για την έκδοση προδικαστικής απόφασης), *Συλλ.* 1981 σ. 2961, και στις υποθέσεις 180 και 266/80 *José Crujeiras Tome* κατά *Procureur de la République* και *Procureur de la République* κατά *Anton Yurrita* (αίτησεις της *Cour de Cassation* της Γαλλίας και του *Tribunal de grande instance* της *Sain-Nazaire* για την έκδοση προδικαστικής απόφασης), *Συλλ.* 1981 σ. 2997 έπ. Πρβλ. επίσης μεταξύ άλλων τις αποφάσεις της 24ης 'Οκτωβρίου 1973 στην υπόθεση 9/73 *Carl Schlüter* κατά *Hauptzollamt Lörrach* (αίτηση του *Finanzgericht* του *Baden-Württemberg* για την έκδοση προδικαστικής απόφασης), *Slg.* 1973, σ. 1135 έπ., και εκεί σκέψη 27, *οπ.π.*, σ. 1156-1157, της 28ης

Μετά από τὰ παραπάνω μπορεί κανείς νά καταλήξει σέ όρισμένες γενικότερες σκέψεις. Κατ' ἀρχήν ἡ ὑποκατάσταση τῆς Κοινότητας στή θέση τῶν Κρατῶν μελῶν, ὡς πρὸς διεθνεῖς συμβατικές δεσμεύσεις πού εἶχαν ἀναλάβει πρὶν ἐνταχθοῦν σ' αὐτήν, εἶναι συνάρτηση καί συνέπεια τῆς ἀναγνώρισης ἐκ μέρους τῶν Κρατῶν μελῶν ἀρμοδιοτήτων στήν Κοινότητα. Σχηματικά ἡ δέσμευση στίς συμβάσεις αὐτές ἀκολουθεῖ, κατὰ κάποιο τρόπο σάν παρακολούθημά της, τὴν ἀρμοδιότητα βάσει τῆς ὁποίας αὐτὴ προέκυψε: ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἡ ἄσκηση τῆς ἀρμοδιότητας αὐτῆς περιῆλθε στήν Κοινότητα, οἱ διεθνεῖς συμβατικές δεσμεύσεις πού εἶχαν προκύψει βάσει τῆς ἀρμοδιότητας αὐτῆς δεσμεύουν τὴν Κοινότητα.²⁸ Ἔτσι, νομικὴ βάση ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου γιὰ τὴν ὑποκατάσταση αὐτὴ εἶναι οἱ γενικὲς διατάξεις τῶν ἄρθρων 3 καί 4 Συνθ.ΕΟΚ πού θεσπίζουν τοὺς σκοποὺς τῆς Κοινότητας καί ἀναθέτουν στὰ ὄργανά της τὴν ἀρμοδιότητα νά τοὺς πραγματοποιήσουν, καί ἐπὶ μέρους εἰδικὲς διατάξεις πού ἐξειδικεύουν καί ρυθμίζουν συγκεκριμένα τὴν ἀρμοδιότητα τῆς Κοινότητας στοὺς διάφορους ἐπὶ μέρους τομεῖς.²⁹

Ὅμως αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸ κοινοτικὸ δίκαιο παρέχει στήν Κοινότητα τὴν νομικὴ βάση γιὰ νά ὑποκατασταθεῖ στή θέση τῶν Κρατῶν μελῶν της ὡς πρὸς ὀρισμένες συμ-

²⁸ Ὀκτωβρίου 1975 στήν υπόθεση 36-75 Roland Rutili, κατὰ Ministre de l'Intérieur (αἴτηση τοῦ tribunal administratif de Paris γιὰ τὴν ἐκδοση προδικαστικῆς ἀποφάσεως), Rec. 1975, σ. 1219 ἐπ., καί ἐκεῖ σκέψη 32, ὄπ.π., σ. 1232, Nederlandse Spoorwegen, ὄπ.π., καί ἐκεῖ σκέψεις 17-21, καί ἰδίως σκέψη 21, ὄπ.π., σ. 1450-1451.

²⁸ Βλ. *Pietri*, La valeur juridique des accords liant la Communauté économique européenne, 12 R.T.D.E. (1976), σ. 198-199, *Jacot-Guillarmod*, ὄπ.π., σ. 128, καί, γιὰ συνοπτικὴ παρουσίαση διαφορετικῶν ἀπόψεων, σ. 127-128. Πρὸς βλ. ἐπίσης τίς ὑπὸ τὸν χαρακτηριστικὸ τίτλο «διεθνοῦς δικαίου "τριτενέργειες" ἐσωκοινοτικῆς μεταβίβασης ἀρμοδιοτήτων στίς ἐξωτερικὲς σχέσεις τῆς ΕΟΚ» παρατηρήσεις τοῦ *Petersmann*, ὄπ.π., σ. 262 ἐπ. [«inneregemeinschaftliche Kompetenzverschiebung»].

²⁹ Ἡ παρατήρηση αὐτὴ ἀνήκει στὸν *Jacot-Guillarmod*, ὄπ.π., σ. 128.

βάσεις δέν ἀρκεῖ γιά νά ἐπέλθει αὐτή ἡ ὑποκατάσταση.³⁰ Πρέπει ἐπίσης τά τρίτα ἀντισυμβαλλόμενα μέρη νά ἀναγνωρίσουν, ἔστω καί σιωπηρά, τήν ὑποκατάσταση αὐτή, καί ἡ Κοινότητα νά ἀσκήσει πράγματι τίς ἀρμοδιότητες βάσει τῶν ὁποίων ἐγινε ἡ ὑποκατάσταση.³¹ Δέν ὑπάρχει ὁμόφωνη γνώμη σχετικά μέ τό ἐάν πρέπει νά μετέχουν ὅλα τά Κράτη μέλη στή συμφωνία, ὡς πρὸς τήν ὁποία ἡ Κοινότητα ὑποκαθίσταται στή θέση τους. Ἀπό τήν ἀπόφαση *International Fruit Company* φαίνεται νά προκύπτει ὅτι χρειάζεται ἡ συμμετοχή ὅλων τῶν Κρατῶν μελῶν. Ἡ ἀπόφαση ὁμως αὐτή ἀναφέρεται μόνον στήν *GATT*. Ὁρθότερη φαίνεται ἡ ἄποψη πού δέν ἐξαρτᾶ τήν ὑποκατάσταση ἀπό τήν συμμετοχή ὅλων τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς στή σχετική σύμβαση. Ὅπως σωστά παρατηρήθηκε, καί ὅπως ἄλλη νομολογία τοῦ Δικαστηρίου δίνει ἔναυσμα νά συμπεράνει κανεῖς,³² εἶναι πολύ πιθανό ἡ Κοινότητα νά ὑποκατασταθεῖ στή θέση Κρατῶν μελῶν τῆς ὡς πρὸς συμφωνίες πού ἐμπιπτουν στήν δική τῆς ἀρμοδιότητα, ἀλλά στίς ὁποῖες μετέχουν μόνο μερικά ἀπό τά Κράτη μέλη τῆς. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ Κοινότητα ὑποκαθίσταται στή θέση μόνο ἐκείνων τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς, τά ὁποῖα δεσμεύονται ἀπό τήν συγκεκριμένη συμφωνία.³³

30. Βλ. σχετικά *Pietri*, ὅπ.π., σ. 69, *Kovar*, ὅπ.π., σ. 348.

31. Βλ. *Pietri*, ὅπ.π., σ. 69, *Jacot-Guillarmod*, ὅπ.π., σ. 129, καί τούς ἐκεῖ παρατιθέμενους συγγραφείς, *Louis-Brückner*, ὅπ.π., σ. 81.

32. Βλ. *Jacot-Guillarmod*, ὅπ.π., σ. 129-130, καί τούς ἐκεῖ παρατιθέμενους συγγραφείς. Πρβλ. ἐπίσης καί τίς ἐκεῖ παρατιθέμενες ἀποφάσεις *Kramer* καί *Rutili*.

33. Ὁ *Jacot-Guillarmod*, ὅπ.π., σ. 130, παρατηρεῖ ὅτι τά Κράτη μέλη πού δέν δεσμεύονται ἀπό τίς συμβάσεις αὐτές δέν ὑφίστανται συνέπειες ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ Κοινότητα ὑποκαταστάθηκε στή θέση τῶν Κρατῶν μελῶν τά ὁποῖα δεσμεύονται. Ἡ γενικά ὀρθή αὐτή παρατήρηση, ὁμως, ἐνδέχεται νά μὴ εἶναι πάντοτε ἀκριβής. Ἄν ὀρισμένα Κράτη μέλη δέν δεσμεύτηκαν στήν συγκεκριμένη σύμβαση ἐπειδή ἡ σύμβαση δέν τούς ἐνδιαφέρει — ὅπως π.χ. ἡ σύμβαση σχετικά μέ τήν ναυσιπλοῖα στό Ρῆνο, (ἡ ὁποία ἔδωσε λαβή γιά τήν Γνώμη 1/76, βλ. παρακάτω, σ. 163 ἐπ.), ἡ ὁποία ἐνδέχεται νά ἀφήνει ἀδιάφορα τά μὴ παραρτήνια Κράτη μέλη —

Τά όρια τής υποκατάστασης είναι δύο ειδών: ή υποκατάσταση άφ' ενός δέν μπορεί νά αναφέρεται σέ θέματα πού δέν έμπίπτουν στήν κοινοτική άρμοδιότητα καί άφ' ετέρου δέν μπορεί νά συνεπάγεται μεταβολή στους κανόνες του πρωτογενούς κοινοτικού δικαίου.³⁴

Τέλος αποτέλεσμα τής υποκατάστασης είναι ότι ή ισχύς καί τό κύρος στήν κοινοτική έννομη τάξη των διεθνών συμβάσεων στίς όποιες ή Κοινότητα υποκαθίσταται στή θέση των Κρατών μελών έχουν κοινοτικό χαρακτήρα, διέπονται δηλαδή από τό κοινοτικό δίκαιο καί όχι από τά εθνικά δίκαια.³⁵ Αυτό γίνεται δεκτό καί από τό Δικαστήριο, τό όποιο, στήν απόφαση *Nederlandse Sproowegen* νομολογεί ότι «τό νομικό αποτέλεσμα των δεσμεύσεων [πού προβλέπονται από τήν GATT]

τότε πράγματι τά κράτη αυτά δέν ύφίστανται συνέπειες από τήν υποκατάσταση. "Αν όμως τά Κράτη μέλη πού δέν δεσμεύτηκαν έχουν αντίρρηση στή συγκεκριμένη συμφωνία, τότε είναι τουλάχιστον άμφίβολο άν ή υποκατάσταση μπορεί νά γίνει χωρίς μή επιθυμητές για αυτά συνέπειες. Τό γεγονός ότι τώρα ανήκει στήν Κοινότητα ή άρμοδιότητα νά προσχωρήσει σέ μία διεθνή σύμβαση στήν όποία όρισμένα Κράτη μέλη προσχώρησαν πριν ένταχθουν στήν Κοινότητα, ενώ άλλα όχι, δέν σημαίνει ότι ή Κοινότητα τώρα θά προσχωρούσε πράγματι στή σύμβαση αυτή, ή ότι θά προσχωρούσε μέ τους όρους πού τό έπραξαν ήδη όρισμένα Κράτη μέλη της. 'Η περίπου αυτόματη δέσμευση (ή όποία έπέρχεται ως συνέπεια τής δέσμευσης τής Κοινότητας, πρβλ. παρακάτω, σ. 179 έπ.) σέ μία διεθνή σύμβαση, Κρατών μελών πού δέν θέλουν νά δεσμευθουν έπειδή ή Κοινότητα υποκαθιστά σ' αυτήν τά άλλα Κράτη μέλη πού θέλησαν νά δεσμευθουν, υπερβαίνει τήν άναγνώριση άρμοδιοτήτων από τά Κράτη μέλη στήν Κοινότητα: πράγματι μία τέτοια δέσμευση σημαίνει ότι εκτός από τήν άναγνώριση άρμοδιοτήτων άναγνωρίζεται καί ένας συγκεκριμένος τρόπος άσκησης τους (δηλαδή ή έπιλογή νά άσκηθουν οι άρμοδιότητες αυτές κατά κάποιον τρόπο πού συνεπάγεται τή δέσμευση τής Κοινότητας στή σύμβαση αυτή.) Οι περιπτώσεις αυτές (ένάν ύπάρχουν) πρέπει νά ξεετάζονται συγκεκριμένα καί κατά περίπτωση.

34. Βλ. *Jacot - Guillarmod*, όπ.π., σ. 131-132.

35. Πρβλ. αναλυτικά παρακάτω, σ. 176-178.

πρέπει να εκτιμηθεί σε σχέση με τις συναφείς διατάξεις στην κοινοτική έννομη τάξη και όχι σε σχέση με εκείνες βάσει των οποίων παραγόταν προηγουμένως [τό νομικό τους] αποτέλεσμα στις εθνικές έννομες τάξεις.»³⁶

ε) Τό άρθρο 235 ΣυνθΕΟΚ.

Η προσφυγή, τέλος, στο άρθρο 235 ΣυνθΕΟΚ επιτρέπει περαιτέρω διεύρυνση της αρμοδιότητας της Κοινότητας να συνάπτει διεθνείς συμβατικές σχέσεις. Σύμφωνα με τό άρθρο αυτό «αν ενέργεια της Κοινότητας θεωρείται αναγκαία για την πραγματοποίηση ενός από τους στόχους της στο πλαίσιο της λειτουργίας της κοινής αγοράς και δέν προβλέπονται από την παρούσα Συνθήκη οι προς τόν σκοπό αυτό απαιτούμενες εξουσίες, τό Συμβούλιο προτάσει της Έπιτροπής και κατόπιν διαβουλεύσεως μέ τήν Συνέλευση, θεσπίζει όμοφώνως τίς κατάλληλες διατάξεις.»³⁷

36. Βλ. σκέψη 18 στην απόφαση *Nederlandse Spoorwegen*, όπ.π., σ. 1450. Πρβλ. και τίς σκέψεις 14-16, όπ.π., σ. 1449-1450, καθώς και τήν σχετική αγόρευση του Γενικού Εισαγγελέα *Reischl*, όπ.π., σ. 1457.

Πάντως, τουλάχιστον ως προς τήν Ελλάδα, υπάρχει και συνταγματικό έρεισμα: επειδή ή υποκατάσταση αυτή είναι συνυφασμένη μέ τήν προβλεπόμενη από τό Σύνταγμα αναγνώριση αρμοδιοτήτων στην Κοινότητα: τά αποτελέσματα της υποκατάστασης της Κοινότητας στη θέση της Ελλάδας, ως προς προηγούμενες διεθνείς συμβατικές της δεσμεύσεις, δέν διαφέρουν από τά αποτελέσματα πού έχει στην ελληνική έννομη τάξη αυτή καθ' έαυτήν ή άσκηση από τήν Κοινότητα των αρμοδιοτήτων πού της αναγνώρισε ή Ελλάδα. Τό από τό αποτέλεσμα, ως προς τήν ελληνική έννομη τάξη, είναι ότι ή εφαρμογή στην Ελλάδα των διεθνών αυτών συμβάσεων διέπεται από τό άρθρο 28 παρ. 2-3 Σ και όχι από τό άρθρο 28 παρ. 1 Σ, πράγμα τό όποίο συνεπάγεται ουσιώδεις διαφορές. Βλ. σχετικά παραπάνω, ιδίως σ. 123 έπ.

37. Για τό άρθρο 235 ΣυνθΕΟΚ βλ. γενικά, αντί πολλών, *Schwartz*, άρθρο 235, σέ *Graebner - Boeckh - Thiesing - Ehlermann*, *Kommentar zum EWG-Vertrag*, σ. 1157 έπ., και τήν εκεί, σ. 1157-1160, πλουσιότατη βι-

Πρόκειται για μία διάταξη που εξασφαλίζει στην Κοινότητα την ευελιξία να αναπτύσσει διεθνείς συμβατικές δραστηριότητες μέσα στο πλαίσιο των σκοπών που τίθενται στο άρθρο 3 ΣυνθΕΟΚ, και αν ακόμη αυτό δεν προβλέπεται ρητά ή σιωπηρά.

Για να γίνει δυνατή η προσφυγή στο άρθρο 235 ΣυνθΕΟΚ προκειμένου να συνάψει η Κοινότητα μία διεθνή σύμβαση, πρέπει να συντρέχουν τρεις προϋποθέσεις. Πρέπει κατ' αρχήν η σύμβαση αυτή να είναι συνυφασμένη με έναν κοινοτικό σκοπό, ή, αλλιώς, με την «πραγματοποίηση ενός από τους στόχους [της Κοινότητας] στο πλαίσιο της λειτουργίας της κοινής αγοράς.» Τό άρθρο 235 ΣυνθΕΟΚ δεν επιτρέπει στην Κοινότητα να προβεί σε ενέργειες που υπερβαίνουν ή μεταβάλλουν τους σκοπούς της. Αυτό είναι εφικτό μόνο με την ρυθμιζόμενη από τό άρθρο 236 ΣυνθΕΟΚ αναθεώρηση.³⁸ Πρέπει επίσης η σύμβαση αυτή να είναι αναγκαία για την πραγματοποίηση του κοινοτικού αυτού σκοπού, να μην μπορεί δηλαδή να πραγματοποιηθεί ό κοινοτικός αυτός σκοπός χωρίς την συναφή της.³⁹ Πρέπει, τέλος, να υπάρχει κενό ως προς την αρμοδιότητα της Κοινότητας να συνάψει τη σύμβα-

βλιογραφία. Βλ. επίσης *Nicolaysen*, *Zur Theorie von den implied powers in den Europäischen Gemeinschaften*, 1 *EuR* (1966), σ. 129 επ. Ειδικότερα, για την εφαρμογή του άρθρου αυτού ως προς τις διεθνείς συμβατικές σχέσεις της Κοινότητας, βλ. αντί πολλών ιδίως, *Raux*, *Le recours à l'article 235 du Traité C.E.E. en vue de la conclusion d'accords externes* sé *Mélanges à P.H. Teitgen*, σ. 407 επ., *Ganshof van der Meersch*, *οπ.π.*, σ. 52 επ., *Peeters*, *L'article 235 du Traité C.E.E. et les relations extérieures de la C.E.E.*, *R.M.C.* 1973 (n. 164), σ. 141 επ., *Pietri*, *οπ.π.*, σ. 53 επ. Βλ. επίσης *Louis-Brückner*, *οπ.π.*, σ. 101 επ. Αντίστοιχη ρύθμιση με αυτήν του άρθρου 235 ΣυνθΕΟΚ περιέχουν και τά άρθρα 95 ΣυνθΕΚΑΧ και 203 ΣυνθΕΚΑΕ, για τά όποια βλ. αντί άλλων, *Ganshof van der Meersch*, *οπ.π.*, σ. 54, 62 επ. και 64 επ., *passim*, *Raux*, *οπ.π.*, σ. 408-410, *Peeters*, *οπ.π.*, σ. 141-142.

38. Βλ. *Raux*, *οπ.π.*, σ. 411 επ., *Ganshof van der Meersch*, *οπ.π.*, σ. 56-58.

39. Βλ. *Raux*, *οπ.π.*, σ. 417 επ., *Ganshof van der Meersch*, *οπ.π.*, σ. 58.

ση αυτή. Πρέπει δηλαδή η Κοινότητα να μην μπορεί να συνάψει τη σύμβαση αυτή βάσει αποκλειστικά και μόνο άλλων διατάξεων της ΣυνθΕΟΚ και χωρίς την προσφυγή στο άρθρο αυτό.⁴⁰

Τό άρθρο 235 ΣυνθΕΟΚ έχει επικουρικό και συμπληρωματικό χαρακτήρα ως προς τις λοιπές διατάξεις της Συνθήκης που θεσπίζουν και ρυθμίζουν τις διεθνείς συμβατικές αρμοδιότητες της Κοινότητας. Πράγματι, όπως παρατηρείται,⁴¹ τα κοινοτικά όργανα άντλούν τις αρμοδιότητές τους βασιζόμενα, κατ' αρχήν, στις επιμέρους διατάξεις της Συνθήκης που προσδιορίζουν τις αρμοδιότητες αυτές. Δεν τίθεται λοιπόν ζήτημα να αντιπαρατεθεί μία αρμοδιότητα που θεσπίζεται ρητά υπέρ κάποιου κοινοτικού οργάνου με μία αρμοδιότητά του που προκύπτει από τό γενικό άρθρο 235 ΣυνθΕΟΚ. Αντίθετα, πρώτα εξαντλούνται οι δυνατότητες που προσφέρουν οι επί μέρους διατάξεις της Συνθήκης, και, αν αυτές δεν επαρκούν, ή γενική διάταξη του άρθρου 235 ΣυνθΕΟΚ τις συμπληρώνει, πληρώνοντας τό κενό που δημιουργείται από τό ότι ενώ μία διεθνής σύμβαση είναι αναγκαία για την πραγματοποίηση σκοπών που θέτει ή Συνθήκη, δεν έχει προβλεφθεί συγκεκριμένη αρμοδιότητα της Κοινότητας για να συνάψει αυτή τη σύμβαση.

Τέλος, τό άρθρο 235 ΣυνθΕΟΚ αποτελεί μία εχέρεια του Συμβουλίου, πράγμα τό οποίο αναγνώρισε και τό Δικαστήριο. Αυτό προκύπτει από τό ότι καμία από τις διατάξεις που αναφέρονται ρητά στή σύναψη διεθνών συμβατικών σχέσεων εκ μέρους της Κοινότητας, δεν θεσπίζει υποχρέωση της Κοινότητας να συνάψει διεθνείς συμβάσεις. Άρα ούτε τό άρθρο 235 ΣυνθΕΟΚ που συμπληρώνει τις διατάξεις αυτές μπορεί να θεσπίζει μία τέτοια υποχρέωση.⁴²

40. Βλ. *Ganshof van der Meersch*, όπ.π., σ. 58 έπ., *Raux*, όπ.π., σ. 414, και 419 έπ.

41. Οι παρατηρήσεις αυτές ανήκουν στον *Raux*, όπ.π., σ. 422, βλ. επίσης σ. 422 σημ. 27, σ. 422 έπ., και *Louis-Brückner*, όπ.π., σ. 102.

42. Βλ. την απόφαση της 31ης Μαρτίου 1971 στήν υπόθεση 22-70

Κατά τήν έκδίκαση τῆς ὑπόθεσης A.E.T.R., ἡ Ἐπιτροπή ἐπικαλέσθηκε τό ἄρθρο 235 ΣυνθΕΟΚ. Σύμφωνα μέ τήν ἐπιχειρηματολογία τῆς Ἐπιτροπῆς, τό ἄρθρο αὐτό ἐπιτρέπει «νά δημιουργηθοῦν νέες ἐξουσίες γιά ἀνάληψη δραστηριοτήτων στόν τομέα τῶν συμβατικῶν σχέσεων μέ τρίτες χῶρες.» Ἀκόμη περισσότερο, ἐφόσον μέσα στά πλαίσια τῆς Συνθήκης εἶναι πράγματι ἀπαραίτητη ἡ ἀνάληψη μιᾶς δραστηριότητος γιά τήν πραγματοποίησι ἑνός κοινοτικοῦ σκοποῦ, τότε αὐτή ἡ δραστηριότητα πρέπει νά πραγματοποιηθεῖ «ἀπό κοινοτικούς — ἄρα ὄχι ἐθνικούς - κρατικούς — δρόμους».

Τό Συμβούλιο δέν ἐξέτασε ἄν τό ἄρθρο 235 ΣυνθΕΟΚ ἐφαρμόζεται ἢ ὄχι καί στόν τομέα τῶν διεθνῶν σχέσεων τῆς Κοινότητος, ἀλλά ἀρκέστηκε νά ἀρνηθεῖ ὅτι στή συγκεκριμένη περίπτωσι συνέτρεξαν οἱ τυπικές προϋποθέσεις ἐφαρμογῆς του. Τά ἴδια περίπου ὑποστήριξε στήν ἀγόρευσί του καί ὁ Γενικός Εἰσαγγελέας, ὁ ὁποῖος ὅμως ἀναφέρθηκε ρητά στό ἐνδεχόμενο νά ἐφαρμόζεται τό ἄρθρο 235 ΣυνθΕΟΚ γιά νά ἐπεκταθοῦν οἱ ἀρμοδιότητες τῆς Κοινότητος καί στόν τομέα τῶν διεθνῶν σχέσεων, χωρίς οὔτε νά τό ἀποκλείσει οὔτε νά τό ἀποδεχθεῖ.

Τό Δικαστήριο δέν δέχτηκε ὅτι στήν ἐκδικαζόμενη περίπτωσι εἶχαν συντρέξει οἱ τυπικές προϋποθέσεις ἐφαρμογῆς τοῦ ἄρθρου 235 ΣυνθΕΟΚ, οὔτε ὅτι ἐφόσον γενικά συντρέχουν οἱ προϋποθέσεις ἐφαρμογῆς του δημιουργεῖται ὑποχρέωσι καί ὄχι διακριτική εὐχέρεια τοῦ Συμβουλίου νά προστρέξει στό ἄρθρο αὐτό. Δέχθηκε ὅμως ὅτι «τό ἄρθρο 235 ἐπιτρέπει στό Συμβούλιο νά θεσπίζει “τίς κατάλληλες διατάξεις” καί στόν τομέα τῶν διεθνῶν σχέσεων.» Τό Δικαστήριο δηλαδή νομολόγησε ὅτι ἡ Κοινότητα ἔχει τήν δυνατότητα νά ἐπεκτείνει τίς διεθνεῖς τῆς ἀρμοδιότητες καί σέ περιπτώσεις πού αὐτό δέν προβλέπεται οὔτε ἄμεσα οὔτε ἔμμεσα ἀπό τήν Συν-

¹ Ἐπιτροπή τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων κατά Συμβουλίου τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων, Rec. 1971, σ. 263 ἐπ., καί ἰδίως σκέψη 95, ὅπ.π., σ. 283, *Raux*, ὅπ.π., σ. 231 ἐπ., *Peeters*, ὅπ.π., σ. 143.

θήκη, εφόσον όμως συντρέχουν οι ουσιαστικές και τυπικές προϋποθέσεις του άρθρου 235.⁴³

Η Κοινότητα πράγματι χρησιμοποίησε το άρθρο αυτό για τις διεθνείς συμβατικές της σχέσεις. Το χρηματοδοτικό πρωτόκολλο με την Δημοκρατία της Μάλτας στηρίχθηκε και στο άρθρο 235 ΣυνθΕΟΚ, ενώ η Συμφωνία-πλαίσιο εμπορικής και οικονομικής συνεργασίας μεταξύ των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και του Καναδά είχε ως νομική βάση τα άρθρα 113 και 235 ΣυνθΕΟΚ.⁴⁴ Ακολούθησε σειρά άλλων συμβάσεων για την σύνταξη των οποίων, συμπληρωματικά προς κάποια άλλη διάταξη του κοινοτικού δικαίου, χρησιμοποιήθηκε το άρθρο 235 ΣυνθΕΟΚ.⁴⁵

2. Η διεθνής συμβατική αρμοδιότητα της Κοινότητας ως αποτέλεσμα εξέλιξης.

α) Γενικές παρατηρήσεις.

Η έκταση που έχει σήμερα η νομική ικανότητα της Κοινότητας να συνάπτει διεθνείς συμβάσεις είναι προϊόν μίας

43. Βλ. τα επιχειρήματα που αναπτύχθηκαν και τη νομολογία του Δικαστηρίου στην υπόθεση A.E.T.R., όπ.π., αντίστοιχως, σ. 271-272, 272, 293-294 και 283.

44. Βλ. αντίστοιχα E.E. L. 111/76, σ. 67, και E.E. L. 260/76, σ. 1.

45. Βλ. π.χ. χρηματοδοτικό πρωτόκολλο και πρόσθετο πρωτόκολλο με Πορτογαλική Δημοκρατία, E.E. L. 247/78, σ. 1 και 8, ανταλλαγή επιστολών με ΗΠΑ, έγγρ. SEC (79) 949, αδημοσίευτο, Συμφωνία συνεργασίας με τις χώρες της ομάδας ASEAN, E.E. L. 144/80, σ. 1, Συμφωνία με Πορτογαλική Δημοκρατία, E.E. L. 349/80, Συμφωνία με την Δημοκρατία της Ινδίας, E.E. L. 328/81, σ. 5, Συμφωνία και ανταλλαγή επιστολών με την Ομοσπονδια Δημοκρατία της Βραζιλίας, E.E. L. 281/82 και L. 150/83, σ. 1, Συμφωνία με τα κράτη της «Ομάδας των Άνδεων», E.E. L. 325/83, σ. 1, Συμφωνία με την Ισπανία, έγγρ. COM (83) 590 τελικό, αδημοσίευτο.

εξέλιξης, ακριβέστερα: μιās σταδιακῆς διεύρυνσης τῶν ὁρίων τῆς διεθνοῦς συμβατικῆς ἀρμοδιότητος τῆς Κοινότητος. Τομεῖς ποὺ ἄλλοτε δὲν ἀνήκαν ἢ πάντως δὲν ἐθεωρεῖτο ὅτι ἀνήκουν στὴν ἀρμοδιότητα τῆς Κοινότητος, περιῆλθαν — ἢ ἀναγνωρίσθηκε ὅτι ἀνήκαν — στὴν κοινοτικὴ ἀρμοδιότητα, καὶ κατὰ κανόνα στὴν ἀποκλειστικὴ κοινοτικὴ ἀρμοδιότητα. Τὰ Κράτη μέλη ἀποφιλώθησαν ἀπὸ τῆς ἀρμοδιότητος τοὺς στοὺς τομεῖς αὐτοὺς.

Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ ἔγινε μὲ βάση ἓνα ἐνδιαφέρον χαρακτηριστικό: οἱ διατάξεις ἐπὶ τῶν ὁποίων στηριζόταν καὶ στηρίζεται ἡ διεθνὴς συμβατικὴ ἀρμοδιότητα τῆς Κοινότητος δὲν μεταβλήθησαν. Στὶς ἴδιες ὁμως αὐτὲς διατάξεις δόθηκε διαδοχικὰ διαφορετικὸ περιεχόμενο, σταθερὰ ἐξελισσόμενο πρὸς μιὰ αὐξηση τῶν ἀρμοδιοτήτων τῆς Κοινότητος καὶ ἀντίστοιχη μείωση ἐκείνων τῶν Κρατῶν μελῶν. Ἔτσι, μὲ βάση τὸ ἴδιο πάντοτε ἐκεῖνο νομικὸ καθεστῶς, ἡ Κοινότητα ἐμφανίζεται σήμερα μὲ ἀρμοδιότητα νὰ συνάπτει διεθνεῖς συμβάσεις πολὺ εὐρύτερη ἀπὸ ἐκείνη μὲ τὴν ὁποία εἶχε ἐμφανισθεῖ ἀρχικὰ.

Τὴν παραπάνω ἐξέλιξη χαράσσει καὶ ἀποτυπώνει ἡ νομολογία τοῦ Δικαστηρίου τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων. Δὲν πρόκειται ὁμως μόνο γιὰ ἐξέλιξη στὴν νομολογία: ἡ διεθνὴς συμβατικὴ πρακτικὴ τῆς Κοινότητος ἀκολουθεῖ μιὰ παράλληλη πορεία, κάποτε προηγούμενη καὶ κάποτε ἐπόμενη τῆς νομολογίας, ἐνῶ ἄλλες φορές ἡ Κοινότητα ἐξαρτᾶ τὴν πρακτικὴ τῆς ἀπὸ προηγούμενη κρίση τοῦ Δικαστηρίου.

β) Ἡ ἀπόφαση *A. E. T. R.*

Τὸ Δικαστήριον ἀντιμετώπισε γιὰ πρώτη φορά ἀμφισβήτηση περὶ τὴν ἔκταση τῆς ἀρμοδιότητος τῆς Κοινότητος νὰ συνάπτει διεθνεῖς συμβατικὲς σχέσεις μὲ τὴν ἀπόφασή του τῆς 31ης Μαρτίου 1971 στὴν ὑπόθεση *A. E. T. R.*⁴⁶ Ἡ ἀπόφαση

46. Βλ. Rec. 1971, σ. 263 ἐπ.

αυτή είναι μία από τις περισσότερες σχολιασμένες⁴⁷ και, από την έποψη της επίδρασης που άσκησαν στη διαμόρφωση της θεωρίας του κοινοτικού δικαίου στον τομέα στον οποίο αναφέρεται, μία από τις πιο σημαντικές: είναι η μόνη απόφαση που κατά κάποιο τρόπο έχει μετατραπεί ρητά σε πρωτογενές κοινοτικό δίκαιο. Η έρμηνευτική δήλωση που περιέχεται στην Ένιαία Ευρωπαϊκή Πράξη και αναφέρεται στο άρθρο 130 Π', παρ. 5 έδ. β' της αναθεωρημένης Συνθήκης όρίζει ότι οι διατάξεις του άρθρου αυτού «δέν θίγουν τις αρχές που απορρέουν από την απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση A.E.T.R.».

Η υπόθεση αφορά στην επαναδιαπραγμάτευση μιας συμφωνίας σχετικά με την εργασία των πληρωμάτων των όχημάτων που πραγματοποιούν διεθνείς όδικές μεταφορές. Τήν συμφωνία αυτή είχαν υπογράψει τό 1962 στή Γενεύη πέντε από τά — τότε έξι — Κράτη μέλη, καθώς και ένας αριθμός άλλων κρατών μέσα στο πλαίσιο της Οικονομικής Έπιτροπής των Ένωμένων Έθνών για την Ευρώπη. Η συμφωνία αυτή δέν τέθηκε σέ ισχύ έπειδή δέν κυρώθηκε από επαρκή αριθμό κρατών, και τό 1967 άρχισαν διαπραγματεύσεις για την αναθεώρησή της. Μέ βάση απόφαση που έξέδωσε τό Συμβούλιο

47. Σήμερα μπορεί κανείς νά παραθέσει τουλάχιστον τριάντα άρθρα που έχουν δημοσιευθεί για αυτήν ειδικά την απόφαση σέ όλα σχεδόν τά σημαντικά ευρωπαϊκά περιοδικά που έξειδικεύονται στο διεθνές και κυρίως στο κοινοτικό δίκαιο, ενώ η απόφαση μνημονεύεται και σχολιάζεται σέ όλα σχεδόν τά άρθρα και τίς μονογραφίες που αναφέρονται γενικά στίς διεθνείς συμβατικές σχέσεις της Κοινότητας. Για την απόφαση αυτή μεταξύ άλλων και άντι πολλών, βλ. *Sasse*, Zur auswärtigen Gewalt der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft, 6 *EuR* (1971), σ. 208 έπ., *Kovar*, L'affaire A. E. T. R. devant la Cour de Justice des Communautés européennes, 17 *A.F.D.I.* (1971), σ. 386 έπ., *Ganshof van der Meersch*, Les relations extérieures de la CEE dans le domaine des politiques communes et l'arrêt de la Cour de Justice du 31 mars 1971, 8 *C.D.E.* (1972), σ. 127 έπ., *Bleckmann*, Die Kompetenz der Europäischen Gemeinschaft zum Abschluß völkerrechtlicher Verträge, 12 *EuR* (1977), σ. 109 έπ., ιδίως, σ. 113 έπ., *Georgiadou*, Quelques problèmes juridiques posés en droit international public

των Υπουργών της ΕΟΚ στις 20 Μαρτίου 1970, ή διεξαγωγή των διαπραγματεύσεων και ή σύναψη της νέας συνθήκης θεωρήθηκε ότι ανήκαν στις αρμοδιότητες των Κρατών μελών, τα όποια και ύλοποίησαν την απόφαση αυτή. Η Έπιτροπή προσέβαλε την παραπάνω απόφαση και ζήτησε από τό Δικαστήριο νά τήν άκυρώσει, μέ τό έπιχείρημα ότι τά Κράτη μέλη άσκησαν άρμοδιότητα πού ανήκε στην Κοινότητα και έτσι τήν απέκλεισαν από τήν άρμοδιότητά της αυτή.

Η έπιχειρηματολογία του Συμβουλίου όπως και ή σχετική άγόρευση του Γενικού Εισαγγελέα Alain Dutheillet de Lamothé βασίστηκαν στην μέχρι τότε κρατούσα αντίληψη, σύμφωνα μέ τήν όποια έφόσον δέν προβλέπεται ρητά από τήν Συνθήκη της Ρώμης άρμοδιότητα της Κοινότητας νά συνάπτει διεθνείς συμβατικές σχέσεις στην συγκεκριμένη περίπτωση, ή Κοινότητα δέν έχει αυτή τήν άρμοδιότητα. Ο Γενικός Εισαγγελέας έπισήμανε ότι στην άρμοδιότητα αυτή της Κοινότητας είναι ειδικά άφιερωμένα όρισμένα άρθρα της Συνθήκης, τά όποια, αυτά και μόνον τήν θεσπίζουν και ρυθμίζουν τόν τρόπο άσκησης της. Για τό λόγο αυτό δέν είναι δυνατόν νά άναγνωριστει τέτοια άρμοδιότητα στην Κοινότητα μέ βάση άλλες διατάξεις έφόσον «οί συντάκτες της Συνθήκης [της Ρώμης] άσφαλώς δέν σκέφθηκαν ότι τέτοιες [άλλες] διατάξεις θα έπαρκοϋσαν για νά στηριχθει μιά έξωτερική άρμοδιότητα της Κοινότητας, μιά και για νά της τήν άπονεΐμουν έκριναν άναγκαΐο νά περιλάβουν στη Συνθήκη έξι άρθρα ειδικά άφιερωμένα σ' αυτό τό ζήτημα». Και κατέληξε ότι «φαίνεται νά προκύπτει από τήν όλη οικονομία της Συνθήκης της Ρώμης ότι

et droit communautaire et l'arrêt A.E.T.R. de la Cour de Justice des Communautés Européennes (διδασκορική διατριβή), και συνοπτικά *Χριστοδουλίδη*, Η διεθνής διάσταση της ΕΟΚ, σ. 27-28 και *Louis-Brückner*, όπ.π., σ. 95 έπ. Συνθετική παρουσίαση των σημαντικότερων πλευρών της κριτικής πού άσκήθηκε στην απόφαση βλ. σέ *Tomuschat*, Die auswärtige Gewalt der EWG erhält feste Konturen (σχόλιο στην απόφαση Kramer), 12 EuR (1977), σ. 157 έπ. Για τήν επίδραση της Άναθεώρησης της ΣυνθΕΟΚ στην διεθνή συμβατική άρμοδιότητα της Κοινότητας βλ. σ. 172 έπ.

οί συντάκτες της θέλησαν νά περιορίσουν αύστηρά τήν έξωτερική άρμοδιότητα τής Κοινότητας στίς περιπτώσεις πού προέβλεψαν ρητά». ⁴⁸

Τό Δικαστήριο απέρριψε τήν έπιχειρηματολογία αὐτή καί ἀποφάνθηκε ὅτι «μιά τέτοια άρμοδιότητα δέν προκύπτει μόνο ἀπό τήν ρητή άπονομή τής ἀπό τήν Συνθήκη (...) ἀλλά πηγάζει έπίσης καί ἀπό άλλες διατάξεις τής Συνθήκης καί ἀπό πράξεις πού έχουν ληφθεῖ στό πλαίσιο αὐτῶν τῶν διατάξεων ἀπό τά ὄργανα τής Κοινότητας». «Εἰδικότερα», συνεχίζει ἡ ἀπόφαση, «κάθε φορά κατá τήν ὁποία, γιά τήν εφαρμογή μιáς κοινῆς πολιτικῆς πού προβλέπεται ἀπό τήν Συνθήκη, ἡ Κοινότητα ἔχει θεσπίσει διατάξεις πού θέτουν, ὑπό ὁποιαδήποτε μορφή, κοινούς κανόνες, τά Κράτη μέλη δέν ἔχουν πλέον τό δικαίωμα, οὔτε τό κάθε ἓνα μόνο του, οὔτε καν ἀπό κοινού, νά ἀναλαμβάνουν ἔναντι Τρίτων κρατῶν συμβατικές ὑποχρεώσεις πού ἀφοροῦν τοῦς κανόνες αὐτούς». Τό Δικαστήριο ἀποφαίνεται στή συνέχεια ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά χωρισθεῖ τό καθεστῶς τῶν ἐσωτερικῶν μέτρων τής Κοινότητας ἀπό τό ἐκείνο τῶν διεθνῶν τής σχέσεων, γιά νά καταλήξει ὅτι «στό βαθμό πού θεσπίζονται κοινοτικοί κανόνες γιά νά πραγματοποιηθοῦν σκοποὶ τής Συνθήκης, τά Κράτη μέλη δέν μποροῦν, ἔξω ἀπό τό πλαίσιο τῶν κοινῶν ὀργάνων, νά ἀναλάβουν δεσμεύσεις πρόσφορες νά ἐπιδράσουν πάνω σ' αὐτούς τοῦς κανόνες ἢ νά τοῦς ἀλλάξουν τήν σημασία», γιά νά καταλήξει ὅτι «παρά τό γεγονός ὅτι τά άρθρα 74 καί 75 τής Συνθήκης δέν προβλέπουν ρητά άρμοδιότητα τής Κοινότητας νά συνάπτει διεθνεῖς συμβάσεις, ἡ θέση σέ ἰσχύ, στίς 25 Μαρτίου 1969, τοῦ Κανονισμοῦ 543/69 τοῦ Συμβουλίου, σχε-

48. Γιά τίς μέχρι τότε κρατούσες ἀπόψεις, βλ. *Wohlfarth*, *Fondement juridique des relations extérieures entre les Communautés européennes et les états tiers*, ἰδίως σ. 16 ἑπ., 23 ἑπ., καί συνοπτικά *Louis-Brückner*, ὁ.π., σ. 94-95. Τήν ἀγόρευση τοῦ Γενικοῦ Εἰσαγγελέα *Duthillet de Lamothe*, βλ. σέ *Rec.* 1971, σ. 285 ἑπ. καί ἰδίως σ. 289-291, ὅπου καί οἱ ἀπόψεις τοῦ Συμβουλίου, σ. 272 καί σκέψη 9 τῆς ἀπόφασης *A.E.T.R.*, ὁ.π., σ. 274.

τικά μέ την έναρμόνιση όρισμένων διατάξεων (...) στόν τομέα τών όδικών μεταφορών (...) είχε [ώστόσο] ώς αναγκαίο άποτέλεσμα νά άπονεμηθει στην Κοινότητα ή άρμοδιότητα νά συνάπτει μέ τά Τρίτα κράτη όλες τίς συμβάσεις πού αναφέρονται στό άντικείμενο πού ρυθμίζει αυτός ό Κανονισμός». Γενικεύοντας, τέλος, τό Δικαστήριο τή θεωρία του νομολόγησε ότι «σέ περίπτωση πού δέν υπάρχουν στή Συνθήκη ειδικές διατάξεις πού μποροϋν νά εφαρμοσθούν γιά τήν διαπραγμάτευση και τήν θέση σέ ισχύ τής ύπό συζήτηση συμφωνίας, οί εφαρμοστέοι κανόνες πρέπει νά άντληθούν από τό σύνολο τών άρθρων τής Συνθήκης». ⁴⁹

Οί παραπάνω συλλογισμοί όδήγησαν τό Δικαστήριο στό συμπέρασμα ότι από τή στιγμή πού ύπάρχει, ή ενεργοποιείται, κοινοτική άρμοδιότητα γιά τή σύναψη διεθνών συμβατικών σχέσεων, αποκλείεται, κατ' άρχήν, «ή πιθανότητα συντρέχουσας άρμοδιότητας τών Κρατών μελών, και κάθε πρωτοβουλία πού λαμβάνεται έξω από τό πλαίσιο τών κοινών όργάνων δέν συμβιβάζεται μέ τήν ένότητα τής κοινής άγοράς και τήν ομοιόμορφη εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου». ⁵⁰

49. Βλ. Α.Ε.Τ.Ρ., σκέψεις 16, 17, 19, 22, 28 και σκέψη 72, όπ.π., σ. 274-275, 276 και σ. 281.

50. Βλ. Α.Ε.Τ.Ρ., σκέψη 31, όπ.π., σ. 276. Η νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά μέ την αποκλειστικότητα παγιώθηκε και εξειδικεύθηκε σέ μία σειρά αποφάσεων μέ κυριότερες τή Γνώμη 1-75 τής 11ης Νοεμβρίου 1975, Rec. 1975, σ. 1355 έπ., ιδίως σ. 1364 και τή Γνώμη 1-76 τής 26ης Απριλίου 1977, Rec. 1977, σ. 739 έπ., πού εκδόθηκαν βάσει του άρθρου 228 παρ. 1 έδ. β' ΣυνθΕΟΚ. Βλ. επίσης, π.χ., τίς αποφάσεις τής 8ης Απριλίου 1976 στην ύπόθεση 43-75 Gabrielle Defrenne κατά τής Βελγικής άνωνυμης άεροπορικής εταιρείας Sabena (αίτηση τής cour de travail de Bruxelles γιά τήν έκδοση προδικαστικής άποφάσεως), Rec. 1976, σ. 455 έπ., και ιδίως σκέψη 41, όπ.π., σ. 477, τής 15ης Δεκεμβρίου 1976 στην ύπόθεση 41-76, Suzanne Donckerwolke, σύζυγος Criel, και Henri Schou κατά procureur de la République au tribunal de grande instance de Lille και directeur général des douanes et des droits indirects (αίτηση τής cour d'appel de Douai γιά τήν έκδοση προδικαστικής άποφάσεως), Rec.

Ἄξιζει, τέλος, νά παρατηρηθεῖ ὅτι τό Δικαστήριο, ἄν καί ἀποδέχεται πανηγυρικά τήν ἐπιχειρηματολογία τῆς Ἐπιτροπῆς, τελικά, ἀφοῦ ἀναπτύξει ἕναν πολύπλοκο καί λεπτολόγο συλλογισμό, ... ἀπορρίπτει τό συγκεκριμένο τῆς αἴτημα καί δέν ἀκυρώνει τήν προσβληθεῖσα ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου τῶν Ὑπουργῶν μέ τήν αἰτιολογία ὅτι «τά Κράτη μέλη ἔδρασαν καί συνεχίζουν νά δρῶν πρός τό συμφέρον καί ἐξ ὀνόματος τῆς Κοινότητας, σύμφωνα μέ τίς ὑποχρεώσεις πού τούς ἐπιβάλλει τό ἄρθρο 5 τῆς Συνθήκης» καί «ἔτσι, στίς συγκεκριμένες συνθήκες, ἀποφασίζοντας μέ μία διαδικασία ἀλληλέγγυας δράσης μέ τά Κράτη μέλη, τό Συμβούλιο δέν παρέβη ὑποχρεώσεις του ἀπό τά ἄρθρα 75 καί 228». Ἡ ὑπόθεση αὐτή ἔδωσε στό Δικαστήριο τήν εὐκαιρία νά ἀποδείξει ὄχι μόνο καινοτόμο τόλμη στό πνεῦμα του, ἀλλά καί τόν ἀπαραιτήτο γιά τό οὐσιαστικό κύρος τῶν ἀποφάσεων του πραγματισμό.⁵¹

Μέ τήν παραπάνω ἀπόφαση ἡ ἀρμοδιότητα τῆς Κοινότητας νά συνάπτει διεθνείς συμβατικές σχέσεις ἀποσυνδέθηκε, ὅσον ἀφορᾷ τό περιεχόμενό της, ἀπό τίς λίγες συγκεκριμένες διατάξεις τῆς Συνθήκης πού ἀναφέρονται ρητά στήν ἀρμοδιότητα αὐτή. Οἱ διατάξεις αὐτές, νομολογήθηκε, θεσπίζουν κυρίως τήν διαδικασία μέ τήν ὁποία τά ἀρμόδια κοινοτικά ὄργανα ἀσκοῦν τήν ἀρμοδιότητα αὐτή. Ὅλες οἱ διατάξεις τῆς Συνθήκης περιέχουν «ἐν ὑπνω» ἀρμοδιότητα τῆς Κοινότητας νά συμβάλλεται διεθνῶς στούς τομεῖς στούς ὁποίους ἀναφέρονται. Γιά νά μπορέσει νά ἀσκηθεῖ ὁμως ἡ ἀρμοδιότητα αὐτή σέ κάποιον συγκεκριμένο τομέα, χρειάζεται νά ἐκδόσει προηγουμένως ἡ Κοινότητα μία πράξη προβλεπόμενη ἀπό τή Συνθήκη καί αναφερό-

1976, σ. 1921 ἐπ., ἰδίως σκέψη 32. Γιά τό θέμα τῆς ἀποκλειστικότητας στήν ἀπόφαση αὐτή βλ. *Ganshof van der Meersch*, ὅπ.π., σ. 139 ἐπ. Γενικότερα, πρβλ. *Louis-Brückner*, ὅπ.π., σ. 104 ἐπ. Πρβλ. καί παρακάτω, σ. 162-163.

51. Βλ. Α.Ε.Τ.Ρ., σκέψεις 90 καί 91, ὅπ.π., σ. 283.

μενη στον τομέα αυτόν. "Ετσι, «ή υιοθέτηση μιᾶς πράξης παραγώγου δικαίου [ἔχει] ὡς ἀποτέλεσμα νά ἐνεργοποιηθεῖ μιὰ ἀρμοδιότητα πού μέχρι τότε παρέμενε ἐν δυνάμει».⁵²

γ) Ἡ ἀπόφαση *Kramer*.

Τό ἐπόμενο βῆμα στή νομολογία τοῦ Δικαστηρίου ἔγινε μέ τήν ἀπόφαση *Kramer*.⁵³ Ἐκδικάζοντας ποινικές διώξεις κατά Ὀλλανδῶν ἀλιέων γιά παραβίαση ἐθνικῶν τους διατάξεων, πού ἡ Ὀλλανδία εἶχε ἐκδόσει κατά συμμόρφωση σέ ὑποχρεώσεις της πού προέκυπταν ἀπό διεθνή Σύμβαση γιά τήν ἀλιεία στόν βόρειο-ἀνατολικό Ἀτλαντικό καί ἀφοροῦσαν στή διατήρηση ἀποθεμάτων δύο συγκεκριμένων ἀλιευμάτων τῆς περιοχῆς, δύο ὀλλανδικά δικαστήρια ὑπέβαλαν στό Δικαστήριο, μεταξύ ἄλλων, τό προδικαστικό ἐρώτημα ἂν ἀνῆκε στήν Κοινότητα ἢ στά Κράτη μέλη ἡ ἀρμοδιότητα νά ἀναλαμβάνουν αὐτοῦ τοῦ εἴδους διεθνεῖς συμβατικές δεσμεύσεις.

Ἐρευνώντας τό Δικαστήριο σέ ποιά ἔκταση ἡ Κοινότητα ἔχει τήν ἀρμοδιότητα νά συνάπτει διεθνεῖς συμβατικές σχέσεις, ἀποφάνθηκε ὅτι: «μιὰ τέτοια ἀρμοδιότητα προκύπτει ὄχι μόνον ἀπό τήν ρητή θέσπισή της στή Συνθήκη, ἀλλά μπορεῖ ἐξ ἴσου νά πηγάζει, μέ ἔμμεσο τρόπο, ἀπό ἄλλες διατάξεις,

52. Βλ., ἀντί πολλῶν, *Louis-Brückner*, ὅπ.π., σ. 97. Πρβλ. ἐπίσης *Ganshof van der Meersch*, ὅπ.π., σ. 138, *Vedder*, ὅπ.π., σ. 130 ἐπ.

53. Ἀπόφαση τῆς 14ης Ἰουλίου 1976 στίς ὑποθέσεις 3, 4, καί 6-76, *Cornelis Kramer* καί ἄλλοι (αἴτηση τῶν *Arrondissementsrechtbanken* τοῦ *Zwolle* καί τοῦ *Alkmar* γιά τήν ἐκδοση προδικαστικῆς ἀποφάσεως), *Rec.* 1976, σ. 1279 ἐπ. Γιά τήν ἀπόφαση αὐτή βλ. *Bleckmann*, ὅπ.π., σ. 118 ἐπ., *Tomuschat*, ὅπ.π., σ. 157 ἐπ., ἰδίως σ. 161 ἐπ. Πρβλ. ἐπίσης *Ἰντζεσίλογλου*, Νομική συλλογιστική στά πλαίσια μιᾶς κοινοτικῆς πολιτικῆς διαμόρφωσης τῶν θαλασσίων βιολογικῶν πόρων. (Κριτική μελέτη μέ ἀφορμή τήν ἀπόφαση τοῦ Κοινοτικοῦ Δικαστηρίου στήν ὑπόθεση *Kramer*). 2 Ἄρχ. Κοιν. Δ. (1981), σ. 9 ἐπ., καί συνοπτικά *Louis-Brückner*, ὅπ.π., σ. 98-99.

τήν Πράξη Προσχώρησης [της Δανίας, Ίρλανδίας και Μεγάλης Βρετανίας] και από πράξεις που είχαν εκδοθεί μέσα στα πλαίσια των παραπάνω διατάξεων από τα όργανα της Κοινότητας». Στη συνέχεια, αφού έρμηνευσε τις σχετικές με τό έξεταζόμενο ζήτημα κοινοτικές διατάξεις, τό Δικαστήριο συμπαίρανε ότι ή Κοινότητα είχε τήν άρμοδιότητα νά συμβάλλεται διεθνώς για θέματα που άφορούν τήν διατήρηση των άλιευτικών πόρων.⁵⁴

Τό Δικαστήριο εξέτασε ακόμη αν ή Κοινότητα είχε άσκήσει πλήρως τις άρμοδιότητές της στον τομέα αυτόν. Άφου διαπίστωσε ότι αυτό δέν είχε συμβεί, τό Δικαστήριο κατέληξε ότι τά Κράτη μέλη διατηροῦσαν μέσα στα πλαίσια της παραπάνω Σύμβασης τήν άρμοδιότητα νά αναλαμβάνουν δεσμεύσεις σχετικά με τήν διατήρηση των άλιευτικών πόρων και νά εξασφαλίζουν τήν τήρησή τους με έθνικά νομοθετικά μέτρα. Ή άρμοδιότητα όμως αυτή είχε μεταβατικό χαρακτήρα: δέν μπορούσε νά συντρέχει πέρα από μιά συγκεκριμένη χρονική στιγμή, τήν όποία προσδιόριζε ή Πράξη Προσχώρησης της Δανίας, Ίρλανδίας και Μεγάλης Βρετανίας.⁵⁵

Τό νέο στοιχείο που εισάγεται με τήν απόφαση αυτή συνίσταται στο ότι αναγνωρίζεται ως πηγή άρμοδιότητας της Κοινότητας νά συμβάλλεται διεθνώς όποιαδήποτε διάταξη του πρωτογενούς ή του παραγώγου κοινοτικού δικαίου, χωρίς νά χρειάζεται πλέον νά εκδοθεί προηγουμένως μιά σχετική πράξη κοινοτικού όργάνου αναγόμενη στο έσωτερικό κοινοτικό έπίπεδο. Ή κοινοτική άρμοδιότητα υπάρχει πραγματικά και όχι «έν δυνάμει». Καί μπορεί νά άσκηθει έπειδή υπάρχει και όχι έπειδή τήν ένεργοποιεί κάποια αντίστοιχη έσωτερική κοινοτική πράξη, όπως άπαιτούσε ή απόφαση Α.Ε.Τ.Ρ.⁵⁶ Έάν όμως δέν

54. Βλ. απόφαση Kramer, σκέψη 20, όπ.π., σ. 1309 και σκέψεις 22-31, σ. 1309-1311.

55. Βλ. απόφαση Kramer, σκέψεις 34 έπ., όπ.π., σ. 1311 έπ.

56. Βλ. *Bleckmann*, όπ.π., ιδίως σ. 119, *Tomuschat*, όπ.π., σ. 161.

άσκηθει από την Κοινότητα, τά Κράτη μέλη δέν αποκλείονται από την άρμοδιότητα αυτή.

δ) *Ή Γνώμη 1-76.*

Ή Γνώμη 1-76 εκδόθηκε στίς 26 Άπριλίου 1977 έπειτα από αίτημα τής Έπιτροπής πρός τό Δικαστήριο νά άποφανθει, σύμφωνα μέ τό άρθρο 228 παρ. 1 έδ. β΄ ΣυνθΕΟΚ, ώς πρός τή νομική βάση για τήν σύναψη τής ύπό μελέτη συμφωνίας σχετικά μέ τήν θέσπιση ενός «Ευρωπαϊκού Ίδρύματος για τήν άκινήτοποίηση τής έσωτερικής ναυσιπλοΐας», ώς πρός τήν δυνατότητα τών Κρατών μελών νά μετάσχουν στή συμφωνία αυτή και ώς πρός τήν δυνατότητα τής Κοινότητας νά άναμεταβιβάσει άρμοδιότητες πού τής έχουν άναγνωρισθει από τά Κράτη μέλη σέ άλλους διεθνείς οργανισμούς. Τήν συμφωνία αυτή, πού άφορούσε τήν ναυσιπλοΐα στόν Ρήνο και στόν Μοζέλλα, είχαν ήδη διαπραγματευθει και μονογραφήσει τά ενδιαφερόμενα μέρη, δηλαδή έξι Κράτη μέλη και ή Έλβετία.⁵⁷

Μέ τήν Γνώμη 1-76 τό Δικαστήριο συστηματοποίησε και ολοκλήρωσε τήν γενική θεωρία του όσον άφορά τίς διεθνείς άρμοδιότητες τής Κοινότητας.

Τό Δικαστήριο επανέλαβε κατ' άρχήν όσα είχε ήδη νομολογήσει στήν άπόφαση Kramer: κάθε φορά πού τό κοινοτικό δίκαιο θεσπίζει υπέρ τών κοινοτικών όργάνων άρμοδιότητες έσωτερικού χαρακτήρα για τήν πραγματοποίηση ενός συγκεκριμένου σκοπού, ή Κοινότητα έχει τήν άρμοδιότητα

57. Βλ. Γνώμη 1-76 τής 26ης Άπριλίου 1977 πού εκδόθηκε δυνάμει του άρθρου 228 παρ. 1 έδ. β΄ τής Συνθήκης ΕΟΚ. Rec. 1977, σ. 741 έπ. Για τή Γνώμη 1-76 βλ. κυρίως *Hardy*, Opinion 1-76 of the Court of Justice: The Rhine Case and the Treaty-Making Powers of the Community, 14 C.M.L. Rev. (1977), 561 έπ., *Groux*, Le parallélisme des compétences internes et externes de la Communauté économique européenne, 14 C.D.E. (1978), σ. 3 έπ., και σύνολπτικά *Louis*, όπ.π., σ. 99-101, *Χριστοδουλίδη*, όπ.π., σ. 29-31.

νά αναλαμβάνει τις απαραίτητες για τήν πραγματοποίηση του σκοπού αυτού διεθνείς δεσμεύσεις, ακόμη και αν αυτό δέν προβλέπεται ρητά. Έάν τά μέτρα έσωτερικού χαρακτήρα δέν έχουν ληφθει, ή διεθνής άρμοδιότητα τής Κοινότητας προκύπτει έμμεσα από τις διατάξεις τής Συνθήκης πού θεσπίζουν τήν έσωτερική άρμοδιότητα τής Κοινότητας, έφόσον ή συμμετοχή τής σέ μιά διεθνή σύμβαση είναι απαραίτητη για νά πραγματοποιηθει ένας κοινοτικός σκοπός.⁵⁸

Στή συνέχεια τό Δικαστήριο εξετάζει αν μπορούν νά μετάσχουν, εκτός από τήν Κοινότητα, και Κράτη μέλη στήν υπό έρευνα σύμβαση. Τό δικαστήριο αποφαίνεται ότι αυτό είναι έφικτό, μόνο κατ' εξαίρεση όμως και μόνο επειδή ειδικοί λόγοι καθιστούν ανέφικτη τήν έξυπνέτηση τών — αναγομένων πλέον στήν άρμοδιότητα τής Κοινότητας — σκοπών τής σύμβασης χωρίς τήν συμμετοχή όρισμένων Κρατών μελών. Τά αποτελέσματα αυτής τής «μικτής»⁵⁹ σύμβασης επεκτείνονται, πάντως, σέ όλα τά Κράτη μέλη, δηλαδή και σέ εκείνα πού δέν μετέχουν σ' αυτήν.⁶⁰

Μέ τό σημείο αυτό τής απόφασής του, τό Δικαστήριο παγιώνει τή νομολογία του όσον άφορά τόν αποκλειστικό χαρακτήρα πού έχει ή άρμοδιότητα τής Κοινότητας νά συνάπτει διεθνείς συμβατικές σχέσεις: ή συμμετοχή τών Κρατών μελών στή συγκεκριμένη σύμβαση επιτρέπεται μόνο κατ' εξαίρεση και μόνον επειδή αυτή ή κατ' εξαίρεση συμμετοχή δέν είναι δυνατόν νά θέσει υπό άμφισβήτηση τήν σχετική κοινοτική άρμοδιότητα. Έτσι όμως πιστοποιείται και επιβεβαιώνεται ό κανόνας ότι εκεί όπου υπάρχει κοινοτική διεθνής άρμοδιό-

58. Βλ. Γνώμη 1-76, παράγραφοι 3 και 4, όπ.π., σ. 754-755, πρβλ. και απόφαση Α.Ε.Τ.Ρ., όπ.π. σ. 155 έπ. Βλ. επίσης *Philip*, A propos de l'avis 1-76 de la Cour de justice des Communautés européennes: réflexions concernant le champ d'application de la compétence externe de la Communauté, 21 R.M.C. (1978), σ. 55 έπ., και *Louis-Brückner*, όπ.π., σ. 100.

59. Για τις μικτές συμβάσεις βλ. αναλυτικότερα παρακάτω, σ. 167 έπ. όπου και ειδικότερη βιβλιογραφία.

60. Βλ. Γνώμη 1-76, παράγραφος 7, όπ.π., σ. 756.

τητα αποκλείεται συντρέχουσα αρμοδιότητα τῶν Κρατῶν μελῶν.⁶¹

Στή συνέχεια ἡ Γνώμη 1-76 ἀσχολεῖται μέ ἓνα λεπτό, ἀλλά καίριο ζήτημα: τήν δυνατότητα πού ἔχει — ἢ δέν ἔχει — ἡ Κοινότητα νά παραχωρεῖ σέ ἓναν διεθνή ὀργανισμό ἀρμοδιότητες ἀντίστοιχες μέ τίς ἀρμοδιότητες πού τῆς ἀναγνώρισαν τά Κράτη μέλη.⁶²

Ἐάν μορεῖ δηλαδή ἡ Κοινότητα νά διαθέτει ἐλεύθερα

61. Βλ. παραπάνω, σ. 159 καί τήν ἐκεῖ σημ. 50.

62. Τό "Ἴδρυμα πού προβλέπεται ἀπό τήν ὑπό μελέτη συμφωνία διαθέτει «τήν εὐρύτερη νομική ικανότητα πού ἀναγνωρίζεται στά νομικά πρόσωπα». Ἄρα νομική ικανότητα ὄχι μικρότερη ἀπό ἐκείνην πού ἀναγνωρίζεται π.χ. τήν ἴδια τήν Κοινότητα. Τό "Ἴδρυμα διαθέτει Ἐποπτικό Συμβούλιο πού ἀπαρτίζεται ἀπό ἓναν ἐκπρόσωπο ἀπό κάθε Κράτος μέλος (πλὴν τῆς Ἰρλανδίας πού δέν θέλησε νά μετάσχει), ἓναν ἐκπρόσωπο τῆς Ἑλβετίας καί ἓναν ἐκπρόσωπο τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων ὡς Πρόεδρος. Ὅπου δέν προβλέπεται ὁμοφωνία τό Ἐποπτικό Συμβούλιο ἀποφασίζει μέ ἀπλή πλειοψηφία. Διαθέτει ἐπίσης Διοικητικό Συμβούλιο τό ὁποῖο ἀπαρτίζεται ἀπό μέλη πού ὀρίζουν τά κράτη πού συμμετέχουν στό "Ἴδρυμα: ἀνά τέσσερα μέλη ὀρίζουν ἡ Γερμανία καί ἡ Ὁλλανδία, ἀνά δύο μέλη ὀρίζουν τό Βέλγιο, ἡ Γαλλία καί ἡ Ἑλβετία καί ἓνα μέλος ὀρίζει τό Λουξεμβούργο. Τό Διοικητικό Συμβούλιο ἀποφασίζει μέ πλειοψηφία τῶν δύο τρίτων τῶν ψήφων. Ὑπάρχει ἀκόμη καί ἓνα Δικαστήριο τοῦ Ἰδρύματος, τό ὁποῖο ἀπαρτίζουν ἓνας δικαστής πού ὀρίζει ἡ Ἑλβετία καί ἕξι δικαστές πού ὀρίζουν ἀπό κοινοῦ τά ὑπόλοιπα κράτη. Οἱ γενικοῦ χαρακτῆρα ἀποφάσεις πού λαμβάνουν τά ὄργανα τοῦ Ἰδρύματος εἶναι «ὑποχρεωτικές σέ ὅλα τους τά στοιχεία καί ἄμεσα ἐφαρμοστές σέ ὅλα τά Κράτη μέλη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Κοινότητος καί τήν Ἑλβετία» (ἄρθρο 39 τῆς Σύμβασης). Τό Δικαστήριο τοῦ Ἰδρύματος ἐκδικάζει προσφυγές ἀκυρώσεως κατά πράξεων τοῦ Ἰδρύματος, προσφυγές ἐπί παραλείψεως κατά τοῦ Ἐποπτικοῦ Συμβουλίου καί προσφυγές γιά παράβαση ὑποχρεώσεων τῶν κρατῶν πού συμμετέχουν στό "Ἴδρυμα. (Βλ. τήν σχετική ἀνάπτυξη σέ Rec. 1077, σ. 744-746.) Ἡ ὁμοιότητα πού παρουσιάζει τό "Ἴδρυμα, ὅσον ἀφορᾷ στήν διάρθρωση τῶν ὀργάνων του καί τήν νομική ἰσχύ τῶν πράξεών τους μέ τήν Κοινότητα εἶναι περισσότερο ἀπό προφανῆς. Ἀναλυτικότερα γιά τό θέμα αὐτό βλ. *Philip*, ὀπ.π., σ. 60 ἐπ.

καί νά μεταβιβάζει σέ μή κοινοτικούς οργανισμούς «τίς ἐξουσίες ἢ τμήμα τῶν ἐξουσιῶν πού [τῆς] ἔχουν ἀπονεμηθεῖ ἀπό τήν Συνθήκη, καί νά δημιουργήσει ἔτσι γιά τά Κράτη μέλη τήν ὑποχρέωση νά ἐφαρμόζουν ἄμεσα στίς ἔννομες τάξεις τους, κανόνες δικαίου μή κοινοτικῆς προέλευσης, οἱ ὁποῖοι υἱοθετήθηκαν κατά τύπους καί ὑπό προϋποθέσεις πού διαφεύγουν ἀπό τίς ρυθμίσεις καί τίς ἐγγυήσεις τῆς Συνθήκης.»⁶³

Κατά τήν γνώμη τῆς Ἐπιτροπῆς αὐτό εἶναι μία καινοτομία πού «συμβαδίζει μέ τήν σύγχρονη ἐξέλιξη τοῦ ἰδιωτικοῦ διεθνoῦς δικαίου» καί δέν εἶναι ἀσυμβίβαστη μέ τήν Συνθήκη, ἐπειδή εἶναι συνυφασμένη μέ τήν ἀσκηση τῶν διεθνῶν ἀρμοδιοτήτων τῆς Κοινότητας.⁶⁴ Τό Συμβούλιο, ἀντίθετα, θεωρεῖ ὅτι πρόκειται γιά «πρόβλημα πού ἀνάγεται στό συνταγματικό κοινοτικό δίκαιο καί τοῦ ὁποῖου ἡ ἀπάντηση πρέπει νά ἀναζητηθεῖ στήν ἴδια τή Συνθήκη καί ὄχι γιά πρόβλημα ἰδιωτικοῦ διεθνoῦς δικαίου.» Τό Συμβούλιο ἀμφιβάλλει ἂν ἡ Κοινότητα μπορεῖ νά μεταβιβάσει τίς δικές της ἀρμοδιότητες σέ ἐξωκοινοτικά ὄργανα. Ὑπενθυμίζει ὅτι ὀρισμένα Κράτη μέλη χρειάστηκε νά ἀναθεωρήσουν τά Συντάγματά τους γιά νά μπορέσουν νά μεταβιβάσουν τίς ἀρμοδιότητές τους στά κοινοτικά ὄργανα. Καί καταλήγει μέ τήν θέση ὅτι ἡ Κοινότητα δέν μπορεῖ νά παραχωρήσει σέ ἄλλους τίς ἀρμοδιότητες πού τῆς ἔχουν ἀναγνωρισθεῖ, καί οἱ ὁποῖες μποροῦν νά ἀσκοῦνται ἀποκλειστικά καί μόνον ἀπό τήν ἴδια.⁶⁵

Τό Δικαστήριο διαγιγνώσκει μέ ἀκρίβεια τό πρόβλημα, ἀποφαίνεται ὅμως ὅτι «δέν εἶναι ἀνάγκη νά ἀντιμετωπισθεῖ μέ τήν παρούσα Γνώμη». Καί αὐτό ἐπειδή, στήν εἰδική αὐτή περίπτωση, ἀναγνωρίζονται μέν ἀρμοδιότητες σέ ἕναν ἐξωκοινοτικό ὄργανισμό, ἀλλά κατά «τόσο σαφῆ καί ἀκριβῆ τρόπο, πού στήν πραγματικότητα δέν πρόκειται παρά μόνον γιά ἐκτελεστικές ἐξουσίες».⁶⁶

63. Βλ. Γνώμη 1-76, σκέψη 15, ὅπ.π., σ. 759.

64. Βλ. Rec. 1977, σ. 748.

65. Βλ. Rec. 1977, σ. 750.

66. Βλ. Γνώμη 1-76, σκέψη 16, ὅπ.π., σ. 759-760.

Παρ' όλη τήν ευελιξία πού καί στήν περίπτωση αὐτή ἐπιδεικνύει τό Δικαστήριο — ἢ μάλλον ἀκριβῶς ἐξ αἰτίας της — παραμένει ἀνοιχτό ἕνα ἐνδεχόμενο: ἡ δυνατότητα τῆς Κοινότητας νά ἀναγνωρίζει σέ ἄλλους τήν ἀρμοδιότητα νά ἀσκοῦν ἐξουσίες πού τῆς ἔχουν ἀναγνωρισθεῖ ἀπό τά Κράτη μέλη, ἐφόσον αὐτό ἐπιβάλλει ἡ πραγματοποίηση κάποιου κοινοτικοῦ σκοποῦ. Ἡ δυνατότητα αὐτή, ἐκτός ἀπό ζητήματα «κοινοτικοῦ συνταγματικοῦ δικαίου», θέτει καί ζητήματα ἀπό τήν ἔποψη τοῦ συνταγματικοῦ δικαίου τῶν Κρατῶν μελῶν.⁶⁷

3. Δύο εἰδικά ζητήματα.

α) Οἱ μικτές συμβάσεις.

Ἡ διεθνῆς συμβατική δραστηριότητα τῆς Κοινότητας ἀνέδειξε ἕνα νομικό *curiosum*: τίς λεγόμενες «μικτές συμβάσεις». Πρόκειται γιά συμφωνίες στίς ὁποῖες, σύμφωνα μέ ἕναν τυπικό ὄρισμό, «ἐκτός ἀπό τήν Κοινότητα καί ἕνα ἢ περισσότερα τρίτα μέρη μετέχουν καί τά Κράτη μέλη τῆς Κοινότητας, ὅλα ἢ μερικά».⁶⁸

67. Βλ. π.χ. τίς προϋποθέσεις τοῦ ἀρθροῦ 28 παρ. 2 καί 3 Σ, σ. 89 ἐπ.

68. Βλ. *Louis-Brückner*, ὀπ.π., σ. 49. Ὁ *Schermers*. *A Typology of Mixed Agreements*, σέ συλλογικό τόμο, *Mixed Agreements*, σ. 25-26, θεωρεῖ ἀναγκαῖο στοιχεῖο τοῦ ὁρισμοῦ καί τό ὅτι πρέπει νά πρόκειται γιά σύμβαση «γιά τήν ἐκτέλεση τῆς ὁποίας δέν πρέπει νά ἔχουν πλήρη ἀρμοδιότητα οὔτε ἡ [διεθνῆς] ὀργάνωση οὔτε τά Κράτη μέλη της.» Μέ τόν τρόπο αὐτό ὁ *Schermers* ἀποφεύγει νά ἐντάξει στίς μικτές συμβάσεις ἐκείνες πού «ἀπό τή φύση τους δέν ἔχουν μικτό χαρακτήρα». (ὀπ.π., σ. 23), τίς συμβάσεις δηλαδή στίς ὁποῖες εἶναι μὲν δυνατὸν νά μετέχουν ταυτόχρονα μιά διεθνῆς ὀργάνωση καί τά μέλη της (ὅπως εἶναι π.χ. ἡ Διεθνῆς Σύμβαση τῆς Βιέννης περὶ διπλωματικῶν ἀσπιλῶν) χωρὶς αὐτό νά ἐπιθρᾷ στά δικαιώματα τῆς ὀργάνωσης ἢ τῶν μελῶν της ἢ στήν

Πρόκειται για ένα τριμερές σχήμα, σύμφωνα με τό οποίο ή Κοινότητα συμβάλλεται μέν μέ τό τρίτο μέρος, «αυτοσυμβάλλεται» ὅμως καί μέ ένα τμήμα τοῦ ἑαυτοῦ της: τά Κράτη μέλη της, ὅλα ἢ μερικά. Τά νομικά προβλήματα πού ἀνακύπτουν ἀπό τίς μικτές συμβάσεις τοποθετοῦνται, κατά διατύπωση τοῦ καθηγητῆ Allott στό «τριεθνές σημείο ἀνάμεσα στό ἐθνικό δίκαιο, στό κοινοτικό δίκαιο καί στό διεθνές δίκαιο».⁶⁹

Ὁ θεσμός τῶν μικτῶν συμβάσεων, ἄν καί ἀποτέλεσε ἀντικείμενο κριτικῆς ἢ δυσπιστίας ἀπό διάφορες πλευρές,⁷⁰ τελικά καθιερώθηκε.

Συμφωνώντας μέ τόν Διευθυντή τῆς Νομικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Ἐπιτροπῆς Claus-Dieter Ehlermann, μπορεῖ κανεῖς νά διακρίνει δύο κατηγορίες λόγων γιά τούς ὁποίους ἐπικράτησε

λειτουργία τῆς σύμβασης. Ὁ ὀρισμός πού δίνει ὁ Schermers εἶναι ἀκριβέστερος διότι ἀναδεικνύει τήν οὐσιαστική εἰδοποιό διαφορά τῶν μικτῶν συμβάσεων ἀπό τίς ὑπόλοιπες, ὁ τυπικός ὅμως ὀρισμός πού προτιμήθηκε στό κείμενο εἶναι ἀπλούστερος καί εὐρύτερος. Λεπτομερῆ καί σέ βάθος παρουσίαση τῶν διαφόρων πτυχῶν πού ἐμφανίζει τό ζήτημα τῶν μικτῶν συμβάσεων περιέχει ὁ συλλογικός τόμος πού ἐξέδωσε τό 1983 τό Europa Institute τοῦ Leiden (ἐκδ. *O'Keefe* καί *Schermers*), καί ἐκεῖ βλ. ἰδίως *Ehlermann*, *Mixed Agreements. A list of Problems*, σ. 3-21, *Schermers*, *A Typology of Mixed Agreements*, σ. 23-33, *Allott*, *Adherence To and Withdrawal From Mixed Agreements*, σ. 97-121, *Feenstra*, *A Survey of the Mixed Agreements and their Participation Clauses*, σ. 207-248. Βλ. ἐπίσης *Louis-Brückner*, ὅπ.π., σ. 49 καί 120 ἐπ., *Pescatore*, ὅπ.π., σ. 103 ἐπ., *Testa*, *L'intervento degli Stati membri nella procedura di conclusione degli accordi d'associazione della Comunità Economica Europea*, VI *Riv. Dir. Eur.* (1966), σ. 261 ἐπ., ἰδίως σ. 270 ἐπ. (τό ἄρθρο μέ κάποιες παραλλαγές καί ὑπό τόν τίτλο *L'intervention des états membres dans la procédure de conclusion des accords d'association de la Communauté économique européenne* δημοσιεύεται καί σέ 6 *C. D. E.*, (1966), σ. 492 ἐπ.).

69. Βλ. *Allott*, ὅπ.π., σ. 97.

70. Βλ. π.χ. *Pescatore*, ὅπ.π., σ. 106, ὁ ὁποῖος θεώρησε «λυπηρῆ» τήν διαδικασία τῶν μικτῶν συμβάσεων καί ὑποστήριξε ὅτι θά ἦταν προτιμότερο νά συνάπτονται δύο διαφορετικές συμφωνίες, μιά ἀπό τήν Κοινότητα καί μιά ἀπό τά Κράτη μέλη της, οἱ ὁποῖες θά ἔπρεπε νά συμπύκνουν ὡς πρός τήν ἡμερομηνία ἔναρξης τῆς ἰσχύος τους.

ό θεσμός τῶν μικτῶν συμβάσεων, τούς ἐξωτερικούς λόγους, πού ἀνάγονται στήν θέληση τῶν τρίτων μερῶν πού συμβάλλονται μέ τήν Κοινότητα καί τούς ἐσωτερικούς, πού ἀνάγονται στό εἶδος καί στό εὖρος τῶν ἀρμοδιοτήτων τῆς Κοινότητας ἢ στήν θέληση τῶν Κρατῶν μελῶν της.⁷¹

Στούς ἐξωτερικούς λόγους ἀνήκουν κυρίως ἡ ἄρνηση τοῦ τρίτου μέρους νά ἀναγνωρίσει ὅτι ἡ Κοινότητα ἔχει ὀρισμένες ἀρμοδιότητες καί ἡ ἐπιθυμία του νά διασφαλίσει κατ' εὐθείαν εὐθύνη τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς Κοινότητας ὡς πρός τήν τήρηση τῆς συμφωνίας πού συνάπτει. Μιά μικτή σύμβαση παρέχει ἕνα αἶσθημα μείζονος νομικῆς ἀσφάλειας πού καθιστᾷ εὐκολότερη τήν ἀποδοχή τῆς Κοινότητας ὡς "treaty partner" ἀπό τό τρίτο ἀντισυμβαλλόμενο μέρος.⁷²

Ὁ κύριος ἐσωτερικός λόγος συνίσταται στό γεγονός ὅτι συχνά ἀνακύπτει ἡ ἀνάγκη νά συναφθοῦν συμφωνίες οἱ ὁποῖες μερικῶς ἀνάγονται στίς ἀρμοδιότητες τῆς Κοινότητας καί μερικῶς στήν ἀποκλειστική ἀρμοδιότητα τῶν Κρατῶν μελῶν της. Πρόκειται, κατά μία ἄλλη διατύπωση,⁷³ γιά συμφωνίες, τό ἀντικείμενο τῶν ὁποίων εἶναι εὐρύτερο ἀπό τίς ἀρμοδιότητες πού διαθέτει ἡ Κοινότητα. Οἱ συμφωνίες αὐτές δέν εἶναι νομικά δυνατόν νά συναφθοῦν χωρίς τήν ταυτόχρονη συμμετοχή καί τῆς Κοινότητας καί τῶν Κρατῶν μελῶν της.⁷⁴

71. Βλ. *Ehlermann*, ὅπ.π., σ. 4 ἐπ., *Bleckmann*, *Der Gemischte Vertrag im Europarecht*, 11 *EuR* (1976), σ. 302 ἐπ. Πρβλ. ἐπίσης *Mégret*, *Le pouvoir de la Communauté économique européenne de conclure des accords internationaux*, 7 *R.M.C.* (1964), σ. 535.

72. Βλ. *Pescatore*, ὅπ.π., σ. 105, *Ehlermann*, ὅπ.π., σ. 4.

73. Βλ. *Ehlermann*, ὅπ.π., σ. 5.

74. Βλ. *Louis-Brückner*, ὅπ.π., σ. 49, *Pescatore*, ὅπ.π., σ. 104, *Testa*, ὅπ.π., σ. 271. Ὁ *Ehlermann*, ὅπ.π., σ. 6-7, προσθέτει ἀκόμη δύο λόγους: τίς διαφορές συμφερόντων τῶν Κρατῶν μελῶν, οἱ ὁποῖες ὀρισμένες φορές τά ὀδηγοῦν στό νά προτιμήσουν τήν μορφή τῶν μικτῶν συμβάσεων γιατί ἔτσι ἐξασφαλίζουν μεγαλύτερα περιθώρια εὐελξίας, καί τήν μέριμνα τῶν Κρατῶν μελῶν νά μὴ συμμετέχουν σέ διεθνεῖς ὀργανισμούς μέ μικρότερο ἀριθμό ψήφων ἀπό ὅ,τι θά τοὺς ἀναλογούσε ἂν συμμετείχαν ξεχωριστά καί ὄχι μέσω τῆς Κοινότητας.

Τό Δικαστήριο τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων δέν ἀμφισβήτησε ποτέ τή νομιμότητα τῶν μικτῶν συμβάσεων. Ἦδη μέ τήν ἀπόφασή του στήν ὑπόθεση Α.Ε.Τ.Ρ.⁷⁵ τό Δικαστήριο, ἔμμεσα ἀλλά σαφῶς, δέχεται ὅτι κάτω ἀπό ὀρισμένες προϋποθέσεις δικαιολογεῖται ἡ συμμετοχή καί Κρατῶν μελῶν σέ μιά σύμβαση πού ἀνάγεται σέ κοινοτική ἀρμοδιότητα.

Στή Γνώμη 1/76 τό Δικαστήριο ἀναφέρεται ρητά στή συμμετοχή, μαζί μέ τήν Ἑλβετία καί «στό πλευρό τῆς Κοινότητας» ἕξι Κρατῶν μελῶν στήν ὑπό μελέτη σύμβαση σχετικά μέ τήν ναυσιπλοΐα στό Ρήνο καί στόν Μοζέλλα. Τό Δικαστήριο ἀποφαίνεται ὅτι ἕξι συγκεκριμένα κράτη μποροῦν νά συμμετάσχουν σ' αὐτήν, ὅμως αὐτό ἐπιτρέπεται κατ' ἐξαίρεση καί ἀποκλειστικά καί μόνον ἐπειδή εἰδικοί λόγοι καθιστοῦν ἀνεφικτή τήν ἐξυπηρέτηση τῶν, ὅπως ἤδη σημειώθηκε,⁷⁶ ἀναγομένων πλέον στήν ἀρμοδιότητα τῆς Κοινότητας σκοπῶν τῆς σύμβασης χωρίς τήν συμμετοχή ὀρισμένων Κρατῶν μελῶν. «Μέσα στίς συγκεκριμένες αὐτές συνθήκες», νομολογεῖ τό Δικαστήριο, «ἡ συμμετοχή ἕξι Κρατῶν μελῶν στή σύμβαση δέν μπορεῖ, ἀπό τή φύση της, νά ἀποτελέσει ἐμπόδιο στήν ἐξωτερική ἀρμοδιότητα τῆς Κοινότητας.» Τά ἀποτελέσματα τῆς σύμβασης ἐπεκτείνονται, πάντως, σέ ὅλα τά Κράτη μέλη, δηλαδή καί σέ ἐκεῖνα πού δέν μετέχουν σ' αὐτήν.⁷⁷ Μέ τόν τρόπο αὐτό τό Δικαστήριο τεκμηριώνει τήν νομιμότητα, ἀπό ἄποψη κοινοτικοῦ δικαίου, τῶν λεγομένων «μικτῶν συμβάσεων».

Στή Γνώμη 1/78 τό Δικαστήριο ἀρχικά ἐπισημαίνει, παρὰθέτοντας καί συγκεκριμένα παραδείγματα, ὅτι ἡ συμμετοχή Κρατῶν μελῶν ἀπό κοινοῦ μέ τήν Κοινότητα σέ μιά σειρά

75. Γιά τήν ἀπόφαση αὐτή βλ. ἀναλυτικότερα παραπάνω, σ. 155 ἐπ. Ὅσον ἀφορᾷ τίς μικτές συμβάσεις βλ. τίς σκέψεις 82-92 καί ἰδιαίτερα τήν σκέψη 90. Rec. 1971, σ. 282-283.

76. Γενικότερες παρατηρήσεις γιά τή Γνώμη 1-76 καί σχετική βιβλιογραφία βλ. παραπάνω, σ. 163 ἐπ.

77. Βλ. Γνώμη 1-76, παράγραφοι 6-7, καί ἰδίως παράγραφος 7. Rec. 1976, σ. 755-756.

διεθνών συμβάσεων έχει ήδη καθιερωθεί ως τρέχουσα πρακτική.⁷⁸ Στη συνέχεια τό Δικαστήριο αναλύει ειδικότερα τή συμμετοχή τής Κοινότητας στήν Διεθνή Συμφωνία γιά τό φυσικό καουτσούκ. Τό Δικαστήριο, αφού αναφερθεῖ στόν τρόπο μέ τόν όποιο σχηματίζεται καί διεξάγει τίς σχετικές διαπραγματεύσεις ή («μικτή») κοινοτική αντιπροσωπεία, άπαντά στό έρώτημα άν έχουν τά Κράτη μέλη δικαίωμα νά μετάσχουν στή σύμβαση αὐτή. Τό Δικαστήριο συνδέει τή συμμετοχή τών Κρατῶν μελῶν μέ τίς οικονομικές επιβαρύνσεις πού συνεπάγεται ή συμμετοχή στήν συμφωνία. «'Εάν ή χρηματοδότηση τής συμφωνίας ανήκει στήν Κοινότητα, τότε οί απαραίτητες αποφάσεις λαμβάνονται σύμφωνα μέ τίς προσήκουσες κοινοτικές διαδικασίες. 'Εάν αντιθέτως ή χρηματοδότηση αὐτή επιβαρύνει τά Κράτη μέλη, τότε τό γεγονός αὐτό συνεπάγεται τήν συμμετοχή τους σ' αὐτούς τούς μηχανισμούς λήψης αποφάσεων, ή, τουλάχιστον, τήν σύμφωνη γνώμη τους στόν τρόπο μέ τόν όποιο προβλέπεται ότι θά πραγματοποιοειται ή χρηματοδότηση αὐτή, καί συνεπῶς, τήν συμμετοχή τους στήν συμφωνία μαζί μέ τήν Κοινότητα», αποκρίνεται τό Δικαστήριο.⁷⁹

Ἡ πρακτική τών μικτῶν συμβάσεων, πάντως, ἐγκαι ἐστήκε ἤδη μέ τήν πρώτη διεθνή σύμβαση πού συνήψε ή Κοι-

78. Βλ. Γνώμη 1-78 τής 4ης Ὀκτωβρίου 1978 πού ἐκδόθηκε δυνάμει τοῦ ἄρθρου 228 παρ. 1 ἐδ. β' τής Συνθήκης ΕΟΚ, Rec. 1978, σ. 2871 ἐπ. Βλ. παράγραφο 4, ὅπ.π., σ. 2896.

79. Βλ. Γνώμη 1-78, παράγραφοι 14-15, καί 60, ὅπ.π., σ. 2900-2901 καί 2918, πρβλ. καί παράγραφο 62, ὅπ.π., σ. 2919. Μνεία συμβάσεων ὅπου ἐκτός ἀπό τήν Κοινότητα συμμετέχουν καί τά Κράτη μέλη γίνεται ἐπίσης στήν ἀπόφαση τής 30ῆς Ἀπριλίου 1974 στήν ὑπόθεση 181-73 R. & V. Haegeman κατά βελγικού κράτους (αίτηση τοῦ tribunal de première instance τών Βρυξελλῶν γιά ἐκδοση προδικαστικῆς ἀποφάσεως), Rec. 1973, σ. 449 ἐπ., βλ. σκέψη 11, ὅπ.π., σ. 460 καί στήν ἀπόφαση τής 5ης Φεβρουαρίου 1976 στήν ὑπόθεση 87-75 Conceria Daniele Bresciani κατά Amministrazione Italiana delle Finanze (αίτηση τοῦ Tribunale di Genova γιά ἐκδοση προδικαστικῆς ἀποφάσεως), Rec. 1976, σ. 129 ἐπ., βλ. σκέψη 18, ὅπ.π., σ. 141.

νότητα: τή Συμφωνία Σύνδεσης Ἑλλάδας - ΕΟΚ υπέγραψαν τό 1961 ἡ Κοινότητα, τά Κράτη μέλη τῆς καί τό Βασίλειο τῆς Ἑλλάδος.⁸⁰ Τήν ἴδια πρακτική ἀκολούθησε ἡ Κοινότητα καί στίς περισσότερες συμφωνίες σύνδεσης σέ πολλές πολυμερείς ἐμπορικές συμφωνίες καί, κατά κανόνα, στίς πολυμερείς συμφωνίες γιά τά προϊόντα βάσης πού ἀργότερα ὑπογράφηκαν. Σήμερα ἡ ἐφαρμογή τοῦ θεσμοῦ τῶν μικτῶν συμβάσεων γενικεύθηκε, ὁ ἀριθμός τους αὐξάνεται μέ ταχύ ρυθμό καί διευρύνεται ἡ ἔκταση τῶν θεμάτων πού καλύπτουν. Σέ κατάλογο τῶν ἐν ἰσχύει μικτῶν συμβάσεων πού δημοσιεύθηκε τό 1983 καταγράφονται 70 μικτές συμβάσεις πού συνήψε ἡ ΕΟΚ, 12 πού συνήψε ἡ ΕΚΑΧ καί 5 πού συνήψε ἡ ΕΚΑΕ. Ἀναφέρονται ἐπίσης καί ἄλλες 13 συμφωνίες, τίς ὁποῖες ἡ Κοινότητα προτίθεται νά συνάψει ὡς μικτές συμβάσεις.⁸¹

β) Ἐπέκταση τῆς διεθνούς συμβατικῆς ἀρμοδιότη- τας τῆς Κοινότητας μετά ἀπό ἀναθεώρηση τῆς Συνθήκης.

Τό ἄρθρο 236 ΣυνθΕΟΚ προβλέπει δυνατότητα νά ἀναθεωρηθεῖ ἡ Συνθήκη καί θεσπίζει τήν σχετική διαδικασία.⁸² Μέ τήν ἀναθεώρηση, ἡ ὁποία γιά νά ἰσχύσει «πρέπει νά κυ-

80. Βλ. J.O. N° 26 τῆς 18ης Φεβρουαρίου 1961, σ. 53 ἐπ. Ὁ *Pescatore*, ὅπ.π., σ. 103 ἐπ., ἀναφέρει περιπτώσεις μικτῶν συμβάσεων πού συνήψε ἡ ΕΚΑΧ πρὶν ἰδρυθεῖ ἡ ΕΟΚ.

81. Βλ. *Ehlermann*, ὅπ.π., σ. 3. Τόν κατάλογο παραθέτει ὁ *Feenstra*, ὅπ.π., σ. 207 ἐπ.

82. Σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 236 ΣυνθΕΟΚ, «Ἡ Κυβέρνηση κάθε Κράτους μέλους ἢ ἡ Ἐπιτροπή δύναται νά ὑποβάλει στό Συμβούλιο σχέδια ἀναθεώρησης τῆς παρούσης Συνθήκης. Ἄν τό Συμβούλιο, κατόπιν διαβουλεύσεως μέ τή Συνέλευση καί, κατά περίπτωσιν, μέ τήν Ἐπιτροπή, διατυπώσει γνώμη ὑπέρ τῆς συγκλήσεως συνδιασκέψεως τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Κρατῶν μελῶν, ἡ συνδιάσκεψις αὐτή συγκαλεῖται ἀπό τόν Πρόεδρο τοῦ Συμβουλίου, γιά νά καθορισθοῦν ἀπό κοινοῦ οἱ τροποποιήσεις πού πρέπει νά ἐπέλθουν στήν παρούσα Συνθήκη. Οἱ

ρωθεί από όλα τὰ Κράτη μέλη κατά τούς συνταγματικούς τους κανόνες» είναι δυνατόν νά περιέρχονται στην αρμοδιότητα τῆς Κοινότητας νέοι τομείς, οἱ ὅποιοι ὡς τότε ἀνήκαν στην ἀρμοδιότητα τῶν Κρατῶν μελῶν. Αὐτό, σύμφωνα μέ ὅσα ἔχουν σημειωθεῖ ὡς τώρα⁸³, συνεπάγεται ἀντίστοιχη ἐπέκταση τῆς κοινοτικῆς ἀρμοδιότητας νά συνάπτει διεθνεῖς συμβατικές σχέσεις: ἐφόσον τό κοινοτικό δίκαιο θεσπίζει ὑπέρ τῶν κοινοτικῶν ὀργάνων νέες ἀρμοδιότητες ἐσωτερικοῦ χαρακτήρα γιά τήν πραγματοποίηση ἑνός συγκεκριμένου σκοποῦ, ἡ Κοινότητα ἀποκτᾶ τήν νέα ἀρμοδιότητα νά ἀναλαμβάνει τίς ἀπαραίτητες γιά τήν πραγματοποίηση τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ διεθνεῖς δεσμεύσεις ἀκόμη καί ἂν αὐτό δέν προβλέπεται ρητά.

Στίς 17 Φεβρουαρίου 1986 στό Λουξεμβούργο καί στίς 28 Φεβρουαρίου 1986 στή Χάγη, τὰ Κράτη μέλη τῆς Κοινότητας ὑπέγραψαν τήν « Ἐνιαία Εὐρωπαϊκὴ Πράξη »⁸⁴, ἡ ὁποία ἐπέφερε τροποποιήσεις στίς Συνθηκῆς ΕΟΚ, ΕΚΑΧ καί ΕΚΑΕ⁸⁵ καί ἐθέσπισε «εὐρωπαϊκὴ συνεργασία σέ ἐπίπεδο ἐξωτερικῆς πολιτικῆς».

Οἱ ἀναθεωρημένες διατάξεις τῆς Συνθηκῆς ΕΟΚ πού περιλαμβάνονται στην Ἐνιαία Πράξη περιλαμβάνουν δύο κατ' ἀρχὴν νέους τομείς κοινοτικῶν ἀρμοδιοτήτων, οἱ ὅποιοι συνεπάγονται ἀντίστοιχη διεύρυνση τῶν διεθνῶν συμβατικῶν ἀρ-

τροποποιήσεις τίθενται σέ ἰσχί μετά τήν κύρωσή τους ἀπό ὅλα τὰ Κράτη μέλη κατά τούς συνταγματικούς τους κανόνες.» Ἀντίστοιχες διατάξεις περιέχουν καί τὰ ἄρθρα 95 παρ. 3 καί 4 καί 96 ΣυνθΕΚΑΧ καί 204 ΣυνθΕΚΑΕ. Γιά τήν ἀναθεώρηση τῶν Συνθηκῶν βλ., συνοπτικά καί ἀντί πολλῶν, *Ipsen*, ὀ.π.λ., σ. 102 ἐπ., *von Arnim*, ἄρθρο 236 σέ *Graeben - Boeckh - Thiesing - Ehlermann*, *Kommentar zum EWG - Vertrag*, 2ος τόμος, σ. 1264 ἐπ.

83. Βλ. παραπάνω, ἰδίως σ. 154 ἐπ.

84. Βλ. τό κείμενο τῆς Ἐνιαίας Πράξης σέ Δελτίο τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων, Συμπλήρωμα 2/1986.

85. Στίς συζητήσεις γιά τήν ἐκπόνηση τῆς Ἐνιαίας Πράξης πήραν μέρος καί ἡ Πορτογαλία καί ἡ Ἰσπανία ὡς ὑπό ἔνταξη κράτη, τὰ ὁποία καί τήν ὑπέγραψαν, μετά τήν ἔνταξή τους, ὡς Κράτη μέλη.

μοδιοτήτων της Κοινότητας. Πρόκειται για την έρευνα και τεχνολογική ανάπτυξη και για το περιβάλλον.

Μέ το άρθρο 24 της Ένιαίας Πράξης προστίθεται στη Συνθήκη της ΕΟΚ ο τίτλος VI, ο οποίος αναφέρεται στην έρευνα και την τεχνολογική ανάπτυξη και περιέχει 11 νέα άρθρα (άρθρο 130 Στ' - άρθρο 130 Ο'). Η πρώτη παράγραφος του άρθρου 130 Στ' ορίζει ότι «στόχος της Κοινότητας είναι η ενίσχυση των επιστημονικών και τεχνολογικών βάσεων της ευρωπαϊκής βιομηχανίας και η διεύρυνση της ανάπτυξης της διεθνούς ανταγωνιστικότητάς της.» Τό άρθρο 130 Ζ', στοιχείο β', θεσπίζει υποχρέωση — άρα και αρμοδιότητα — της Κοινότητας να «άναλαμβάνει δράση» για την «προώθηση στον τομέα της κοινοτικής έρευνας, τεχνολογικής ανάπτυξης και επίδειξης με τρίτες χώρες και τους διεθνείς οργανισμούς». Τό άρθρο 130 Θ' αναφέρεται σέ ένα «πολυετές πρόγραμμα πλαίσιο» τό όποιο πρέπει να εκπονήσει για την έρευνα και την τεχνολογική ανάπτυξη ή Κοινότητα. Στο πλαίσιο δέ της έφαρμογής του προγράμματος αυτού, ορίζει στη συνέχεια τό άρθρο 130 Μ', ή Κοινότητα μπορεί να προβλέψει συνεργασία με τρίτες χώρες ή διεθνείς οργανισμούς, τόν τρόπο της όποίας μπορεί να συνομολογήσει με σχετικές διεθνείς συμφωνίες. Όπως δέ ρητά αναφέρει τό τελευταίο εδάφιο του άρθρου 130 Μ' «ή διαπραγμάτευση και ή σύναψη των συμφωνιών αυτών γίνεται σύμφωνα με τό άρθρο 228 [ΣυνθΕΟΚ]».

Μέ τό άρθρο 25 της Ένιαίας Πράξης προστίθεται στην Συνθήκη της ΕΟΚ ή Ένότητα VI, πού αναφέρεται στό περιβάλλον.

Σύμφωνα με τό 130 Π' παρ. 1 «ή δράση της Κοινότητας στον τομέα του περιβάλλοντος έχει ως αντικείμενο:

— την διατήρηση, την προστασία και τή βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος·

— την συμβολή στην προστασία της υγείας των προσώπων·

— την εξασφάλιση συνετής και όρθολογικής χρήσης των φυσικών πόρων.»

Στή συνέχεια, ή παράγραφος 5 του ίδιου άρθρου ορίζει

ὅτι γιά νά πραγματοποιηθοῦν τά παραπάνω, ἡ Κοινότητα συνεργάζεται μέ τρίτες χώρες καί ἀρμόδιους διεθνείς ὀργανισμούς καί μπορεῖ νά συνάψει σχετικές συμφωνίες, «ἡ διαπραγμάτευση καί ἡ σύναψη [τῶν ὁποίων] γίνεται σύμφωνα μέ τό ἄρθρο [228 ΣυνθΕΟΚ]» (ἐδ. α΄). Αὐτό γίνεται κατά τρόπο πού «δέν θίγει τήν ἀρμοδιότητα τῶν Κρατῶν μελῶν νά διαπραγματεύονται στά πλαίσια διεθνῶν ὀργανώσεων καί νά συνάπτουν διεθνείς συμφωνίες» (ἐδ. β΄). Σέ δήλωση ὅμως πού συνοδεύει τήν Ἐνιαία Πράξη ὀρίζεται ὅτι αὐτή ἡ ἀρμοδιότητα τῶν Κρατῶν μελῶν «[δέν θίγει] τίς ἀρχές πού ἀπορρέουν ἀπό τήν ἀπόφαση τοῦ Δικαστηρίου στήν ὑπόθεση Α.Ε. Τ.Ρ.», δέν ἀναπτύσσεται, δηλαδή, ἡ ἀρμοδιότητα αὐτή κατά τρόπο πού νά συνιστᾷ νόσφιση τῆς ἀρμοδιότητας τῆς Κοινότητας νά συνάπτει διεθνείς συμβατικές σχέσεις, ὅπως αὐτή πηγάζει ἀπό ὅλη τήν ἔκταση τῆς (ἀναθεωρημένης) Συνθήκης.⁸⁶

Πρόκειται γιά διατάξεις μέ τίς ὁποῖες μᾶλλον τίθενται κατευθυντήριες ἀρχές γιά τήν δράση πού ἡ Κοινότητα θεωρεῖ σκόπιμο νά ἀκολουθήσει καί δεσμεύεται νά ἀκολουθήσει, παρά γιά διατάξεις πού θεσπίζουν ἀρμοδιότητες τίς ὁποῖες ἡ Κοινότητα δέν θά μποροῦσε νά ἀσκήσει παρά μόνο μετά ἀπό ἀναθεώρηση τῆς Συνθήκης. Ὅσον ἀφορᾷ τήν προστασία τοῦ περιβάλλοντος, π.χ., τό Συμβούλιο ἔχει ἀπό καιρό ἐκδόσει σειρά ὀδηγιῶν πού ἀναφέρονται σέ θέματα προστασίας καί διατήρησης τοῦ θαλασσίου περιβάλλοντος καί ἔχει ἐπίσης συνάψει σειρά σχετικῶν συμβάσεων.⁸⁷

86. Γιά τήν ἀπόφαση αὐτή βλ. ἀναλυτικότερα παραπάνω, σ. 155 ἐπ.

87. Βλ. παράρτημα στό ἔγγραφο 10217/84 JUR 134 MARE 5 ἀπό 6 Νοεμβρίου 1984 τοῦ Συμβουλίου τῶν Ὑπουργῶν, σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς ὑπογραφῆς ἀπό τήν ΕΟΚ τῆς Σύμβασης γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας. Βλ. ἐπίσης, παρακάτω, σ. 218 ἐπ., ὅπου ἡ Κοινότητα δέχεται ὅτι ἔχει τήν ἀρμοδιότητα νά συμβάλλεται διεθνῶς ὅσον ἀφορᾷ τήν τήρηση καί διαχείριση τῶν πόρων τῆς θαλάσσιας ἀλιείας, τήν προστασία καί διατήρηση τοῦ θαλασσίου περιβάλλοντος, ἀλλά καί ἀρμοδιότητες ὅσον ἀφορᾷ τό καθεστῶς πού κατά τήν γνώμη της πρέπει νά διέπει τήν ἐκ-

Δέν είναι ώστόσο χωρίς νομική σημασία ως προς την διεύρυνση της διεθνούς συμβατικής δραστηριότητας της Κοινότητας οι διατάξεις αυτές. Πρώτα -πρώτα διότι αίρουν ένδεχόμενες άμφισβητήσεις ως προς τό εάν όρισμένες άρμοδιότητες, αναγόμενες στους παραπάνω τομείς, ανήκουν ή όχι στην Κοινότητα. Άλλά και διότι, ως ένα τουλάχιστον βαθμό, μετατρέπουν σέ θετικό κοινοτικό δίκαιο μιά πρακτική πού είχε θεωρηθεί νόμιμη και είχε επικρατήσει κυρίως έπειτα από την διασταλτική και διαστελλόμενη νομολογία του Δικαστηρίου, χωρίς νά έχει περιληφθεί σέ κάποιους «συνταγματικού» χαρακτήρα γραπτούς κοινοτικούς κανόνες.

Τό κύριο, πάντως, χαρακτηριστικό της επέκτασης της διεθνούς άρμοδιότητας της Κοινότητας μέ άναθεώρηση της ίδρυτικής της συνθήκης, συνίσταται στό ότι ή άρμοδιότητα αυτή διευρύνεται ως άποτέλεσμα έπιλογής και κυριαρχικής άπόφασης τών Κρατών μελών της και όχι ως άποτέλεσμα μιάς διασταλτικά έξελισσόμενης έρμηνείας και έφαρμογής τών ήδη ύφισταμένων κοινοτικών κανόνων.

4. Τά νομικά άποτελέσματα από την άσκηση διεθνούς συμβατικής δραστηριότητας εκ μέρους της Κοινότητας.

α) Γενικές παρατηρήσεις.

Ή νομική ισχύς, πού έχουν στό έσωτερικό της Κοινότητας και τών Κρατών μελών της οι κανόνες πού προκύπτουν από τή διεθνή συμβατική δραστηριότητα της Κοινότητας, δέν

μετάλλειση τών όρυκτών ύποθαλασσιών πόρων. Βλ. επίσης την Σύμβαση για την προστασία της Μεσογείου από την μόλυνση (σύμβαση της Βαφελώνης), J.O. L. 240 της 19ης Σεπτεμβρίου 1977, σ. 19 έπ. Πρωβλ.

προκύπτει ούτε από καθ' εαυτό τό γεγονός ότι ή Κοινότητα έχει τήν άρμοδιότητα νά συνάπτει διεθνείς συμβατικές σχέσεις, ούτε από τήν έκταση αυτής τής άρμοδιότητας.

Ή νομική ισχύς τών κανόνων αυτών εξαρτάται από τό είδος του δικαίου πού άναγνωρίζεται ότι θέτουν στην κοινοτική έννομη τάξη και στις έννομες τάξεις τών Κρατών μελών. Από δέ τό ποιά είναι ή νομική ισχύς τών κανόνων αυτών εξαρτάται ή απάντηση σε σημαντικά νομικά έρωτήματα. Έτσι, άν π.χ., θεωρηθεί ότι μία διεθνής σύμβαση πού συνήψε ή Κοινότητα θέτει κοινοτικό δίκαιο, τότε ή έρμηνεία, εφαρμογή κ.λπ. τών κανόνων πού θέτει ή σύμβαση αυτή έμπίπτει στην άρμοδιότητα του Δικαστηρίου τών Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Όπότε άν, λ.χ., ή Έπιτροπή κρίνει ότι κάποιο Κράτος μέλος παραβιάζει έναν κανόνα πού τίθεται από τήν συμφωνία αυτή, μπορεί νά προσφύγει στο Δικαστήριο τών Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατ' εφαρμογή του άρθρου 169 ΣυνθΕΟΚ, άν όχι, τό άρθρο αυτό δέν έχει εφαρμογή.

Ένα άλλο παράδειγμα άφορα τήν Μεγάλη Βρετανία και τήν Ίρλανδία: στά κράτη αυτά ένας πολίτης δέν μπορεί νά επικαλεσθεί μία διεθνή σύμβαση ένώπιον τών δικαστηρίων, μπορεί όμως νά επικαλεσθεί έναν κανόνα κοινοτικού δικαίου. Αν γίνει δεκτό ότι μία διεθνής σύμβαση πού συνήψε ή Κοινότητα έχει τήν νομική φύση [και τά χαρακτηριστικά] του κοινοτικού δικαίου, άν δηλαδή θέτει κοινοτικό και όχι διεθνές δίκαιο, τότε μπορεί νά γίνει επίκλησή της ένώπιον βρετανικού ή ίρλανδικού δικαστηρίου, άν όχι, δέν μπορεί.⁸⁸

Ένα τρίτο παράδειγμα άφορα τήν Ελλάδα, όπου ή ισχύς τών κανόνων του συμβατικού διεθνούς δικαίου διέπεται από τό άρθρο 28 παρ. 1 Σ. Αν γίνει δεκτό ότι μία διεθνής σύμβαση τήν όποία συνήψε ή Κοινότητα θέτει διεθνές δίκαιο, τότε

και δύο συναφή πρωτόκολλα, J.O. L. 162 τής 19ης Ίουνίου 1981, σ. 6 έπ. και L. 140 τής 19ης Σεπτεμβρίου 1977, σ. 28 έπ.

88. Βλ. Schermers, *The Internal Effect of Community Treaty Making*, sé συλλογικό τόμο, *Essays on European Integration*, σ. 167 έπ., και έχει σ. 174.

ή σύμβαση αυτή δέν μπορεί νά εφαρμοσθεῖ πρὶν κυρωθεῖ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ἡ εφαρμογὴ τῶν κανόνων τῆς στοὺς ἀλλοδαπούς τελεῖ πάντοτε ὑπὸ τὸν ὄρο τῆς ἀμοιβαιότητος, δέν μπορεί νά συνεπάγεται ἀσκηση ἀρμοδιοτήτων πού προβλέπονται ἀπὸ τὸ (ἐλληνικό) Σύνταγμα, ἀπὸ ὄργανα διεθνῶν ὀργανισμῶν κ.ο.κ. Ἄν, ἀντίθετα, θεωρηθεῖ ὅτι θέτει κοινοτικό δίκαιο, τότε ἡ εφαρμογὴ τῆς στὴν ἐλληνική ἔννομη τάξη διέπεται ἀπὸ τίς παραγράφους 2 καὶ 3 τοῦ ἀρθροῦ 28 Σ, μέ ὅποιες νομικές συνέπειες συνεπάγεται ἡ εφαρμογὴ τῶν κανόνων αὐτῶν στὴν ἐλληνική ἔννομη τάξη.⁸⁹

Ἡ ἔρευνα πού ἀκολουθεῖ ἀφορᾷ τίς διεθνεῖς συμβάσεις πού ὑπάγονται στὴν κοινοτική ἀρμοδιότητα. Στίς συμβάσεις αὐτές συγκαταλέγονται κατ' ἀρχὴν ὅσες συνάπτει ἡ Κοινότητα μέ κράτη πού δέν ἀνήκουν σ' αὐτὴν ἢ μέ διεθνεῖς ὀργανισμούς, καθὼς καὶ οἱ μικτές συμβάσεις, ἐκεῖνες δηλαδή πού συνάπτουν μέ ἄλλα Κράτη ἢ μέ διεθνεῖς ὀργανισμούς ἢ Κοινότητα ἀπὸ κοινοῦ μέ ὅλα ἢ μερικά Κράτη μέλη τῆς. Στίς Συμβάσεις πού ὑπάγονται στὴν κοινοτική ἀρμοδιότητα ἀνήκουν ἐπίσης ἐκεῖνες πού συνήψαν τὰ Κράτη μέλη τῆς Κοινότητας πρὶν ἐνταχθοῦν σ' αὐτὴν καὶ στὴ θέση τῶν ὁποίων ὑποκαταστάθηκε ἡ Κοινότητα.⁹⁰ Ἐξετάζεται ἂν οἱ παραπάνω συμβάσεις εἶναι ἢ ἰσοδυναμοῦν μέ πράξεις κοινοτικῶν ὀργάνων, ἂν δηλαδή θέτουν ἢ ὄχι κοινοτικό δίκαιο. Στὴ συνέχεια, καὶ ἐφόσον διαπιστωθεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ πράξεις πού θέτουν κανόνες μέ τὰ χαρακτηριστικά τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου, ἐρευνᾶται ἐπίσης ἂν, καὶ ἂν ναί κάτω ὑπὸ ποιές προϋποθέσεις, ἔχουν οἱ συμβάσεις αὐτές ἄμεση εφαρμογὴ στὴν κοινοτική ἔννομη τάξη καὶ, κατ' ἐπέκταση, στίς ἔννομες τάξεις τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς Κοινότητας.

89. Γιά τὸ ἀρθρο 28 παρ. 1 καὶ παρ. 2-3 Σ βλ. ἀναλυτικότερα παραπάνω, σ. 60 ἐπ. καὶ 72 ἐπ.

90. Βλ. *Hartley*, *International Agreements and the Community Legal System: Some Recent Developments*, σέ 8 *European Law Review* (1983), σ. 383.

β) 'Ο κοινοτικός χαρακτήρας του δικαίου πού πηγάζει από τις διεθνείς συμβάσεις πού συνάπτει ή Κοινότητα.

"Όπως γίνεται δεκτό σύμφωνα με μία «κλασική» προσέγγιση του θέματος, οι έννομες συνέπειες πού έχουν οι διεθνείς συμβάσεις τις οποίες συνάπτουν διεθνείς οργανώσεις παράγουν αποτελέσματα κατ' αρχήν αποκλειστικά και μόνον για αυτές τις οργανώσεις. Δεδομένου δέ ότι ή Κοινότητα αποτελεί ένα αυτότελές υποκείμενο διεθνούς δικαίου, ανεξάρτητο από τά Κράτη μέλη της, θά μπορούσαν νά θεωρηθοῦν οι διεθνείς συμβάσεις πού συνάπτει σάν *res inter alios actae* για τά Κράτη μέλη της.⁹¹

Στό άρθρο 228 παρ. 2 ΣυνθΕΟΚ, τό όποιο είναι αφιερωμένο στην ρύθμιση των έννόμων συνεπειών πού έχει για την Κοινότητα και τά Κράτη μέλη της ή σύναψη διεθνών συμβάσεων εκ μέρους της Κοινότητας, θεσπίζεται ακριβώς τό αντίθετο. Σύμφωνα με την διάταξη αυτή, «οί συμφωνίες πού συνάπτονται υπό τις άνωτέρω προϋποθέσεις δεσμεύουν τά όργανα της Κοινότητας και τά Κράτη μέλη.»⁹²

91. Βλ. *Giardina*, έρμηνεία του άρθρου 228 ΣυνθΕΟΚ σέ *Quadri - Monaco - Trabucchi*, Trattato istitutivo della Comunità economica europea, σ. 1668. Βλ. επίσης *Schröder*, έρμηνεία του άρθρου 228 ΣυνθΕΟΚ σέ *Groeben - Boeckh - Thiesing - Ehlermann*, EWG-Vertrag Kommentar, σ. 1097 έπ. και 1100-1101. Για τις έννομες συνέπειες των διεθνών συμβάσεων πού συνάπτουν διεθνείς οργανώσεις βλ. τους συγγραφείς πού παρατίθενται από τον *Giardina*, όπ.π., σ. 1668.

92. Για τό άρθρο 228 παρ. 2 ΣυνθΕΟΚ και γενικότερα για τά αποτελέσματα των διεθνών συμβάσεων στην έσωτερική έννομη τάξη Κοινότητας βλ. μεταξύ άλλων κυρίως *Schröder*, όπ.π., σ. 1096 έπ., *Giardina*, όπ.π., σ. 1668 έπ., *Jacot-Guillarmod*, Droit communautaire et droit international public, σ. 95-97, *Manin*, L'article 228, paragraphe 2 du Traité C.E.E., σέ *Mélanges Teitgen*, σ. 290 έπ., *Pescatore*, Les relations extérieurs des Communautés Européennes, 103 R.C.A.D.I. (1961), II, σ. 123 έπ., *Louis-Brückner*, όπ.π., σ. 62-63, *Krúck*, Völkerrechtliche Verträge im Recht der Europäischen Gemeinschaften, 124-125, 125 έπ., 165 έπ., *Groux-Manin*,

Μέ τήν διάταξη αὐτή εἰσάγονται στήν κοινοτική ἔννομη τάξη καί ἐφαρμόζονται ὡς κοινοτικό δίκαιο οἱ διεθνεῖς συμβάσεις πού συνάπτει ἡ Κοινότητα καί ρυθμίζονται οἱ ἔννομες συνέπειές τους γιά τήν Κοινότητα καί τά Κράτη μέλη της.⁹³

Οἱ Εὐρωπαϊκές Κοινότητες στή διεθνή ἔννομη τάξη, σ. 121 ἐπ., καί ἰδίως σ. 126 ἐπ., *Pietri*, La valeur juridique des accords liant la Communauté économique européenne, σέ 12 R.T.D.E. (1976), σ. 52 ἐπ. καί 195 ἐπ., *Mégrei*, Conclusion, formes et effets des accords internationaux passés par la C.E.E., σέ 18 R.M.C. (1965), σ. 25 ἐπ.

Τά ἄρθρα 3-5 καί 118-119 τῆς Πράξης Προσχώρησης τῆς Ἑλλάδας στήν Κοινότητα περιλαμβάνουν ρυθμίσεις σχετικά μέ τήν δέσμευση τῆς Ἑλλάδας ἀπό τίς διεθνεῖς συμβάσεις πού συνήψε ἡ Κοινότητα καί τήν ὑποχρέωση τῆς Ἑλλάδας νά προσχωρήσει σέ συμφωνίες πού συνήψαν τά Κράτη μέλη τῆς Κοινότητας εἴτε μόνα τους, ἐφόσον οἱ συμφωνίες ἀφοροῦν στή λειτουργία τῆς Κοινότητας ἢ στίς δραστηριότητές της, καθῶς καί σέ μικτές συμφωνίες πού συνήψε ἡ Κοινότητα. Οἱ διατάξεις αὐτές, πού γενικά ἔχουν ἕνα εἶδος μεταβατικοῦ χαρακτήρα, δέν ἀναιροῦν τίς διατάξεις τῆς Συνθήκης ὅσον ἀφορᾷ στά ἀποτελέσματα τῶν διεθνῶν συμβάσεων πού συνάπτει ἡ Κοινότητα. (Βλ. *Δαγτόγλου*, Εὐρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο, I, σ. 490 καί *Μητσοῦ*, Ἐξωτερικές σχέσεις - κοινή ἐμπορική πολιτική σέ συλλογικό τόμο, Ἡ προσχώρηση τῆς Ἑλλάδας στίς Εὐρωπαϊκές Κοινότητες, σ. 155 ἐπ.)

93. Γενικά δέν γίνεται δεκτό ὅτι οἱ διεθνεῖς συμβάσεις πού συνάπτει ἡ Κοινότητα «μετατρέπονται» σέ κοινοτικό δίκαιο. Βλ. *Schröder*, ὅπ.π., σ. 1097 ἐπ., ὁ ὁποῖος μάλιστα παρατηρεῖ ὅτι ἡ διάταξη τοῦ ἄρθρου 228 παρ. 2 ΣυνθΕΟΚ, αὐτή καθ' ἑαυτήν, πιστοποιεῖ ὅτι δέν ἦταν ἐπιθυμητή κάποια «μονιστική σχέση ἀνάμεσα στό διεθνές καί στό κοινοτικό δίκαιο», *Jacot-Guillarmod*, ὅπ.π., σ. 104-105, *Kovar*, Les accords liant les Communautés européennes et l'ordre juridique communautaire: a propos d'une jurisprudence recente de la Cour de Justice, σέ 17 R.M.C. (1974), σ. 351 ἐπ., *Petersmann*, Auswärtige Gewalt, Völkerrechtspraxis und Völkerrechtsbindungen der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft, σέ 35 ZaöRV (1975), σ. 271 ἐπ., *Bebr*, Agreements Concluded by the Community and their Possible Direct Effect: from International Fruit Company to Kupferberg, σέ 20 C.M.L.Rev. (1983), σ. 43. (Τό ἄρθρο ἀποτελεῖ κατά βάση ἀπόδοση τοῦ ἄρθρου Gemeinschaftsabkommen und ihre mögliche unmittelbare Wirksamkeit, πού δημοσιεύθηκε σέ 18 EuR (1983), σ. 128 ἐπ.)

Τό Δικαστήριο τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων, στήν ἀπόφαση *Haegeman*, τήν πρώτη σχετική περίπτωση πού ἀντιμετώπισε, δέχτηκε ὅτι οἱ διεθνεῖς συμβάσεις πού συνάπτει ἡ Κοινότητα θέτουν κοινοτικό δίκαιο. Ἀναφερόμενο στή Συμφωνία Σύνδεσης ΕΟΚ - Ἑλλάδας τῆς 25ης Σεπτεμβρίου 1961 («Συμφωνία τῶν Ἀθηνῶν») Δικαστήριο ἀποφαίνεται ὅτι: «ἐπειδή ἡ Συμφωνία τῶν Ἀθηνῶν ἔχει συναφθεῖ ἀπό τό Συμβούλιο, σύμφωνα μέ τά ἄρθρα 228 καί 238 τῆς Συνθήκης (...) εἶναι, ὅσον ἀφορᾷ τήν Κοινότητα, πράξη ὀργάνου τῆς Κοινότητας κατά τήν ἔννοια τοῦ ἄρθρου 177 παρ. 1 ἐδ. β' [Συνθ ΕΟΚ].» Κατά συνέπεια, συνεχίζει, «οἱ διατάξεις αὐτῆς συνιστοῦν, ἀπό τήν ἑναρξη τῆς ἰσχύος της, ἀναπόσπαστο τμήμα τῆς κοινοτικῆς ἔννομης τάξης».⁹⁴

Ἡ νομολογία τοῦ Δικαστηρίου στό θέμα αὐτό ὑπῆρξε σταθερή καί συνοψίζεται ἐπιγραμματικά στήν σχετικά πρόσφατη ἀπόφασή του στήν ὑπόθεση *Kupferberg*. Σύμφωνα μέ τήν ἀπόφαση αὐτή «κατά τό ἄρθρο 228, παράγραφος 2, τά Κράτη μέλη δεσμεύονται ἀπό τίς συμφωνίες αὐτές ὅπως καί τά [κοινοτικά] ὄργανα. Συνεπῶς τόσο τά κοινοτικά ὄργανα ὅσο καί τά Κράτη μέλη ἔχουν ὑποχρέωση νά ἐξασφαλίζουν τήν τήρηση τῶν ὑποχρεώσεων πού πηγάζουν ἀπό τίς συμφωνίες αὐτές. (...) Τά Κράτη μέλη, ἐξασφαλίζοντας τήν τήρηση ὑποχρεώσεων πού πηγάζουν ἀπό συμφωνία πού ἔχουν συνάψει τά κοινοτικά ὄργανα, ἐκπληρώνουν ὑποχρέωση πού ἔχουν ὄχι μόνον ἔναντι τοῦ ἐνδιαφερόμενου κράτους, ἀλλά πρό πα-

94. Βλ. ἀπόφαση τῆς 30ῆς Ἀπριλίου 1974 στήν ὑπόθεση 181/73 R. & V. *Haegeman* κατά βελγικοῦ κράτους (αἴτηση τοῦ *tribunal de première instance* τῶν Βρυξελλῶν γιά τήν ἔκδοση προδικαστικῆς ἀποφάσεως), *Rec.* 1974, σ. 449 ἐπ. καί ἐκεῖ τίς σκέψεις 3, 4 καί 5, ὅπ.π., σ. 459. Γιά τό θέμα τῆς ἐρμηνείας τῶν κοινοτικῶν διεθνῶν συμβάσεων ἀπό τό Δικαστήριο βλ. ἐπίσης *Vandensanden-Baray*, *Contentieux communautaire*, σ. 295-296, *Jacot-Guillarmod*, ὅπ.π., σ. 232 ἐπ., *Bebr*, ὅπ.π., σ. 41 ἐπ., *Hartley*, ὅπ.π., σ. 390 ἐπ., *Kovar*, ὅπ.π., σ. 357 ἐπ., ὅπου καί συνοπτική παρουσίαση ἀπόψεων πού διατυπώθηκαν σχετικά, *Pietri*, ὅπ.π., σ. 207 ἐπ. Πρβλ. ἐπίσης *Χριστοδουλίδη*, ὅπ.π., σ. 48 ἐπ.

ντός καί κυρίως έναντι τῆς Κοινότητας, ἡ ὁποία ἔχει ἀναλάβει τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν καλὴ τήρηση τῆς συμφωνίας.» Ἡ ἀπόφαση προσθέτει ἐπίσης ὅτι «ἀπὸ τὸν κοινοτικό χαρακτήρα τῶν συμβατικῶν αὐτῶν διατάξεων προκύπτει ὅτι δέν δύνανται νά ποικίλλουν τὰ ἀποτελέσματά τους ἐντός τῆς Κοινότητας ἀνάλογα μέ τό ἄν ἡ ἐφαρμογὴ τους στήν πράξη ἐναπόκειται στά κοινοτικά ὄργανα ἢ στά Κράτη μέλη καί, στήν τελευταία περίπτωση, ἀνάλογα μέ τὴ θέση πού λαμβάνει τό δίκαιο κάθε Κράτους μέλους ἐναντι τῶν ἀποτελεσμάτων πού παράγουν στήν ἐσωτερικὴ ἐννομη τάξη του οἱ διεθνεῖς συμφωνίες πού συνάπτει. Ἐναπόκειται ἔτσι στό Δικαστήριον [τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων], στά πλαίσια τῆς ἀρμοδιότητάς του γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῶν διατάξεων τῶν συμφωνιῶν, νά ἐξασφαλίσει τὴν ὁμοιόμορφη ἐφαρμογὴ τους σέ ὅλη τὴν Κοινότητα.»⁹⁵

Τό Δικαστήριον ἐρμήνευσε ὡς κοινοτικό δίκαιο ὄχι μόνο τίς «ἀμιγεῖς» κοινοτικές, ἀλλά καί τίς μικτές συμβάσεις — ἄλλωστε ἡ ἴδια ἢ «Συμφωνία τῶν Ἀθηνῶν», ἡ ὁποία ἔδωσε λαβὴ στήν προμνημονευομένη πρώτη σχετικὴ ἀπόφαση τοῦ Δικαστηρίου. ὑπῆρξε μιὰ μικτὴ σύμβαση. Στὴ Γνώμη 1-76 τὸ Δικαστήριον νομολογεῖ ὅτι «ἡ ὑποχρεωτικὴ ἰσχὺς [τῆς συμφωνίας] ἐπεκτείνεται στά ἐδάφη τοῦ συνόλου τῶν Κρατῶν μελῶν, περιλαμβανομένων καί ἐκείνων τὰ ὁποῖα δέν συμμετέχουν στήν [μικτὴ] συμφωνία», πράγμα τό ὁποῖο συμβαίνει ἐπειδὴ «οἱ νομικὲς συνέπειες τῆς συμφωνίας γιὰ τὰ Κράτη μέλη προκύπτουν, σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 228 παρ. 2 τῆς Συνθήκης, ἀπο-

95. Βλ. ἀπόφαση τῆς 26ης Ὀκτωβρίου 1982 στήν ὑπόθεση 104/81 «Hauptzollamt Mainz κατά C. A. Kupferberg & Cie KG a. A. (αἴτηση τοῦ Bundesfinanzhof γιὰ ἔκδοση προδικαστικῆς ἀποφάσεως)». Συλλ. 1982, σ. 3641 ἐπ. καί ἐκεῖ τίς σκέψεις 11, 13 καί 14, ὅπ.π., σ. 3662-3663. Πρβλ. τὴν παρατήρηση τοῦ *Jacot-Guillarmod*, ὅπ.π., σ. 97, ὁ ὁποῖος (μέ μιὰ ἐπιφύλαξη ὅσον ἀφορᾷ τίς μικτές συμβάσεις) σημειώνει ὅτι ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴ ἐκτέλεση τῶν διεθνῶν συμβάσεων πού συνάπτει ἡ Κοινότητα, τὰ Κράτη μέλη ἐμφανίζονται περισσότερο σάν ὄργανα τῆς Κοινότητας παρά ὡς ὑποκείμενα τοῦ δημοσίου διεθνοῦς δικαίου.

κλειστικά από τή σύναψη τής [συμφωνίας] από τήν Κοινότητα.»⁹⁶

“Όσον αφορά τίς μικτές συμβάσεις, πάντως, πρέπει νά παρατηρηθῆ ὅτι δεσμεύουν ὅλα τά Κράτη μέλη «στό βαθμό πού οὔτε ἀπό τίς διατάξεις τής συμφωνίας οὔτε ἀπό τό ἀντικείμενό τους προκύπτει ἕνας χωρισμός ἀνάμεσα στίς ὑποχρεώσεις τής Κοινότητας καί σέ ἐκείνες τῶν Κρατῶν μελῶν». Ἡ πρακτική συνέπεια εἶναι ὅτι, ἂν προκύπτει αὐτός ὁ χωρισμός, τότε χαρακτήρα κανόνων κοινοτικοῦ δικαίου ἔχουν μόνο ἐκεῖνα τά τμήματα πού ἀνάγονται στήν κοινοτική ἀρμοδιότητα, πράγμα ἰδιαίτερα σημαντικό ὅσον ἀφορᾷ, π.χ., τήν ὑπερόχῃ τους ἔναντι τῶν ἄλλων κανόνων τής ἐθνικῆς ἔννομης τάξης. Ἀντίθετα, τά τμήματα τῶν μικτῶν συμβάσεων πού ἀνάγονται ἀποκλειστικά καί μόνον στήν ἐθνική ἀρμοδιότητα περιορίζονται στίς ἔννομες συνέπειες πού ἐπιφυλάσσει τό κάθε ἐθνικό δίκαιο στούς κανόνες τοῦ διεθνοῦς δικαίου.”⁹⁷

Τέλος κοινοτικό χαρακτήρα ἔχουν καί διεθνείς συμβάσεις τίς ὁποῖες δέν συνήψε ἡ Κοινότητα, ἀλλά οἱ ὁποῖες τήν δεσμεύουν ἐπειδή ἡ Κοινότητα ὑποκατέστησε σ' αὐτές τά Κράτη μέλη τής.⁹⁸ Οἱ συμβάσεις αὐτές ἐξομοιώνονται ὡς πρός τά ἀποτελέσματά τους στίς ἐθνικές ἔννομες τάξεις μέ ὅλους τοὺς ἄλλους κανόνες τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου. “Ὅπως ἤδη σημειώθηκε, τό Δικαστήριο ἐπανειλημμένα ἀσχολήθηκε μέ τό ζήτημα αὐτό καί νομολόγησε σχετικά μέ τίς προϋποθέσεις κάτω ἀπό τίς ὁποῖες οἱ συμβάσεις αὐτές δεσμεύουν τήν Κοινότητα καί ἔχουν ἄμεση ἰσχύ.”⁹⁹

96. Βλ. τήν Γνώμη 1-76 πού ἐξέδωσε τό Δικαστήριο στίς 26 Ἀπριλίου 1977 δυνάμει τοῦ ἀρθροῦ 228 παρ. 1 ἐδ. α' ΣιγθΕΟΚ, Rec. 1977, σ. 741 ἐπ. καί ἐκεῖ τήν παράγραφο 7, ὁπ.π., σ. 756.

97. Βλ. *Schröder*, ὁπ.π., σ. 1096, καί τήν ἐκεῖ, σημ. 93, παρατιθέμενη βιβλιογραφία καί σ. 1101, *Jacot-Guillarmod*, ὁπ.π., σ. 98. Βλ. ἐπίσης *Krück*, ὁπ.π., σ. 140-142, *Mégret*, ὁπ.π., σ. 26. Πρβλ. καί ἀμέσως παρακάτω (σημ. 87-88).

98. Γιά τίς συμβάσεις αὐτές βλ. παραπάνω, σ. 140 ἐπ.

99. Βλ. *Schröder*, ὁπ.π., σ. 1100-1101, *Mégret*, ὁπ.π., σ. 26. Εἰδικά

Τό ζήτημα τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στούς κανόνες πού θέτουν οἱ κοινοτικές διεθνεῖς συμβάσεις καί στούς ἄλλους κανόνες τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου ρυθμίζεται, ὅσον ἀφορᾷ τούς κανόνες τοῦ πρωτογενοῦς κοινοτικοῦ δικαίου, ἀπό τό ἀρθρο 228 παρ. 1 ἐδ. β' ΣυνθΕΟΚ. Σύμφωνα μέ τή διάταξη αὐτή «τό Συμβούλιο, ἡ Ἐπιτροπή ἢ Κράτος μέλος δύναται προηγουμένως νά ζητήσουν ἀπό τό Δικαστήριο νά γνωμοδοτήσει ἐάν ἡ ὑπό μελέτη συμφωνία συμβιβάζεται μέ τήν παροῦσα συνθήκη. Ἐάν ἡ γνωμοδότηση εἶναι ἀρνητική, ἡ συμφωνία δύναται νά τεθεῖ σέ ἰσχὺ μόνο κατά τίς διατάξεις τοῦ ἀρθρου 236.»¹⁰⁰

Μέ τή διάταξη αὐτή, ἡ Συνθήκη τῆς Ρώμης θεωρεῖται ὡς ἡ διαδικασία ἢ ὅποια ἐπιτρέπει (ἂν καί δέν ἐπιβάλλει) νά ὑπάρξει διάγνωση ἀπό τό Δικαστήριο, ὡς πρὸς τό ἐάν μία διεθνὴς συμφωνία τὴν ὅποια προτίθεται νά συνάψει ἡ Κοινότητα προσκρούει ἢ ὄχι στήν ἰδρυτικὴ τῆς Συνθήκη. Ἐάν τό δικαστήριο γνωμοδοτήσει ὅτι ἡ «ὑπό μελέτη συμφωνία» προσκρούει στήν Συνθήκη τῆς ΕΟΚ, τότε ἡ συμφωνία δέν μπορεῖ νά συναφθεῖ παρά μόνο μέ τήν διαδικασία ἀναθεώρησης τῆς Συνθήκης τῆς ΕΟΚ. Ἡ ρύθμιση αὐτή, πού θυμίζει ἔντονα μιά ἀντίστοιχη ρύθμιση τοῦ ἀρθρου 54 τοῦ γαλλικοῦ Συντάγμα-

γιατί τίς μικτές συμβάσεις πρέπει νά ἐπισημανθεῖ ὅτι ἕνα τμήμα τους — ἐκεῖνο πού ἐμπλῖτει τὴν ἀποκλειστικὴ κρατικὴ ἀρμοδιότητα — δέν ἔχει κοινοτικὸ χαρακτῆρα, καί, ἐπομένως, δέν ἔχει ἰσχὺ καί ἀποτελέσματα κανόνων κοινοτικοῦ δικαίου. Βλ. ἀντὶ ἄλλων *Schröder*, ὅπ.π., σ. 1101. Πρὸβλ. καί παραπάνω, σ. 167 ἐπ. Πρέπει πάντως νά ὑπομνησθεῖ ὅτι, σὲ περιπτώση συμβάσεων πού συνάπτονται ὡς μικτές παρὰ τό ὅτι τὸ περιεχόμενό τους εἶναι «ἀμυγῶς» κοινοτικῆς ἀρμοδιότητας, ἢ σὲ περιπτώσεις πού δέν εἶναι διακριτὸ τί ἐμπλῖτει στήν κοινοτικὴ ἀρμοδιότητα καί τί ὄχι, εἶναι δύσκολο νά διατυπωθοῦν ἐπιχειρήματα πού νά ἀρνοῦνται τὸν κοινοτικὸν χαρακτῆρα τῶν κανόνων αὐτῶν, πράγμα τό ὅποιο θέτει ἀντίστοιχα προβλήματα ἰσχύος τῶν σχετικῶν διατάξεων.

100. Γιά τό ἀρθρο 228 παρ. 1 ἐδ. β' βλ. ἀντὶ ἄλλων *Louis-Brückner*, ὅπ.π., σ. 59 ἐπ., *Schröder*, ὅπ.π., σ. 1101 ἐπ., *Pietri*, ὅπ.π., σ. 199-200, *Mégret*, ὅπ.π., σ. 26.

τος,¹⁰¹ θέτει ως κριτήριο τήν ισχύ των διεθνών συμβατικών κανόνων στους οποίους υπάγεται ή Κοινότητα, αυτό που ενίοτε αποκαλείται «(τυπικό) κοινοτικό Σύνταγμα», τό εάν δηλαδή προσκρούουν ή όχι στό πρωτογενές κοινοτικό δίκαιο.¹⁰² Αυτό σημαίνει ότι ή Κοινότητα δέν μπορεί νά δεσμευθεί εγκύρωσ σέ διεθνείς συμβατικούς κανόνες πού είναι αντίθετοι μέ τήν ιδρυτική της συνθήκη.

Όσον αφορά τήν σχέση των κανόνων των διεθνών συμβάσεων στίς όποιες υπόκειται ή Κοινότητα μέ τούς κανόνες του παραγώγου κοινοτικού δικαίου, γίνεται γενικά αποδεκτό ότι οι κανόνες αυτοί προηγούνται κατά τήν

101. Κατά τό άρθρο 54 του γαλλικού Συντάγματος «εάν τό Συνταγματικό Συμβούλιο, κατόπιν προσφυγής του Προέδρου της Δημοκρατίας, του Πρωθυπουργού ή του Προέδρου μιās από τίς δύο βουλές, βεβαιώσει ότι μιá διεθνής δέσμευση περιλαμβάνει ρήτρα αντίθετη προς τό Σύνταγμα, ή άδεια επικυρώσεως ή εγκρίσεώς της δέν δύναται νά ληφθεί παρά άφου άναθεωρηθεί τό Σύνταγμα.» Για τή διαδικασία βλ. παραπάνω, σ. 172 έπ.

102. Ό Schröder, όπ.π., σ. 1101, χρησιμοποιεί τόν όρο «Gemeinschaftsverfassung». Οι Louis-Brückner, όπ.π., σ. 182, αναφέρονται σέ «caractère "constitutionnel" du traité». Άρκετοί συγγραφείς χαρακτηρίζουν τίς ιδρυτικές Συνθήκες των Κοινοτήτων σάν «Σύνταγμα» της Κοινότητας. Βλ. π.χ., Ganshof van der Meersch, L'ordre juridique communautaire et le droit international, 148 R.C.A.D.I. (1975), V, σ. 36 έπ., προβλ. και σ. 24 έπ., και ιδίως σ. 28-30, Cartoux, Précis des Communautés européennes, σ. 89 κ.ά. Αυτό συμβαίνει είτε για νά υποδηλωθεί μιá λειτουργική όμοιότητα ανάμεσα στό έθνικό Σύνταγμα και στίς Συνθήκες αυτές, είτε για νά υπογραμμισθεί ή πεποίθηση ότι στήν Κοινότητα ένυπάρχει, έστω σέ σπέρμα, ό θεμελιώδης πυρήνας μιās περίπου κρατικής έννομης τάξης. Δέν είναι άσκοπο νά υπομνησθεί ή όρθή παρατήρηση του καθηγητή Ipsen, όπ.π., σ. 86, ότι «οί Συνθήκες των Κοινοτήτων, ως προς τό νομικό τους περιεχόμενο και τήν συστηματική ["Systematik"] τους, δέν είναι δυνατόν νά νοηθούν μέ έννοιες ["Vorstellungen"] από τό έθνικό σύστημα πηγών δικαίου. Άποτελούν άυτοτελείς έννομες τάξεις, οι όποιες, όσον αφορά τό περιεχόμενο και τό σύστημα ["System"] μπορούν νά χαρακτηρισθούν μέ μέτρα ["Maßstäben"] του έθνικού δικαίου μόνον μερικώς και μόνον άποσπασματικά.»

έφαρμογή τους από τούς κανόνες του παραγωγού κοινοτικού δικαίου.¹⁰³ Αυτό δέχεται και η νομολογία του Δικαστηρίου, τό όποιο ήδη στην απόφαση *International Fruit Company*, άποφαίνεται ότι εάν μία «κοινοτική πράξη» είναι αντίθετη μέ έναν κανόνα του δημοσίου διεθνούς δικαίου, τότε τό κύρος αυτής τής πράξης έπηρεάζεται μόνο άν ό κανόνας αυτός δεσμεύει τήν Κοινότητα.¹⁰⁴

γ) *Ή έφαρμογή στά Κράτη μέλη και ή άμεση ισχύς του δικαίου που πηγάζει από τίς διεθνείς συμβάσεις που δεσμεύουν τήν Κοινότητα.*

Ός κοινοτικό δίκαιο, οι διεθνείς συμβάσεις που δεσμεύουν τήν Κοινότητα έχουν στίς έννομες τάξεις τών Κρατών μελών τής Κοινότητας τήν ισχύ και τά άποτελέσματα που έπιφυλάσσονται γενικά σέ κάθε κανόνα του κοινοτικού δικαίου. Αυτό προκύπτει [και] εύθέως από τό γράμμα του άρθρου 228 παρ. 2 ΣυνθΕΟΚ. Σημαίνει δέ κατ' άρχήν ότι δέν χρειάζεται καμία έθνική κρατική πράξη (π.χ. κύρωση) προκειμένου νά ισχύουν και νά εφαρμόζονται στην έθνική έννομη τάξη. Σημαίνει επίσης ότι οι κανόνες τών συμβάσεων αυτών, ως πρός τήν έφαρμογή τους, καταλαμβάνουν στίς έθνικές έννομες τάξεις τήν θέση ύπεροχής που καταλαμβάνουν και οι υπόλοιποι κανόνες του κοινοτικού δικαίου.¹⁰⁵

103. Άν και μέ διαφορετικές έπιχειρηματολογίες. Βλ. σχετικά *Schröder*, όπ.π., σ. 1099-1100, τήν εκεί συνοπτική παρουσίαση τών διαφόρων έπιχειρημάτων και τούς εκεί, σημ. 118 παραπεμπόμενους συγγραφείς, *Louis-Brückner*, όπ.π., σ. 182 έπ., *Pietri*, όπ.π., σ. 200 έπ., *Mégret*, όπ.π., σ. 25-26, *Meesen*, όπ.π., σ. 497 έπ.

104. Βλ. τήν απόφαση *International Fruit Company*, όπ.π., σ. 1219 έπ. και εκεί ιδίως τήν σκέψη 7, όπ.π., σ. 1227. Πρβλ. επίσης τήν απόφαση *Schlüter*, όπ.π., και εκεί ιδίως τίς σκέψεις 27 και 31, όπ.π., σ. 1157-1158.

105. Για τήν ύπεροχή πρβλ. αναλυτικότερα παραπάνω, σ. 19 έπ.

Τό γεγονός πάντως ότι οί κανόνες μιᾶς διεθνοῦς σύμβασης ἔχουν τόν χαρακτήρα τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου δέν προεξοφλεῖ καί ἂν ἔχουν ἄμεση ἐφαρμογή, ἂν θεσπίζουν δηλαδή δικαιώματα πού νά μποροῦν νά ἐπικαλοῦνται ἰδιώτες ἐνώπιον ἐθνικῶν δικαστηρίων, τά ὅποια καί ὀφείλουν νά τά προστατεύουν.¹⁰⁶

Τό ζήτημα δέν παρουσιάζει μόνο θεωρητικό ἐνδιαφέρον. Ἐναδειχτήκε ὡς πρακτικό θέμα ἐνώπιον τῶν ἐθνικῶν δικαστηρίων, τά ὅποια καί ἐπανειλημμένα ἔθεσαν στό Εὐρωπαϊκό Δικαστήριο προδικαστικό ἐρώτημα σχετικά μέ τό εἰάν μποροῦν ἰδιώτες νά ἐπικαλεσθοῦν τήν ἄμεση ἰσχύ διεθνῶν συμβάσεων πού συνήψε ἡ Κοινότητα.¹⁰⁷

Στή Συνθήκη τῆς Ρώμης ἡ ἔννοια τῆς ἄμεσης ἰσχύος ἐμ-

106. Βλ., π.χ., *Bebr*, ὅπ.π., σ. 40. Γιά τό ζήτημα τῆς ἄμεσης ἰσχύος τῶν διεθνῶν συμβάσεων πού συνάπτει ἡ Κοινότητα, βλ. ἰδίως *Bebr*, ὅπ.π., σ. 35 ἐπ., *Hartley*, ὅπ.π., σ. 385 ἐπ., *Schermers*, ὅπ.π., σ. 173 ἐπ., *Tagaras*, *L'effet direct des accords internationaux de la Communauté sé 19 C.D.E.* (1984), σ. 15 ἐπ. Βλ. ἐπίσης *Groux-Manin*, ὅπ.π., σ. 127 ἐπ., *Jacot-Guillarmod*, ὅπ.π., σ. 109 ἐπ., *Louis-Brückner*, ὅπ.π., σ. 187 ἐπ., *Pescatore*, ὅπ.π., σ. 137-138, *Meesen*, ὅπ.π., σ. 492 ἐπ. Ἐναλυτική προσέγγιση τῆς σχετικῆς νομολογίας τοῦ Δικαστηρίου βλ. sé *Groux*, *L' "inviolabilité en justice" des accords internationaux des Communautés européennes*, 19 *R.T.D.E.* (1983), σ. 202 ἐπ.

107. Βλ. τίς ἀποφάσεις τῆς 5ης Φεβρουαρίου 1976 στήν ὑπόθεση 87/85 *Cornelia Daniele Bresciani*, κατά *Amministrazione Italiana delle Finanze* (αἴτηση τοῦ *Tribunale di Genova* γιά ἔκδοση προδικαστικῆς ἀποφάσεως). (Βλ. καί τό σχετικό σημεῖωμα τοῦ *Citarella*, *L'estensione del concetto di "norme di applicazione immediata" alle disposizioni convenzionali stipulate dalla Comunità*, XVI *Riv. Dir. Eur.* (1976), σ. 148 ἐπ.) *Rec.* 1976, σ. 129, τῆς 30ῆς Νοεμβρίου 1977, στήν ὑπόθεση 52-77 *Leonice Cayrol* κατά *Giovanni Rivera & Figli* (αἴτηση τοῦ *tribunale di Saluzzo* γιά τήν ἔκδοση προδικαστικῆς ἀποφάσεως), *Rec.* 1977, σ. 2261 ἐπ., τῆς 9ης Φεβρουαρίου 1982, στήν ὑπόθεση 270-80 *Polydor Limited* καί *RSO Records Inc.* κατά *Harlequin Record Shops Limited* καί *Simmons Records Limited* (αἴτηση τοῦ *Court of Appeal of England and Wales* γιά τήν ἔκδοση προδικαστικῆς ἀποφάσεως), *Συλλ.* 1982, σ. 329 ἐπ. Ἡβλ. ἐπίσης *Bebr*, ὅπ.π., σ. 35-36.

φρανίζεται μόνο στο άρθρο 189 και αφορά μόνο τους κανονισμούς. Ἡ Συνθήκη, δηλαδή, δέν ἀναφέρεται στήν ἄμεση ἰσχύ ἄλλων κανόνων τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου, οὔτε καί τῶν κανόνων πού πηγάζουν ἀπό τήν ἴδια. Ἡ ἄμεση ἰσχύς κανόνων τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου εἶναι μία ἔννοια πού διαμορφώθηκε κυρίως ἀπό τή νομολογία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Δικαστηρίου.¹⁰⁸ Γιὰ νά ἔχει ἄμεση ἰσχύ ἕνας κανόνας τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου πρέπει νά εἶναι ἐπαρκῶς σαφής καί ἀνεπιφύλακτος, ὥστε νά μπορεῖ νά ἐκτελεσθεῖ χωρίς νά ὑπάρχει ἀνάγκη νά ληφθοῦν ἐθνικά νομοθετικά μέτρα καί νά ἀπευθύνεται σέ ἢ καί σέ ἰδιῶτες καί ὄχι μόνο στά Κράτη μέλη.¹⁰⁹

Τό Δικαστήριο δέν ἀπέκλεισε ποτέ τό ἐνδεχόμενο νά ἔχει μιά διεθνῆς συμφωνία ἄμεση ἰσχύ στό ἐσωτερικό τῆς Κοινοτήτας. Ἦδη τό 1972, στήν ἀπόφαση *International Fruit Company* τό Δικαστήριο ἐξετάζει ἄν μιά διάταξη διεθνούς συμφωνίας —στή συγκεκριμένη περίπτωση τό άρθρο XI τῆς GATT— «μπορεῖ νά συνεπάγεται γιά τούς διαδίκους τό δικαίωμα νά

108. Ἐντί πάρα πολλῶν βλ. τήν παλαιά ἀλλά βασική μονογραφία τοῦ *Constantinesco*, *L' applicabilité directe dans le droit de la C. E. E.*, *Bleckmann*, *L' applicabilité directe du droit communautaire sé Les recours des individus devant les instances nationales en cas de violation du droit européen*, σ. 85 ἐπ., καί τόν ἐκεῖ, σ. 130, παρατιθέμενο βιβλιογραφικό πίνακα, *Pescatore*, *The Doctrine of "Direct Effect": An Infant Disease of Community Law*, 8 *E. L. R.* (1983), σ. 155 ἐπ. Ἐπίσης βλ. ἐπίσης ἐλληνική βιβλιογραφία βλ. γενικά *Δαγτόγλου*, *Εὐρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο*, σ. 154 ἐπ., *Παπαδημητρίου*, *Τό Σύνταγμα καί ἡ διαδικασία τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνοποίησης*, σ. 41 ἐπ. Ἡ ἔννοια τῆς ἄμεσης ἰσχύος συχνά συγγέεται μέ τήν ἔννοια τῆς ἄμεσης ἐφαρμογῆς. Στήν παρούσα ἐργασία ἡ ἔννοια τῆς ἄμεσης ἐφαρμογῆς χρησιμοποιεῖται γιά νά ὑποδηλώσει ὅτι ἕνας κανόνας τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου ὄχι μόνον παράγει ἀποτελέσματα χωρίς τήν ρυθμιστική παρέμβαση τοῦ Κράτους μέλους, ἀλλά, ἐπίσης ἰδρύει καί δικαιώματα ὑπέρ ἰδιωτῶν. Γιὰ μιά εἰσαγωγή στόν σχετικό προβληματισμό βλ. *Winter*, *Direct Applicability and Direct Effect. Two Distinct and Different Concepts in Community Law*, 9 *C. M. L. Rev.* (1972), σ. 425 ἐπ.

109. Βλ. *Bleckmann*, ὅπ.π., σ. 92 ἐπ., καί ἰδίως σ. 97 ἐπ., 107.

τήν επικαλούνται στά δικαστήρια προκειμένου νά ἀμφισβητήσουν τό κύρος μιᾶς κοινοτικῆς πράξης». Τό Δικαστήριο ὁμως καταλήγει σέ ἀρνητική ἀπάντηση, ἐπειδή τό συγκεκριμένο ἄρθρο τῆς GATT, ἐρμηνευόμενο σέ συνάρτηση μέ ἄλλα συναφή ἄρθρα, δέν ἀποκλείει τήν δυνατότητα νά ἐξαρτᾶται ἡ ἐφαρμογή του ἀπό κάποια ἐθνική κανονιστική παρέμβαση.¹¹⁰

Ἦδη στήν ἀπόφαση αὐτή περιέχονται ἐν σπέρματι νομολογιακές κατευθύνσεις πού ἀφοροῦν ὅλες τίς βασικές πτυχές τοῦ ζητήματος, ὅπως αὐτές ἀναδείχτηκαν καί ἀπό μεταγενέστερες ἀποφάσεις: τό Δικαστήριο δέν ἀποκλείει νά ἔχει ἡ διάταξη μιᾶς διεθνοῦς συμφωνίας ἄμεση ἰσχύ, ἐξαρτᾶ τήν ἄμεση ἰσχύ ἀπό τόν συγκεκριμένο διεθνή κανόνα καί δέν τήν ἐξαρτᾶ οὔτε ἀπό τό εἶδος τῆς συμφωνίας, οὔτε ἀπό τό ἐάν ἔχει εἰσαχθεῖ στήν κοινοτική ἐννομη τάξη μέ κάποια κοινοτική πράξη.

Ἀναλυτικότερη εἶναι ἡ ἀπόφαση *Bresciani* ὅπου τό δικαστήριο ἐρευνᾷ ἐν τό ἄρθρο 2 παρ. 1 τῆς Σύμβασης τοῦ Γιαουντέ τῆς 20ῆς Ἰουλίου 1963, ἔχει ἄμεση ἐφαρμογή. Τό Δικαστήριο κρίνει ἀναγκαῖο νά λάβει ὑπόψη «τό πνεῦμα, τήν οἰκονομία καί τό γράμμα τῆς σύμβασης καί τίς διατάξεις» πού ἐρευνῶνται καί θεωρεῖ ὅτι ἡ «ἀνισορροπία» στίς ὑποχρεώσεις πού ἀναλαμβάνει ἡ Κοινότητα ἐναντι τῶν Κρατῶν μέ τά ὁποῖα συνάπτει τή Σύμβαση Γιαουντέ, «ἡ ὁποία περιέχεται σέ αὐτή καθ' ἑαυτή τή λογική τοῦ εἰδικοῦ χαρακτήρα τῆς Σύμβασης, δέν ἀποτελεῖ ἐμπόδιο στό νά ἀναγνωρίσει ἡ Κοινότητα ἄμεσο ἀποτέλεσμα σέ ὀρισμένες ἀπό τίς διατάξεις της.» Ἐρευνώντας ἐγγύτερα τό ἄρθρο 2 παρ. 1 τῆς Σύμβασης, τό Δικαστήριο διαπιστώνει ὅτι ἡ διάταξη αὐτή δημιουργεῖ γιά τήν Κοινότητα τίς ἴδιες ὑποχρεώσεις πού δημιουργεῖ καί τό ἄρθρο 13 ΣυνθΕΟΚ, στό ὁποῖο ἡ ἐρμηνευόμενη διάταξη παραπέμπει εὐθέως. Τό ἄρθρο 13 ΣυνθΕΟΚ ὁμως, περιέχει μιᾶ ἐπακρι-

110. Βλ. ἀπόφαση *International Fruit Company*, σκέψη 19 καί σκέψεις 20-27, ὅπ.π., σ. 1228 καί 1228-1229. Πρβλ. καί τήν σχετική ἀγόρευση τοῦ Γενικοῦ Εἰσαγγελέα *Mayras*, ὅπ.π., σ. 1239 ἐπ.

βῶς προσδιορισμένη ὑποχρέωση τῆς Κοινότητας, δέν συνοδεύεται ἀπό καμία ἔμμεση ἢ ἄμεση ἐπιφύλαξή της, καί γιά τό λόγο αὐτό εἶναι ἰκανό νά δημιουργήσει ὑπέρ τῶν διαδίκων τό δικαίωμα νά τό ἐπικαλοῦνται ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων, ἔχει δηλαδή ἄμεση ἐφαρμογή. Κατά συνέπεια, καταλήγει τό Δικαστήριο, ἄμεση ἐφαρμογή ἔχει καί τό ἄρθρο 2 παρ. 1 τῆς Σύμβασης Γιαουντέ τοῦ 1963.¹¹¹

Τό Δικαστήριο συμπυκνώνει μέ πληρότητα τή στάση του ὡς πρὸς τήν ἄμεση ἐφαρμογή τῶν διεθνῶν συμβάσεων πού συνάπτει ἡ Κοινότητα στήν ἤδη μνημονευθεῖσα ἀπόφαση *Kupferberg*, ὅπου ἐρευνᾶται ἂν ἔχει ἄμεση ἰσχὺ τό ἄρθρο 21 παρ. 1 τῆς Συμφωνίας ΕΟΚ - Πορτογαλίας.¹¹²

Τό Δικαστήριο σημειώνει κατ' ἀρχήν ὅτι ἡ Συνθήκη τῆς ΕΟΚ παρέχει «στά κοινοτικά ὄργανα τήν ἐξουσία (...) νά συνάπτουν συμφωνίες μέ τρίτες χῶρες καί διεθνεῖς ὀργανισμούς», θεσπίζει ὑποχρέωση τῶν Κρατῶν μελῶν, «πρὸ πάντων καί κυρίως ἔναντι τῆς Κοινότητος», νά ἐξασφαλίζουν τήν τήρηση τῶν συμφωνιῶν πού συνῆψε ἡ Κοινότητα, οἱ ὁποῖες καί «ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστο τμῆμα τῆς κοινοτικῆς ἐννόμου τάξεως» καί ὑποχρέωση τοῦ Δικαστηρίου νά ἐξασφαλίζει ὁμοιόμορφη ἐφαρμογή τους σέ ὅλη τήν Κοινότητα, πρᾶγμα τό ὁποῖο ἀποτελεῖ συνέπεια τοῦ κοινοτικοῦ χαρακτήρα τῶν συμβάσεων αὐτῶν.¹¹³

Στή συνέχεια, τό Δικαστήριο ἀναφέρεται στό ἀποτέλεσμα πού ἔχουν οἱ διατάξεις μιᾶς τέτοιας διεθνοῦς συμφωνίας στό ἐσωτερικό τῆς Κοινότητας, γιά νά ἐπισημάνει ὅτι «σύμφωνα μέ τίς ἀρχές τοῦ διεθνοῦς δικαίου, τά [ἀρμόδια] κοινοτικά ὄργανα (...) εἶναι ἐλεύθερα νά συμφωνήσουν μέ τίς [τρίτες] χῶρες τά ἀποτελέσματα πού οἱ διατάξεις τῆς συμφωνίας πρέπει νά παράγουν στήν ἐσωτερική ἔννομη τάξη τῶν συμβαλ-

111. Βλ. τήν ἀπόφαση *Bresciani*, ὄπ.π., σ. 129 ἐπ., καί ἐκεῖ τίς σκέψεις 16, 23, 25, ὄπ.π., σ. 140 καί 142.

112. Βλ. τήν ἀπόφαση σέ *Συλλ.* 1982, σ. 3621 ἐπ.

113. Βλ. τίς σκέψεις 11, 13 καί 14 στήν ἀπόφαση *Kupferberg*, ὄπ.π., σ. 3662.

λομένων μερών. Μόνο αν τό ζήτημα αυτό δέν έχει διευθετηθεῖ ἀπό τή συμφωνία, τότε ἐναπόκειται στό δικαστήριο, καί ιδίως στό Δικαστήριο [τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων] (...) νά τό ἐπιλύσει.» Τό Δικαστήριο δηλαδή ἐρευνᾷ τό περιεχόμενο τῆς συμφωνίας καί ὄχι τό εἶδος τῆς νομικῆς πράξης — στή συγκεκριμένη περίπτωση πρόκειται γιά κανονισμό — μέ τήν ὁποία ἔχει συναφθεῖ ἡ συμφωνία.¹¹⁴

Στή συγκεκριμένη περίπτωση τό Δικαστήριο θεωρεῖ ὅτι «οὔτε ἡ φύση οὔτε ἡ οἰκονομία τῆς συμφωνίας» μποροῦν νά ἐμποδίσουν τούς ιδιώτες νά ἐπικαλοῦνται διατάξεις της στά δικαστήρια. Γιά νά καταλήξει στό συμπέρασμα αὐτό τό Δικαστήριο ἐξέτασε προηγουμένως ἂν ἡ ἐφαρμογή τῆς συμφωνίας, μέρος τῆς ὁποίας εἶναι ἡ ἐρμηνευόμενη διάταξη, ἐξαρτᾶται ἀπό ὁποιαδήποτε ρυθμιστική παρέμβαση τῶν μερῶν, ἔτσι ὥστε νά μήν μποροῦν οἱ διατάξεις της νά ἰσχύουν ἄμεσα. Τό Δικαστήριο ἀποφάνθηκε ὅτι τέτοιας φύσης ἐμπόδιο δέν προκύπτει οὔτε ἀπό τό ὅτι τά δικαστήρια ἐνός ἀπό τά μέρη θεωροῦν ὅτι ὀρισμένες διατάξεις τῆς συμφωνίας ἔχουν ἄμεση ἐφαρμογή, ἐνῶ τά δικαστήρια τοῦ ἄλλου μέρους ὄχι, οὔτε ἀπό «τό γεγονός καί μόνο ὅτι τά συμβαλλόμενα μέρη ἔχουν δημιουργήσει ιδιαίτερο θεσμικό πλαίσιο γιά διαβουλεύσεις καί διαπραγματεύσεις μεταξύ τους σχετικά μέ τήν ἐκτέλεση τῆς συμφωνίας», οὔτε ἀπό τό γεγονός ὅτι προβλέπονται ρήτρες διασφάλισης.¹¹⁵

Μετά τίς διαπιστώσεις αὐτές τό Δικαστήριο ἐρευνᾷ ἂν ἡ συγκεκριμένη διάταξη τήν ὁποία κλήθηκε νά ἐρμηνεύσει — δηλαδή τό ἄρθρο 21 παρ. 1 τῆς συμφωνίας ΕΟΚ-Πορτογαλίας — εἶναι ἀνεπιφύλακτη καί ἐπαρκῶς σαφῆς ὥστε νά ἔχει ἄμεση ἐφαρμογή. Τό Δικαστήριο, «προκειμένου νά δοθεῖ ἀπάντηση περὶ τοῦ ἀμέσου ἀποτελέσματος τοῦ ἄρθρου 21 παρ. 1 τῆς συμφωνίας», ἀναλύει τήν συγκεκριμένη αὐτή διάταξη «ὑπό τό φῶς τόσο τοῦ ἀντικειμένου καί τοῦ σκοποῦ

114. Βλ. σκέψη 17, ὅπ.π., σ. 3663. Πρβλ. καί τήν σχετική ἀγόρευση τῆς Γενικῆς Εἰσαγγελέως *Rozés*, ὅπ.π., σ. 3673.

115. Βλ. σκέψεις 22, 18, 20 καί 21, ὅπ.π., σ. 3663-3665.

της συμφωνίας όσο και του όλου περιεχομένου της» και καταλήγει ότι η διάταξη αυτή: «επιβάλλει στά συμβαλλόμενα μέλη τήν ανεπιφύλακτη υποχρέωση, να μὴν εισάγουν διακρίσεις στὸν φορολογικὸ τομέα, υποχρέωση πού εξαρτᾶται ἀπὸ (...) ἀπλή διαπίστωση (...) τῆς ὁποίας τὰ ὅρια προκύπτουν ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸ φορολογικὸ σύστημα. Ἡ διάταξη αὐτὴ δύναται, ἄρα, νὰ ἐφαρμόζεται ἀπὸ τὰ δικαστήρια καὶ παράγει ἐπομένως ἄμεσα ἀποτελέσματα σέ ὅλη τὴν Κοινότητα.»¹¹⁶

Τὰ βασικά σημεῖα τῆς νομολογίας τοῦ Δικαστηρίου, ὡς πρὸς τὴν ἄμεση ἰσχὺ καὶ τὴν ἄμεση ἐφαρμογὴ τῶν διεθνῶν συμβάσεων πού δεσμεύουν τὴν Κοινότητα, θὰ μπορούσαν νὰ συνοψισθοῦν ὡς ἑξῆς:

α) Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο δεσμεύθηκε ἡ Κοινότητα νὰ ἐφαρμόζει τὴν διεθνή σύμβαση δὲν ἐπιδρᾷ στό ἐνδεχόμενο νὰ ἔχουν ἄμεση ἰσχὺ οἱ διατάξεις τῆς. Εἰδικότερα, εἶναι ἀδιάφορο τὸ εἶδος τῆς νομικῆς πράξης μὲ τὴν ὁποία τὸ Συμβούλιο συνῆψε τὴ σύμβαση. Τὸ Δικαστήριό ἐξέτασε τὸ ἐνδεχόμενο νὰ ἔχουν ἄμεση ἰσχὺ καὶ ἐφαρμογὴ διατάξεις συμφωνίας τὴν ὁποία ἡ Κοινότητα συνῆψε μὲ ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου, ἢ μὲ κανονισμό, ἀκόμα καὶ συμφωνίες πού δὲν συνῆψε ἀλλὰ στίς ὁποῖες ὑποκατέστησε τὰ Κράτη μέλη τῆς.¹¹⁷

116. Βλ. σκέψεις 23-26, ὅπ.π., σ. 3665. Πρβλ. ἐπίσης τὴν ἀπόφαση τῆς 29ης Ἀπριλίου 1982 στὴν ὑπόθεση 17/81 «Pabst & Richarz KG κατὰ Hauptzollamt Oldenburg (αἴτηση τοῦ Finanzgericht τοῦ Ἀμβούργου γιὰ ἐκδοση προδικαστικῆς ἀποφάσεως)», Συλλ. 1982, σ. 1331, ἐπ., καὶ ἐκεῖ τὴν σκέψη 27, ὅπ.π., σ. 1350, ὅπου τὸ Δικαστήριό, ἐρμηνεύοντας τὸ ἄρθρο 53 παρ. 1 τῆς Συμφωνίας Συνδέσεως ΕΟΚ-Ἑλλάδας, νομολογεῖ ὅτι «ἡ διάταξη αὐτὴ περιέχει μιὰ σαφὴ καὶ ρητὴ υποχρέωση, ἢ ἐκτέλεση καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὁποίας δὲ εξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ἐκδοση ἄλλης μεταγενεστέρως πράξεως. Ὑπὸ τίς προϋποθέσεις αὐτές πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὅτι τὸ ἄρθρο 53 παράγραφος 1 ἔχει ἄμεση ἐφαρμογή.»

117. Μὲ ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου συνῆψε ἡ Κοινότητα τὴν «Συμφωνία τῶν Ἀθηνῶν», βλ. J.O. 26.2.1963, καὶ τὴν ὑπόθεση Haegeman,

β) Ούτε τό εάν ή συμφωνία είναι μικτή ή «άμιγής» επίδρα στό ένδεχόμενο νά έχουν άμεση ισχύ και εφαρμογή οι διατάξεις της. Τό Δικαστήριο επανειλημμένα νομολόγησε ότι διατάξεις μικτών συμφωνιών έχουν άμεση ισχύ.¹¹⁸

γ) Κριτήριο για τό αν μία διάταξη διεθνούς συνθήκης πού δεσμεύει τήν Κοινότητα έχει ή όχι άμεση ισχύ και εφαρμογή είναι τό πνεύμα και ή όλη οικονομία της συνθήκης και όχι μόνο τό γράμμα της συγκεκριμένης διάταξης. Ειδικότερα, τό γεγονός ότι ένας κοινοτικός κανόνας πού έχει άμεσο αποτέλεσμα συμπίπτει ως προς τό γράμμα του μέ έναν κανόνα μιας διεθνούς συμφωνίας πού συνήψε ή Κοινότητα, δέν σημαίνει ότι και ό δεύτερος αυτός κανόνας έχει, άκριβώς επειδή υπάρχει ή παραπάνω σύμπτωση, άμεσο αποτέλεσμα. Κάθε συγκεκριμένη περίπτωση εξετάζεται ξεχωριστά μέ σκοπό νά διαπιστωθεί αν πρόκειται για διάταξη πού άπευθύνεται [και] σέ ιδιώτες και

όπ.π., μέ κανονισμό του Συμβουλίου τήν συμφωνία EOK - Πορτογαλίας, βλ. Κ. (EOK). 2844/72 τής 19ης Δεκεμβρίου 1972, και τήν υπόθεση *Kupferberg*, ενώ στις υποθέσεις *International Fruit Company*, *Schlüter*, *Nederlandse Spoorwegen*, *Rutili*, τό Δικαστήριο εξέτασε τό ένδεχόμενο νά έχουν άμεση ισχύ συμφωνίες στις όποιες ή Κοινότητα υποκατέστησε τά Κράτη μέλη. Βλ. επίσης *Bebr*, όπ.π., σ. 62-63.

118. Βλ. π.χ. τήν σκέψη 25 στην άπόφαση *Bresciani*, όπ.π., σ. 142, ή τήν σκέψη 27 στην άπόφαση *Pabst*, όπ.π., σ. 1350 (βλ. επίσης και τήν σχετική άγόρευση της Γενικής Εισαγγελέως *Rozès*, όπ.π., σ. 1358 έπ.) Προβλ. επίσης και τήν άπόφαση τής 24ης Νοεμβρίου 1977 στην υπόθεση 65-77 *Jean Razanatsimba* (αίτηση τής *cour d'appel* του *Douai* για έκδοση προδικαστικής άποφάσεως), *Rec.* 1977, σ. 2229 έπ., όπου τό Δικαστήριο δέν δέχεται ότι μία διάταξη τής (μικτής) πρώτης Σύμβασης EOK-AKE έχει άμεση ισχύ, αυτό όμως συμβαίνει εξ αίτίας του περιοχόμενου τής συγκεκριμένης διάταξης τήν όποια ερμήνευσε και όχι λόγω του μικτού χαρακτήρα της συνθήκης. Βλ. επίσης *Bebr*, όπ.π., σ. 66-67. Προβλ. όμως όρισμένες παρωχημένες επιφυλάξεις του *Pescatore*, όπ.π., σ. 132-133, ως προς τό αν οι μικτές συμβάσεις θέτουν ή όχι κοινοτικό δίκαιο.

είναι επαρκώς σαφής και ανεπιφύλακτη ώστε να μπορεί να παράγει άμεσα αποτελέσματα.¹¹⁹

Ός τελική γενική παρατήρηση μπορεί να επισημανθεί τό γεγονός ότι ή άμεση ισχύς καί ή άμεση εφαρμογή, ιδιότητες πού είναι κατ' έξοχήν (άν όχι αποκλειστικά) συνυφασμένες μέ τό κοινοτικό δίκαιο, επεκτείνονται καί σέ κανόνες του διεθνούς δικαίου.¹²⁰ Μπορεί ακόμη να υπομνησθεί ή παρατήρηση του καθηγητή Philip Allott ότι «τό κοινοτικό δίκαιο διέπεται από μιά δική του δυναμική λογική, ή όποία τό προωθεί όλο καί ευρύτερα, δημιουργώντας άποικίες σέ νέες περιοχές, εντάσσοντας στό έσωτερικό του, τι βρισκόταν έξω από αυτό. Σά να τό παρακινούσε μιά ένστικτώδης όρμη (Trieb — όρμέφυτο — κατά τή φροϋδική έννοια) κυριαρχεί σέ ότιδήποτε συναντά στό δρόμο του, μεταβάλλει τά πάντα κατ' εικόνα καί όμοίωσή του, καί όλα αυτά έν όνόματι των ύπατων

119. Τά παραπάνω άναδεικνύονται μέ τόν πιό χαρακτηριστικό ίσως τρόπο στή σχετική νομολογία του Δικαστηρίου στίς υπόθεσεις *Polydor* καί *Pabst*: στήν υπόθεση *Polydor* τό Δικαστήριο νομολογεί ότι ή όμοιότητα του γράμματος των άρθρων 14 παρ. 2 καί 23 τής Συμφωνίας ΕΟΚ-Πορτογαλίας καί των άρθρων 30 καί 36 ΣυνθΕΟΚ «δέν αποτελούν επαρκή λόγο για να μεταφερθεί στό σύστημα τής συμφωνίας ή (...) νομολογία, ή όποία στό πλαίσιο τής Κοινότητος προσδιορίζει τήν σχέση μεταξύ τής προστασίας των δικαιωμάτων βιομηχανικής καί έμπορικής ιδιοκτησίας καί των κανόνων περι έλευθέρως κυκλοφορίας των έμπορευμάτων.» Δηλαδή, παρά τήν όμοιότητα πού έχουν ως προς τό γράμμα τους οι δύο διατάξεις, επιφέρουν διαφορετικά νομικά αποτελέσματα. (Βλ. τήν άπόφαση *Polydor*, καί εκεί τήν σκέψη 15, όπ.π., σ. 348, βλ. καί τίς σκέψεις 13-20, όπ.π., σ. 347-349.) Αντίθετα, στήν άπόφαση *Pabst*, ιδίως στίς σκέψεις 25 καί 26, όπ.π., σ. 1350, τό Δικαστήριο, έρμηνεύοντας τό άρθρο 53 παρ. 1 τής Συμφωνίας Σύνδεσης ΕΟΚ-Έλλάδας καί τό όμοιο ως προς τό γράμμα άρθρο 95 ΣυνθΕΟΚ, νομολογεί ότι καί τά δύο άρθρα επιτελούν, τό καθένα στό δικό του νομικό πλαίσιο, τήν ίδια λειτουργία. Βλ. επίσης *Bebr*, όπ.π., σ. 36-37.

120. Πρβλ. όμως *Tagaras*, όπ.π., σ. 19-20, καί τούς εκεί, σημ. 9, 10 καί 13, παρατιθέμενους συγγραφείς.

5. Σκέψεις χρήσιμες για κάποια συμπεράσματα.

Ἡ νομική ικανότητα τῆς Κοινότητας νά συνάπτει διεθνείς συμβατικές σχέσεις, ὅπως προέκυψε μέσα ἀπό τήν ἐξέλιξή της, συνεπάγεται ἐκτεταμένους περιορισμούς γιά τά Κράτη μέλη. Κατ' ἀρχήν συνεπάγεται τή δέσμευσή τους μέ διεθνείς συμβατικούς κανόνες οἱ ὁποῖοι δέν συνομολογήθηκαν ἀπό αὐτά, ἀλλά ἀπό τήν Κοινότητα, ἕνα αὐτόνομο ὑποκείμενο διεθνούς δικαίου, ξεχωριστό ἀπό τά Κράτη μέλη. Ἐνδεχομένως μάλιστα οἱ κανόνες αὐτοί νά συνομολογήθηκαν ἀπό τήν Κοινότητα παρὰ τήν ἀντίθετη θέληση κάποιου ἢ κάποιων Κρατῶν μελῶν.

Ἡ δέσμευση αὐτή δέν περιορίζεται ἀπλά στήν ἀνάληψη, κατὰ κάποιο τρόπο «εἰς βάρος» τῶν Κρατῶν μελῶν ὀρισμένων «κλασικῶν» διεθνῶν συμβατικῶν ὑποχρεώσεων. Ἀντίθετα, οἱ κανόνες πού πηγάζουν ἀπό τήν ἄσκηση διεθνούς συμβατικῆς δραστηριότητας ἀπό τήν Κοινότητα, ἐμφανίζονται ὡς κανόνες πού ὑπερέχουν ἔναντι ὅλων, ἀκόμη καί τῶν συνταγματικῶν κανόνων τῶν Κρατῶν μελῶν. Παράλληλα, ἐφόσον συντρέχουν ὀρισμένες προϋποθέσεις πού θέτει τό κοινοτικό — καί ὄχι τό ἐκάστοτε ἐθνικό — δίκαιο, οἱ κανόνες αὐτοί ἐμφανίζονται ὡς κανόνες ἄμεσα ἐφαρμόσιμοι καί ἄμεσα ἐφαρμοστέοι στίς ἔννομες τάξεις τῶν Κρατῶν μελῶν.

Ἡ νομική ικανότητα τῆς Κοινότητας νά ἀναπτύσσει διε-

121. Βλ. *Allott, Adherence To and Withdrawal From Mixed Agreements* σέ συλλογικό τόμο *Mixed Agreements*, σ. 98.

θνή συμβατική δραστηριότητα συνεπάγεται, κατά κανόνα, και απώλεια για τὰ Κράτη μέλη δικαιωμάτων, τὰ ὅποια τὰ κράτη αὐτὰ ἀντλοῦσαν ἀπὸ διεθνεῖς συμφωνίες πού εἶχαν συνάψει πρὶν ἐνταχθοῦν στὴν Κοινότητα. Πρόκειται γιὰ δικαιώματα, τὰ ὅποια, ἐφόσον συνάγονται σὲ σφαῖρες πού ρυθμίζονται μὲ βάση τὴ Συνθήκη τῆς ΕΟΚ, ἀσκοῦνται ἀπὸ τὰ ἀρμοδια κοινοτικά ὄργανα, καὶ κατὰ κανόνα ἀποκλειστικά ἀπὸ αὐτά. Ἔτσι, τὸ γεγονός ὅτι ἡ Κοινότητα ἔχει τὴν νομικὴ ἱκανότητα νὰ ἀναπτύσσει διεθνεῖς συμβατικὲς σχέσεις καὶ ἀσκεῖ τίς ἀρμοδιότητες πού προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἱκανότητα αὐτή, ἐπιφέρει συνέπειες πού ἐπεκτείνονται πολὺ πέρα ἀπὸ τὴν ἀπλὴ θέσπιση κάποιων διεθνῶν συμβατικῶν ὑποχρεώσεων γιὰ τὰ Κράτη μέλη τῆς. Εἶναι συνέπειες συνταγματικῆς τάξης: πρόκειται γιὰ μιὰ ἔμμεση, ἀλλὰ σαφὴ μεταβολὴ τῶν ἐθνικῶν καθεστώτων πού διέπουν τὴν ἄσκηση τῆς διεθνoῦς συμβατικῆς δραστηριότητος καθενὸς ἀπὸ τὰ Κράτη μέλη.

Σὲ ὅλα αὐτὰ πρέπει νὰ προστεθεῖ καὶ ἓνα ἐξελικτικὸ στοιχεῖο πού εἶναι συνυφασμένο μὲ τὴν διεθνή νομικὴ ἱκανότητα τῆς Κοινότητος σὲ ὀρισμένους τομεῖς: ἡ ἔκταση τῶν ἀρμοδιοτήτων πού ἀνάγονται στοὺς τομεῖς αὐτοὺς εἶναι δυνατόν νὰ διευρύνεται, ἀλλὰ καὶ νέοι τομεῖς εἶναι δυνατόν νὰ προστίθενται. Οἱ ἀρχικὲς ἀρμοδιότητες τῆς Κοινότητος ἐπεκτάθηκαν καί, διευρυμένες, ἀσκοῦνται πλήρως ἀπὸ αὐτήν. Καὶ αὐτὸ χωρὶς νὰ μεταβληθοῦν οἱ ἀρχικὲς διατάξεις τῆς ἰδρυτικῆς τῆς Συνθήκης ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ ἔχουν τεθεῖ κάποια σαφὴ καὶ συγκεκριμένα ὄρια πέρα ἀπὸ τὰ ὅποια δὲν μπορεῖ νὰ ἐξελιχθοῦν οἱ κοινοτικὲς ἀρμοδιότητες: ἡ Κοινότητα μπορεῖ νὰ συνάψει περίπου ὅποιαδήποτε διεθνή συμφωνία, ἀρκεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἀναγκαῖα γιὰ τὴν πραγματοποίησιν κάποιου κοινοτικοῦ σκοποῦ. Ὅμως τὸ τί εἶναι καὶ τί δὲν εἶναι ἀναγκαῖο γιὰ τὴν πραγματοποίησιν ἑνὸς κοινοτικοῦ σκοποῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ μέχρι ποῦ φθάνει ἡ ἔκταση τῶν κοινοτικῶν σκοπῶν, εἶναι ζητήματα γιὰ τὰ ὅποια ἀποφαίνονται κοινοτικά ὄργανα καὶ ὄχι τὰ Κράτη μέλη. Γιὰ τὸ Δικαστήριον, π.χ., δὲν ἀποκλείεται

ούτε καν τό ένδεχόμενο νά μπορεί ή Κοινότητα ακόμη και νά μεταβιβάζει αρμοδιότητες παρόμοιες μέ εκείνες πού τής ἔχουν μεταβιβασθεῖ ἀπό τά Κράτη μέλη.

Αὐτό σημαίνει ὅτι μετά τήν ἔνταξή τους στήν Κοινότητα, καί χωρίς νά μεταβληθοῦν οἱ νομικές διατάξεις μέ τίς ὁποῖες πραγματοποιήθηκε ἡ ἔνταξη αὐτή, τά Κράτη μέλη εἶναι δυνατόν νά βρεθοῦν μέ δεσμεύσεις ἀπρόβλεπτα μεγαλύτερες ἀπό εκείνες πού ἀνελάμβαναν ὅταν προχωροῦσαν στήν ἔνταξη.

Ἡ ἐξέλιξη αὐτή πραγματοποιήθηκε χωρίς νά ὑπείσέλθει κανένα στοιχεῖο ἐπιφύλαξης ὡς πρὸς ἐνδεχόμενα προβλήματα πού μπορεῖ νά δημιουργήσουν οἱ συνταγματικές διατάξεις τῶν Κρατῶν μελῶν, χωρίς νά κληθοῦν, ἔστω ἐκ τῶν ὑστέρων, νά συμφωνήσουν τά Κράτη μέλη, καί μάλιστα, σέ ὀρισμένες περιπτώσεις, παρὰ τήν σαφή ἀρνητική τους στάση. Κάθε φορά πού τά ἀρμόδια κοινοτικά ὄργανα εὑρίσκαν ὅτι ἡ διεθνῆς συμβατική ἀρμοδιότητα πού θέσπισε ὑπέρ τῆς Κοινότητας ἡ ἰδρυτική τῆς Συνθήκη εἶναι εὐρύτερη ἀπό ἐκείνη πού μέχρι τότε νόμιζαν ὅτι ἦταν, προσδιόριζαν νέα, εὐρύτερα ὅρια τῆς ἀρμοδιότητας αὐτῆς. Δέν ἔκριναν ὅμως ἀναγκαῖο νά ἐξετάζον ἄν αὐτό δημιουργοῦσε συνταγματικά προβλήματα στά Κράτη μέλη· τά ζητήματα αὐτά τά ἀντιμετώπισαν περίπου σάν *res inter alios actae*. Καί ἡ Κοινότητα ἀνέπτυσσε στό ἐξῆς τίς διεθνεῖς τῆς δραστηριότητες μέ βάση τά νέα, εὐρύτερα ὅρια.

Τό ζήτημα συνταγματικῆς τάξης πού δημιουργεῖται εἶναι προφανές: στά Κράτη μέλη ἀπομένει νά ἐφαρμόζουν ὡς δίκαιο, σέ κάθε περίπτωση, χωρίς νά προβάλλουν κανενός εἶδους νομικές ἀντιρρήσεις, ὅτιδήποτε ἤθελε προκύψει ἀπό ἕνα ἐξελισσόμενο — καί μερικῶς ἀνεξάρτητα ἀπό τή θέλησή τους ἢ καί ἀντίθετα πρὸς αὐτήν ἐξελισσόμενο — νομικό καθεστῶς. Ἐφόσον πρόκειται γιά διεθνή συμβατική δραστηριότητα πού ἀσκεῖται ἀποκλειστικά ἀπό τήν Κοινότητα, οἱ ἐθνικές συνταγματικές ἐγγυήσεις σχετικά μέ τό πῶς καί σέ ποιά ἔκταση μπορεῖ νά δεσμεύεται κάθε κράτος (εἴτε διαδικαστικές εἶναι, εἴτε οὐσιαστικές) δέν ἀσκοῦν καμία ἐπίδραση, ὅπως

συνέβη, π.χ., κάθε φορά που η Κοινότητα διεύρυνε, χωρίς την τυπική σύμπραξη των Κρατών μελών της, την διεθνή νομική της ικανότητα.

Όμως οι εθνικές συνταγματικές έγγγυσεις — όπως εκείνες που περιέχει το άρθρο 28 του ισχύοντος Συντάγματος — δεν έλαψαν [για τον λόγο αυτό] να υπάρχουν.

Υπάρχει όμως και κάτι περισσότερο από ένα «άπλό» ζήτημα συνταγματικής τάξης: οι διεθνείς συμβατικές αρμοδιότητες της Κοινότητας και οι αντίστοιχες αρμοδιότητες κάθε Κράτους μέλους της επιτρέπουν, ιδίως όταν συγκρούονται μεταξύ τους ή συναντώνται, να αναδειχθούν όρισμένες, τουλάχιστον, πλευρές της λειτουργίας της κυριαρχίας,¹²² ως έννοιας και δύναμης που βρίσκεται στο κέντρο του εθνικού κράτους και των διεθνών αλληλεξαρτήσεων.

Στή συνέχεια της μελέτης, καταβάλλεται η προσπάθεια να καταδειχθούν τα παραπάνω και μέσα από συγκεκριμένα παραδείγματα.

122. Βλ., π.χ., *Krück*, Die auswärtige Gewalt der Mitgliedstaaten und die auswärtigen Befugnissen der Europäischen Gemeinschaften als Problem des Souveränitätsverständnisses, σέ συλλογικό τόμο *Souveränitätsverständnis in den Europäischen Gemeinschaften*, σ. 155 έπ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ἡ συμμετοχή τῆς Ἑλλάδας στή σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας

1. Ἡ Συνδιάσκεψη καί ἡ Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας

α) Γενικές παρατηρήσεις.

Ἡ Τρίτη Συνδιάσκεψη τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας ἄρχισε τίς ἐργασίες της τόν Δεκέμβριο τοῦ 1973 στή Νέα Ὑόρκη. Εἶχαν προηγηθεῖ ἄλλες δύο Συνδιασκέψεις πού ἔγιναν στή Γενεύη τό 1958 καί τό 1960.¹

1. Γενική περιγραφή τῆς εξέλιξης τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνδιάσκεψης, τῶν θεμάτων μέ τά ὅποια ἀσχολήθηκε, τοῦ περιεχομένου τῶν ἀποφάσεων της κ.λπ. βλ., ἀπό τήν ἐλληνική βιβλιογραφία σέ, Ροζάκη, Τό δίκαιο τῆς θάλασσας, σ. 256 ἐπ., καί Τσάλτα, Διεθνές δίκαιο τῆς θάλασσας, ἰδίως σ. 86 ἐπ., καί σ. 163-168, ὅπου παρατίθεται χρονοδιάγραμμα τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνδιάσκεψης, στοιχεῖα σχετικά μέ τά ὄργανά της καί τά ἀποτελέσματα τῶν σχετικῶν τελικῶν ψηφοφοριῶν. Ἀπό τήν μεγάλη ξενόγλωσση βιβλιογραφία βλ., ἀντί πολλῶν, τήν συστηματική καί συνεχή παρουσίαση τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνδιάσκεψης ἀρχικά ἀπό τοῦς *Stevenson* καί *Oxman*, καί στή συνέχεια ἀπό τόν *Oxman* στούς τόμους 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76 Α.Ι.Ι.Ι., ὅπως παρατίθενται σέ *Oxman*, *The Third United Nations Conference on the Law of the Sea: The Tenth Session* (1985), 76 Α.Ι.Ι.Ι. (1982), σ. 1, σημ. 1, *Lévy*, *La Conférence des Nations Unies sur le droit de la mer*. Βλ. ἐπίσης *Gutteridge*, *The U.N. and the Law of the*

Γιά τήν Τρίτη Συνδιάσκεψη χρειάστηκε προεργασία πέ-
ντε ετών. Μέ τήν απόφαση 2340 (XXII) 1967, ή Γενική Συνέ-
λευση τοῦ ΟΗΕ συνέστησε μίαν ad hoc ἐπιτροπή γιά νά «με-
λετήσῃ τίς εἰρηνικές χρήσεις τῶν θαλασσίων καί ὠκεανείων
βυθῶν πέρα ἀπό τά ὅρια τῆς ἐθνικῆς δικαιοδοσίας». Ἡ Γενι-
κή Συνέλευση, ἕνα ἔτος ἀργότερα διέυρυνε τήν Ἐπιτροπή
αὐτή καί τῆς προσέδωσε μόνιμο χαρακτήρα, ἐνῶ τό 1969, με-
ταξὺ ἄλλων, ἀνέθεσε στόν Γενικό Γραμματέα τοῦ ΟΗΕ νά
διερευνήσῃ ἂν τά μέλη τοῦ ΟΗΕ εἶναι διατεθειμένα νά συγκα-
λέσουν σέ σύντομο χρονικό διάστημα μιά συνδιάσκεψη γιά τό
δίκαιο τῆς θάλασσας. Τόν Δεκέμβριο τοῦ 1970 ή Γενική Συ-
νέλευση ἀποφάσισε νά συγκληθῇ ή συνδιάσκεψη αὐτή μέσα
στό 1973 καί, ἀφοῦ διέυρυνε ἐκ νέου τήν «ἐπιτροπή γιά τήν
εἰρηνική χρήση τοῦ θαλασσίου καί ὠκεανείου βυθοῦ πέρα
ἀπό τά ὅρια τῆς ἐθνικῆς δικαιοδοσίας», τῆς ἀνέθεσε νά ἀρχί-
σει συγκεκριμένες προετοιμασίες γιά τήν σύγκληση τῆς συν-
διάσκεψης. Παράλληλα, μέ τήν απόφαση 2749 (XXV) τῆς
17ης Δεκεμβρίου 1970, ή Γενική Συνέλευση τοῦ ΟΗΕ χάραξε
τίς κατευθύνσεις πού ἔπρεπε νά διέπουν τίς ὑπό ἐκπόνηση
ρυθμίσεις καί προσδιόρισε, σέ πολύ ἀδρές γραμμές, τούς το-
μεῖς μέ τούς ὁποίους θά ἀσχοληθῇ ή συνδιάσκεψη.

Ἡ κεντρική ἰδέα συνοψίζεται στό ὅτι ὁ θαλάσσιος καί
ὠκεάνειος βυθός καί τό ὑπέδαφός τους πού βρίσκονται ἐκτός
τῶν ὁρίων τῆς κρατικῆς δικαιοδοσίας (καί ἀποκαλοῦνται στό
ἐξῆς «περιοχή»), καθῶς καί οἱ πλουτοπαραγωγικές τους πη-
γές, ἀποτελοῦν κοινή κληρονομία τῆς ἀνθρωπότητας. Στήν

Sea σέ συλλογικό τόμο *New Directions in the Law of the Sea*, τόμ. III, σ.
313 ἐπ., *Buhl*, *The Third United Nations Conference on the Law of the
Sea*, 18 C.M.L.Rev. (1981), σ. 553 ἐπ., *Lacharrière*, *La réforme du droit
de la mer et le rôle de la Conférence des Nations Unies*, σέ συλλογικό τόμο
Le nouveau droit de la mer, σ. 1 ἐπ., καθῶς καί τούς συλλογικούς τόμους
*Perspectives du droit de la mer à l'issue de la 3e Conférence des Nations
Unies (Colloque de Rouen)*, *Bardone-Virally* (ἐκδ.), *Le nouveau droit de la
mer*, *Rozakis-Stephanou* (ἐκδ.), *Selected Papers of the Athens Colloquium
of the Law of the Sea*.

«περιοχή» δέν μποροῦν νά ἀσκοῦνται οὔτε κυριαρχία οὔτε κυριαρχικά δικαιώματα. Στήν «περιοχή» θά ἐφαρμόζεται ἕνα νομικό καθεστώς πού θά καθιερωθεῖ μέ μιὰ διεθνή συνθήκη παγκόσμιου χαρακτήρα. Μέτρα πρέπει νά ληφθοῦν γιά τήν διαφύλαξη τῆς οἰκολογικῆς ἰσορροπίας τοῦ θαλασσίου περιβάλλοντος καί τήν προστασία καί διατήρηση τῶν φυσικῶν καί πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν τῆς «περιοχῆς». Ἡ ἐκμετάλλευση τῶν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν τῆς «περιοχῆς» θά πραγματοποιεῖται, γιά τό καλό τῆς ἀνθρωπότητας, στό σύνολο τῆς «περιοχῆς», ἀνεξάρτητα ἀπό τήν γεωγραφική τοποθεσία τῶν κρατῶν, μεσογειῶν ἢ παρακτίων. Θά λαμβάνονται ἰδιαίτερα ὑπόψη τά συμφέροντα καί οἱ ἀνάγκες τῶν ἀναπτυσσομένων κρατῶν. Τό νομικό καθεστώς τῶν ὑδάτων πού βρῖσκονται πάνω ἀπό τήν «περιοχή» καί ἐκεῖνο τοῦ ἑναερίου χώρου πού βρῖσκεται πάνω ἀπό αὐτά δέν θίγεται, ὅπως δέν θίγονται οὔτε τά δικαιώματα τῶν παρακτίων κρατῶν νά λαμβάνουν μέτρα γιά νά ἀποτρέπουν κινδύνους πού προέρχονται ἀπό ἐπιβλαβή περιστατικά στά πλαίσια δραστηριοτήτων στήν «περιοχή».

Ἐπρόκειτο μᾶλλον γιά δίκαιο τῶν θαλασσίων καί ὠκεανείων βυθῶν καί τοῦ ὑπεδάφους τους, παρά γιά δίκαιο τῆς θάλασσας.²

Τόν Αὐγούστο τοῦ 1972 ἡ ἐπιτροπή, στήν ὁποία εἶχε ἀνατεθεῖ ἡ προετοιμασία τῆς συνδιάσκεψης, κατέληξε σέ διευρυμένο κατάλογο θεμάτων πού πρότεινε νά ἐξετασθοῦν ἐκεῖ. Ἐκτός ἀπό τά ζητήματα πού ἀφοροῦν στήν ἐκμετάλλευση τῶν βυθῶν καί τοῦ ὑπεδάφους τους, προστίθενται, μεταξύ ἄλλων, ζητήματα πού ἀφοροῦν τήν αἰγιαλίτιδα ζώνη, τήν συνορεύουσα ζώνη, τά στενά, τίς ἀνοιχτές θάλασσες, τά δικαιώματα τῶν παρακτίων κρατῶν, τήν ἠπειρωτική ὑφαλοκρηπίδα, τήν ἀποκλειστική οἰκονομική ζώνη, μέ τήν ὁποία εἶναι συσφρασμένη καί ἡ ἀποκλειστική ζώνη ἀλιείας.

Τόν Δεκέμβριο τοῦ 1972 ἡ Γενική Συνέλευση τοῦ ΟΗΕ

2. Ἀναλυτικότερα γιά τά παραπάνω ψηφίσματα βλ. *Ροζάκη*, ὅ.π.π., σ. 258 ἑπ.

άποφάσισε να συγκληθεί τόν Νοέμβριο του 1973 ή πρώτη σύνοδος τής Τρίτης Συνδιάσκεψης τών 'Ηνωμένων Έθνών γιά τό Δίκαιο τής Θάλασσας. Στίς 26 Νοεμβρίου 1973, μέ τήν απόφαση 3067 (XXVIII), ή Γενική Συνέλευση έδωσε στήν Συνδιάσκεψη τήν έντολή νά καταρτίσει ένα κείμενο διεθνούς σύμβασης γιά τό δίκαιο τής θάλασσας. 'Η έναρκτήρια σύνοδος τής Συνδιάσκεψης έγινε στή Νέα Ύόρκη από τίς 2 έως τίς 14 Δεκεμβρίου 1973.

Τό τελικό κείμενο τής Σύμβασης υίοθετήθηκε έννέα χρόνια αργότερα, στίς 30 'Απριλίου 1982. 'Η τελική ψηφοφορία, μετά από τήν όποία και ή σύμβαση άνοιξε γιά ύπογραφή, έγινε στό Μοντέγκο Μπαύ τής 'Ιαμαϊκής στίς 10 Δεκεμβρίου 1982. Σέ σύνολο 157 κρατών ύπερψήφισαν τό κείμενο 139, τό καταψήφισαν 4 και απέσχαν 17, ένω 3 κράτη δέν πήραν μέρος στήν ψηφοφορία.³

'Η Σύμβαση τών 'Ηνωμένων Έθνών γιά τό Δίκαιο τής Θάλασσας αποτελείται από 305 άρθρα, κατανεμημένα σέ δεκαεπτά Μέρη, και από έννέα Παραρτήματα. Τά δεκαεπτά Μέρη τής Σύμβασης είναι ή εισαγωγή, ή αιγιαλίτιδα ζώνη και ή συνορεύουσα ζώνη, τά στενά πού χρησιμοποιούνται γιά τή διεθνή ναυσιπλοία, τά αρχιπελαγικά κράτη, ή αποκλειστική οικονομική ζώνη, ή ήπειρωτική ύφαλοκρηπίδα, οι άνοιχτές θάλασσες, τό καθεστώς τών νησιών, οι κλειστές ή ήμικλειστες θάλασσες, τό δικαίωμα τών μεσογείων χωρών γιά πρόσβαση πρός και από τή θάλασσα, ή «περιοχή», ή προστασία και διατήρηση του θαλασσίου περιβάλλοντος, ή θαλάσσια έπιστημονική έρευνα, ή ανάπτυξη και ή μεταβίβαση θαλάσσιας τεχνολογίας, ή επίλυση τών διαφορών, οι γενικές διατάξεις, οι τελικές διατάξεις. Τό ένατο παράρτημα περιέχει όκτώ άρθρα

3. Βλ. *Τάκτα*, ό.π.π., σ. 167-168, και αναλυτικότερα, *Vignes*, Note sur la terminaison des travaux de la IIIe Conférence sur le droit de la mer et portée des textes adoptés a Montego Bay, 28 A.F.D.I. (1982), σ. 794 επ.

και αναφέρεται στην συμμετοχή διεθνών οργανισμών στην Σύμβαση.⁴

β) Ἡ ἀνάγκη νά μετέχουν διεθνείς οργανώσεις.

Ἡ περίπτωση τῆς Κοινότητας κατέδειξε ὅτι τό γεγονός ὅτι ὑφίστανται ἢ ἐνδέχεται νά ὑπάρξουν διεθνείς οργανώσεις οἱ ὁποῖες νά ἔχουν, αὐτές καί ὄχι τά Κράτη μέλη τους, τήν ἀποκλειστική ἀρμοδιότητα νά ἀναλαμβάνουν διεθνείς συμβατικές δεσμεύσεις σέ τομεῖς πού διέπονται ἀπό τή Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας, ἔχει οὐσιώδη σημασία γιά τή λειτουργία τῆς Σύμβασης καί τήν ἀποτελεσματικότητα τῶν ρυθμίσεών της.

Ἡ νομική πλευρά αὐτῆς τῆς σημασίας συνίσταται στό ὅτι δέν εἶναι νομικά ἐφικτό νά ἰσχύσουν ἐναντι τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς διεθνούς ὁργάνωσης καί νά ἐφαρμοσθοῦν, στό σύνολό τους, οἱ ρυθμίσεις πού προβλέπει ἡ Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας, ἂν δέν μετάσχουν σ' αὐτήν τόσο ἡ διεθνῆς ὁργάνωση, ἀσκώντας τήν δική της διεθνή συμβατική ἀρμοδιότητα (στήν περίπτωση τῆς Κοινότητας πρόκειται γιά τήν ἀποκλειστικά κοινοτική διεθνή συμβατική ἀρμοδιότητα) ὅσο καί τά Κράτη μέλη της, ἀσκώντας ἀντίστοιχα τήν δική τους διεθνή συμβατική ἀρμοδιότητα.

Αὐτό συμβαίνει ἐπειδή ἡ Σύμβαση διέπει τομεῖς, γιά τοῦς ὁποῖους ἐνδέχεται νά ἔχει τήν ἀρμοδιότητα νά ἀναλαμβάνει διεθνείς δεσμεύσεις ἡ διεθνῆς ὁργάνωση καί μόνον αὐτή. Ἔτσι, π.χ., τά ἄρθρα 61 καί 62 πού ἀναφέρονται ἀντίστοιχα στήν τήρηση καί διαχείριση τῶν πόρων τῆς θαλάσσιας ἀλιείας, ἢ τό ἄρθρο 145 τό ὁποῖο ἀναφέρεται στήν προστασία τοῦ θαλασσίου περιβάλλοντος, ἐμπίπτουν στήν ἀποκλειστική ἀρμοδιότητα τῆς Κοινότητας,⁵ τά Κράτη μέλη τῆς ὁποίας ἔχουν

4. Τό κείμενο τῆς Σύμβασης περιέχεται στό ἔγγραφο τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν A/CONF. 62/122 τῆς 7ης Ὀκτωβρίου 1972.

5. Ἀναλυτικότερα, βλ. παρακάτω, σ. 215 ἐπ.

ἀπεκδυθεί από τήν ἀρμοδιότητά τους νά ἀναλαμβάνουν διεθνείς συμβατικές δεσμεύσεις σχετικά μέ ζητήματα πού ἀναφέρονται στους παραπάνω τομείς, ἀρμοδιότητα τήν ὁποία ἔχουν ἀναγνωρίσει πλήρως στήν Κοινότητα.⁶

Κατά συνέπεια, ρυθμίσεις τῆς Σύμβασης γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας πού ἐμπίπτουν σέ τομείς ἀποκλειστικῆς κοινοτικῆς ἀρμοδιότητος εἶναι δυνατόν νά παράγουν ἔννομα ἀποτελέσματα στό ἐσωτερικό τῶν Κρατῶν μελῶν, μόνο στόν βαθμό πού ἡ Κοινότητα θέλησε νά ὑπαγάγει τόν ἑαυτό της σ' αὐτές. Χωρίς, δηλαδή, τήν συμμετοχή τῆς Κοινότητας δέν μποροῦν τά Κράτη μέλη τῆς νά ὑπαχθοῦν σέ ρυθμίσεις πού ἀνάγονται στους τομείς αὐτούς, ἀκόμη καί ἂν τό θέλουν. Ἐξ ἄλλου, «χωρίς τήν κοινοτική συμμετοχή τά τρίτα κράτη μπορεῖ νά βρεθοῦν ἀντιμέτωπα μέ μιᾶ κατάστασι, κατά τήν ὁποία ἡ εὐθύνη γιά τήν ἐκπλήρωση μιᾶς συγκεκριμένης ὑποχρέωσης νά ἀνήκει σέ μιᾶ "ὄντοτητα", πού δέν ἀποτελεῖ συμβαλλόμενο μέρος.»⁷

Παράλληλα ὅμως, ἡ Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας διέπει καί πολλούς τομείς γιά τούς ὁποίους ἡ ἀρμοδιότητα νά ἀναλαμβάνονται διεθνείς συμβατικές δεσμεύσεις ἐνδέχεται νά ἀνήκει στά Κράτη μέλη μιᾶς διεθνούς ὀργάνωσης καί μόνον σ' αὐτά. Ἡ «ἀπειλή ἢ χρήση βίας ἐναντίον τῆς κυριαρχίας, τῆς ἑδαφικῆς ἀκεραιότητος ἢ τῆς πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ παρακτίου Κράτους» (ἄρθρο 19 παρ. 2 στοιχ. α' τῆς Σύμβασης), ἢ οἱ κανόνες πού ἐφαρμόζονται σέ πολεμικά πλοῖα (ἄρθρο 29-32 τῆς Σύμβασης) εἶναι δύο ἀπό τίς πύο χαρακτηριστικές περιπτώσεις τομέων πού ἀνήκουν στήν ἀποκλειστική ἀρμοδιότητα τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς Κοινότητας.

Ὁ τρόπος καί οἱ προϋποθέσεις μέ τίς ὁποῖες μιᾶ διεθνῆς ὀργάνωση μπορεῖ νά συμμετάσχει στή Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας ρυθμίζονται στό ἑνατο Παράρτημά τῆς.

6. Βλ. παραπάνω, σ. 218 ἐπ.

7. Βλ. *Koers*, Participation of the European Community in a New Law of the Sea Convention, 73 A.J.I.L. (1979), σ. 443.

γ) *Οι ρυθμίσεις του Παραρτήματος ΙΧ.*

Ἡ δυνατότητα τῶν διεθνῶν ὀργανισμῶν νά μετέχουν στή Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας θεσπίζεται στά ἄρθρα 305, 306 καί 307 τῆς Σύμβασης. Εἰδικότερα, τό ἄρθρο 305 παρ. 1, στί προβλέπει ὅτι «ἡ Σύμβαση εἶναι ἀνοιχτή γιά ὑπογραφή σέ (...) διεθνεῖς ὀργανώσεις σύμφωνα μέ τό Παράρτημα ΙΧ.» Μετά τήν ὑπογραφή, καί σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 306, ἡ Σύμβαση «ἀποτελεῖ ἀντικείμενο ἐπικύρωσης ἀπό Κράτη (...) καί τυπικῆς ἐπιβεβαίωσης⁸ ἀπό τίς «ὀντότητες»⁹ πού ἀναφέ-

8. Ὁ ὅρος «τυπική ἐπιβεβαίωση» ("formal confirmation") χρησιμοποιεῖται στό International Law Commission's Draft Articles on Treaties Concluded Between States and International Organisations or Between International Organisations. (βλ. *Oxman*, ὁπ.π., σ. 16, ὑποσ. 35.) Στή Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας χρησιμοποιεῖται ἀντί τοῦ ὅρου «κύρωση» ("ratification"), ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται σέ κράτη. Στό Παράρτημα II τοῦ ἐγγράφου 1-793/82 τῆς 3ης Νοεμβρίου 1982 (P.E. 80.193/τελ.) (ἐκθεση «περί τῆς ὑπογραφῆς καί τῆς ἐπικυρώσεως τῆς Συμβάσεως περί τοῦ δικαίου τῆς θαλάσσης» πού ὑπέβαλε στό Εὐρωπαϊκό Κοινοβούλιο ἐξ ὀνόματος τῆς Νομικῆς Ἐπιτροπῆς ὁ κ. Vié, ὁ ὅρος μεταφράζεται «τυπική ἀναγνώριση». (Γιά τίς ἔννοιες «κύρωση» καί «ἐπικύρωση» στό ἑλληνικό δίκαιο, βλ. παραπάνω, σ. 62, καί σημ. 9.) Στό σχέδιο δήλωσης πού προετοιμάσθηκε γιά νά γίνει ἀπό τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Ἐπιτροπῆς κατὰ τήν ὑπογραφή τῆς Σύμβασης γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας, χρησιμοποιεῖται ἡ διατύπωση ὅτι ἡ Κοινότητα (θὰ μπορέσει) «νά ἐπικυρώσει τυπικά» τή Σύμβαση μέ τήν διευκρίνιση ὅτι «τυπική ἐπικύρωση εἶναι ὁ τεχνικός ὅρος πού χρησιμοποιεῖται στήν Σύμβαση γιά τήν ἐπικύρωση ἀπό τοὺς διεθνεῖς ὀργανισμούς» (βλ. ἐγγραφο SEC (84) ἀπό 13 Νοεμβρίου 1984, τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων). Στό τελικό κείμενο τῆς πολιτικῆς δήλωσης τῆς Κοινότητας γιά τήν ὑπογραφή τῆς Σύμβασης, ὅπως αὐτό δημοσιεύθηκε στό Δελτίο τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων, τεύχ. 12/1985, σ. 153, ὁ ὅρος ἀποδίδεται στά ἑλληνικά ὡς «τυπική ἐπιβεβαίωση», ἀπόδοση ἡ ὁποία, ὡς ἀκριβέστερη, προτιμήθηκε καί στό παρόν κείμενο.

9. "entities". Ἐκτός ἀπό τίς διεθνεῖς ὀργανώσεις τῆ Σύμβαση μποροῦν νά μετάσχουν καί οἱ «ὀντότητες» πού περιλαμβάνονται στό ἄρθρο 305 παρ. 1 ἐδ. β'-ε' τῆς Σύμβασης.

ρονται στο άρθρο 305 παρ. 1, στ' ». Για όσα κράτη ή άλλες τέτοιες «όντότητες» δέν υπέγραψαν τή Σύμβαση, τό άρθρο 307 όρίζει ότι «ή Σύμβαση παραμένει άνοιχτή για προσχώρηση (...) ' Η προσχώρηση τών όντοτήτων πού άναφέρονται στο άρθρο 305 παρ. 1, στ' γίνεται σύμφωνα μέ τό Παράρτημα IX.»

Οί προϋποθέσεις, υπό τίς όποίες μία διεθνής όργάνωση μπορεί νά μετέχει στη Σύμβαση, καθώς και οι συνέπειες τής συμμετοχής της σ' αυτήν ρυθμίζονται στο Παράρτημα IX τής Σύμβασης, οι διατάξεις του όποιου άφορούσαν κυρίως τήν Κοινότητα.¹⁰

Άναλυτικότερα: τό άρθρο 1 του Παραρτήματος IX προσδιορίζει τήν έννοια τής διεθνούς όργάνωσης κατά τή Σύμβαση: «διεθνής όργάνωση νοείται μία διακυβερνητική όργάνωση, άπαρτιζόμενη από Κράτη, προς τήν όποία τά Κράτη μέλη της έχουν μεταβιβάσει άρμοδιότητες επί θεμάτων πού διέπονται από τήν Σύμβαση αυτή, περιλαμβανόμενης και τής άρμοδιότητας νά συνάπτει συνθήκες άναγόμενες στα θέματα αυτά.» Στόν πυρήνα του όρισμού αυτού βρίσκεται ή μεταβίβαση άρμοδιοτήτων από τά κράτη προς τή διεθνή όργάνωση. Πρόκειται για διατύπωση πού είχε ήδη υιοθετηθεί σε άλλες πολυμερείς διεθνείς συμβάσεις στα πλαίσια τών 'Ηνωμένων Έθνών, στίς όποίες έγινε άποδεκτή ή συμμετοχή τής Κοινότητας.¹¹

10. Γενικά για τήν συμμετοχή στη Σύμβαση για τό Δίκαιο τής Θάλασσας βλ., αντί άλλων, *Rosenne, La participation à la Convention des Nations Unies sur la droit de la mer*, σε συλλογικό τόμο, *Le nouveau droit de la mer*, σ. 287 έπ., και, όσον άφορά διεθνείς όργανώσεις, σ. 318 έπ., και, όσον άφορά διεθνείς όργανώσεις, σ. 318 έπ., και *Oxman*, όπ.π., σ. 15 έπ. Μία σύντομη παρουσίαση του Παραρτήματος IX βλ. σε *Στάγκου, Παρατηρήσεις σχετικές μέ όρισμένες ρυθμίσεις τής Σύμβασης τών 'Ηνωμένων Έθνών σχετικά μέ τό δίκαιο τής Θάλασσας και τό καθεστώς τής συμμετοχής τής Κοινότητας*, 3 ΕΕΕυρΔ (1984), ίδίως σ. 491 έπ. Βλ. επίσης *Simmonds, The Community Participation in the U.N. Law Convention* σε συλλογικό τόμο, *Essays in European Law and Integration*, ίδίως σ. 184 έπ.

11. Βλ. *Buhl*, όπ.π., σ. 566, και τά εκεί, σημ. 30, παρατιθέμενα παραδείγματα.

Μέ τά άρθρα 2 καί 3 τοῦ Παραρτήματος ΙΧ ρυθμίζονται οἱ προϋποθέσεις ὑπό τίς ὁποῖες μιά διεθνής ὀργάνωση μπορεῖ νά μετάσχει στή Σύμβαση.¹² Ἡ βασική προϋπόθεση, πυχρήνας τῆς ρύθμισης καί κλειδί γιά τήν κατανόησή της, συνίσταται στό ὅτι πρέπει προηγουμένως νά μετάσχει στή Σύμβαση ἡ πλειοψηφία τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς ὀργάνωσης.¹³

Τά δικαιώματα καί οἱ ὑποχρεώσεις πού πηγάζουν ἀπό τήν συμμετοχή τῆς διεθνούς ὀργάνωσης στή Σύμβαση ρυθμίζονται στό άρθρο 4 τοῦ Παραρτήματος ΙΧ. Ἡ ὀργάνωση μετέχει στή Σύμβαση «κατά τήν ἔκταση τῶν ἀρμοδιοτήτων της», μέσα δέ στά πλαίσια τῶν ἀρμοδιοτήτων πού τῆς ἔχουν ἀναγνωρισθεῖ, ἀσκεῖ τά δικαιώματα καί ἐκπληρώνει τίς ὑποχρεώ-

12. Τά άρθρα 2 καί 3 ἔχουν ὡς ἐξῆς:

«Ἄρθρο 2: Ὑπογραφή.

Μιά διεθνής ὀργάνωση μπορεῖ νά ὑπογράψει τή Σύμβαση αὐτή ἐφόσον ἡ πλειοψηφία τῶν Κρατῶν μελῶν της ἔχουν ἤδη ὑπογράψει τήν Σύμβαση αὐτή. Κατά τή στιγμή τῆς ὑπογραφῆς μιά διεθνής ὀργάνωση ὑποβάλλει δήλωση, στήν ὁποία προσδιορίζει τά θέματα πού διέπονται ἀπό τή Σύμβαση αὐτή, οἱ ἀρμοδιότητες γιά τήν ρύθμιση τῶν ὁποίων ἔχουν μεταβιβασθεῖ στήν ὀργάνωση αὐτή, καθώς καί τή φύση καί τήν ἔκταση τῶν ἀρμοδιοτήτων αὐτῶν.

Ἄρθρο 3: Τυπική ἐπιβεβαίωση καί προσχώρηση.

1. Μιά διεθνής ὀργάνωση μπορεῖ νά καταθέσει τό ἔγγραφο τῆς τυπικῆς ἐπιβεβαίωσης ἢ προσχώρησης, ἐφόσον ἡ πλειοψηφία τῶν Κρατῶν μελῶν της καταθέτουν ἢ ἔχουν καταθέσει τά δικά τους ἔγγραφα ἐπικύρωσης ἢ προσχώρησης.

2. Στά ἔγγραφα πού κατατίθενται ἀπό τήν διεθνή ὀργάνωση πρέπει νά περιέχονται οἱ δεσμεύσεις καί οἱ δηλώσεις πού ἀπαιτοῦνται ἀπό τά άρθρα 4 καί 5 τοῦ Παραρτήματος αὐτοῦ.»

Σχετικά μέ τά άρθρα αὐτά, πρβλ. τίς παρατηρήσεις τοῦ κ. *Prout* κατά τή σχετική συζήτηση στό Εὐρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Πλήρη πρακτικά τῶν συνεδριάσεων (προσωρινή ἔκδοση) 13.12.1982, ὁ ὁποῖος, σ. 13, θεωρεῖ ὅτι τά άρθρα 2 καί 3 τοῦ Παραρτήματος ΙΧ ἔρχονται σέ ἀντίθεση μέ τό άρθρο 228 ΣυνθΕΟΚ, καί τήν ἀπάντηση πού ἔδωσε στήν ἴδια συζήτηση τό μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς *Andriessen*, ὅπ.π., σ. 19-20.

13. Βλ. ἀναλυτικότερα παρακάτω, σ. 248 ἐπ.

σεις πού διαφορετικά θιά άνήκαν στα Κράτη μέλη της τά όποια είναι Μέρη στή Σύμβαση. Τά κράτη αυτά δέν άσκούν τίς άρμοδιότητες πού έχουν μεταβιάσει στήν όργάνωση, ένώ «σέ καμία περίπτωση ή συμμετοχή μιās τέτοιας διεθνούς όργάνωσης δέν δημιουργεί δικαιώματα πού πηγάζουν από αυτή τή Σύμβαση υπέρ Κρατών μελών τής όργάνωσης, τά όποια δέν είναι Κράτη Μέρη τής Σύμβασης αυτής.»¹⁴ Παράλληλα θεσπίζεται ότι οι ύποχρεώσεις πού πηγάζουν από τή Σύμβαση υπερέχουν έναντι των ύποχρεώσεων πού πηγάζουν από τή συμφωνία πού ίδρύει τήν όργάνωση. Αυτό, στήν περίπτωση τής Κοινότητας, δέν μπορεί παρά νά σημαίνει ότι, σύμφωνα μέ τήν διάταξη αυτή, τό δίκαιο πού πηγάζει από τήν Σύμβαση υπερέχει άπέναντι και σέ αυτό άκόμη τό πρωτογενές κοινοτικό δίκαιο.¹⁵

Η έκταση τής συμμετοχής τής όργάνωσης είναι συνάρτηση τής έκτασης των άρμοδιοτήτων της, όπως προκύπτουν από σχετικές δεσμεύσεις πού αναλαμβάνει και δηλώσεις πού υποβάλλονται, κατά περίπτωση, σύμφωνα μέ τά άρθρα 2, 4 και 5 του Παραρτήματος ΙΧ.

Ειδικότερα, τά Κράτη μέλη μιās διεθνούς όργάνωσης πού μετέχουν στή Σύμβαση, υποβάλλουν δήλωση σχετικά μέ τίς άρμοδιότητες πού έμπίπτουν σέ τομείς οι όποιοι διέπονται από τή Σύμβαση και των όποιων τήν άσκηση έχουν αναγνωρίσει στήν όργάνωση όπου άνήκουν τόσο τά Κράτη αυτά, όσο και ή διεθνής όργάνωση στήν όποια άνήκουν. Κοινοποιούν σέ εκείνον πρός τόν όποιο έχει κατατεθεί ή Σύμβαση κάθε σχετική μεταβολή και παρέχουν κάθε πληροφορία όσον άφορᾷ τήν κατανομή των άρμοδιοτήτων αυτών.¹⁶

14. Βλ. άρθρο 4 παρ. 5 του Παραρτήματος ΙΧ. Στην έκθεσή του πού εισηγήθηκε στό Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, όπ.π., σ. 14, ό κ. *Vité* παρατηρεί ότι ή διάταξη αυτή «είναι άμφισβητήσιμη από πλευράς κοινοτικού δικαίου και (...) μπορεί νά προκαλέσει σοβαρά νομικά προβλήματα. (...) [Μέ τή διάταξη αυτή] οι ύπήκοοι θιά μπορούσαν νά έχουν δικαιώματα από τή Σύμβαση, αλλά όχι τά Κράτη μέλη.»

15. Βλ. άρθρο 4 παρ. 2 και 3 του Παραρτήματος ΙΧ.

16. Βλ. άρθρο 5 παρ. 1-2 και 4-5 του Παραρτήματος ΙΧ. Ό άντι-

Ἡ ὑποβολή τῆς παραπάνω δήλωσης, κοινοποίησης ἢ ἡ παροχή τῶν παραπάνω πληροφοριῶν ἀπό κάποιο κράτος πού μετέχει στή Σύμβαση, ἔχει σάν συνέπεια ὅτι τό Κράτος πού τήν ὑπέβαλε λογιζεται ἀρμόδιο γιά τούς τομεῖς γιά τούς ὁποίους δέν μεταβίβασε ρυθμιστικές ἀρμοδιότητες στήν διεθνή ὀργάνωση.¹⁷

Ἡ διεθνής ὀργάνωση μετέχει στή Σύμβαση μόνον κατά τήν ἔκταση τῶν ἀρμοδιοτήτων πού προκύπτουν ἀπό τίς παραπάνω δηλώσεις, κοινοποιήσεις καί πληροφορίες, ἀναλαμβάνει δέ, ὅταν ἐπιβεβαιώνει τυπικά τή Σύμβαση ἢ προσχωρεῖ σ' αὐτήν, τήν δέσμευση νά ἀποδεχθεῖ τά «κατά τή Σύμβαση αὐτή» δικαιώματα καί τίς ὑποχρεώσεις τῶν κρατῶν πού μετέχουν στή Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας.¹⁸

πρόσωπος τῆς Ἑλλάδας, ὑπογράφοντας τή Σύμβαση ὑπέβαλε τήν ἑξῆς δήλωση: «Ἡ ἀντιπροσωπεῖα μου ἀναφέρει ὅτι ἡ Ἑλλάδα εἶναι μέλος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Κοινότητος καί ἔχει μεταβιβάσει στήν Κοινότητα τίς ἀρμοδιότητες ὅσον ἀφορᾷ ὀρισμένα θέματα τά ὁποῖα ρυθμίζει ἡ Σύμβαση. Λεπτομερεῖς δηλώσεις σχετικά μέ τήν φύση καί τήν ἔκταση τῶν ἀρμοδιοτήτων αὐτῶν θά γίνουν σέ εὐθετο χρόνο σύμφωνα μέ τίς διατάξεις τοῦ Παραρτήματος ΙΧ.» (Βλ. τό κείμενο στό ἔγγραφο Α7 3283/293/ΑΣ 4117/ τῆς 26ης Νοεμβρίου 1982).

17. Βλ. ἄρθρο 5 παρ. 3 τοῦ Παραρτήματος ΙΧ. Ὁ *Ehlermann*, *Mixed Agreements: A List of Problems*, σέ συλλογικό τόμο, *Mixed Agreements*, σ. 15, θεωρεῖ ὅτι οἱ παράγραφοι 2 καί 3 τοῦ ἄρθρου 5 τοῦ Παραρτήματος ΙΧ, παραβαλλόμενες μέ τήν παράγραφο 1, ὑποβάλλουν τήν Κοινότητα σέ διακριτική μεταχείριση καί παρατηρεῖ ὅτι τό ἄρθρο αὐτό ἔχει τό ἐλάττωμα ὅτι «κινδυνεύει νά θέσει τέρας σέ μία πρακτική ἀποφυγῆς τῶν ἐσωτερικῶν συζητήσεων ὅσον ἀφορᾷ τήν κατανομή ἀρμοδιοτήτων ἀνάμεσα στήν Κοινότητα καί τά Κράτη μέλη της.» Βλ. καί τήν σύμφωνη παρατήρηση τοῦ *Simmonds*, ὁπ.π., σ. 185.

18. Βλ. ἄρθρο 4 παρ. 1 καί παρ. 2 τοῦ Παραρτήματος ΙΧ. Οἱ παραπάνω διατάξεις ἐπιτρέπουν νά διακριθοῦν οἱ ἑξῆς περιπτώσεις: α) Ὅταν ἡ προσχώρηση ἑνός Κράτους μέλους μίας διεθνούς ὀργάνωσης στή Σύμβαση ἢ ἡ κύρωσή της ἀπό αὐτό γίνεται πρῶν ἐπιβεβαιώσει τυπικά ἢ ὀργάνωση τή Σύμβαση ἢ προσχωρήσει σ' αὐτήν. Στήν περίπτωση αὐτή τό Κράτος μέλος τῆς ὀργάνωσης δέν ἔχει τήν ὑποχρέωση νά ὑποβάλλει δήλωση σύμφωνα μέ τό Παράρτημα ΙΧ τῆς Σύμβασης. Ἡ Σύμβαση δέν

Στό Παράρτημα ΙΧ ρυθμίζονται ακόμη και η αναζήτηση ευθύνης, ή επίλυση διαφορών και η εφαρμογή, ως προς μία διεθνή οργάνωση, των τελικών διατάξεων της Σύμβασης, μέσαστις οποίες περιέχονται και οι διατάξεις βάσει των οποίων τροποποιείται η Σύμβαση.¹⁹

2. Η συμμετοχή της Κοινότητας στη Σύμβαση για τό Δίκαιο της Θάλασσας.

α) Σύντομο ιστορικό.

Λόγοι ουσιαστικοί και νομικοί επέβαλαν στην Κοινότητα να επιδιώξει να μετάσχει ή ίδια στη Συνδιάσκεψη και στη Σύμβαση για τό Δίκαιο της Θάλασσας.

Στή Συνδιάσκεψη συζητήθηκαν, με σκοπό να περιληφθούν στη Σύμβαση, ρυθμίσεις πάνω σε μία σειρά από σημα-

τό έμποδίζει να μετέχει πλήρως σ' αυτήν, τό ίδιο όμως, όπως έπισημάνθηκε μόλις προηγουμένως, οδηγεί τόν έαυτό του σε σύγκρουση με τίς υποχρεώσεις πού προκύπτουν από τήν ένταξη τους στη διεθνή οργάνωση, πράγμα πού ενδέχεται να επιφέρει συνέπειες και ένόψει των άρθρων 46-47 της Σύμβασης της Βιέννης περί του δικαίου των Συνθηκών. "Αν όμως, σε κάποια μεταγενέστερη στιγμή, ή οργάνωση προσχωρήσει στη Σύμβαση ή τήν επιβεβαιώσει τυπικά, τότε τό Κράτος μέλος της πού ήδη συμμετέχει στη Σύμβαση, οφείλει να υποβάλει τήν παραπάνω δήλωση. β) "Όταν ένα Κράτος μέλος προσχωρεί στη Σύμβαση ή τήν κυρώνει μετά τήν διεθνή οργάνωση, οφείλει, κατά τή στιγμή πού καταθέτει τό σχετικό έγγραφο, να υποβάλει τή δήλωση αυτή.

19. Βλ. άρθρα 6, 7 και 8 του Παραρτήματος ΙΧ. Για τό θέμα των υποχρεώσεων και ευθυνών πού προκύπτουν από τήν συμμετοχή της Κοινότητας και των Κρατών μελών στη Σύμβαση για τό Δίκαιο της Θάλασσας, πρβλ. *Berhardt*, *Die Europäische Gemeinschaft als neuer Rechtsträger im Gefecht der traditionellen zwischenstaatlichen Beziehungen*, 18 *EuR* (1983), σ. 207 έπ.

ντικά θέματα που ανάγονται στους σκοπούς και έμπίπτουν στις αρμοδιότητες της Κοινότητας (όπως είναι, π.χ., η θαλάσσια αλιεία, ή η εκμετάλλευση των μεταλλευμάτων που βρίσκονται στους ώκεάνειους βυθούς), και για τὰ όποια πολλά Κράτη μέλη δείχνουν εύλογο και σοβαρό ενδιαφέρον.²⁰ Όμως μόνον ή Κοινότητα (και όχι τὰ Κράτη μέλη της) έχει τήν αρμοδιότητα νά αναλαμβάνει διεθνείς συμβατικές δεσμεύσεις όσον άφορᾶ σημαντικούς τομείς, οι όποιοι τελικά ρυθμίστηκαν από τή Σύμβαση. "Ετσι, ό μόνος νομικά έφικτός τρόπος για νά μπορέσουν τὰ Κράτη μέλη της Κοινότητας νά επηρεάσουν άμεσα τό περιεχόμενο αυτών των ρυθμίσεων και νά ύπαρξοϋν σέ αυτές συνίσταται στή συμμετοχή της ίδιας της Κοινότητας στή Συνδιάσκεψη και στή Σύμβαση.²¹ Παράλληλα, ή συμμετοχή της Κοινότητας στή Σύμβαση παρέχει σέ τρίτα κράτη, που επίσης μετέχουν στή Σύμβαση, και πρόσθετα στοιχεία νομικής ασφάλειας όσον άφορᾶ τήν τήρηση των κανόνων που θά συμφωνηθοϋν, πράγμα όχι χωρίς σημασία και για τήν ίδια τήν Κοινότητα.²²

Στά παραπάνω μπορεί νά προστεθεί και ένα πολιτικό ενδιαφέρον της Κοινότητας νά έμφανισθεί και νά γίνει άποδεκτή ως ενιαία πολιτική όντότητα.²³

20. Η σημασία της Σύμβασης για τήν Κοινότητα τονίστηκε ιδιαίτερα, π.χ. κατά τή σχετική συζήτηση στό Εύρωπαϊκό Κοινοβούλιο (βλ. Πλήρη πρακτικά των συνεδριάσεων (προσωρινή έκδοση), 13.12.1982 *passim*. Πρβλ. επίσης *Simmonds*, όπ.π., σ. 186, ή άκόμη, π.χ. τό ειδικό ενδιαφέρον της Γαλλίας, της Γερμανίας και του Ήνωμένου Βασιλείου για τόν όρυκτό ύποθαλάσσιο πλούτο σέ *Riegert*, *La participation communautaire à la Conference et à la Convention sur la droit de la mer*, 27 R.M.C. (1984), σ. 76 (πρβλ. και τήν εκεί σημ. 12).

21. Βλ. άμέσως παρακάτω, σ. 252 και τήν εκεί σημ. 32. Βλ. επίσης *Buhl*, όπ.π., σ. 553, *Koers*, όπ.π., σ. 430, *Treves*, *La Comunità economica europea e la Conferenza sul diritto della mare*, *Riv. Dir. Int.*, 1976, σ. 447-448.

22. Βλ. *Buhl*, όπ.π., σ. 564.

23. Βλ. *Treves*, όπ.π., σ. 448.

Τό θέμα τῆς συμμετοχῆς τῆς Κοινότητας στήν Τρίτη Συνδιάσκεψη τῶν Ἑνωμένων Ἐθνῶν γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας²⁴ τέθηκε γιά πρώτη φορά στό Συμβούλιο τῶν Ὑπουργῶν τῶν Κοινοτήτων ἀπό τήν Εὐρωπαϊκῆ Ἐπιτροπῆ τόν Μάρτιο τοῦ 1974. Ἡ Κοινότητα εἶχε ἤδη προσκληθεῖ νά μετάσχει ὡς παρατηρητής στή Συνδιάσκεψη. Τόν Ἰούνιο τοῦ 1974 τό Συμβούλιο ἀποφάσισε, μεταξύ ἄλλων, νά ἀναλάβει τίς ἀπαραίτητες πρωτοβουλίες γιά νά μετάσχει ἡ Κοινότητα στή Συνδιάσκεψη. Ἡ Κοινότητα ἄρχισε νά μετέχει ὡς παρατηρητής ἤδη ἀπό τή δευτέρα σύνοδο τῆς Συνδιάσκεψης, ἡ ὁποία ἐγινε στό Καράκας ἀπό τίς 20 Ἰουνίου ὡς τίς 29 Αὐγούστου 1974.²⁵

Τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1976, ὁ καθηγητής Riphagen, ἀντιπρόσωπος τῆς Ὀλλανδίας, τῆς χώρας πού τότε ἀσκοῦσε τήν Προεδρία τοῦ Συμβουλίου Ὑπουργῶν τῆς Κοινότητας, μέ ἐπιστολή του στόν Πρόεδρο τῆς Συνδιάσκεψης, ὑπογράμμισε τήν ἀνάγκη νά ληφθεῖ μέριμνα, ὥστε νά κατασταεῖ ἐφικτή ἡ συμμετοχή τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Κοινότητας στήν μελλοντική σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας. Ὁ Ὀλλανδός ἀντιπρόσωπος ἐπεσήμανε στήν ἐπιστολή του ὅτι τά Κράτη μέλη τῆς Κοινότητας ἔχουν μεταβιβάσει στήν Κοινότητα τήν ἀρμοδιότητα νά ἀναλαμβάνει δεσμεύσεις γιά ὀρισμένα ἀπό τά θέματα πού συζητοῦνται στήν Συνδιάσκεψη. Κατά συνέπεια, δέν μποροῦν νά ἀναλάβουν δεσμεύσεις ἐναντι τρίτων κρατῶν γιά θέματα στά ὁποῖα ἔχουν ὑποκατασταθεῖ ἀπό τήν Κοινότητα. Τίς δεσμεύσεις αὐτές μπορεῖ νά τίς ἀναλάβει μόνον ἡ Κοινότητα, ἡ ὁποία καί γιά τόν λόγο αὐτό πρέπει νά ἔχει τήν δυνατότητα νά μετάσχει στή Σύμβαση. Ἔτσι θά παρρασχεθεῖ στά τρίτα κράτη ἡ ἐγγύηση ὅτι ἐκεῖνοι μέ τοὺς ὁ-

24. Γιά τήν συμμετοχή τῆς Κοινότητας στή Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας βλ. κυρίως *Treves*, *La Comunità economica europea e la Conferenza sul diritto della mare*, *Rivista di diritto internazionale* 1976, σ. 445 ἔπ., *Koers*, *Participation of the European Community in a New Law of the Sea Convention*, 73 *A.J.I.L.* (1979), σ. 426 ἔπ., *Simmonds*, ὄπ.π., σ. 179 ἔπ., *Στάγκου*, ὄπ.π., σ. 473 ἔπ.

25. Βλ. *Treves*, ὄπ.π., σ. 448-450, *Koers*, ὄπ.π., σ. 438-439.

ποίους συμβάλλονται είναι σέ θέση νά ανταποκριθούν στίς υποχρεώσεις πού πρόκειται νά πηγάζουν από τήν μελλοντική σύμβαση. Στή συνέχεια ή έπιστολή διατύπωνε σχέδιο διάταξης, ή όποία θά επέτρεπε στήν Κοινότητα νά μετάσχει στήν υπό διαπραγμάτευση Σύμβαση.²⁶

Καθ' όλη τη διάρκεια τών μακρών συζητήσεων τής Συνδιάσκεψης οι εκπρόσωποι τής Κοινότητας δέν έπαυσαν νά επαναλαμβάνουν τήν παραπάνω επιχειρηματολογία.²⁷ Η τελική συζήτηση σχετικά μέ τήν ρύθμιση τής συμμετοχής διεθνών οργανώσεων στήν μελλοντική σύμβαση έγινε μέ βάση σχετική πρόταση πού υπέβαλαν τήν άνοιξη τοῦ 1981 στήν 10η σύνοδο τής Συνδιάσκεψης οι εκπρόσωποι τών τότε δέκα Κρατῶν μελῶν τής Κοινότητας.²⁸ Τό θέμα τελικά ρυθμίστηκε μέ τίς διατάξεις τοῦ Παραρτήματος ΙΧ.²⁹ Παρόλο πού ή συζή-

26. Βλ. *Koers*, όπ.π., σ. 439-440, *Giorgi*. Signature par la Communauté économique européenne de la Convention des Nations Unis sur le droit de la mer, 28 R.M.C. (1985), σ. 91 έπ.

27. Βλ. *Koers*, όπ.π., σ. 440-441, *Buhl*, όπ.π., σ. 563-564.

28. Η πρόταση περιέχεται σέ έγγραφο τής Συνδιάσκεψης υπό τό στοιχείο FC/22 από 27.3.1981, στο όποίο παραπέμπει και τό όποιο παραθέτει ό *Buhl*, όπ.π., σ. 564-566. βλ. και τήν εκεί, σ. 564, σημ. 29, ό όποίος και υπενθυμίζει ότι οι διατυπώσεις τής πρότασης είναι οι ίδιες διατυπώσεις πού είχαν υιοθετηθεί σέ άλλες πολυμερείς συνθήκες τοῦ συστήματος τών Ηνωμένων Έθνῶν, στίς όποίες έγινε δεκτή ή Κοινότητα. Πρβλ. επίσης τήν αντίστοιχη ρύθμιση τοῦ «Χάρτη τών οικονομικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων τών κρατῶν» πού ψήφισε ή Γενική Συνέλευση τών Ηνωμένων Έθνῶν τόν Δεκέμβριο τοῦ 1974, τήν όποια παραθέτει ό *Treves*, όπ.π., σ. 456. Η Κοινότητα πάντως δέν ήταν ή μόνη πού υπέβαλε προτάσεις, και ή πρόταση ατή δέν ήταν ή μόνη πού υπέβαλε. Προηγούμενος είχαν υποβληθεί παλαιότερες προτάσεις από τήν Κοινότητα τό 1976 και τό 1979, σοβιετική πρόταση τών Ιούλιο τοῦ 1979, ισπανική και περουβιανή πρόταση τόν Αύγουστο τοῦ 1979, αντίπρόταση τής Κοινότητας τόν Αύγουστο τοῦ 1980, ή όποια και έπαναφέρθηκε τόν Μάρτιο τοῦ 1981, πρόταση πού υπέβαλε ο Πρόεδρος τής Συνδιάσκεψης κ. *Koh* τόν Αύγουστο τοῦ 1981. Βλ. συνοπτικά *Riegert*, όπ.π., σ. 79-80.

29. Άξίζει νά σημειωθεί ότι όρισμένες από τίς ρυθμίσεις τοῦ Πα-

τηση, οι σχετικές προτάσεις καθώς και οι τελικές διατάξεις που υιοθετήθηκαν αφορούσαν γενικά σε διεθνείς οργανώσεις, ή Κοινότητα ήταν η μόνη διεθνής οργάνωση για την οποία το ζήτημα αυτό παρουσίαζε πρακτικό ενδιαφέρον.³⁰ Πράγματι, στις 7 Δεκεμβρίου 1984, δύο μόλις ημέρες πριν λήξει η προθεσμία του άρθρου 305 παρ. 2 της Σύμβασης όσον αφορά την υπογραφή της,³¹ η Κοινότητα υπέγραψε τη Σύμβαση. Αυτό έγινε μετά από ομόφωνη απόφαση του Συμβουλίου των Υπουργών που πάρθηκε την προηγούμενη ημέρα.

ραφήματος ΙΧ φαίνεται ότι αρχίζουν να αποκτούν τον χαρακτήρα ενός είδους προτύπου. Ο *Ehlermann*, ό.π., σ. 15, επισημαίνει ότι οι διατάξεις του άρθρου 5 του Παραρτήματος ΙΧ χρησιμοποιούν «ήδη» (τό 1983) δύο φορές ως προηγούμενο για νεότερες διεθνείς συμφωνίες. Πβλ. επίσης *Simmonds*, *The U.N. Convention on the Law of the Sea 1982 and the Community's Mixed Agreements Practice*, σε συλλογικό τόμο, *Mixed Agreements*, σ. 199 έλ.

30. Βλ. *Simmonds*, *The Community Participation in the U.N. Law of the Sea Convention*, σε συλλογικό τόμο, *Essays in European Law and Integration*, σ. 190 έπ., *Oxman*, ό.π., σ. 15-16, *Buhl*, ό.π., σ. 566. Στην ανακοίνωση της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων προς το Συμβούλιο των Υπουργών, «Σχετικά με την τελική έκθεση της Επιτροπής για τα αποτελέσματα της Τρίτης Συνδιάσκεψης των Ηνωμένων Έθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας και την υπογραφή από την Επιτροπή της Τελικής Πράξης της Συνδιάσκεψης και της Σύμβασης.» (βλ. έγγραφο COM 82 (699) τελ. της Επιτροπής), επισημαίνεται ότι η Κοινότητα είναι «η μόνη διεθνής οργάνωση στην οποία, λόγω της μεταβίβασης προς αυτήν αρμοδιοτήτων όσον αφορά ορισμένους τομείς που καλύπτονται από τη Σύμβαση, επιτράπη ρητά να υπογράψει την ίδια την Τελική Πράξη της Σύμβασης.» Την ίδια επισημάνση επανέλαβε στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο το μέλος της Επιτροπής *Andriessen*, βλ. Πλήρη πρακτικά των συνεδριάσεων (προσωρινή έκδοση) 13.12.1982, σ. 19.

31. Σύμφωνα με το άρθρο 305 παρ. 2 της Σύμβασης, αυτή ήταν «άνοιχτή για υπογραφή» μέχρι την 9η Δεκεμβρίου 1984. Μετά από την ημερομηνία αυτή ένα κράτος, μία διεθνής οργάνωση ή μία από τις άλλες «οντότητες» του άρθρου 305 παρ. 1 της Σύμβασης, μπορούν να μετάσχουν σε αυτήν με προσχώρηση σύμφωνα με το άρθρο 307 της Σύμβασης.

καί αφού όκτώ από τά τότε δέκα Κράτη μέλη της είχαν ήδη υπογράψει τή Σύμβαση.³² Η Κοινότητα όμως δέν μετέχει ακόμη στή Σύμβαση, διότι δέν έχει προβεί στήν τυπική της επιβεβαίωση, πράγμα τό όποιο, άλλωστε, δέν μπορεί νά πράξει, διότι ή Σύμβαση δέν κυρώθηκε ακόμη από τήν πλειοψηφία τών Κρατών μελών τής Κοινότητας.³³

β) Οί υπαγόμενοι στήν κοινοτική αρμοδιότητα τομείς πού διέπει ή Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τής Θάλασσας.

Ένα πρώτο ζήτημα πού άφορά τήν έκταση τής κοινοτικής αρμοδιότητας, είναι άν ή Κοινότητα έχει, από τήν έποψη του κοινοτικού δικαίου, τή νομική ικανότητα νά άσκει τίς αρμοδιότητές της έξω από τά όρια τής επικράτειας τών Κρατών μελών της. Τό άρθρο 227 ΣυνθΕΟΚ, όρίζει ότι «ή παρούσα Συνθήκη ισχύει στό Βασίλειο του Βελγίου, στό Βασίλειο τής Δανίας» καί στή συνέχεια άπαριθμεί τα υπόλοιπα Κράτη μέλη.

Διατυπώθηκε ή άποψη ότι τό άρθρο 227 ΣυνθΕΟΚ θέτει έδαφικό περιορισμό στις κοινοτικές αρμοδιότητες, όποτε είναι εύλογη ή άμφιβολία μήπως δέν έμπίπτει στήν αρμοδιότητα τής Κοινότητας νά θεσπίζει ή νά συνομολογεί ρυθμίσεις σχετικά μέ άλιεία πέρα από τά χωρικά ύδατα τών Κρατών μελών της.³⁴ Κατά τόν ίδιο τρόπο θά μπορούσε νά έγερθεί

32. Βλ. *Giorgi*, όπ.π., σ. 91 έπ., *Στάγκο*, όπ.π., σ. 474.

33. "Όσον άφορά τίς προϋποθέσεις υπό τίς όποίες ή Κοινότητα θά επιβεβαίωσε τυπικά τή Σύμβαση, πρβλ. παρακάτω, σ. 221-222 καί τίς εκεί, σμμ. 44-45.

34. Βλ. τίς άμφιβολίες πού διατυπώνει ό *Fleischer*, *L'accès aux lieux de pêche et le Traité de Rome*, 14 R.M.C. (1971), σ. 151 έπ. Γιά τό άρθρο 227 ΣυνθΕΟΚ βλ. άντί άλλων, *Thiesing* σέ *Groeben - Boeckh - Thiesing Ehlermann*, *Kommentar zum EWG - Vertrag*, τόμ. 2ος, σ. 1054 έπ. καί ειδικά γιά τήν υπαγωγή τομέων, πού διέπονται από τή Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τής Θάλασσας, στήν αρμοδιότητα τής Κοινότητας, σ. 1064.

άμφιβολία και ως προς άλλα ζητήματα, όπως, π.χ., την δυνατότητα της Κοινότητας να ρυθμίζει ζητήματα που αφορούν την προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος ή την εκμετάλλευση των βυθών πέρα από τα χωρικά ύδατα των Κρατών μελών της.

Στή γνώμη αυτή αντιτάσσονται ισχυρά επιχειρήματα. Έπισημαίνεται κατ' αρχήν ότι το άρθρο 227 ΣυνθΕΟΚ, αντίθετα από τα αντίστοιχα άρθρα των Συνθηκών ΕΚΑΧ και ΕΚΑΕ, είναι διατυπωμένο γενικά και δεν αναφέρεται στο «έδαφος» ή την «ἐπικράτεια».³⁵

Άλλωστε, όπου η Συνθήκη της ΕΟΚ θέλησε να περιορίσει την αρμοδιότητα της Κοινότητας στις επικράτειες των Κρατών μελών της, τό προσδιόρισε ρητά. Αυτό συμβαίνει, π.χ., μέ τά άρθρα 48 έπ., 52 έπ., 123 ΣυνθΕΟΚ. Υπάρχουν επίσης διατάξεις, όπως τό άρθρο 84 παρ. 2 ΣυνθΕΟΚ, οί οποίες παρέχουν στην Κοινότητα αρμοδιότητες που από τή φύση τους δέν μπορούν να περιοριστούν στις επικράτειες των Κρατών μελών της, άρα τό άρθρο 227 ΣυνθΕΟΚ δέν αφαιρεί από τήν Κοινότητα τήν νομική ικανότητα να ρυθμίζει ζητήματα πέρα από τίς επικράτειες των Κρατών μελών της. Τό άν υπάρχει ή όχι αυτή ή ικανότητα είναι συγκεκριμένο ζήτημα και εξετάζεται κάθε φορά ξεχωριστά. Η κοινοτική πρακτική γνωρίζει περιπτώσεις όπου διατάξεις του παραγώγου κοινοτικού δικαίου αναφέρονται σε θέματα που συμβαίνουν ή προβλέπεται να συμβαίνουν έξω από τήν επικράτεια των

35. Τό άρθρο 79 τής Συνθήκης ΕΚΑΧ όρίζει ότι ή Συνθήκη ΕΚΑΧ «ισχύει στά είρωπαϊκά έδάφη» των Κρατών μελών τής ΕΚΑΧ. Αντίστοιχη διάταξη περιέχει και τό άρθρο 198 τής Συνθήκης ΕΚΑΕ. Πρβλ. επίσης *Vignes*, *Le reglementation de la pêche dans le Marché commun au regard du droit communautaire et du droit international*, 16 A.F.D.I. (1970), σ. 837, και *τοῦ ίδιου*, *Les Communautés européennes et le droit de la mer*, 16 R.M.C. (1973), σ. 86, και εκεί τήν σημ. 9. (Τό άρθρο αυτό δημοσιεύθηκε και στόν συλλογικό τόμο *New Directions in The Law of the Sea*, μέ τόν τίτλο *The E.E.C. and the Law of the Sea*, σ. 335 έπ.)

Κρατών μελών της Κοινότητας.³⁶ Κατά συνέπεια, πρέπει να γίνει δεκτό ότι το άρθρο 227 παρ. 1 αναφέρεται σε υποκείμενο του διεθνούς δικαίου, με όλα τα δικαιώματα και τις εξουσίες που ασκούν, έδαφικά ή μή.³⁷

Η άποψη αυτή έναρμονίζεται και με τη νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Στην απόφαση Kramer το Δικαστήριο απροφαίνεται μεταξύ άλλων ότι «προκύπτει (...) από αυτή καθ' έαυτή την φύση των πραγμάτων ότι η ρυθμιστική αρμοδιότητα της Κοινότητας *rationae materiae* — κατά τό μέτρο που ανάλογη αρμοδιότητα ανήκει στα Κράτη μέλη σύμφωνα με τό δημόσιο διεθνές δίκαιο — επεκτείνεται και στην αλιεία στην ανοιχτή θάλασσα.»³⁸

Συμπέρασμα των παραπάνω είναι ότι τό άρθρο 227 Συνθ ΕΟΚ δέν εμποδίζει τήν Κοινότητα νά ασκεί αρμοδιότητες σε περιοχές που διέπονται από τήν Σύμβαση για τό Δίκαιο της Θάλασσας και βρίσκονται πέρα από τά χωρικά ύδατα των Κρατών μελών της.³⁹

Όπως μόλις σημειώθηκε,⁴⁰ ή ανάγκη και ή δυνατότητα νά μετέχει ή Κοινότητα στή Σύμβαση για τό Δίκαιο της Θάλασσας πηγάζουν από τό γεγονός ότι συγκεκριμένοι τομείς τούς όποιους διέπουν οί κανόνες της Σύμβασης εμπίπτουν στην κοινοτική αρμοδιότητα. Οί τομείς αυτοί, όπως έχουν έντοπισθει κυρίως από τή σχετική θεωρία, είναι ή προστασία και ή διατήρηση του θαλασσιού περιβάλλοντος, ή εξερεύ-

36. Βλ. *Vignes*, όπ.π., σ. 88. Πρβλ. και τίς εκεί, σημ. 21, αποφάσεις του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

37. Βλ. *Van der Mensbrugge*, *The Common Market Fisheries Policy and the Law of the Sea*, 15 N.Y.I.L., 1975, σ. 202. Βλ. επίσης *Vignes*, όπ.π., σ. 86 έπ.

38. Βλ. τήν σκέψη 31 στην απόφαση Kramer, Rec., 1976, σ. 1311.

39. Βλ. *Koers*, *External Authority of the E.E.C. in Regard to Marine Fisheries*, 14 C.M.L.Rev. (1977), σ. 274, και *του ίδιου*, *Participation of the European Community in a New Law of the Sea Convention*, 73 A.J.I.L. (1979), σ. 443.

40. Βλ. άμέσως παραπάνω, σ. 212-213.

νηση και εκμετάλλευση του θαλασσίου και ωκεανείου βυθού που βρίσκεται πέρα από τα όρια της εθνικής δικαιοδοσίας και, κυρίως, η τήρηση και διατήρηση πόρων θαλασσίας άλιείας, τομέας ο οποίος περιλαμβάνει και την άλιεία.⁴¹

Ἡ Κοινότητα, πάντως, μετέχει στή Σύμβαση κατά τήν ἔκταση τῶν ἀρμοδιοτήτων που προκύπτουν ἀπό τήν δήλωση

41. Με τόν ὄρο «τήρηση και διαχείριση τῶν πόρων τῆς θαλάσσιας άλιείας» ἀποδίδεται ὁ ὄρος "utilisation and conservation of living resources". Τούς τομείς αὐτούς παρουσιάζουν μέ συνοπτικό και συνθετικό τρόπο ὁ *Koers*, ὄπ.π., ιδίως σ. 430 ἔπ., και ὁ *Buhl*, ὄπ.π., σ. 557 ἔπ. Βλ. επίσης *Vignes*, ὄπ.π., σ. 85-86, και σ. 90 ἔπ., *Riegert*, ὄπ.π., σ. 75-76. Βλ. επίσης τήν ἔκθεση «περί τῆς ὑπογραφῆς και τῆς ἐπικυρώσεως τῆς Συμβάσεως περί τοῦ δικαίου τῆς θαλάσσης» που εισηγήθηκε στό Εὐρωπαϊκό Κοινοβούλιο ἐξ ὀνόματος τῆς Νομικῆς του Ἐπιτροπῆς ὁ κ. *Vié*, ὄπ.π., σ. 8-9. Πρβλ. επίσης *Van der Mensbrugghe*, *La mer et les Communautés européennes*, 5 R.T.D.E. (1969), σ. 87 ἔπ. Ἰδιαίτερα γιά τό θέμα τῶν κοινοτικῶν ἀρμοδιοτήτων στόν τομέα τῆς άλιείας, και μάλιστα τῆς ἀρμοδιότητας τῆς Κοινότητας νά συνάπτει διεθνείς συμβάσεις στόν τομέα τῆς άλιείας βλ. μεταξύ ἄλλων, *Leita*, *Il regime comunitario della pesca e i recenti sviluppi del diritto del mare*, σέ συλλογικό τόμο *Leita - Scovazzi* (ἐκδ.), *Il regime della pesca nella Comunità Economica Europea*, σ. 9 ἔπ., και ιδίως σ. 29 ἔπ., *Scovazzi*, *Gli aspetti esterni della competenza comunitaria in tema di pesca marina*, στόν ἴδιο τόμο, σ. 55 ἔπ., *Leigh*, *European Integration and the Common Fisheries Policy*, και ἐκεῖ ιδίως σ. 119 ἔπ., *Koers*, *External Authority of the E.E.C. in Regard to Marine Fisheries*, 14 C.M.L.Rev. (1977), σ. 269 ἔπ. (τό ἄρθρο αὐτό δημοσιεύθηκε και σέ 25 S.E.W. (1977), σ. 191 ἔπ. μέ τόν τίτλο *Enige ontwikkelingen ten aanzien van de externe bevoegheden van de EEG inzake de zeevisserij*), *Van der Mensbrugghe*, *The Common Market Fisheries Policy and the Law of the Sea*, 15 N.Y.I.L. (1975), σ. 200 ἔπ. Βλ. επίσης τό παλαιότερο αλλά συνθετικό ἄρθρο τῶν *Goeben* και *Keller - Noellet*, *Aspects juridiques de la politique de la Communauté économique européenne en matière de pêche*, 14 R.M.C. (1971), σ. 246 ἔπ. Γιά τόν τομέα τῆς τήρησης και διατήρησης τῶν πόρων τῆς θαλάσσιας άλιείας βλ., επίσης, *Ἰντζισίλογλου*, *Νομική συλλογιστική στά πλαίσια μιάς κοινοτικῆς πολιτικῆς διαμόρφωσης τῶν θαλασσίων βιολογικῶν πόρων*. (Κριτική μελέτη μέ ἀφορμή τήν ἀπόφαση τοῦ Κοινοτικού Δικαστηρίου στήν ὑπόθεση *Kramer*), 2 *Αρχ. Κοιν. Δ.* (1981), σ. 9 ἔπ.

πού υποβάλλει κατά την προσχώρησή της στη Σύμβαση ή κατά την τυπική της έπιβεβαίωση και από τις αντίστοιχες δηλώσεις πού υποβάλλουν τὰ Κράτη μέλη της σύμφωνα με τὸ Παράρτημα ΙΧ.⁴²

Πράγματι, ἡ Κοινότητα συντάξε σχέδιο δήλωσης, τὴν ὁποία καὶ υπέβαλε, σύμφωνα με τὸ ἄρθρο 2 τοῦ Παραρτήματος ΙΧ, κατά τὴν ὑπογραφή τῆς Σύμβασης.⁴³

42. Πάντως, ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ Κοινότητα μετέχει στὴ Σύμβαση σύμφωνα με ὅσα δηλώνονται βάσει τοῦ Παραρτήματος ΙΧ, δὲν προκύπτει ἀναγκαστικά ὅτι ἡ Κοινότητα μετέχει σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τῶν ἀρμοδιοτήτων πού πράγματι διαθέτει. Εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχουν κοινοτικές ἀρμοδιότητες πού δὲν περιέχονται στὶς σχετικές δηλώσεις. (Ἡδη, με τὴν «πολιτική δήλωση» τῆς Κοινότητας — γιὰ τὴν ὁποία βλ. παρακάτω, σ. 221-222 — ὑποδηλώνεται ὅτι ἡ Κοινότητα ἔχει πρόσθετες ἀρμοδιότητες πέρα ἀπὸ ἐκείνες πού ἐπρόκειτο νὰ δηλώσει σύμφωνα με τὸ ἄρθρο 2 τοῦ Παραρτήματος ΙΧ). Εἶναι ἐπίσης δυνατόν νὰ ἔχει πραγματοποιηθεῖ μιά νέα κατανομή συναφῶν ἀρμοδιοτήτων ἀνάμεσα στὰ Κράτη μέλη καὶ στὴν Κοινότητα (π.χ. ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἀναθεώρηση τῆς Συνθήκης, σύμφωνα με τὸ ἄρθρο 236 ΣυνθΕΟΚ), ἀλλὰ νὰ μὴν ὑποβάλλεται, ἢ νὰ μὴν ἔχει ἀκόμη ὑποβληθεῖ νέα σχετική δήλωση. Τὸ μόνο πού μπορεῖ νὰ παρατηρηθεῖ σχετικά, εἶναι, ὅτι, στὶς περιπτώσεις αὐτές, τὰ Κράτη μέλη τῆς Κοινότητας φέρονται σὰν ἀρμόδια γιὰ θέματα πού διέπονται ἀπὸ τὴν Σύμβαση γιὰ τὸ Δίκαιο τῆς Θάλασσας, δὲν περιέχονται στοὺς τομείς γιὰ τοὺς ὁποίους δηλώθηκε ὅτι ὑπάρχει κοινοτική ἀρμοδιότητα δὲν ἐμπίπτουν, ὅμως, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου, στὴν ἀρμοδιότητα τῶν Κρατῶν μελῶν ἀλλὰ σὲ ἐκείνη τῆς Κοινότητας. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι τὰ Κράτη μέλη (καὶ ἡ Κοινότητα) βρισκονται, ὡς πρὸς τὰ θέματα αὐτά, σὲ νομικὴ ἀνικανότητα νὰ ἀνταποκριθοῦν σὲ ὑποχρεώσεις τους πού πηγάζουν ἀπὸ τὴ Σύμβαση. Λεπτές καὶ διεισδυτικές ἐπισημάνσεις ὅσον ἀφορᾷ τῇ λειτουργίᾳ τοῦ Παραρτήματος ΙΧ σὲ σχέση με τὴ συμμετοχὴ τῆς Κοινότητας καὶ τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς στὴ Σύμβαση γιὰ τὸ Δίκαιο τῆς Θάλασσας περιέχονται στὸ σύντομο ἄρθρο τοῦ *Gaja*, *The European Community's Participation in the Law of the Sea: Some Incoherences in a Compromise Solution*, *It. Y. I. L. L.*, 1980-1981, σ. 110 ἐπ.

43. Τὸ σχετικὸ κείμενο περιλαμβάνεται στὸ ἔγγραφο τοῦ Συμβουλίου τῶν Ὑπουργῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητας 10217/84 JUR 134

Στό κείμενο αυτό η Κοινότητα δηλώνει ότι τά Κράτη μέλη της τής έχουν μεταβιβάσει τις αρμοδιότητές τους όσον αφορά την τήρηση και διατήρηση των πόρων της θαλάσσιας άλιείας. Είναι λοιπόν αρμόδια, στόν τομέα της θαλάσσιας άλιείας, νά θεσπίζει τις κατάλληλες ρυθμιστικές διατάξεις (ένω ή άστυνομική έξουσία άσκειται από τά Κράτη μέλη) και νά άναλαμβάνει έξωτερικές ύποχρεώσεις έναντι τρίτων κρατών ή διεθνών οργανισμών.

Τά Κράτη μέλη, έξ άλλου, έχουν μεταβιβάσει στήν Κοινότητα αρμοδιότητες σχετικά μέ την θέσπιση κανόνων για την προστασία και τή διατήρηση του θαλασσιού περιβάλλοντος, οι όποιες διατυπώνονται σέ διατάξεις πού είχε θεσπίσει ή Κοινότητα και αντικατοπτρίζονται μέ τή συμμετοχή της σέ όρισμένες διεθνείς συμφωνίες.

Όσον αφορά τις διατάξεις του Τμήματος Χ, ή Κοινότητα άσκει όρισμένες αρμοδιότητες λόγω του γεγονότος ότι αποβλέπει στήν πραγματοποίηση μιās οικονομικής ένωσης πού θά βασίζεται στήν τελωνειακή ένωση.

Όσον αφορά τις διατάξεις του Τμήματος ΧΙ, ή Κοινότητα διαθέτει αρμοδιότητες στόν τομέα της έμπορικης πολιτικής στήν όποία συμπεριλαμβάνεται και ό «έλεγχος των άθεμίτων έμπορικων πρακτικών».

Στή συνέχεια τό κείμενο έπισημαίνει ότι «ή άσκηση αρμοδιοτήτων τις όποιες τά Κράτη μέλη έχουν μεταβιβάσει στήν Κοινότητα σύμφωνα μέ τις Συν-

MARE 5 της 6ης Νοεμβρίου 1984 και συνοδεύεται από ένα παράρτημα πού περιέχει «κοινοτικά κείμενα», δηλαδή κυρίως κοινοτικές οδηγίες, πού εφαρμόζονται στόν τομέα προστασίας και διατήρησης του θαλασσιού περιβάλλοντος και συνδέονται άμεσα μέ θέματα πού ρυθμίζει ή Σύμβαση, καθώς και έναν πίνακα διεθνών συμβάσεων πού έχει ύπογραψει ή Κοινότητα στόν τομέα αυτό. Τό κείμενο του σχεδίου, μέ δύο φραστικές μεταβολές δημοσιεύεται και στό Δελτίο των Εύρωπαϊκών Κοινοτήτων, τεύχ. 12/1985, σ. 153, από όπου και άναδημοσιεύεται σέ 3 ΕΕΕυρΛ (1984), σ. 508-509. Βλ. έπίσης Giorgi, όπ.π., σ. 92.

θήκης υπόκειται, λόγω του χαρακτήρα της, σέ συνεχή εξέλιξη. Συνεπώς, ή Κοινότητα επιφυλάσσεται νά κάνει μελλοντικά νέες δηλώσεις.»

Τή δήλωση αυτή συνόδευσε μία «πολιτική δήλωση» τής Κοινότητας.⁴⁴ Στο δεύτερο αυτό κείμενο, ή Κοινότητα, μεταξύ άλλων, σημειώνει ότι «ἐλπίζει ότι θά καταστεί δυνατή ή επίτευξη συμφωνίας ως προς τούς όρους εφαρμογής ενός νομικού καθεστώτος ως προς τήν εκμετάλλευση των όρυκτων υποθαλασσίων πόρων, όρους γενικά αποδεκτούς καί, συνεπώς, πρόσφορους για τήν προώθηση των δραστηριοτήτων στην διεθνή ζωή των θαλασσίων βυθών. Ή Κοινότητα, στά όρια των αρμοδιοτήτων της, θά μετάσχει πλήρως στην αναζήτηση ικανοποιητικών λύσεων.»⁴⁵ Ή ανάγκη νά βρεθούν τέτοιες λύσεις πηγάζει, σύμφωνα μέ τήν «πολιτική δήλωση», από τό γεγονός ότι πολλά Κράτη μέλη τής Κοινότητας έχουν γνωστοποιήσει τήν ειλημμένη θέση τους ότι τό Μέρος ΧΙ τής Σύμβασης «πάσχει από σοβαρές ελλείψεις καί ατέλειες οί όποιες πρέπει όπωσδήποτε νά επανορθωθούν». Ήν αυτό συμβεί, ή Κοινότητα «ἐλπίζει» ότι θά μπορέσει, μέ ξεχωριστή απόφαση πού θά ληφθεί «σέ μεταγενέστερο στάδιο» νά επιβεβαιώσει τυπικά τή Σύμβαση.

Ή «πολιτική δήλωση» δέν συνιστά «δήλωση» κατά τήν έννοια του Παραρτήματος ΙΧ. Είναι μάλλον μία γνωστοποίηση τής πρόθεσης τής Κοινότητας νά μήν επιβεβαιώσει τυπικά τή Σύμβαση άν δέν μεταβληθούν όρισμένες διατάξεις της, έτσι ώστε νά ικανοποιούν καί τήν Κοινότητα. Προκειμένου νά βρεθεί μία τέτοια λύση ή Κοινότητα δηλώνει ότι είναι διατεθειμένη νά συμβάλει «στά όρια των αρμοδιοτήτων» της. Πρόκειται, άρα, για συμβολή ή όποία θά γίνει — άν γίνει — σέ έναν τομέα, ό όποιος άν καί δέν περιέχεται στην τυπική

44. Τό κείμενο του σχεδίου «πολιτικής δήλωσης» αναδημοσιεύεται σέ 3 ΕΕΕυρΔ (1984), σ. 509. Βλ. επίσης *Giorgi*, όπ.π., σ. 92. (Βλ. κείμενο καί στο Δελτίο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 12/85, σ. 153.)

δήλωση με την οποία η Κοινότητα προσδιορίζει τις αρμοδιότητές της, έμπιπτει ωστόσο στη δική της αρμοδιότητα.⁴⁵

45. Πρβλ. και τις παρατηρήσεις που περιλαμβάνονται σε σχετικές γνωμοδοτήσεις της Οικονομικής και Νομισματικής Έπιτροπής και της Έπιτροπής Έξωτερικών Οικονομικών Σχέσεων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου που συνέταξαν αντίστοιχα οι κ.κ. *Rogalla* και *Sayn - Wittgenstein Berleburg*, Έγγρ. 1-793/82 της 3ης Νοεμβρίου 1982 (P.E. 80/193 τελ.), σ. 28-29 και 34-35 αντίστοιχα, όπως και την χαρακτηριστική ερώτηση που υπέβαλε στην Έπιτροπή τό μέλος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου κ. *Habsburg*, γραπτή ερώτηση υπ' αριθμ. 1550/82 και την επίσης χαρακτηριστική απάντηση του μέλους της Έπιτροπής κ. *Narjes*, από όπου προκύπτει σαφώς ότι η Κοινότητα εξαρτά την προσχώρησή της στη Σύμβαση από τό εάν θά αναθεωρηθούν οι διατάξεις που αφορούν την εκμετάλλευση του υποθαλάσσιου όρυκτου πλούτου (άνακοίνωση τύπου της Έπιτροπής 8.3.1983). Πρβλ. επίσης *Giorgi*, όπ.π., σ. 92. Με αυτήν την «πολιτική δήλωση» η Κοινότητα στην πραγματικότητα διατυπώνει τις αντιρρήσεις της σχετικά με τις ρυθμίσεις όσον αφορά την εκμετάλλευση των όρυκτων υποθαλασίων πόρων. Πρόκειται για τρόπο τουλάχιστον άνορθόδοξο: η Κοινότητα δέν δηλώνει «έπισήμως» ότι έχει την αρμοδιότητα στον τομέα αυτό (ένώ την έχει) και έτσι δέν δεσμεύεται από τις σχετικές ρυθμίσεις, με τις όποιες δέν συμφωνεί. Η μόνη νομική εξήγηση που μπορεί νά δοθεί είναι ότι η Κοινότητα επέλεξε αυτήν την μεθόδευση νά μήν δεσμευτεί στις παραπάνω ρυθμίσεις επειδή, σύμφωνα με τό άρθρο 309 της Σύμβασης για τό Δίκαιο της Θάλασσας «καμία επιφύλαξη ή εξαίρεση δέν μπορεί νά γίνει στη Σύμβαση αυτή, άν δέν επιτρέπεται ρητά από άλλα άρθρα της.»

Συνθετικό μέρος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

“Ορια κλασικῶν ἐννοιῶν

1. Γενικές παρατηρήσεις.

Στό Εισαγωγικό Κεφάλαιο ἐπισημάνθηκε ὅτι συνυπάρχουν καί λειτουργοῦν παράλληλα οἱ κοινοτικοί καί ἐθνικοί συνταγματικοί κανόνες καί συνοδεύονται ἀπό ἀντίστοιχα συστήματα ἐρμηνείας τους καί τῶν μεταξύ τους σχέσεων. Πρόκειται γιά κανόνες καί γιά συστήματα ἐρμηνείας πού ἐμφανίζονται τό καθένα μέ ἐσωτερική συνάφεια καί συνοχή καί μέ νομική πληρότητα, δηλαδή ικανά νά παρέχουν τήν ἀναγκαία νομική βάση γιά τήν ρύθμιση κάθε εἶδους σχέσεων πού ἀνάγονται στήν συνταγματική καί, ἀντιστοίχως, στήν κοινοτική ἔννομη τάξη. Προβλήματα ἀνακύπτουν ἀπό τή στιγμή πού ἐμφανίζεται μία νομική σχέση ἢ ὁποία ἄπτεται καί τῶν δύο δικαϊκῶν συστημάτων, τοῦ κοινοτικοῦ καί τοῦ ἐθνικοῦ συνταγματικοῦ, καί τῆς ὁποίας τήν τελική ρύθμιση διεκδικοῦν καί τό κοινοτικό καί τό συνταγματικό δίκαιο.

Στό Εἰσαγωγικό Κεφάλαιο ἐπισημάνθηκε ἐπίσης ἡ ἀδυναμία νά συγχωνευθοῦν οἱ κανόνες αὐτοί σέ ἓνα ἐνιαῖο σύστημα δικαίου, ἔτσι ὥστε, μέσα στά πλαίσια αὐτοῦ τοῦ συστήματος, νά εἶναι ἐφικτή μία συνολική ρύθμιση τῶν μεταξύ τους σχέσεων, ἰδίως μέ μία ἱεραρχική τους κατάταξη, καί ὅτι ἡ ἀδυναμία αὐτή ὀφείλεται στήν φύση καί στόν χαρακτηριστήρα τῶν παραπάνω κανόνων καί ὄχι σέ ἐλλείψεις τους.

Στό Ἀναλυτικό Μέρος παρουσιάσθηκαν καί ἐρμηνεύθηκαν «παράλληλα» δύο κατηγορίες τέτοιων κανόνων, οἱ

έλληνικές συνταγματικές ρυθμίσεις και οι ρυθμίσεις της Συνθήκης της ΕΟΚ σχετικά με την σύναψη διεθνών συμβατικών σχέσεων. Τόσο το άρθρο 28 Σ όσο και οι αντίστοιχοι κοινοτικοί κανόνες έχουν θεσπιστεί για να ρυθμίζουν «πλήρως», ως προς την Ελλάδα και την Κοινότητα το ίδιο αντικείμενο: την έγκυρη εκδήλωση της διεθνούς δικαιοπρακτικής βούλησης της Ελλάδας και, αντιστοίχως, της Κοινότητας.

Στό Αναλυτικό Μέρος παρατέθηκαν επίσης οι ρυθμίσεις του Παραρτήματος ΙΧ της Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας. Πρόκειται για ρυθμίσεις που θεσπίζουν ένα πλαίσιο, μέσα στο οποίο αυτοί οι κατά τα λοιπά «παράλληλοι» συνταγματικοί και κοινοτικοί κανόνες βρίσκονται έξ αντικειμένου συνδεδεμένοι: οι προσχωρήσεις της Κοινότητας και καθενός Κράτους μέλους της στή Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας εμφανίζονται να είναι νομικά έφικτες μόνο αν και οι κοινοτικοί και οι συνταγματικοί κανόνες λειτουργήσουν ταυτόχρονα, πράγμα όχι αναγκαίο προκειμένου να συνάψουν, είτε η Κοινότητα είτε η Ελλάδα, άλλες διεθνείς συμβατικές σχέσεις.

Τό Συνθετικό Μέρος χωρίζεται σε δύο κεφάλαια.

Στό πρώτο κεφάλαιο επισημαίνονται πρώτα όρισμένα σημεία όπου και οι συνταγματικές και οι κοινοτικές διατάξεις που αναπτύχθηκαν στό Αναλυτικό Μέρος έγγιζουν τά όρια των νομικών δυνατοτήτων που περικλείουν. Στή συνέχεια αναδεικνύονται αναλυτικότερα οι αλλοιώσεις που ύφίστανται οι κανόνες αυτοί, όταν λειτουργούν στό πλαίσιο που δημιουργείται με τίς διατάξεις του Παραρτήματος ΙΧ της Σύμβασης για τό Δίκαιο της Θάλασσας.

Η κεντρική ιδέα που διέπει τό πρώτο κεφάλαιο του Συνθετικού Μέρους, είναι ότι ύπαρχουν αντικείμενα που, ένω είναι δυνατόν να ύπαχθουν σε νομικές ρυθμίσεις, δέν είναι δυνατόν να ρυθμισθουν με βάση τίς «κλασικές» λειτουργίες, είτε των συνταγματικών είτε των κοινοτικών διατάξεων. Η ύπαγωγή των αντικειμένων αυτών σε νομική ρύθμιση είναι έφικτή μόνον αν αυτές οι «σκόρπιες» και

«παράλληλες» διατάξεις συντεθούν —άκριβέστερα: βρεθούν συντεθειμένες— σέ ένιαϊα ρυθμιστικά σύνολα ικανά νά παράσχουν νομική βάση γιά τήν ρύθμιση τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν.

Τό δεύτερο κεφάλαιο τοῦ Συνθετικοῦ Μέρους περιλαμβάνει ὀρισμένες γενικότερες καί ὀρισμένες εἰδικότερες παρατηρήσεις συνταγματικοῦ χαρακτήρα.

Οἱ γενικότερες παρατηρήσεις ἀναφέρονται στήν διαπίστωση ὅτι ὀρισμένοι τομεῖς πού, τελικά, ἀνάγονται σέ ἄσκηση ἐξουσίας στό ἐσωτερικό τοῦ κράτους δέν μποροῦν νά ὑπαχθοῦν σέ πολιτικό ἔλεγχο ἀπό τό κράτος, παρά μόνο ἂν αὐτό παραιτηθεῖ ἀπό τήν ἄσκηση «κλασικῶν» κυριαρχικῶν του δικαιωμάτων. Ἐπιγραμματικότερα: εἶναι δυνατόν, κάποτε, ἡ ἐπιβεβαίωση τῶν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων ἑνός κράτους νά συνεπάγεται μείωση τῶν πολιτικῶν του δυνατοτήτων καί, ἀντίθετα, ἡ παραίτηση ἀπό τήν ἄσκηση κυριαρχικῶν δικαιωμάτων νά ἔχει ὡς συνέπεια τήν αὔξηση τῆς πραγματικῆς καί νομικῆς ικανότητάς του νά ὑπαγάγει σέ πολιτικό ἔλεγχο ὕλη, πού διαφορετικά δέν θά μπορούσε νά τήν ὑποτάξει. Τό φαινόμενο αὐτό ἀποτελεῖ μία νομική ἔκφραση ἑνός εὐρύτερου φαινομένου πού συνήθως ὑποδηλώνεται ὡς «διεθνῆς ὀλοκλήρωση».

Οἱ εἰδικότερες συνταγματικές παρατηρήσεις ἀναφέρονται στό ἄρθρο 28 Σ. Ἐπιχειρεῖται, στό τμήμα αὐτό, μία «ἀνάγνωση» τοῦ ἄρθρου 28 παρ. 2 καί ιδίως παρ. 3 Σ κατά τρόπο, ὁ ὁποῖος νά λαμβάνει ὑπόψη τίς νομικές πλευρές τῆς διεθνούς ὀλοκλήρωσης καί νά τοποθετεῖ τήν συνταγματική αὐτή διάταξη σέ ἀρμονική σχέση μέ αὐτές ἀκριβῶς τίς πλευρές.

2. Καί ἄλλες ἀντιφάσεις ἀνάμεσα στό ἄρθρο 28Σ καί στήν ἀνάπτυξη διεθνοῦς συμβατικῆς δραστηριότητος ἀπό τήν Κοινότητα.

α) *Διεθνεῖς συμβατικές δεσμεύσεις πού μπορεῖ νά ἀναλαμβάνει ἡ Κοινότητα, ὄχι ὅμως καί ἡ Ἑλλάδα.*

Ὅσο οἱ διεθνεῖς συμβατικές σχέσεις μποροῦν νά ἀνάγονται στή σύμπτωση τῶν κυριαρχικῶν βουλήσεων τῶν μερῶν, τά πράγματα εἶναι ἀπλά: Ἡ σύμπτωση τῶν κυριαρχικῶν βουλήσεων τῶν μερῶν νά συνάπτουν μιά διεθνή συμβατική σχέση εἶναι προϋπόθεση ἀναγκαία —διότι ἂν δέν ὑπάρχει δέν δημιουργεῖται δέσμευση— καί ἐπαρκής —διότι ἂν ὑπάρχει δέν χρειάζεται τίποτε περισσότερο γιά νά προκύψει ἡ δέσμευση.

Ἔτσι, π.χ., ἡ συμφωνία ἀνάμεσα στήν Ἑλλάδα καί ἓνα κράτος πηγάζει ἀπό τίς θελήσεις τῆς Ἑλλάδας καί τοῦ κράτους αὐτοῦ νά δεσμευθοῦν σέ ὅσα συνομολογοῦν. Οἱ θελήσεις αὐτές θέτουν δίκαιο ἐπειδή ἀποτελοῦν ἐκδήλωση τῆς νομικῆς ικανότητος τῶν συμβαλλομένων κρατῶν νά ἀναλαμβάνουν κατά τρόπο νομικά δεσμευτικό ὑποχρεώσεις πού συνομολογοῦν μεταξύ τους. Κατά τόν ἴδιο τρόπο, ἡ συνθήκη «Περί προσχωρήσεως τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας στήν Εὐρωπαϊκή Οἰκονομική Κοινότητα καί στήν Εὐρωπαϊκή Κοινότητα Ἀτομικῆς Ἐνεργείας» πού συνῆψε ἡ Ἑλλάδα μέ τά τότε ἑννέα Κράτη μέλη τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων, παράγει ἔννομα ἀποτελέσματα, ἐπειδή κάθε ἓνα ἀπό τά δέκα μέρη τῆς ἔχει τήν ικανότητα νά ἀναλαμβάνει τίς ὑποχρεώσεις πού συνεπάγεται ἡ συνθήκη αὐτή.

Οἱ δεσμεύσεις αὐτές ἀνάγονται, τελικά, στήν κυριαρχία τῶν κρατῶν πού τίς ἀναλαμβάνουν, ἐπειδή ἡ ικανότητα κάθε κράτους νά ὑπάγει τόν ἑαυτό του σέ αὐτές εἶναι μία ἀπό τίς ἐκδηλώσεις τῆς νομικῆς του κυριαρχίας, τίποτε περισσότερο ἀλλά καί τίποτε λιγότερο. Ἡ ἐφαρμογή, στό

έσωτερικό ενός κράτους τῶν κανόνων πού στηρίζονται σ' αὐτή τή σύμπτωση τῶν βουλήσεων ρυθμίζεται ἀπό τό Σύνταγμα τοῦ κράτους αὐτοῦ. Ἡ δέ ἐνδεχόμενη διεθνῆς εὐθύνη τοῦ κράτους τό ὁποῖο δέν ἐφαρμόζει, ἐπειδή προσκρούει σέ ἀνυπερβλήτα νομικά ἐμπόδια, ἕναν διεθνή συμβατικό κανόνα πού συνομολόγησε, δέν εἶναι ἀρκετή γιά νά ἄρει τά ἐμπόδια αὐτά.

Ἄπό τά παραπάνω μπορεῖ κανεῖς νά συμπεράνει ὅτι τό Σύνταγμα, τελικά, θέτει τά ἔσχατα ὄρια τῶν διεθνῶν συμβατικῶν δεσμεύσεων πού μπορεῖ νά ἀναλάβει ἕνα κράτος.

Καί ὁμως. Μέ τή συμμετοχή της στήν Κοινότητα, ἡ Ἑλλάδα ἐντάσσεται σέ ἕνα πλέγμα διεθνῶν σχέσεων, οἱ ὁποῖες, κατά ἕνα οὐσιώδες τμήμα τους, δέν μπορεῖ παρά νά ἀναπτύσσονται καί νά ἐξελίσσονται ἀνεξάρτητα ἀπό τίς προϋποθέσεις πού θέτει τό ἐλληνικό Σύνταγμα. Αὐτό συμβαίνει ἐπειδή ἡ ἀρμοδιότητα τῆς Κοινότητας νά συνάπτει διεθνεῖς συμβατικές σχέσεις ἀσχεῖται καί ἐξελίσσεται χωρίς νά θεωρεῖται δεδομένο ὅτι τηροῦνται οἱ ἐθνικές συνταγματικές ἐγγυήσεις, ὅτι γίνονται δηλαδή σεβαστές οἱ τυπικές καί οὐσιαστικές προϋποθέσεις πού θέτουν τά Συντάγματα τῶν Κρατῶν μελῶν.¹ Καί αὐτό σημαίνει ὅτι ὑπάρχει πάντοτε τουλάχιστον τό ἐνδεχόμενο νά ἀναπτύσσεται διεθνῆς συμβατική δραστηριότητα ἐκ μέρους τῆς Κοινότητας κατά τρόπο πού δέν ἐπιτρέπουν οἱ οἰκειῆς ἐθνικές συνταγματικές διατάξεις, καί στήν περίπτωση τῆς Ἑλλάδας τό ἄρθρο 28 τοῦ Συντάγματος.

Ἐνα τέτοιο ἐνδεχόμενο ἐμφανίζεται καταρχήν ὅταν ἡ Κοινότητα δέν ἔχει, ἀλλά θεσπίζει μόνη της τήν ἀρμοδιότητα νά συνάψει μιά διεθνή σύμβαση. Αὐτό γίνεται μέ τήν προσφυγή στή χρήση τοῦ ἄρθρου 235 ΣυνθΕΟΚ. Σύμφωνα μέ τό ἄρθρο αὐτό, ἂν μιά ἐνέργεια τῆς Κοινότητας κρίνε-

1. Πρβλ. ἀναλυτικότερα παραπάνω, Ἐναλυτικό Μέρος, Κεφάλαιο 2ο, σ. 155 ἐπ.

ται αναγκαία «για την πραγματοποίηση ενός από τούς στόχους της στο πλαίσιο της λειτουργίας της κοινής αγοράς και δέν προβλέπονται από την παρούσα Συνθήκη οι προς τόν σκοπό αυτό απαιτούμενες εξουσίες», τότε τό Συμβούλιο, μέ πρόταση της Έπιτροπής και μετά από διαβούλευση μέ τό Κοινοβούλιο «θεσπίζει όμοφώνως τίς κατάλληλες διατάξεις». Τό άρθρο 235 ΣυνθΕΟΚ θεσπίζει ενός είδους Kompetenz-Kompetenz: ή προσφυγή της Κοινότητας στό άρθρο αυτό, προκειμένου νά συνάψει μία διεθνή σύμβαση σημαίνει ότι ή Κοινότητα δέν έχει, βάσει άλλων διατάξεων, τήν άρμοδιότητα νά συνάψει τήν σύμβαση αυτή. Έχει όμως τήν εύχέρεια, άν κρίνει ότι ή σύμβαση αυτή είναι αναγκαία «για την πραγματοποίηση ενός στόχου της στο πλαίσιο λειτουργίας της κοινής αγοράς», νά θεσπίσει άρμοδιότητά της για νά τή συνάψει.²

Ήδη όμως ανακύπτει συνταγματικό πρόβλημα. Τήν νέα αυτή κοινοτική άρμοδιότητα δέν τήν έχει «αναγνωρίσει» ή Ελλάδα σέ κάποιο όργανο διεθνούς οργανισμού. Αντίθετα, ένας διεθνής οργανισμός —ή Κοινότητα— «αναγνωρίζει» στόν έαυτό του μία νέα άρμοδιότητα, και δεσμεύει τήν Ελλάδα σέ ό,τι ήθελε προκύψει από τήν άσκηση της. Μέ τόν τρόπο αυτόν όμως οι ουσιαστικές και διαδικαστικές προϋποθέσεις του άρθρου 28 παρ. 2 Σ μένουν, και δέν μπορεί παρά νά μένουν άνενεργές. Αυτό δέν είναι παράξενο: ή νέα αυτή άρμοδιότητα πού αποκτά ή Κοινότητα, αποκτάται για νά πραγματοποιηθεί, όπως όρίζει τό άρθρο 235 ΣυνθΕΟΚ, ένας κοινοτικός σκοπός «στό πλαίσιο της λειτουργίας της κοινής αγοράς» και όχι «για νά έξυπηρετηθεί σπουδαίο έθνικό συμφέρον και νά προαχθεί ή συνεργασία μέ άλλα κράτη», όπως απαιτεί τό άρθρο 28 παρ. 2 Σ. Η πραγματοποίηση του κοινοτικού σκοπού είναι δυνατόν νά έξυπηρετεί ταυτόχρονα και σπουδαίο έθνικό συμφέρον

2. Βλ. αναλυτικότερα παραπάνω, σ. 150 έπ. και τήν εκεί, σημ. 37, παρατιθέμενη βιβλιογραφία και νομολογία.

της Ελλάδας, είναι όμως εξ' ίσου δυνατόν και νά μήν εξυπηρετεί κανένα τέτοιο συμφέρον.³

Τό μόνο επιχείρημα πού θά μπορούσε νά προταθεῖ γιά νά στηριχθοῦν, ἀπό ἀποψη ἑλληνικοῦ συνταγματικοῦ δικαίου, οἱ ὑποχρεώσεις πού προκύπτουν γιά τήν Ἑλλάδα ἀπό τήν ἄσκηση τῆς βασισμῆνης στό ἄρθρο 235 ΣυνθΕΟΚ νέας αὐτῆς κοινοτικῆς ἀρμοδιότητος εἶναι, ὅτι ἡ προσχώρηση τῆς Ἑλλάδας στήν Κοινότητα ἔγινε καθ' ὅλα σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 28 Σ. Εἶναι ὅμως τουλάχιστον ἀμφίβολο ἄν μπορεῖ νά γίνει δεκτό τό ὅτι τό ἄρθρο 28 παρ. 2 Σ «ἀναγνωρίζει» σέ ὄργανα διεθνῶν ὀργανισμῶν τήν ἀρμοδιότητα νά «ἀναγνωρίζουν», ἐν λευκῶ καί ἀενάως, εἴτε στόν ἑαυτό τους, εἴτε σέ ὄργανα ἄλλων διεθνῶν ὀργανισμῶν ἀρμοδιότητες πού δέν τούς ἔχουν ἀναγνωρισθεῖ. *Nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse habet.*

Ὁξύτερο συνταγματικό πρόβλημα θά προέκυπτε ἐάν κάποτε ἡ Κοινότητα θεωροῦσε ἑαυτήν ἀρμόδια νά ἀναγνωρίσει σέ ἄλλους διεθνεῖς ὀργανισμούς ἐξουσίες πού γιά τήν Ἑλλάδα συνιστοῦν «περιορισμούς ὡς πρὸς τήν ἄσκηση τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας της» κατά τήν ἔννοια τοῦ ἄρθρου 28 παρ. 3 Σ. Μιά τέτοια περίπτωση ἀντιμετώπισε τό Δικαστήριο τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων στή Γνώμη 1/76, ὅταν τέθηκε ζήτημα ἄν ἡ Κοινότητα ἔχει δικαίωμα νά ἀναμεταβιβάζει σέ μή κοινοτικά ὄργανα, ἢ καί νά θεσπίζει ὑπέρ μή κοινοτικῶν ὀργάνων, τήν ἀρμοδιότητα νά ἐκδίδουν κανόνες δικαίου τούς ὁποίους τά Κράτη μέλη θά εἰ-

3. Δέν εἶναι νομικά ἀδιανόητη ἡ ἐπικλήση τοῦ ἄρθρου 235 ΣυνθΕΟΚ προκειμένου, π.χ., νά ἀναπτυχθοῦν ὀρισμένες σχέσεις ἀνάμεσα στήν Κοινότητα καί τήν Τουρκία κατά τρόπο πού, ἐνῶ μπορεῖ νά ἐμφανισθεῖ ὅτι ἐξυπηρετεῖ ἕναν κοινοτικό σκοπό, ἀντιστρατεύεται ἐθνικά συμφέροντα τῆς Ἑλλάδας. *Schwartz*, ἄρθρο 235 ΣυνθΕΟΚ, οἰ: *Groeben - Boeckh-Thiesing - Ehlermann*, *Kommentar zum EWG-Vertrag*, 2ος τόμ., σ. 1207-1208, θέτει τό ἐρώτημα, δέχεται ὅμως ὅτι κατ' ἀρχήν δέν τίθεται ζήτημα συνταγματικοῦ δικαίου. Παραθέτει ὡστόσο, ὅτι σ. 1208, ἀποψη σύμφωνα μέ τήν ὁποία μπορεῖ νά τεθεῖ ζήτημα συνταγματικότητος ὅσον ἀφορᾷ τόν προσδιορισμό τοῦ πεδίου ἐφαρμογῆς τοῦ ἄρθρου 235 ΣυνθΕΟΚ.

ναι ύποχρεωμένα νά εφαρμόζουν άμεσα. Καί αυτό χωρίς κανενός είδους επιφύλαξη ώς πρός τό εάν επιτρέπουν τά συντάγματα τών Κρατών μελών τήν επιφύλαξη αυτή.⁴ Πρόκειται για μία περίπτωση ή όποία έμπίπτει τουλάχιστον στό άρθρο 28 παρ. 2 Σ, έπειδή συνεπάγεται άναγνώριση άρμοδιοτήτων σέ όργανα διεθνούς όργανισμοϋ. Έμπίπτει όμως συνολικά στό «ρυθμιστικό σύνολο» τών παραγράφων 2 και 3 του άρθρου 28 Σ, και ιδίως στό άρθρο 28 παρ. 3 Σ, εάν οι άρμοδιότητες πού άναγνωρίζει ή Κοινότητα συνεπάγονται και περιορισμούς στήν άσκηση τής εθνικής κυριαρχίας κατά τήν έννοια του άρθρου 28 παρ. 3 Σ.⁵

Τό Δικαστήριο δέν άποφάνθηκε πάνω σ' αυτό τό ειδικό ζήτημα και τίποτε δέν προεξοφλεί τό πώς θά άποφανθει στό μέλλον. Η παράδοση όμως πού ακολουθεϊ ή νομολογία του Δικαστηρίου, όσον άφορā τήν έκταση τής διεθνούς συμβατικής άρμοδιότητας τής Κοινότητας, επιτρέπει νά προεικάσει κανείς, ότι τό Δικαστήριο δέν θά διστάσει νά θεωρήσει ότι ή Κοινότητα έχει τό δικαίωμα νά άναγνωρίζει σέ όργανα άλλων διεθνών όργανισμών άρμοδιότητες άπολύτως όμοιες μέ εκείνες πού τής έχουν άναγνωρίσει τά Κράτη μέλη. Στήν περίπτωση αυτή διεθνείς όργανισμοί θά έχουν άποκτήσει δεσμευτικές για τήν Έλλάδα άρμοδιότητες κατά παράβαση του άρθρου 28 Σ.

Ένα άλλο ένδεχόμενο νά μήν πληρώνει ή άσκηση διεθνούς συμβατικής δραστηριότητας άπό τήν Κοινότητα τίς *sine quae non* προϋποθέσεις πού θέτει τό ελληνικό Σύνταγμα, άνακύπτει άπό τόν όρο τής άμοιβαιότητας⁶ Τό Δικαστήριο τών Εϋρωπαϊκών Κοινοτήτων άπορρίπτει, όμως, ρητά και άπερίφραστα τήν άμοιβαιότητα ώς άρχή πού διέ-

4. Βλ. τήν Γνώμη 1/76, Rec. 1977, σ. 741 έπ. και ιδίως σ. 747, 748, 750 και τίς εκεί σκέψεις 15-16, σ. 759-758. Πρβλ. έπίσης και παραπάνω, σ. 19 έπ. και 81 έπ.

5. Πρβλ. παραπάνω, σ. 116 έπ.

6. Για τήν άμοιβαιότητα στό άρθρο 28 Σ, βλ. αναλυτικά παραπάνω, σ. 66 έπ.

πει τις έννομες σχέσεις που δημιουργούνται βάσει του κοινοτικού δικαίου, είτε πρόκειται για σχέσεις ανάμεσα στα Κράτη μέλη είτε πρόκειται για σχέσεις μεταξύ ενός Κράτους μέλους και της Κοινότητας.

Ήδη με την απόφασή του της 13^{ης} Νοεμβρίου 1964 στις υποθέσεις 90 και 91/1963, τό Δικαστήριο, εκδικάζοντας προσφυγή της Έπιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά του Βελγίου και του Λουξεμβούργου, απορρίπτει επιχείρημα των καθ' ών ή προσφυγή κρατών, σύμφωνα με τό όποιο, κατά τό διεθνές δίκαιο, τό μέρος που θίγεται από την μή εφαρμογή των υποχρεώσεων που ανήκουν σέ ένα άλλο μέρος έχει δικαίωμα νά απόσχει από την εκτέλεση των δικών του. Αναφερόμενο ειδικότερα στό ζήτημα της άμοιβαιότητας τό Δικαστήριο νομολογει ότι «πάντως, ό δεσμός [μεταξύ υποχρεώσεων και δικαιωμάτων, τόν όποιο επικαλέσθηκαν τά καθ' ών ή προσφυγή κράτη] δέν μπορεί νά άναγνωρισθί στό πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου (...)

Ήδη με την απόφασή του της 13^{ης} Νοεμβρίου 1964 στις υποθέσεις 90 και 91/1963, τό Δικαστήριο, εκδικάζοντας προσφυγή της Έπιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά του Βελγίου και του Λουξεμβούργου, απορρίπτει επιχείρημα των καθ' ών ή προσφυγή κρατών, σύμφωνα με τό όποιο, κατά τό διεθνές δίκαιο, τό μέρος που θίγεται από την μή εφαρμογή των υποχρεώσεων που ανήκουν σέ ένα άλλο μέρος έχει δικαίωμα νά απόσχει από την εκτέλεση των δικών του. Αναφερόμενο ειδικότερα στό ζήτημα της άμοιβαιότητας τό Δικαστήριο νομολογει ότι «πάντως, ό δεσμός [μεταξύ υποχρεώσεων και δικαιωμάτων, τόν όποιο επικαλέσθηκαν τά καθ' ών ή προσφυγή κράτη] δέν μπορεί νά άναγνωρισθί στό πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου (...)

Ή Συνηθική δεν περιορίζεται στη δημιουργία άμοιβαίων υποχρεώσεων μεταξύ των διαφόρων υποκειμένων στα όποια αναφέρεται, αλλά ιδρύει μία νέα έννομη τάξη, ή όποία ρυθμίζει τις έξουσίες, τά δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των παραπάνω υποκειμένων καθώς και τις απαραίτητες διαδικασίες για τή διαπίστωση κάθε

ένδεχόμενης παραβίασης και τήν έπιβολή κύρωσης γι' αυτήν. (...) Μέ εξαίρεση τίς περιπτώσεις πού προβλέπονται ρητά, ή οικονομία τής Συνθήκης συνεπάγεται ά πα γ ο ρ ε υ σ η σ τ ά Κ ρ ά τ η μ έ λ η ν ά ά π ο δ ί δ ο υ ν μ ό ν α τ ο υ ς δ ι κ α ι ο σ ύ ν η». ⁷ Αυτό σημαίνει άλλωστε ότι «ή άρχή τής άλληλεγγύης άντικατέστησε στήν κοινοτική έννομη τάξη τήν άρχή τής άμοιβαιότητας κατά τήν έκτέλεση τών συμφωνιών.» ⁸

Σύμφωνα μέ τή νομολογία αυτή, ή Έλλάδα, ώς Κράτος μέλος τής Κοινότητας, και για τίς σχέσεις της πού διέπονται άπό τό κοινοτικό δίκαιο, δέν μπορεί νά άπαιτήσει νά εφαρμόζεται ή άρχή τής άμοιβαιότητας στίς σχέσεις της μέ τά ύπόλοιπα Κράτη μέλη τής Κοινότητας ή μέ τήν ίδια τήν Κοινότητα. "Αρα, μέ τή διατύπωση του άρθρου 28 παρ. 1 Σ (τό όποιο, ώς πρός τό σημείο αυτό, ισχύει και για τίς διεθνείς συμβάσεις πού κυρώνονται μέ βάση τό άρθρο 28 παρ. 2 Σ), ⁹ ή Έλλάδα δέν μπορεί νά μήν εφαρμόζει τό κοινοτικό δίκαιο έναντι τών πολιτών άλλων Κρατών μελών τής Κοινότητας, άκόμη και εάν τά Κράτη αυτά δέν τηρούν τόν

7. Απόφαση τής 13^{ης} Νοεμβρίου 1964 στήν 90-91/63 (Επιτροπή τής Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας κατά Μεγάλο Δουκάτου του Λουξεμβούργου και Βασιλείου του Βελγίου), Rec. 1964, 1217 έπ., βλ. σ. 1232 (οί ύπογραμμίσεις δικές μου). Τήν άπόφαση αυτή επικαλείται στήν άγόρευσή του ένώπιον του γαλλικού άκυρωτικού ό Γενικός Εισαγγελέας *Touffait* στήν ύπόθεση *Administration des douanes κατά Soc. «Cafés Jacques Vabre» και S.A.R.L. J. Weigel et Cie*, βλ. *Recueil Dalloz Sirey*, (Jurisprudence), 1975, τεύχ. 27, σ. 498, για νά άπορρίψει τήν ένσταση ότι, έν όψει εφαρμογής κανόνα κοινοτικού δικαίου, δέν έξετάσθηκε ό όρος τής άμοιβαιότητας όπως τόν άπαιτεί τό άρθρο 55 του γαλλικού Συντάγματος. Βλ. επίσης *Ίωάννου*, Προβλήματα έρμηνείας του άρθρου 28 παρ. 1 του Συντάγματος σέ Πέντε χρόνια εφαρμογής του Συντάγματος 1975, σ. 110 και *Ρούκουνα*, Σύνταγμα και Διεθνές Δίκαιο, σέ 'Η επίδραση του Συντάγματος επί του ιδιωτικού και επί του δημοσίου δικαίου, σ. 106 και του ίδιου, Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο, Ι, σ. 130-131.

8. Βλ. *Bebr*, *Agreements Concluded by the Community and their Direct Effect: from International Fruit Company to Kupferberg*, 20 C.M.L.Rev. (1983), σ. 71.

9. Πρβλ. παραπάνω, σ. 67

άπαιτούμενο από την συνταγματική διάταξη όρο της άμοιβαιότητας. "Η, μέ την διατύπωση του άρθρου 28 παρ. 3 Σ, ή 'Ελλάδα δέν μπορεϊ παρά νά μή βασιζει τις σχέσεις της μέ την Κοινότητα καί τά Κράτη μέλη της στόν όρο της άμοιβαιότητας.

Αυτό σημαίνει είτε ότι ή 'Ελλάδα, για νά τηρήσει τό Σύ-νταγμά της, πρέπει νά άποδεχθεί την πιθανότητα νά πα-ραβιάσει τό κοινοτικό δίκαιο, ή ότι για νά εφαρμόσει τό κοινοτικό δίκαιο πρέπει νά άποδεχθεί την πιθανότητα νά μήν τηρήσει τό Σύνταγμά της.

'Αντίθετα από ότι συμβαίνει μέ τό άρθρο 28 Σ, καμία διάταξη του κοινοτικού δικαίου δέν θέτει την άμοιβαιότη-τα ως νομική προϋπόθεση είτε για την ανάληψη, είτε για την εκπλήρωση διεθνών συμβατικών ύποχρεώσεων εκ μέ-ρους της Κοινότητας. Μάλιστα, ή Τρίτη Σύμβαση ΑΚΕ-Ε-ΟΚ¹⁰ είναι μιά διεθνής σύμβαση πού, ως προς ένα τουλάχισ-τον τμήμα της, όχι άπλως δέν συμμορφώνεται μέ την άρ-χή της άμοιβαιότητας, αλλά στηρίζεται άκριβως στην μ ή τ ή ρ η σ ή τ η ς.

Πρόκειται για μιά σύμβαση, ή όποία, μεταξύ άλλων, θε-σπίζει ένα γενικό καθεστώς συναλλαγών τό όποιο «έχει σαν στόχο τή δημιουργία ασφαλούς καί στέρεας βάσης για την έμπορική συνεργασία μεταξύ των Κρατών ΑΚΕ καί της Κοινότητας», «στηρίζεται στην άρχή της έλεύθερης πρό-σβασης των προϊόντων καταγωγής ΑΚΕ στην άγορά της Κοινότητας (...),» αλλά, «λόγω των σημερινών συνθηκών ανά-πτυξης των Κρατών ΑΚΕ, τό γενικό καθεστώς των συναλ-λαγών δέν περιλαμβάνει κανένα στοιχείο άμοιβαιότητας για τά έν λόγω Κράτη, όσον άφορά την έλεύθερη πρόσβα-ση».¹¹Εϊδικότερα, σύμφωνα μέ τά άρθρα 130 παρ. 1 καί 131

10. Τό κείμενό της δημοσιεύεται σέ ειδική έκδοση του Συμβουλίου 'Υπουργών ΑΚΕ-ΕΟΚ (Βρυξέλλες, 1985).

11. "Άρθρο 18 της Σύμβασης ΕΟΚ - ΑΚΕ. Για την Κοινότητα πάντως, όπως όρίζει τό ίδιο άρθρο «επιφυλάσσεται μεταχείριση όχι λιγότερο εύ-νοϊκή από αυτή του πλέον εύνοουμένου Κράτους.» Για την σχέση της

παρ. 1 τής Σύμβασης ΕΟΚ — ΑΚΕ, τὰ προϊόντα καταγωγῆς τῶν κρατῶν ΑΚΕ εἰσάγονται στὴν Κοινότητα χωρὶς δασμούς ἢ φόρους ἰσοδυνάμου ἀποτελέσματος καὶ χωρὶς ποσοτικούς περιορισμούς ἢ μέτρα ἰσοδυνάμου ἀποτελέσματος. Τὰ κράτη ΑΚΕ ὅμως, σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο 136 τῆς Σύμβασης, «δὲν δεσμεύονται, κατὰ τὴν διάρκειά τῆς παρούσας Σύμβασης καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴν εἰσαγωγή προϊόντων καταγωγῆς τῆς Κοινότητος, νὰ ἀναλάβουν ὑποχρεώσεις ἀντίστοιχες πρὸς τίς ὑποχρεώσεις πού ἔχει ἀναλάβει ἡ Κοινότης (...) ἔναντι τῶν εἰσαγωγῶν προϊόντων καταγωγῆς κρατῶν ΑΚΕ.»¹²

Ἡ Σύμβαση ΑΚΕ - ΕΟΚ εἶναι μιά μικτὴ σύμβαση, στὴν ὁποία μετέχουν ἡ ΕΟΚ, ἡ ὁμάδα 65 κρατῶν τῆς Ἀφρικῆς, Καραϊβικῆς καὶ Εἰρηνικοῦ πού εἶναι γνωστὴ ὡς «Κράτη ΑΚΕ» καὶ κάθε Κράτος μέλος τῆς ΕΟΚ ξεχωριστά. Τό δίκαιο πού τίθεται μὲ τὴν Σύμβαση ἔχει, ὡς πρὸς τὰ Κράτη μέλη τῆς ΕΟΚ — ἄρα καὶ ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα — κοινοτικό χαρακτήρα. Οἱ κανόνες δηλαδή πού θέτει ἡ Σύμβαση ἔχουν ἄμεση ἐφαρμογὴ στὶς ἔννομες τάξεις τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς Κοινότητος καὶ ἐμφανίζονται μὲ τὸ αἶτημα τῆς ὑπεροχῆς ἔναντι ὅλων τῶν κατηγοριῶν ἐθνικῶν κανόνων, ὅπως καὶ οἱ ὑπόλοιποι κανόνες τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου.¹³

ἀμοιβαιότητος καὶ τῆς ρήτηρας τοῦ πλέον εὐνοουμένου κράτους, βλ. *Εὐρυγένη*, Περί «διπλωματικῆς» καὶ «νομοθετικῆς» ἀμοιβαιότητος, ΙΓ Ἰ Αρμ. (1959), σ. 766-768.

12. Γιά τὴ σύμβαση αὐτὴ βλ. συνοπτικά, *Panella*, La terza convenzione di Lomé, σέ XXIV Riv. Dir. Eur. (1984), σ. 233 ἐπ. καὶ, ἀναλυτικότερα, *Gautron*, La Convention de Lomé III, σέ 22 C.D.E. (1986), σ. 21 ἐπ., *Simmonds*, The Third Lomé Convention 22 C.M.L.Rev. (1985), σ. 389 ἐπ. (γιά τὴν μὴ ἐφαρμογὴ τῆς ἀμοιβαιότητος σ. 397 καὶ τὴν ἐκεῖ, σημ. 48, παραπομπὴ σὲ δημοσιεύσεις τοῦ ἴδιου συγγραφέα ἀναφερόμενες στὶς ἀντίστοιχες ρυθμίσεις τῶν προηγουμένων συμβάσεων Lomé I καὶ II).

Πρὸβλ. ἐπίσης τίς παρατηρήσεις πού ἀναφέρονται στὴν σύμβαση Lomé II σέ *Baumgartner*, Institutionelle Aspekte des AKP - EWG Abkommens von Lomé, σέ 13 EurR (1978), σ. 105 ἐπ. καὶ ἰδίως σ. 108-109, *Becker*, Die Partnerschaft von Lomé, σ. 52-53.

13. Γιά τὴν ἰσχύ τῶν διεθνῶν συμβάσεων πού συνάπτει ἡ Κοινότητα

Ἡ παράγραφος 3 τοῦ ἄρθρου 28 Σ ὁμως, ἡ ὁποία, σέ συνδυασμό μέ τήν παράγραφο 2 τοῦ ἴδιου ἄρθρου, ἀποτελεῖ τήν συνταγματική βάση γιά τήν ἐφαρμογή τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου στήν Ἑλλάδα, δέν ἐπιτρέπει στήν Ἑλλάδα νά ἀναλαμβάνει ὑποχρεώσεις πού συνιστοῦν περιορισμούς στήν ἄσκηση τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας καί δέν γίνονται «μέ τόν ὄρο τῆς ἀμοιβαιότητας». Ὅπως μόλις σημειώθηκε ὁμως, ἡ Τρίτη Σύμβαση ΑΚΕ-ΕΟΚ ἔχει ὅλα τά χαρακτηριστικά τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου. Ἡ Ἑλλάδα, κατά συνέπεια, δέν ἔχει τήν συνταγματική δυνατότητα νά ἀναλάβει τίς δεσμεύσεις πού προκύπτουν ἀπό τήν Σύμβαση αὐτή χωρίς νά ὑπόκεινται στόν ὄρο τῆς ἀμοιβαιότητας.¹⁴

στis ἐννομες τάξεις τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς βλ. ἀναλυτικότερα παραπλάτω, σ. 179 ἐπ. καί 186 ἐπ.

14. Πρέπει πάντως νά διευκρινισθεῖ ὅτι ἡ ὑποχρέωση νά συνάπτεται ἡ σύμβαση μέ βάση τήν ἀμοιβαιότητα ὑπάρχει μόνο στό ἄρθρο 28 παρ. 3 Σ, ἐνώ ἡ ἀμοιβαιότητα πού προβλέπει τό ἄρθρο 28 παρ. 1 Σ ἀφορᾶ στήν ἐφαρμογή τῶν διεθνῶν συμβάσεων στούς ἀλλοδαπούς (πρβλ. παραπάνω, σ. φχψ ἐπ.). Κατά συνέπεια ἡ Ἑλλάδα δέν ἔχει τήν συνταγματική δυνατότητα νά συνομολογήσει διεθνῶς διατάξεις μέ τό περιεχόμενο τῶν ἀρθρῶν 18, 130 καί 131 τῆς Τρίτης Συμφωνίας ΑΚΕ-ΕΟΚ στό β α θ μ ο π ο ὕ π ρ ο κ ε ι τ α ι γ ι ᾶ δ ι α τ ᾶ ξ ε ι ς π ο ὕ θ ἔ τ ο υ ν κ ο ι ν ο τ ι κ ὸ δ ἰ κ α ι ο, δηλαδή γιά δίκαιο τοῦ ὁποίου τό ἑλληνικό συνταγματικό ἔρεισμα εἶναι τό ἄρθρο 28 παρ. 2 καί 3 Σ.

Ὅσον ἀφορᾶ τήν ἐφαρμογή τῶν διεθνῶν συμβάσεων πού συνάπτει ἡ Κοινότητα, τό Δικαστήριο ἐρμήνευσε τήν ἐννοια τῆς ἀμοιβαιότητας κατά τέτοιο τρόπο, ὥστε οὔτε αὐτή ἡ ὁμολογούμενη ἔλλειψη «ἰσορροπίας» κατά τήν ἐφαρμογή μιᾶς διεθνούς σύμβασης πού συνήψε ἡ Κοινότητα νά μήν θεωρεῖται ὅτι παραβιάζει τήν ἀμοιβαιότητα οὔτε ὡς στοιχεῖο καλῆς πίστης κατά τήν ἐφαρμογή τῶν κανόνων τοῦ διεθνούς δικαίου. Στήν ἀπόφαση Kupferberg, Συλλ. 1982, σ. 3641 ἐπ., βλ. τήν σκέψη 18, ὅπ.π. σ. 3662-3663, τό Δικαστήριο, ἐρμηνεύοντας τήν συμφωνία σύνδεσης ΕΟΚ-Πορτογαλίας, ἀποφάνθηκε ὅτι «ἂν τά δικαστήρια ἐνός ἀπό τά μέρη κρίνουν ὅτι ὁρισμένους ἀπό τίς διατάξεις τῆς συμφωνίας ἔχουν ἀπ' εὐθείας ἐφαρμογή, [ἄμεση ἐφαρμογή] ἐνώ τά δικαστήρια τοῦ ἄλλου μέρους δέν δέχονται αὐτήν τήν ἀπ' εὐθείας ἐφαρμογή, τό γεγονός αὐτό δέν συνιστᾶ καθ' ἑαυτὸ ἔλλειψη ἀμοιβαιότητας κατά τήν ἐκτέλεση τῆς συμφωνίας.» Μιά τέτοια ἐρμηνεία, ἡ ὁποία θεωρεῖ ὅτι αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ ἔλλειψη ἰσορροπίας κατά τήν ἐφαρμογή μιᾶς διεθνούς συμφωνίας δέν παραβιά-

Παρ' ὄλ' αὐτά ἡ Συμφωνία ἔχει τεθεῖ σέ ἰσχὺ καὶ θέτει κοινοτικό δίκαιο πού δεσμεύει καὶ τὴν Ἑλλάδα παρακάμπτοντας τὸ ἐρώτημα ἂν εἶναι, ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ ἐλληνικοῦ συνταγματικοῦ δικαίου, ἐπιτρεπτό νά ἀναγνωρισθεῖ σέ ἕναν διεθνή ὀργανισμό τὸ δικαίωμα νά δεσμεύει τὴν Ἑλλάδα σέ ὑποχρεώσεις, τίς ὁποῖες δέν εἶναι συνταγματικά ἐπιτρεπτό νά ἀναλάβει αὐτοτελῶς ἡ ἴδια.¹⁵

ζει τὴν ἀρχὴ τῆς ἀμοιβαιότητας, εἶναι τουλάχιστον ἀμφίβολο ἂν θά μπορούσε νά γίνε δεκτὴ ἀπὸ τὰ ἐλληνικά δικαστήρια, ἰδιαίτερα μάλιστα ἐν ὄψει τοῦ ἀρθροῦ 28 παρ. 1 Σ. Πράγματι, ἡ ἐρμηνεία αὐτῆ συνεπάγεται ὅτι ὁ ἴδιος κανόνας ἐφαρμόζεται διαφορετικά ἔναντι τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὰ δικαστήρια τοῦ τρίτου κράτους ἀπὸ ὅ,τι ἔναντι τῶν πολιτῶν τοῦ τρίτου κράτους ἀπὸ τὰ ἐλληνικά δικαστήρια: στὴν μιά περίπτωση δέν ἔχει ἄμεση ἐφαρμογὴ ἐνῶ στὴν ἄλλη ἔχει.

Γιὰ τὴν ἐπίδραση τῆς ἀμοιβαιότητας στὴν ἄμεση ἰσχὺ διατάξεων μιᾶς διεθνοῦς συμφωνίας πού συνήψε ἡ Κοινότητα βλ. ἰδίως *Tagaras L'effet direct des accords internationaux de la Communauté* σέ 2° C.D.E. (1984), σ. 40 ἐπ., ὅπου καὶ ἀναλυτικὴ παρουσίαση καὶ σχολιασμός τῆς ἐξέλιξης στὴν σχετικὴ νομολογία τοῦ Δικαστηρίου. Βλ. ἐπίσης *Bebr*, ὅπ.π. σ. 71, *Hartley*, *International Agreements and the Community Legal System: Some Recent Developments*, σέ 8 E.L.R. (1983), σ. 389.

15. Τὸ ἴδιο πρόβλημα θά ἀνέκυπτε ἐντονότερο ἂν, π.χ., ἡ Κοινότητα ἐπιχειροῦσε νά συνάψει μὲ ἕνα κράτος ἢ μὲ μιά ομάδα κρατῶν μιά συμφωνία, ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ὁποίας ἔναντι τῶν πολιτῶν τοῦ κράτους ἢ τῶν κρατῶν αὐτῶν δέν προβλέπεται νά τελεῖ «ὑπὸ τὸν ὄρο τῆς ἀμοιβαιότητας», κατὰ τὴν ἔννοια τοῦ ἀρθροῦ 28 παρ. 1 Σ. Αὐτὸ θά μπορούσε νά συμβεῖ, π.χ., ἂν ἡ Σύμβαση ΑΚΕ-ΕΟΚ ἐθέσπιζε δικαίωμα τῶν πολιτῶν τῶν κρατῶν ΑΚΕ νά ἐγκαθίστανται στὰ Κράτη μέλη τῆς ΕΟΚ χωρὶς νά ὑπάρχει ἀντίστοιχο δικαίωμα γιὰ τοὺς πολίτες τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς Κοινότητας. Ἡ Κοινότητα δέν ἔχει κανένα νομικὸ ἐμπόδιο προκειμένου νά ἀναλάβει μιά τέτοια δέσμευση, ἀφοῦ ἡ Συνθήκη τῆς ΕΟΚ δέν θέτει τὸν ὄρο τῆς ἀμοιβαιότητας ὡς προϋπόθεση γιὰ τὴν σύναψη ἢ τὴν ἐφαρμογὴ μιᾶς διεθνοῦς σύμβασης. Μὲ μιά τέτοια σύμβαση, ἡ Κοινότητα δεσμεύει τὴν Ἑλλάδα σέ ὑποχρεώσεις πού ἡ Ἑλλάδα δέν μπορεῖ νά ἀναλάβει χωρὶς νά παρεκκλίνει ἀπὸ τίς συνταγματικές διατάξεις, μὲ βᾶση τίς ὁποῖες προσχώρησε στὴν Κοινότητα.

β) *Ἡ ἀδυναμία νά βρεθεῖ κοινή νομική βάση γιά τήν ἄρση αὐτῶν τῶν ἀντιφάσεων.*

Τό γράμμα καί τό πνεῦμα τῶν κοινοτικῶν καί τῶν ἑλλη-
νικῶν συνταγματικῶν κανόνων πού ρυθμίζουν τήν ἄσκηση
διεθνοῦς συμβατικῆς δραστηριότητας ἀντίστοιχα ἀπό τήν
Κοινότητα καί ἀπό τήν Ἑλλάδα παρουσιάζουν, πάντως, με-
γάλη εὐελιξία. Ἔτσι, ἴσως νά μὴν ἀποκλείουν τήν κατα-
σκευὴ μιᾶς νομικῆς ἐπιχειρηματολογίας πού νά φαίνεται
ὅτι αἶρει τήν ἀντίφαση ἀνάμεσα στόν πυρήνα τῆς συνταγ-
ματικῆς ρύθμισης, πού εἶναι ἡ διατήρηση κάτω ἀπό ἐθνικό
κυριαρχικό ἔλεγχο τῶν διεθνῶν δεσμεύσεων πού ἀναλαμβάνει
ἡ Ἑλλάδα, καί στόν πυρήνα τῆς ἀντίστοιχης κοινοτικῆς
ρύθμισης, πού εἶναι ἡ αὐτονομία, καί ἔναντι τῶν συνταγμα-
τικῶν προδιαγραφῶν τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς, στήν ἀνάπτυ-
ξη τῆς διεθνοῦς συμβατικῆς δραστηριότητας πού ἀναλαμβάνει
ἡ Κοινότητα.

Μπορεῖ, π.χ., νά ὑποστηριχθεῖ ὅτι, ἰδίως μέ τήν ἐφαρμο-
γὴ τοῦ ἄρθρου 235 ΣυνθΕΟΚ, τὰ κοινοτικά ὄργανα δέν κά-
νουν τίποτε περισσότερο ἀπό τό νά ἐνεργοποιοῦν μιᾶ
ἐξουσιοδότηση πού ἔχουν λάβει ἀπό τὰ Κράτη μέλη γιά τήν
ἐξυπηρέτηση σκοπῶν πού τὰ Κράτη μέλη προσδιόρισαν
ἀπό πρῖν. Δέν πρέπει νά γίνεται λοιπόν λόγος, κατά νομική
ἀκριβολογία, γιά νέες ἀρμοδιότητες πού ἀναγνωρίζει στόν
ἑαυτό τῆς ἢ μεταβιβάζει σέ ἄλλους διεθνεῖς ὀργανισμούς ἢ
Κοινότητα. Ἴσως νά πρόκειται γιά ὀψιφανεῖς ἀρμοδιότητες,
ἢ μᾶλλον, γιά καινοφανή τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἐκδηλώνεται ἡ
παλαιά, ἢ ἀπό τήν ἴδρυση καί μέ τήν ἴδρυση τῆς Κοινότητας
θεσπισμένη ἀρμοδιότητά τῆς νά πράττει ὅσα κρίνει δέοντα
γιά τήν ἐξυπηρέτηση τῶν σκοπῶν πού τῆς ἔταξαν τὰ Κράτη
μέλη, ὅταν τῆς ἔδιναν ὑπόσταση καί συγκεκριμένη μορφή.
Δέν ὑπάρχει κανένα γνήσιο νέο στοιχεῖο, ὥστε νά χρειάζε-
ται νά ἐνεργοποιηθοῦν οἱ ἐθνικοί συνταγματικοί κανόνες
πού ρυθμίζουν τήν ἀναγνώριση ἀρμοδιοτήτων πού προβλέ-
πονται ἀπό τό Σύνταγμα σέ ὄργανα διεθνῶν ὀργανισμῶν.

Ἄντίστοιχη κατασκευὴ ἐπιχειρημάτων μπορεῖ νά ἐπι-

χειρηθεί και όταν δέν τηρείται ο όρος τής άμοιβαιότητας, όπως συμβαίνει στην περίπτωση τής Σύμβασης ΕΟΚ - ΑΚΕ. Μπορεί, π.χ., νά υποστηριχθεί ότι ο όρος τής άμοιβαιότητας βρίσκεται διάχυτος¹⁶ στις σχέσεις ανάμεσα στην Έλλάδα και στά υπόλοιπα Κράτη μέλη τής Κοινότητας, αφού όλα τά Κράτη μέλη αναλαμβάνουν άμοιβαία τίς υποχρεώσεις πού τούς αναλογούν από τήν Συμφωνία ΕΟΚ - ΑΚΕ. Δηλαδή, έφόσον ή υποχρέωση πού έχει ή Έλλάδα νά τηρήσει τήν συμφωνία ΕΟΚ - ΑΚΕ άπορρέει από τήν σχέση τής Έλλάδας μέ τήν Κοινότητα, τότε ή υποχρέωση αυτή τελεί υπό τόν όρο τής άμοιβαιότητας, έπειδή όλόκληρη ή σχέση τής Έλλάδας μέ τήν Κοινότητα, σέ όλες της τίς εκφάνσεις, κρίθηκε κατά συνταγματικά έγκυρο τρόπο ότι τελεί υπό τόν όρο τής άμοιβαιότητας.

Οί κατασκευές αυτές διέπονται από δύο κύρια χαρακτηριστικά: (α) περιέχουν έλεγχο, υπό τό πρίσμα τών έλληνικων συνταγματικών κανόνων, τών δεσμεύσεων πού αναλαμβάνει ή Έλλάδα από τήν άσκηση διεθνούς συμβατικής δραστηριότητας τής Κοινότητας, πράγμα πού, όπως έπισημάνθηκε,¹⁷ κατά τό κοινοτικό δίκαιο είναι άπαράδεκτο, ή, στην καλύτερη περίπτωση, περιτό και (β) καταλήγουν πάντοτε στό συμπέρασμα ότι οί δεσμεύσεις πού αναλαμβάνει ή Έλλάδα από κάθε είδους διεθνή δραστηριότητα τής Κοινότητας είναι σύμφωνες και μέ τίς ελληνικές συνταγματικές ρυθμίσεις.

Οί έρμηνείες όμως αυτές είναι τουλάχιστον έπισημαίεις: άρκεί πράγματι νά άνατεθεί σέ έναν διεθνή όργανισμό ή έξυπηρέτηση όρισμένων σκοπών, γιά νά καταργηθούν, ως

16. Βλ. σχετικά τήν παρατήρηση του Ρούκουνα, ό.π. σ. 126, ότι «μέ πολυμερή συνθήκη όργανώνεται ένα όλόκληρο σύστημα σχέσεων, όποτε ή άμοιβαιότητα είναι διάχυτη στό όλο σύστημα και δύσκολα μπορούμε νά τήν άπομονώσουμε στή μιά ή στην άλλη σχέση.

17. Βλ. παραπάνω, σ. 82-83. Γιά τόν δικαστικό έλεγχο γενικότερα, βλ. παραπάνω, σ. 80 έπ.

πρός τήν διεθνή συμβατική δραστηριότητα πού ἀναπτύσσει ὁ ὀργανισμός αὐτός καί ἀνάγεται στούς παραπάνω σκοπούς, οἱ συναφείς ἐθνικοί συνταγματικοί κανόνες; Καί ποιός τό κρίνει αὐτό; Καί πάντως οἱ ἐρμηνεῖες αὐτές θυμίζουν περισσότερο προσπάθεια γιά τήν ἐκ τῶν ὑστέρων ἐξέρευση συνταγματικοῦ ἐρεῖσματος προκειμένου νά μπορέσει ἡ Ἑλλάδα νά ἀναλάβει κάποιες νέες διεθνείς ὑποχρεώσεις. Δέν ὀδηγοῦν στήν ἀνάληψη νέων διεθνῶν ὑποχρεώσεων ἀπό τήν Ἑλλάδα, ὅπως προέβλεψε καί ρυθμίζει τό Σύνταγμα, ἀλλά τά σσον τὸ Σύνταγμα στήν ἐξυπηρέτηση τῶν νέων διεθνῶν ὑποχρεώσεων πού θέλει, ἢ πρέπει νά θέλει νά ἀναλάβει Ἑλλάδα. Εἶναι δύσκολο νά ἀποδείξει κανεῖς ὅτι μιά τέτοια ἐρμηνεία εἶναι κάτι περισσότερο ἀπό μιά προσπάθεια νά θεμελιωθοῦν προσχήματα, ὅτι δηλαδή, κατά μιά παράφραση ἡχηρῆς γερμανικῆς ὀρολογίας, πρόκειται μᾶλλον γιά *vertragskonforme Verfassungsauslegung* παρά γιά *verfassungskonforme Vertrags — ἢ Gesetzesauslegung*.

3. Ἡ εἰσαγωγή, μέσω τῶν μικτῶν συμβάσεων, τῶν Κρατῶν μελῶν στή διαδικασία διεθνοῦς συμβατικῆς δέσμευσης τῆς Κοινότητος καί τῆς Κοινότητος σέ διαδικασίες διεθνῶν συμβατικῶν δεσμεύσεων τῶν Κρατῶν μελῶν.

α) Ἡ τροποποίηση κοινοτικῶν καί συνταγματικῶν κανόνων.

Τίς μικτές συμβάσεις, στίς ὁποῖες ἔγινε ἐκτενῆς ἀναφορά στίς προηγούμενες σελίδες,¹⁸ συνάπτουν ἀπό κοινοῦ τά

18. Βλ. παραπάνω, σ. 167 ἐπ.

Κράτη μέλη και η Κοινότητα σε τομείς πού έμπιπτουν μερικώς στην κοινοτική και μερικώς στην κρατική αρμοδιότητα, αλλά και σε τομείς για τούς όποιους τά Κράτη μέλη έχουν αναγνωρίσει στην Κοινότητα τό αποκλειστικό δικαίωμα νά συνάπτει διεθνείς συμβατικές σχέσεις. Οί συμφωνίες σύνδεσης ή οί συμφωνίες συνεργασίας, είναι παραδείγματα συμφωνιών, οί όποιες, αν και άνήκουν στην αποκλειστική κοινοτική αρμοδιότητα, κατά κανόνα συνάπτονται ως μικτές από τήν Κοινότητα και τά Κράτη μέλη της.

Μία τυπική περίπτωση μικτής συμφωνίας είναι ή Τρίτη Σύμβαση ΕΟΚ-ΑΚΕ, για τήν όποία μόλις έγινε λόγος,¹⁹ και ή όποία χρησιμοποιείται και έδω ως παράδειγμα. Σύμφωνα μέ τό άρθρο 1 τής Σύμβασης αυτής «ή Κοινότητα και τά Κράτη μέλη της άφενός και τά Κράτη ΑΚΕ άφετέρου, πού έφεξης αποκαλούνται “συμβαλλόμενα μέρη”, συνάπτουν τήν παρούσα Σύμβαση συνεργασίας προκειμένου νά ...). Έμφανίζονται, δηλαδή, τά συμβαλλόμενα μέρη σε δύο πλευρές: «άφενός» στην κοινοτική πλευρά, όπου μετέχουν δύο ύποκείμενα του διεθνούς δικαίου, άκριβέστερα ένα ύποκείμενο —ή Κοινότητα— και μία ομάδα ύποκειμένων του διεθνούς δικαίου —τά Κράτη μέλη της— πού στή συγκεκριμένη Σύμβαση συμβάλλονται από κοινού και ένιαία, και «άφετέρου» στην πλευρά τών Κρατών ΑΚΕ ένα ύποκείμενο του διεθνούς δικαίου, ή άκριβέστερα μία ομάδα ύποκειμένων του διεθνούς δικαίου —τά Κράτη ΑΚΕ— πού στή συγκεκριμένη Σύμβαση συμβάλλονται επίσης από κοινού και ένιαία.

Στή Σύμβαση αυτή —όπως και σε κάθε άλλη μικτή σύμβαση— μετέχουν τρία ύποκείμενα ή ομάδες ύποκειμένων του διεθνούς δικαίου: ή Κοινότητα, τό άντισυμβαλλόμενο μέρος και τά Κράτη μέλη τής Κοινότητας, όλα ή μερικά. Η Σύμβαση λειτουργεί μέ βάση μία τριπλή σχέση: ή Κοινότητα συμβάλλεται μέ ένα τρίτο μέρος —πού μπορεί νά είναι ένα

19. Βλ. άμέσως παραπάνω, σ. 235 έπ.

κράτος, μία ομάδα κρατῶν ἢ μία διεθνῆς ὀργάνωση—πραγμα τὸ ὅποιο ἀνήκει στήν ἀρμοδιότητά της καί προβλέπεται ἀπό τίς διατάξεις πού ρυθμίζουν τήν λειτουργία της. Τά Κράτη μέλη τῆς Κοινότητας συμβάλλονται ἐπίσης μέ αὐτό τὸ τρίτο μέρος, πραγμα τὸ ὅποιο, ὅμως, δέν ἀνήκει πλέον στήν ἀρμοδιότητά τους, ἀλλά στήν ἀποκλειστική κοινοτική ἀρμοδιότητα. Τά Κράτη μέλη, τέλος, ἀποκτοῦν, μέσω τῆς συμμετοχῆς τους στή μικτή σύμβαση μία σχέση μέ τήν Κοινότητα, ἡ ὅποια δέν προβλέπεται ἀπό πουθενά.

Ἡ ἐφαρμογή τοῦ θεσμοῦ τῶν μικτῶν συμβάσεων σημαίνει ὅτι ἐπανεισάγονται στήν διαδικασία διεθνοῦς συμβατικῆς δέσμευσης τῆς Κοινότητας τά Κράτη μέλη καί εἰσάγεται ἡ Κοινότητα σέ διαδικασίες διεθνοῦς συμβατικῆς δέσμευσης τῶν Κρατῶν μελῶν.

Ἀναλυτικότερα: ἡ σύμπραξη τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς Κοινότητας σέ μία μικτή σύμβαση χαρακτηρίσθηκε, ὄχι ἀδικαιολόγητα, ὡς *ad hoc* τροποποίηση τῆς Συνθήκης τῆς ΕΟΚ πού γίνεται κατά παρέκκλιση ἀπό τίς διατάξεις τοῦ ἄρθρου 236 ΣυνθΕΟΚ πού ρυθμίζει τήν διαδικασία ἀναθεώρησής της.²⁰ Ἡ τροποποίηση τῶν κοινοτικῶν ρυθμίσεων ἐκδηλώνεται κυρίως κατά τὸ ὅτι στή διαδικασία σύναψης

20. Βλ. *Bleckmann*, *Der gemischte Vertrag im Europarecht*, 11 *EuR* (1976), σ. 304 ἐπ., κατά τόν ὅποιο ἡ τροποποίηση αὐτή ἀφορᾷ ἀφενὸς στήν ἐπέκταση τῆς διεθνοῦς συμβατικῆς ἀρμοδιότητος τῆς Κοινότητας ἔτσι ὥστε νά μετέχει στήν σύναψη διεθνῶν συμφωνιῶν πού ἀνάγονται, ἔστω μερικῶς, σέ τομεῖς ἔξω ἀπὸ τήν ἀρμοδιότητα πού προβλέπει ἡ Συνθήκη καί ἀφετέρου στήν ἐπέκταση τοῦ κοινοτικοῦ χαρακτήρα σέ τομεῖς πού δέν ἀνήκουν στήν κοινοτική ἀρμοδιότητα, μετατρέπονται ὅμως σέ κοινοτικό δίκαιο ἐπειδὴ περιλαμβάνονται σέ μία συμφωνία πού συνάπτεται (καί) ἀπὸ τήν Κοινότητα. Ἀντίθετη εἶναι ἡ ἀπόψη τοῦ *Ehlermann*, *Mixed Agreements. A List of Problems*, σέ συλλογικό τόμο *Mixed Agreements*, ὁ ὅποιος, σ. 18, θεωρεῖ ὅτι μία μικτή σύμβαση περιέχει δύο τμήματα, τὸ κοινοτικό, τὸ ὅποιο ἐμπίπτει στὸ κοινοτικό δίκαιο, καί τὸ ἐθνικό τὸ ὅποιο διέπεται ἀπὸ τὸ δίκαιο τῶν Κρατῶν μελῶν. Ἡ ἀπόψη ὅμως αὐτὴ δέν ἐξηγεῖ τὸ φαινόμενο συμβάσεων πού ἐμπίπτουν ἀποκλειστικά σέ κοινοτική ἀρμοδιότητα ἀλλὰ συνάπτονται ὡς μικτές ἀπὸ κοινοῦ μέ τά Κράτη μέλη.

διεθνῶν συμβατικῶν σχέσεων ἐκ μέρους τῆς Κοινότητας, ὑπεισέρχονται τὰ Κράτη μέλη. Ἡ τροποποίηση αὐτή γίνεται ιδιαίτερα φανερὴ μέ τῆ συμμετοχῆ τῶν Κρατῶν μελῶν σέ μικτές συμβάσεις, οἱ ὁποῖες ἀναφέρονται σέ τομεῖς ἀποκλειστικῆς κοινοτικῆς ἀρμοδιότητος.²¹ Σέ ἄλλες περιπτώσεις, ὅταν Κράτη μέλη ἀσκοῦν ἢ διεκδικοῦν ἀρμοδιότητες πού ἀνήκουν ἀποκλειστικά στήν Κοινότητα, ἡ πρακτικὴ εἶναι, ὅτι, κατὰ κανόνα, ἡ Κοινότητα προσφεύγει σέ Δικαστήριον.²² Τό γεγονός ὅτι, στήν περίπτωσιν τῆς συμμετοχῆς τῶν Κρατῶν μελῶν σέ σύναψιν μικτῶν συμβάσεων, ἔστω καί σέ τομεῖς ἀποκλειστικῆς κοινοτικῆς δραστηριότητος, δέν σημαίνει οὔτε ὅτι τὰ Κράτη μέλη ἀνακτοῦν τήν ἀρμοδιότητα νά συμβάλλονται διεθνῶς στόν τομέα αὐτό, οὔτε ὅτι δέν παραβιάζονται οἱ σχετικοὶ κοινοτικοὶ κανόνες.²³

Ἄντίστοιχα προβλήματα παρουσιάζονται ἀπό τήν ἀποψη τοῦ συνταγματικοῦ δικαίου, τουλάχιστον στό βαθμό πού τὰ ὄργανα τοῦ Κράτους μέλους πού μετέχουν σέ μία μικτή σύμβαση εἶναι δυνατόν νά ἀσκοῦν ἀρμοδιότητα ἢ ὁποῖα ἐνδεχομένως νά μὴν τούς ἀνήκει. Εἰδικότερα ὅσον ἀφορᾷ τό ἑλληνικό Σύνταγμα, ἡ ἄσκηση, ἐκ μέρους ἐλληνικῶν κρατικῶν ὀργάνων, ἀρμοδιοτήτων, πού βάσει τοῦ ἀρθροῦ 28 παρ. 2 Σ, ἔχει ἀναγνωρισθεῖ ὅτι ἀνήκουν στήν ἀποκλειστικὴ κοινοτικὴ ἀρμοδιότητα συνεπάγεται τροποποίηση, ἢ τουλάχιστον παρέκκλιση (ἂν μὴ εὐθεῖα παραβίασή του) ἀκριβῶς ἀπό τό ἀρθρο 28 παρ. 2 Σ, τό ὁποῖο, στή περίπτωσιν, λειτουργεῖ καί ὡς κανόνας πού κατανέμει ἀρμοδιότητες.²⁴

21. Τό ἴδιο συμβαίνει καί μέ συμβάσεις οἱ ὁποῖες, ἂν καί ἀναφέρονται σέ τομεῖς καί κοινοτικῆς καί κρατικῆς ἀρμοδιότητος, μποροῦν νά συναφθοῦν μόνο ὡς μικτές. Τέτοια εἶναι ἡ Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας, γιά τήν ὁποῖα βλ. παραπάνω, σ. 199 ἐπ. καί πρβλ. παρακάτω, σ. 248 ἐπ.

22. Πρβλ. π.χ. τό ἀντικείμενο τῶν ὑποθέσεων A. E. T. R. καί Kramer, βλ. παραπάνω, σ. 155 ἐπ., 161 ἐπ.

23. Ὁ *Bleckmann*, ὄπ.π. σ. 305 (πρβλ. καί τήν ἐκεῖ σημ. 9), μέ τόν δάνειο ἀπό τήν γερμανικὴ συνταγματικὴ θεωρία ὄρο «[Vertrags]Durchbrechung» τόν ὁποῖο ἀντιπαραβάλλει πρὸς τόν ὄρο «[Vertrags] Änderung», ἀποδίδει ἐπιτυχῶς τήν τροποποίηση πού ὑφίσταται ἡ ΣυνθΕΟΚ.

β) *Ἡ τριπλή σχέση Κοινότητας, Κρατῶν μελῶν καὶ τρίτου ἀντισυμβαλλομένου.*

Ἡ ἐκ παραλλήλου «συνύπαρξη» τῆς Κοινότητας μέ τὰ Κράτη μέλη της μέσα σέ μία μικτή σύμβαση, καί ἰδίως, ἀλλ' ὄχι μόνον, σέ μία μικτή σύμβαση πού συνάπτεται σέ τομεῖς ἀποκλειστικῆς κοινοτικῆς ἀρμοδιότητας, δημιουργεῖ μία «ἐξ ἀντικειμένου» ἔννομη σχέση ἀνάμεσα στήν Κοινότητα καί στά Κράτη μέλη της. Δέν πρόκειται, κατά κυριολεξία γιά σχέση ἀντισυμβαλλομένων. Ἡ Κοινότητα δέν «συμβάλλεται» μέ τὰ Κράτη μέλη της πού μετέχουν στή μικτή σύμβαση, συναπαρτίζει ὁμως μαζί τους τό ἕνα μέρος (τόν «συμβαλλόμενο»), ὁ ὁποῖος συμφωνεῖ μέ τό ἄλλο μέρος (τόν «ἀντισυμβαλλόμενο»), νά θεσπισθοῦν οἱ κανόνες πού περιέχει ἡ μεταξύ τους σύμβαση. Ὡς συνιστώσες ὁμως ἑνός μέρους τῆς διεθνοῦς σύμβασης πού συνάπτεται, ἡ Κοινότητα καί τὰ Κράτη μέλη της συνδέονται μεταξύ τους μέ μία ἔννομη σχέση, ἡ ὁποία, —τηρουμένων ὅλων τῶν ἀναλογιῶν— θά μπορούσε νά παραβληθεῖ μέ κάποιου εἴδους ἐνοχή εἰς ὀλόκληρον.

Ἡ σχέση αὐτή εἶναι δύσκολο νά ἐρμηνευθεῖ.

Πρῶτα-πρῶτα κάθε ἀπόπειρα νά ἐρμηνευθεῖ μέ βάση τό σχῆμα περί «μεταβίβασης κυριαρχίας» ἐκ μέρους τῶν Κρατῶν μελῶν στήν Κοινότητα²⁴ ὀδηγεῖ σέ ἀδιέξοδο. Πράγματι, ἂν ἡ Κοινότητα δρᾷ βασιζόμενη στό «τμήμα τῆς κυριαρχίας» πού τῆς «μεταβιβάστηκε» ἀπό τὰ Κράτη μέλη, τὰ δέ Κράτη μέλη ἀδυνατοῦν νά ἀναπτύξουν ὅποιαδήποτε δράση ἀνάγεται στό «τμήμα τῆς κυριαρχίας» πού «μεταβίβασαν», τότε ἡ συμμετοχή τους σέ μία μικτή σύμβαση, καί μάλιστα σέ μία μικτή σύμβαση πού συνάπτεται σέ τομεῖς ἀποκλειστικῆς κοινοτικῆς ἀρμοδιότητας, εἶναι νομικά ἀκατανόητη. Αὐτό συμβαίνει διότι, κατά τό σχῆμα αὐτό, μετά τήν «μεταβίβαση» κυριαρχίας ἀπό τὰ Κράτη μέλη στήν Κοι-

24. Γιά τό ἄρθρο 28 παρ. 2 Σ βλ. παραπάνω, σ. 95 ἐπ.

25. Βλ. παραπάνω, σ. 19 ἐπ.

νότητα, δέν υπάρχει πλέον έδαφος για νά διαμορφώσουν καί νά διατυπώσουν τά κράτη αὐτά διεθνή δικαιοπρακτική βούληση σέ τομεῖς για τούς όποίους έχουν αποβάλλει τήν κυριαρχία. Ἄρα δέν εἶναι νοητή ἡ συμμετοχή τους σέ μία διεθνή σύμβαση ἀναγόμενη σέ τομεῖς ἀποκλειστικῆς κοινοτικῆς ἀρμοδιότητας.

Ἡ σχέση αὐτή εἶναι ἀδύνατον νά θεωρηθεῖ ὡς προῖόν συνάντησης δύο συγκλινουσῶν, ἀλλά ἀνεξαρτήτων μεταξύ τους κυριαρχικῶν βουλήσεων. Πράγματι, ἡ Κοινότητα, στό πλαίσιο τῆς σύμβασης μέ τήν όποία δημιουργεῖται αὐτή ἡ σχέση, ἔχει τήν ἀποκλειστική ἀρμοδιότητα νά δρᾷ ἀντί τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς, ἰδίῳ ὀνόματι καί ὄχι σάν ἀντιπρόσωπός τους, ἀποκλείοντας ὁμως ταυτόχρονα κάθε νομική δυνατότητα δικῆς τους δράσης. Οἱ θελήσεις τῶν Κρατῶν μελῶν νά συμβληθοῦν διεθνῶς στήν συγκεκριμένη σύμβαση, κατά κάποιο τρόπο, συγχωνεύονται στήν θέληση τῆς Κοινότητας νά συνάψει τή σύμβαση αὐτή. Δέν πρόκειται δηλαδή για δύο διαφορετικές καί ἀνεξάρτητες κατηγορίες θελήσεων —τῆς Κοινότητας καί τοῦ συνόλου τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς—ἀλλά για μία θέληση, ἡ όποία εἶναι συνισταμένη τῶν θελήσεων τῶν Κρατῶν μελῶν καί ἐκφράζεται ὡς θέληση τῆς Κοινότητας.

Κάθε ἀντίθετη θεώρηση ὀδηγεῖ στό ἄτοπο νά νομισθεῖ ὅτι ἡ Κοινότητα εἶναι μία ὄντοτητα πλήρως αὐτόνομη, αὐτοδύναμη καί ἀπολύτως ἀνεξάρτητη ἀπό τά Κράτη μέλη τῆς. Ὅτι εἶναι δηλαδή περίπου ἕνα δέκατο τρίτο κράτος, τό όποιο συμπράττει μέ ἄλλα δώδεκα στήν σύναψη μιᾶς διεθνοῦς σύμβασης. Ὅμως ἡ Κοινότητα δέν εἶναι κράτος καί, πολύ λιγότερο, ἕνα δέκατο τρίτο κράτος τοῦ όποίου ἡ ὑπόσταση εἶναι ξεχωριστή καί ἀνεξάρτητη ἀπό τά Κράτη μέλη τῆς. Σχηματικά: ἐνῶ καθένα ἀπό τά Κράτη μέλη τῆς Κοινότητας μπορεῖ νά υπάρξει χωρίς νά υπάρξει ἡ Κοινότητα, ἡ Κοινότητα δέν μπορεῖ νά υπάρξει χωρίς νά μετέχει σέ αὐτήν ἕνας τουλάχιστον ἀριθμός Κρατῶν μελῶν.

Καί, ἀντιστοίχως, ἡ Κοινότητα δέν λειτουργεῖ σάν πλήρως ἀνεξάρτητο ἀπό τά Κράτη μέλη τῆς ὑποκειμένο τοῦ

διεθνοῦς δικαίου: ἡ ἔκταση τῆς διεθνοῦς συμβατικῆς λειτουργίας της εἶναι συνάρτηση τῶν ἀρμοδιοτήτων πού τά Κράτη μέλη της ἀπέσπασαν ἀπό τούς ἑαυτούς τους καί ἐναπόθεσαν σέ αὐτήν. Μέ ἄλλα λόγια, στούς τομεῖς ὅπου ἡ Κοινότητα ἔχει τήν ἀρμοδιότητα νά συμβάλλεται διεθνῶς, μπορεῖ νά συμβάλλεται μέ ὅποιον δῆποτε, ὄχι ὁμως μέ τά Κράτη μέλη της. Ἡ ἔναντι τῶν Κρατῶν μελῶν δράση τῆς Κοινότητος στούς τομεῖς αὐτούς εἶναι ἐσωτερική κοινοτική δράση καί ὄχι διεθνῆς συμβατική δραστηριότητα. Διέπεται ἀπό τούς κοινοτικούς κανόνες πού θέτουν τούς γενικούς σκοπούς τῆς Κοινότητος καί ρυθμίζουν εἰδικά τήν ἄσκηση τῶν ἐπί μέρους κοινῶν πολιτικῶν, καί ἀναπτύσσεται σύμφωνα μέ τούς κανόνες πού ρυθμίζουν τήν λειτουργία τῶν κοινοτικῶν ὀργάνων.

Κάτω ἀπό αὐτό τό πρίσμα ἡ ἔννομη σχέση πού δημιουργεῖται ἀπό τήν κοινή συμμετοχή τῆς Κοινότητος καί τῶν Κρατῶν μελῶν της στήν παραπάνω μικτή σύμβαση, δέν μπορεῖ νά ἀνάγεται στή συνάντηση τῆς διεθνοῦς δικαιοπρακτικῆς θέλησης τῆς Κοινότητος μέ τήν ἀντίστοιχη θέληση καθενός ἀπό τά Κράτη μέλη της.

Πρόκειται γιά μία σχέση πού δημιουργεῖται καθ' ὑπέρβασιν τῶν κοινοτικῶν καί συνταγματικῶν κανόνων πού διέπει τίς (ἐσωκοινοτικές) σχέσεις ἀνάμεσα στήν Κοινότητα καί στά Κράτη μέλη της.²⁶

26. Πρβλ. παρακάτω, σ. 256 ἑπ.

4. Ἡ συμμετοχή τῆς Κοινότητας καί τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς στή Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσης καί ἡ ἐπίδραση τῶν διατάξεων τοῦ Παραρτήματος ΙΧ σέ κοινοτικές καί σέ συνταγματικές διατάξεις τῶν Κρατῶν μελῶν.

α) *Εἰδικότερα*: ἡ «πλειοψηφία τῶν συμμετοχῶν».

Στόν πυρήνα τῶν ρυθμίσεων πού διέπουν τήν συμμετοχή διεθνῶν ὀργανώσεων στή Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσης βρίσκεται ὁ κανόνας βάσει τοῦ ὁποῖου πρέπει νά σχηματισθεῖ μία «πλειοψηφία συμμετοχῶν» στή Σύμβαση τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς ὀργάνωσης. Γιά νά μπορέσει δηλαδή μία διεθνῆς ὀργάνωση —καί στή συγκεκριμένη περίπτωση ἡ Κοινότητα— νά ὑπογράψει ἢ νά ἐπιβεβαιώσει τυπικά τή Σύμβαση ἢ νά προσχωρήσει σ' αὐτήν, πρέπει ἡ πλειοψηφία τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς νά ἔχει ἤδη, ἀντίστοιχα, ὑπογράψει ἢ κυρώσει τή Σύμβαση ἢ νά ἔχει προσχωρήσει σέ αὐτήν.²⁷

Μία πρώτη παρατήρηση εἶναι ὅτι ἡ θ έ λ η σ η τ ῆ ς π λ ε ι ο ψ η φ ί α ς τ ῶ ν Κ ρ α τ ῶ ν μ ε λ ῶ ν τ ῆ ς Κ ο ι ν ό τ η τ α ς νά μετᾶσχουν στή Σύμβαση δέν ἀποτελεῖ, κατά κυριολεξία, κάποια ἐ ν ι α ί α θ έ λ η σ η πού διατύπωσε, ἀπό κοινού καί ὡς ἐνιαία, ἕνας ἀριθμός κρατῶν. Δέν πρόκειται κἀν γιά «θέληση», ἀλλά γιά ἕνα ἄ θ ρ ο ι σ μ α ἐ π ί μ έ ρ ο υ ς θ ε λ ῆ σ ε ω ν. Οἱ ἐπί μέρους ὁμως θελήσεις τῶν Κρατῶν μελῶν, κάθε ἕνα ἀπό τά ὁποῖα ὑπογράψει ἢ κυρώνει τή Σύμβαση, ἢ προσχωρεῖ σέ αὐτήν ἀνεξάρτητα ἀπό τά ἄλλα, ἐπιφέρουν, μόλις γίνουν ἐπτά, ἕνα ἐνιαῖο ἐπα-

27. Βλ. ἀναλυτικότερα παραπάνω, σ. 205 ἐπ.

¹Ο *Gaja* The European Community's Participation in The Law of the Sea: Some Incoherences in a Compromise Solution, It. Y.I.L., 1980-81, σ. 110, χαρακτηρίζει τίς ρυθμίσεις τοῦ Παραρτήματος ΙΧ ὡς καινοτομία στήν πρακτική τῶν μικτῶν συμβάσεων πού συνάπτει ἡ Κοινότητα.

κόλουθο: λειτουργοῦν, ὅλες μαζύ, σάν ἐνιαία θέληση, μετατρέπονται στό πλάσμα τῆς «θέλησης τῆς πλειοψηφίας τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς Κοινότητας».

Ἡ «πλειοψηφία τῶν συμμετοχῶν» δέν εἶναι προϋπόθεση πού προκύπτει ἀπό ἐσωτερικούς «συνταγματικούς»²⁸ κανόνες τῆς Κοινότητας, ἀλλά ὁ ρο ς π ο ῦ τί θ ε τ α ἰ ἀ π ὀ τ ῆ ν ἴ δ ι α τ ῆ σ ὕ μ β α σ η. Ἡ συνδρομή τοῦ ὄρου αὐτοῦ ἐξετάζεται μέ δεδομένο ὅτι ἔχει ἤδη ἐκδηλωθεῖ ἡ θέληση τῆς Κοινότητας νά δεσμευθεῖ διεθνῶς μετέχοντας στή Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας, καί αὐτό σύμφωνα μέ τούς κοινοτικούς «συνταγματικούς» κανόνες πού διέπουν τήν ἄσκηση τῆς ἀρμοδιότητος τῆς Κοινότητας νά ἀναλαμβάνει διεθνεῖς συμβατικές δεσμεύσεις.

Δέν ἐπιδρᾶ, δηλαδή, ὁ ὅρος αὐτός στό περιεχόμενο τῶν ρυθμίσεων τίς ὁποῖες καλεῖται νά συνομολογήσει ἡ Κοινότητα. Τό περιεχόμενο τῶν ρυθμίσεων αὐτῶν ἔχει ἤδη ἀποτελέσει ἀντικείμενο διαπραγματεύσεων, συζητήσεων κ.λπ.,

28. Γιά τήν ἐννοία τῶν «συνταγματικῶν» κανόνων τῆς Κοινότητας βλ. παραπάνω, σ. 185 καί τήν ἐκεῖ σημ. 102.

Στήν ἐκθεση τοῦ κ. *Vité* πρὸς τό Εὐρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ὄπ.π. σ. 10, ὅπως καί στή σχετική πρόταση ψηφίσματος πού δημοσιεύεται στό ἴδιο ἔγγραφο, σ. 5-6, γίνεται μιά προσπάθεια νά συνδεθεῖ τό ἄρθρο 5 ΣυνθΕΟΚ μέ τήν προσχώρηση τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς Κοινότητας στή Σύμβαση. Τό ἄρθρο 5 ΣυνθΕΟΚ, μεταξύ ἄλλων, ὑποχρεώνει τά Κράτη μέλη «νά διευκολύνουν τήν Κοινότητα στήν ἐκτέλεση τῆς ἀποστολῆς της.» Ἡ ἐκθεση καί ἡ πρόταση ψηφίσματος, ἄν καί δέν τό διευκρινίζουν μέ ἀκρίβεια, φαίνεται νά ὑπαινίσσονται κάποια ὑποχρέωση τῶν Κρατῶν μελῶν νά σχηματίσουν τήν «πλειοψηφία τῶν συμμετοχῶν», ἔτσι ὥστε νά διευκολυνθεῖ ἡ Κοινότητα νά πραγματοποιήσει καί μέσω τῆς Σύμβασης γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας σκοπούς πού τῆς ἔχουν τεθεῖ ἀπό τήν Συνθήκη τῆς ΕΟΚ. Ὅμως τά Κράτη μέλη τῆς Κοινότητας δέν μποροῦν νά σχηματίσουν τήν «πλειοψηφία τῶν συμμετοχῶν» χωρίς νά ἀναλάβουν δεσμεύσεις πού ὑπερβαίνουν κατά πολύ τό πνεῦμα καί τό γράμμα τοῦ ἄρθρου 5 ΣυνθΕΟΚ. Κάτω ἀπό αὐτό τό πρίσμα ἡ σύνδεση τοῦ σχηματισμοῦ τῆς «πλειοψηφίας τῶν συμμετοχῶν» μέ τό ἄρθρο 5 ΣυνθΕΟΚ δέν φαίνεται νά στηρίζεται σέ ἰσχυρά ἐπιχειρήματα. (Πρβλ. καί τίς ἀντιρροήσεις πού πρόβαλε κατά τή συζήτηση τῆς πρότασης ψηφίσματος στό Εὐρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ὁ κ. *Prout*, Πλήρη πρακτικά τῶν συνεδριάσεων, Προσωρινή ἔκδοση 13.12.1982, σ. 14.)

οί όποίες έληξαν. Ή δέ έρευνα για νά διαπιστωθεΐ αν ύπάρχει ή όχι ή «πλειοψηφία τών συμμετοχών» αποκτā νόημα μόνον άφοϋ εκδηλωθεΐ ή βούληση τής Κοινότητας νά μετάσχει στην ήδη τελειωμένη Σύμβαση, άποδεχόμενη τίς ρυθμίσεις της όπως έχουν.

Ή Αναλυτικότερα: ό όρος τής «πλειοψηφίας τών συμμετοχών» δέν ύπεισέρχεται σέ καμία φάση τής κοινοτικής διαδικασίας για τή σύναψη διεθνών συμβατικών σχέσεων και ιδίως στη διαδικασία πού θεσπίζει τό άρθρο 228 ΣυνθΕΟΚ. Ή Αφορā αποκλειστικά και μόνο τόν τρόπο μέ τόν όποιο ή κατά τούς οικείους κοινοτικούς «συνταγματικούς» κανόνες εκδηλωνόμενη άποδοχή από τήν Κοινότητα του περιεχομένου τής Σύμβασης για τό Δίκαιο τής Θάλασσας και θέληση τής Κοινότητας νά μετάσχει σέ αυτήν μποροϋν νά έχουν ως άποτέλεσμα τήν συμμετοχή τής Κοινότητας στη Σύμβαση. Ή μή συνδρομή του όρου αυτού παραλύει, ως πρός τήν Σύμβαση για τό Δίκαιο τής Θάλασσας, τήν παραγωγή τών επιθυμητών νομικών αποτελεσμάτων από τίς κοινοτικές διαδικασίες για τή σύναψη τής συγκεκριμένης διεθνούς συμβατικής σχέσης: ή β ο ύ λ η σ η τ ή ς Κ ο ι ν ό τ η τ α ς νά μετάσχει στη Σύμβαση για τό Δίκαιο τής Θάλασσας εκδηλώνεται μέ εν έγκυρα, αλλά άδρανεϊ.

Ή Όρος αυτός τροποποιεΐ,²⁹ ως πρός τή συγκεκριμένη αυτή διεθνή συμβατική δέσμευση, τήν θεσπιζόμενη από τό κοινοτικό δίκαιο διαδικασία μέ τήν όποία ή Κοινότητα εκδηλώνει κατά τρόπο νομικά αποτελεσματικό από άποψη διεθνούς δικαίου τήν θέλησή της νά συμβληθεΐ διεθνώς. Ή τροποποίηση συνίσταται στό ότι, πάντοτε ως πρός τή Σύμβαση αυτή, οί κοινοτικοί «συνταγματικοί» κανόνες καθίστανται έλλειπεις, δέν άρκοϋν δηλαδή για νά μπορέσει ή Κοινότητα νά συμβληθεΐ διεθνώς.

Ή Επίσης, ή «πλειοψηφία τών συμμετοχών» εΐναι μέν

29. Για τήν χρήση τής έννοιας «τροποποίηση», πρβλ. άμέσως παραπάνω, σ. 244, και τήν εκεί σημ. 23.

ἀναγκαία γιά νά μετάσχει ἡ Κοινότητα στήν Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας, δέν εἶναι ὁ μωσ πρό- ὑπόθεση τήν ὁποία μπορεῖ νά ἐκπληρώσει μόνη ἡ Κοινότητα. Πράγματι, ἡ ὑπογραφή ἢ ἡ κύρωση τῆς Σύμβασης ἀπό τά Κράτη μέλη τῆς Κοινότητος ἢ ἡ προσχώρησή τους σ' αὐτήν μπορεῖ νά γίνει μόνον ἐάν καί ἐπειδή τό θέλουν τά ἴδια τά Κράτη μέλη τῆς Κοινότητος. Δέν ἀποτελεῖ κοινοτική ὑποχρέωση. Ἔτσι, ἡ «πλειοψηφία τῶν συμμετοχῶν», ἀποβαίνει, τελικά, ὁ ρος, ὁ ὁποῖος τίθεται ὄχι στήν Κοινότητα, ἀλλά ὑπέρ τῆς κοινοτικῆς συμμετοχῆς στά Κράτη μέλη τῆς.

Ἡ ρύθμιση τοῦ Παραρτήματος ΙΧ σχετικά μέ τήν «πλειοψηφία τῶν συμμετοχῶν», ἄν καί ἀναφέρεται στή συμμετοχή διεθνῶν ὀργανώσεων, καί στή συγκεκριμένη περίπτωση τῆς Κοινότητος, τελικά ἐπιδρά καί στή συμμετοχή τῶν ἰδιῶν τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς Κοινότητος στή Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας.

Κατ' ἀρχήν, ἐφόσον οἱ ἀρμοδιότητες πού ἀνάγονται σέ τομεῖς διεπόμενους ἀπό τή Σύμβαση μποροῦν νά ἀσχοῦνται μόνον ἀπό τήν Κοινότητα, τά Κράτη μέλη πού θέλουν νά ὑπαχθοῦν σέ κανόνες τῆς Σύμβασης γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας, οἱ ὁποῖοι ἀνάγονται στούς τομεῖς τῆς κοινοτικῆς ἀρμοδιότητος, δέν μποροῦν νά ὑπαχθοῦν σέ αὐτούς παρά μόνον ἂν ἡ ἴδια ἡ Κοινότητα μετάσχει στή Σύμβαση.³⁰

30. Π.χ., ἕνα Κράτος μέλος τῆς Κοινότητος πού ἐπιθυμεῖ νά ὑπαχθεῖ στόν κανόνα ὅτι «τά κράτη υἰοθετοῦν νόμους καί κανονισμούς γιά νά ἐμποδίσουν, περιορίσουν καί ἐλέγξουν τήν μόλυνση τοῦ θαλασσίου περιβάλλοντος ἀπό πηγές μόλυνσης πού προέρχονται ἀπό τήν ξηρά (...) λαμβάνοντας ὑπόψη τούς διεθνῶς συμφωνημένους κανόνες, πρότυπα καί πρακτικές πού ἔχουν συσταθεῖ καί διαδικασίες» (ἄρθρο 207 παρ. 1 τῆς Σύμβασης γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας) δέν μπορεῖ νά τό πράξει μέ δική του ἀπόφαση, ἐπειδή ἡ Κοινότητα εἶναι ἀποκλειστικά ἀρμόδια νά δεσμευτεῖ σέ ἕναν διεθνή κανόνα μέ αὐτό τό περιεχόμενο. Ἔτσι ὁ παραπάνω διεθνῆς κανόνας μπορεῖ νά παράγει ἀποτελέσματα σ' αὐτό τό

Ἡ μὴ συμμετοχὴ τῆς Κοινότητος, ὅμως, ἐμποδίζει τὰ Κράτη μέλη νὰ μετάσχουν στὴ Σύμβαση ἀκόμη καὶ ὅσον ἀφορᾷ τοὺς τομείς πού ἀνάγονται στὴν δική τους ἀποκλειστικὴ ἀρμοδιότητα. Αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδὴ τὸ ἄρθρο 309 τῆς Σύμβασης ἀπαγορεύει ἐπιφυλάξεις ἢ ἐξαιρέσεις πού δὲν προβλέπονται ρητὰ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ Σύμβαση.³¹ Ἡ διάταξη αὐτὴ στερεῖ ἀπὸ ἓνα Κράτος μέλος τῆς Κοινότητος τὴ νομικὴ δυνατότητα νὰ μετάσχει στὴ Σύμβαση γιὰ τὸ Δίκαιο τῆς Θάλασσας, ὑπὸ τὴν ἐπιφύλαξη τῶν ἀρμοδιοτήτων πού ἀσκοῦνται ἀπὸ τὴν Κοινότητα, χωρὶς νὰ μετέχει ταυτόχρονα καὶ παράλληλα καὶ ἡ Κοινότητα σύμφωνα μετὶς διατάξεις τοῦ Παραρτήματος ΙΧ.

Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι Κράτη μέλη τῆς Κοινότητος, ὅπως ἡ Ἑλλάδα, τὰ ὁποῖα ἔχουν τὴν θέληση νὰ ὑπαχθοῦν στὴ Σύμβαση γιὰ τὸ Δίκαιο τῆς Θάλασσας, νὰ ἀνταποκριθοῦν στὶς ὑποχρεώσεις καὶ νὰ ἀντλήσουν ὅσα δικαιώματα συνεπάγεται ἡ ὑπαγωγή τους αὐτῇ, δὲν μποροῦν νὰ τὸ πράξουν.³²

Κράτος μέλος μόνο ἂν ἡ Κοινότητα θελήσει ἡ ἴδια νὰ ὑπαχθεῖ σ' αὐτόν. Καὶ ἀντίθετα, μόνο ἡ ὑπαγωγή τῆς Κοινότητος στὸν κανόνα αὐτόν ἐπιτρέπει στὸ Κράτος μέλος νὰ διεκδικήσει ἢ καὶ νὰ ἀσκήσει τὰ δικαιώματα πού συνεπάγεται ἡ ἰσχὺς του.

31. Τὸ ἄρθρο 309 τῆς Σύμβασης ὀρίζει ὅτι: «καμία ἐπιφύλαξη στὴ Σύμβαση ἢ ἐξαιρέση ἀπὸ αὐτὴν δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἂν δὲν ἐπιτρέπεται ρητὰ ἀπὸ ἄλλα ἄρθρα τῆς.» Ἐνα παράδειγμα ἐπιτρεπόμενης ἐξαιρέσεως περιέχει τὸ ἄρθρο 298 τῆς Σύμβασης πού παρέχει στὰ Κράτη Μέλη τῆς Σύμβασης νὰ μὴ ἀποδεχθοῦν ὀρισμένες διαδικασίες ἐπίλυσης διαφορῶν.

32. Βλ. *Buñl*, *The Third United Nations Conference on the Law of the Sea*, 18 C.M.L.Rev. (1981), σ. 553. Θὰ μπορούσε ἴσως νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι, τελικὰ, ἀπὸ ἀποψη διεθνούς (καὶ ὄχι κοινοτικοῦ) δικαίου, τὰ Κράτη μέλη τῆς Κοινότητος δὲν ἐμποδίζονται ἀπὸ τὴ Σύμβαση νὰ μετάσχουν σ' αὐτὴν, σὲ ὅλη τῆς τὴν ἔκταση, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν μετέχει ἡ Κοινότητα: τὸ Παράρτημα ΙΧ δὲν ἐμποδίζει τὰ Κράτη μέλη τῆς Κοινότητος νὰ μετάσχουν στὴ Σύμβαση χωρὶς νὰ ὑποβάλουν δήλωση σχετικά μετὶς ἀρμοδιότητες τῶν ὁποίων ἡ ἀσκηση ἔχει ἀνατεθεῖ στὴν Κοινότητα, ὁπότε καὶ θεωρεῖται ὅτι ἔχουν ἀρμοδιότητα γιὰ ὅλα τὰ ζητήματα πού ἐμπίπτουν στὴ Σύμβαση. (Βλ. σχετικά παραπάνω, σ. 209-210). Οὔτε αὐτὴ ἡ περίπτωση,

β) *Ἡ ὑπαγωγή ἑνός Κράτους μέλους τῆς Κοινότητας στή Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας. Τό παράδειγμα τῆς Ἑλλάδας.*

Θεωρούμενη ὡς ἐνιαία νομική πράξη, ἡ ὑπαγωγή ἑνός Κράτους μέλους τῆς Κοινότητας στή Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας ρυθμίζεται ἀπό ἕνα σύνθετο νομικό καθεστῶς, τό ὁποῖο ἀπαρτίζεται ἀπό τρεῖς διαφορετικές κατηγορίες κανόνων: τούς ἐθνικούς κανόνες τοῦ Κράτους μέλους πού θέλει νά ὑπαχθεῖ στή Σύμβαση, τούς ἐθνικούς κανόνες τῶν Κρατῶν μελῶν πού σχηματίζουν τήν «πλειοψηφία τῶν συμμετοχῶν» καί τούς κοινοτικούς κανόνες πού ρυθμίζουν τήν ἄσκηση τῆς ἀρμοδιότητας τῆς Κοινότητας νά συμβάλλεται διεθνῶς. Ἀντιστοίχως, ἡ ὑπαγωγή ἑνός Κράτους μέλους στή Σύμβαση εἶναι ἀποτέλεσμα τριῶν κατηγοριῶν θελήσεων: (α) τῆς δικῆς του θέλησης νά μετάσχει στή Σύμβαση, (β) τῆς θέλησης τῶν Κρατῶν μελῶν πού ἀπαρτίζουν τήν πλειοψηφία τῶν συμμετοχῶν νά μετάσχουν στή Σύμβαση καί (γ) τῆς θέλησης τῆς Κοινότητας νά μετάσχει στή Σύμβαση.

Τά παραπάνω, ἐφαρμοζόμενα στό παράδειγμα τῆς ὑπαγωγῆς τῆς Ἑλλάδας στή Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας, ἀναλύονται ὡς ἑξῆς:

(α) Γιά νά ὑπαχθεῖ ἡ Ἑλλάδα στή Σύμβαση γιά τό Δί-

ὁμως εἶναι βέβαιο ὅτι εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπό νομικά προβλήματα, ἀφοῦ, σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 46 τῆς Σύμβασης τῆς Βιέννης περί τοῦ δικαίου τῶν συνθηκῶν ἕνα κράτος μπορεῖ, τελικά, νά ἐπικαλεσθεῖ τό ὅτι συνήψε μιά διεθνή σύμβαση κατά παράβαση κανόνα τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ δικαίου, «ἐκτός ἂν αὐτή ἡ παράβαση ἦταν προφανῆς καί ἀφοροῦσε σέ ἕναν κανόνα τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ δικαίου, θεμελιώδους σημασίας». Βλ. *Schwartzberger - Brown, A Manual of International Law*, σ. 124). Τίποτε δέν ἀποκλείει νά ἐγερθεῖ ἐπιχείρημα ὅτι ἡ προσχώρηση ἑνός Κράτους μέλους τῆς Κοινότητας στή Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας χωρίς νά τηρηθοῦν οἱ προϋποθέσεις τοῦ Παραρτήματος ΙΧ ἔμπιπτει στό ἄρθρο 46 τῆς Σύμβασης τῆς Βιέννης περί τοῦ δικαίου τῶν συνθηκῶν.

καιο τῆς Θάλασσας πρέπει κατ' ἀρχήν νά τό θελήσει, καί νά λάβει τήν σχετική ἀπόφαση σύμφωνα μέ τούς οικείους συνταγματικούς κανόνες, καί ειδικότερα σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 28 Σ, τό ὁποῖο καί ἀποτελεῖ τό πρῶτο τμῆμα τῆς νομικῆς βάσης γιά τήν ὑπαγωγή αὐτή, ἀναγκαῖο, ἀλλά ὄχι καί ἐπαρκές.

(β) Χρειάζεται στή συνέχεια νά σχηματισθεῖ καί ἡ «πλειοψηφία τῶν συμμετοχῶν», προϋπόθεση πού εἶναι ἀπαραίτητη γιά νά ὑπαχθεῖ καί ἡ ἴδια ἡ Κοινότητα στή Σύμβαση. Πρέπει δηλαδή, ἐκτός ἀπό τήν Ἑλλάδα, ἀλλά ἔξι ἀπό τά συνολικά δώδεκα Κράτη μέλη τῆς Κοινότητας νά ἀποφασίσουν, σύμφωνα μέ τούς οικείους κανόνες τῶν δικῶν τους Συνταγμάτων, ὅτι θέλουν νά ὑπαχθοῦν στίς ρυθμίσεις τῆς Σύμβασης. Πρέπει ἐδῶ νά διευκρινισθεῖ ὅτι τό Παράρτημα ΙΧ δέν ἀπαιτεῖ, προκειμένου νά μετάσχει στή Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας ἕνα Κράτος μέλος τῆς Κοινότητας, νά μετέχουν καί ὅσα ἀκόμη χρειάζονται ὥστε νά σχηματισθεῖ κάποια «πλειοψηφία συμμετοχῶν». Αὐτό πού ἀπαιτεῖται εἶναι ἀπλά καί μόνο νά μετέχει στή Σύμβαση ἡ Κοινότητα. Ἡ «πλειοψηφία τῶν συμμετοχῶν» τῶν Κρατῶν μελῶν ὁμως, ἐπειδή εἶναι ἀπαραίτητη ὥστε νά γίνει νομικά ἐφικτή ἡ συμμετοχή τῆς Κοινότητας στή Σύμβαση, ἐμπεριέχεται, ἐνυπάρχει ὡς προϋπόθεση καί γιά τήν πλήρη συμμετοχή τοῦ κάθε Κράτους μέλους ξεχωριστά. Εἶναι, κατά κάποιο τρόπο μιά προϋπόθεση τῆς προϋπόθεσης.

Τό δεύτερο τμῆμα τῆς νομικῆς βάσης γιά τήν ὑπαγωγή τῆς Ἑλλάδας στή Σύμβαση, βρίσκεται, λοιπόν, στούς ἐθνικούς συνταγματικούς κανόνες ἔξι, ὁποῖων δῆποτε, κρατῶν μελῶν τῆς Κοινότητος, βάσει τῶν ὁποίων κάθε ἕνα ἀπό αὐτά διατυπώνει ἔγκυρα τή βούλησή του νά μετάσχει στή Σύμβαση. Δηλαδή ἔξι συνταγματικοί κανόνες διαφορετικῶν κρατῶν —π.χ. τά ἄρθρα 24 τοῦ Θεμελιώδους Νόμου τῆς Ὁμοσπονδιακῆς Δημοκρατίας τῆς Γερμανίας, 11 τοῦ ἰταλικοῦ Συντάγματος, 49 β' τοῦ λουξεμβουργιανοῦ, 63

καί 67 τοῦ ὀλλανδικοῦ, 20 ἢ καί 88 τοῦ δανικοῦ καί 93 τοῦ ἰσπανικοῦ Συντάγματος—³³ ἐφαρμοζόμενοι προκειμένου νά ὑπαχθοῦν τά κράτη αὐτά στή Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας ἀποκοτῶν καί μία ἐλληνική λειτουργία: δημιουργοῦν μία νομική προϋπόθεση πού εἶναι ἀναγκαία γιά νά μπορέσει ἡ Ἑλλάδα νά μετάσχει πλήρως στή Σύμβαση. Ἀντίστοιχα, ἡ ἄρνηση τῶν κρατῶν αὐτῶν νά μετάσχουν στή Σύμβαση δημιουργεῖ νομικό ἐμπόδιο στήν Ἑλλάδα νά πραγματοποιήσει τήν κατά τά λοιπά κυρίαρχη βούλησή της νά συμμετάσχει πλήρως στή Σύμβαση.³⁴

Ἔομως οὕτε αὐτά ἀρκοῦν.

(γ) Χρειάζεται ἐπιπλέον νά μετάσχει καί ἡ Κοινότητα στή Σύμβαση. Νά ἔχει διαμορφώσει δηλαδή, καί νά ἔχει διατυπώσει σύμφωνα μέ τούς δικούς της «συνταγματικούς» κανόνες, τή δική της θέληση νά δεσμευθεῖ διεθνῶς ὑπαγόμενη στήν Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας. Τό τρίτο, συνεπῶς, τμηματικῆς νομικῆς βάσεως γιά τήν ὑπαγωγή τῆς Ἑλλάδας στή Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας βρίσκεται στό ἄρθρο 228 Συνθ ΕΟΚ, τό ὁποῖο ρυθμίζει τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἡ Κοινότητα ἀσκεῖ τήν διεθνή συμβατική της ἀρμοδιότητα.

33. Βλ. τό περιεχόμενό τους συνοπτικά σέ Παπαδημητρίου, Τό Σύστημα καί ἡ διαδικασία τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνοποιήσεως, ἀντιστοίχως, σ. 89, 93, 103, 108, 111 ἐπ., 135-136.

34. Ὡστόσο ἡ Ἑλλάδα, κατά τήν ἔνταξή της στήν Κοινότητα ἀναγνώρισε ὀρισμένες ἀρμοδιότητες στήν Κοινότητα, μόνο σ' αὐτήν καί ὄχι καί στά Κράτη μέλη της. Παρ' ὅλα αὐτά, στήν συγκεκριμένη περίπτωση ἔξι Κράτη μέλη τῆς Κοινότητας, ὅποιαδήποτε, (ἄρα δυνάμει ὅλα) βρίσκονται μέ τήν «ἀρμοδιότητα», ἀκριβέστερα ἀπέκτησαν ἐξ ἀντικειμένου τήν εὐχέρεια, νά θέτουν ἢ νά αἰρουν νομικά ἐμπόδια ὅσον ἀφορᾷ τήν ὑπαγωγή τῆς Ἑλλάδας σέ μία συγκεκριμένη διεθνή συμβατική δέσμευση. Πρβλ. Δρόσου, Ψήφιση νόμων ἀπό τήν ἐλληνική Βουλὴ ὡς συμμετοχὴ στήν παραγωγή κοινοτικοῦ δικαίου, 34 ΝοΒ (1986), σ. 514 ἐπ., ἰδίως σ. 517-518.

γ) *Μεταβολές σέ συνταγματικούς καί κοινοτικούς κανόνες.*

Τό σύνθετο νομικό καθεστώς πού ρυθμίζει τήν ύπαγωγή ενός Κράτους μέλους τής Κοινότητας στή Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τής Θάλασσας ἐπιφέρει ουσιαώδεις μεταβολές καί στίς τρεῖς διαφορετικές κατηγορίες κανόνων πού τό ἀπαρτίζουν.³⁵

Πρόκειται γιά μεταβολές πού ἀφοροῦν στήν ἴδια τή φύση τῶν παραπάνω κανόνων καί ἐπέρχονται «ἐξ ἀντικειμένου», δηλαδή ἀπό τήν λειτουργία τῶν κανόνων αὐτῶν στό πλαίσιο τοῦ σύνθετου καθεστώτος πού θεσπίζει τό Παράρτημα ΙΧ τής Σύμβασης γιά τό Δίκαιο τής Θάλασσας.

Ἀναλυτικότερα: κάθε μία ἀπό τίς τρεῖς κατηγορίες πού συνθέτουν τό παραπάνω νομικό καθεστώς θεσπίσθηκε μέσα σέ ἕνα γενικό, ἀλλά σαφῶς καθορισμένο νομικό πλαίσιο —σέ μία ἔννομη τάξη— γιά νά ἐπιτελεῖ συγκεκριμένες λειτουργίες. Τό ἄρθρο 28 Σ, π.χ., εἶναι μία διάταξη ἡ ὁποία ἀνήκει στό σύστημα κανόνων δικαίου πού θεσπίζεται μέ τό ἑλληνικό Σύνταγμα καί ἔχει ὡς σκοπό νά ἐπιτελεῖ στήν ἑλληνική ἔννομη τάξη μία συγκεκριμένη λειτουργία: νά θέτει (μαζύ μέ τό ἄρθρο 36 Σ) τή διαδικασία καί τά ὄρια μέσα στά ὁποία ἐκδηλώνεται ἔγκυρα ἡ θέληση τής Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας νά δεσμευθεῖ διεθνῶς. Τίποτε περισσότερο, ἀλλά καί τίποτε λιγότερο. Σχηματικά: ἀπό τή στιγμή πού ἡ θέληση τής Ἑλλάδας νά ὑπαχθεῖ σέ ἕναν κανόνα συμβατικοῦ διεθνοῦς δικαίου ἐκδηλωθεῖ σύμφωνα μέ ὅσα ἀπαιτεῖ τό ἄρθρο 28 Σ, καί συμπέσει μέ τήν ἀντίστοιχα διατυπωμένη θέληση ἑνός ἀντισυμβαλλομένου μέρους, τότε, ἄνευ ἐτέ-

35. Οἱ παρατηρήσεις πού ἀκολουθοῦν στίς ἀμέσως ἐπόμενες σελίδες ἀποτελοῦν ἀνάπτυξη μιᾶς ιδέας πού παρουσιάστηκε σέ ὁμλία μου σέ σεμινάριο τοῦ Κέντρου Διεθνοῦς Οἰκονομικοῦ καί Εὐρωπαϊκοῦ Δικαίου στή Θεσσαλονίκη στίς 21 Ἰανουαρίου 1983, βλ. *Δρόσοι, Ψήφιση νόμων ἀπό τήν ἑλληνική βουλή ὡς συμμετοχή στήν παραγωγή κοινοτικοῦ δικαίου*, δημοσιεύεται σέ 34 ΝοΒ (1986), σ. 514 ἐπ.

ρου, δημιουργείται ή διεθνής συμβατική δέσμευση. Μέ άλλες λέξεις, τό άρθρο 28 Σ είναι μία διάταξη έπαρκής ώς πρός τήν έλληνική έννομη τάξη και «αυτάρκης», υπό τήν έννοια ότι δέν χρειάζεται τήν συνδρομή διατάξεων από άλλες έννομες τάξεις για νά εκφρασθεί κατά τρόπο νομικά δεσμευτικό ή διεθνής δικαιοπρακτική βούληση τής Έλλάδας.

Τήν ίδια λειτουργία έπιτελοϋν τό άρθρο 228 ΣυνθΕΟΚ στήν κοινοτική έννομη τάξη, όσον άφορᾶ τήν εκδήλωση τής διεθνούς δικαιοπρακτικῆς βούλησης τής Κοινότητας, και, όσον άφορᾶ τίς έννομες τάξεις καθενός από τά Κράτη μέλη τής Κοινότητας, οι αντίστοιχες διατάξεις τών Συνταγμάτων τους.

Οί μεταβολές πού ύφίστανται οί κανόνες αυτοί μποροϋν νά χωρισθοϋν στίς εξῆς κατηγορίες.

Ἡ πρώτη κατηγορία συνίσταται στό ότι μέσα στό καθεστώς πού θεσπίζεται μέ τό Παράρτημα ΙΧ, οί διατάξεις αυτές αποκτοϋν π ρ ό σ θ ε τ ε ς ν ο μ ι κ έ ς λ ε ι τ ο υ ρ γ ί ε ς, έπειδή εισάγονται «έξ άντικειμένου» σέ άλλες έννομες τάξεις. Ἐτσι τό άρθρο 28 Σ αποκτᾶ και μία κοινοτική λειτουργία, στό βαθμό πού ή συμμετοχή τής Έλλάδας στή Σύμβαση για τό Δίκαιο τής Θάλασσας είναι άπαραίτητη για τή συμμετοχή τής Κοινότητας. Ἀποκτᾶ επίσης και λειτουργίες συνταγματικῶν κανόνων τών άλλων Κρατῶν μελῶν τής Κοινότητας, για τό λόγο ότι ή συμμετοχή τους στή Σύμβαση καθίσταται νομικά έφικτή έπειδή διαμορφώθηκε μία «πλειοψηφία συμμετοχῶν», ή όποία συντίθεται και από τήν έλληνική συμμετοχή. Ἀντίστοιχα, τό άρθρο 228 ΣυνθΕΟΚ αποκτᾶ και μία έλληνική συνταγματική λειτουργία και αντίστοιχες συνταγματικές λειτουργίες τών άλλων Κρατῶν μελῶν, έπειδή ή συμμετοχή τής Έλλάδας και τών άλλων Κρατῶν μελῶν στή Σύμβαση δέν είναι έφικτή χωρίς τήν συμμετοχή τής Κοινότητας.

Ἄμως οί λειτουργίες αυτές δέν είναι προϊόν τής θέλησης καθενός από τούς συντακτικούς νομοθέτες, όπως δέν είναι προϊόν τής θέλησης νομοθέτη τοϋ πρωτογενοϋς κοι-

νοτικού δικαίου ούτε οι έθνικές συνταγματικές λειτουργίες του άρθρου 228 ΣυνθΕΟΚ. Υπάρχουν, ωστόσο, και είναι αποτέλεσμα της μεταβολής που έπέρχεται, μέσω του Παραρτήματος ΙΧ, στους κανόνες αυτούς.

Η δεύτερη κατηγορία μεταβολών συνίσταται στο ότι οί κανόνες αυτοί καθίστανται ανεπαρκείς να έπιτελέσουν, ως προς τή Σύμβαση για τό Δίκαιο τής Θάλασσας, τίς λειτουργίες για τίς όποίες θεσπίσθηκαν. Τό άρθρο 28 Σ, π.χ., καθίσταται ανεπαρκές έπειδή ή θέληση τής Ελλάδας να μετάσχει στή Σύμβαση για τό Δίκαιο τής Θάλασσας δέν παράγει αποτέλεσμα, παρά τό ότι διατυπώνεται κατά τόν συνταγματικά προβλεπόμενο τρόπο και παρά τό ότι υπάρχει ή αντίστοιχη βούληση του αντισυμβαλλόμενου μέρους, άν δέν υπάρξει και ή συμμετοχή τής Κοινότητας, συμμετοχή, ή όποία, μέ τή σειρά τής, προϋποθέτει τήν «πλειοψηφία συμμετοχών» τών Κρατών μελών τής.

Ανάλογη μεταβολή υφίστανται και οί αντίστοιχες διατάξεις τών άλλων Κρατών μελών καθώς και τό άρθρο 228 ΣυνθΕΟΚ.

Οί μεταβολές αυτές επιτρέπουν όρισμένες θεωρητικές παρατηρήσεις.

Η πρώτη σειρά παρατηρήσεων αναφέρεται στήν συνταγματική θεώρηση τών νέων λειτουργιών που διαπιστώθηκε ότι έπιτελούν οί διατάξεις αυτές στο πλαίσιο του καθεστώτος, τό όποιο θεσπίζεται μέ τό Παράρτημα ΙΧ τής Σύμβασης, για τό Δίκαιο τής Θάλασσας.

Ψηφίζοντας τό νόμο μέ τόν όποιο, σύμφωνα μέ τό άρθρο 28 Σ κυρώνει τή Σύμβαση για τό Δίκαιο τής Θάλασσας, ή βουλή άσκει μία τυπική «νομοθετική» άρμοδιότητα.³⁶

36. Βλ. πρόχειρα, *Δρόσου*, όπ.π. σ. 517 και τήν εκεί σημ. 26, όπου αναφέρεται ότι πρόκειται περί «τυπικής —όχι όμως αναγκαστικά και ούσιαστικής νομοθετικής άρμοδιότητας: δέν είναι ό κυρωτικός νόμος του άρθρου 28 Σ που δημιουργεί δίκαιο, αλλά ή θέληση τών συμβαλλόμενων μερών να ισχύουν ως δίκαιο όσα από κοινού συνομολογούν. Η θέληση

Κατά τήν άσκηση τής άρμοδιότητας αὐτῆς, ἡ βουλή εκφράζει τήν λαϊκή κυριαρχία. "Όλη ἡ λειτουργία τής βουλῆς, ἄλλωστε, ἀποτελεῖ ἐκδήλωση τής δημοκρατικῆς ἀρχῆς, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ κυριαρχία ἔδρευει στό λαό, καί μάλιστα ὄχι στό λαό ὡς ἀφηρημένη ἐνότητα ἀλλά στά συγκεκριμένα πρόσωπα πού τόν ἀποτελοῦν.³⁷

Ἡ βουλή, δηλαδή, ἀσκει κυριαρχία ἡ ὁποία πηγάζει ἀπό ἕνα ἄθροισμα ἀνθρώπων —τόν ἑλληνικό λαό— καί ἐπιστρέφει σ' αὐτό τό ἴδιο ἄθροισμα ἀνθρώπων —τόν ἑλληνικό λαό. "Ἡ, σύμφωνα μέ διατυπώσεις τοῦ ἀρθρου 1 παρ. 3 Σ, ἡ ἑλληνική βουλή ἀσκει ἐξουσίες πού πηγάζουν μόνον ἀπό τόν ἑλληνικό λαό καί ἀσκούνται μόνο ὑπέρ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί ἔθνους καί ὄχι ὑπέρ ἄλλων λαῶν καί ἔθνῶν, ἀπό τά ὁποία καί ὑπέρ τῶν ὁποίων καμία ἐξουσία δέν μπορεῖ νά προβλέπει τό Σύνταγμα.

αὐτή, ὅσον ἀφορᾷ τήν Ἑλλάδα, διατυπώνεται κατά συνταγματικά ἔγκυρο τρόπο μέ τό νόμο τοῦ ἀρθρου 28 Σ.

Ἄξιζει νά παρατεθεῖ ἐδῶ ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἀντιμετώπισε αὐτό ἀκριβῶς τό θέμα ἡ ἀπόφαση τοῦ Βελγικοῦ Ἀκυρωτικοῦ τῆς 27ης Μαΐου 1971, γνωστή ὡς «Le Ski», J.T. 1971, σ. 471 ἔπ. (βλ. καί ἑλληνική ἀπόδοση σέ Γ' Ἀρχ Κοιν Δ (1980), σ. 246 ἔπ.). Σύμφωνα μέ τήν ἀπόφαση αὐτή, «(...) même lorsque l'assentiment à un traité, exigé par (...) la Constitution, est donné dans la forme d'une loi, le pouvoir législatif, en accomplissant cet acte, n'exerce pas une fonction normative (...) le conflit qui existe entre une norme de droit établie par une loi postérieure, n'est pas un conflit entre deux lois (...) la règle, d'après laquelle une loi abroge une lois antérieure dans la mesure où elle la contredit, est sans application au cas où le conflit opose un traité et une lois (...)» (ὁπ. σ. 478. Πρὸβλ. σχετικά τήν ἐκεῖ ἀγόρευση τοῦ *Ganshof van der Meersch*, ὡς Γενικοῦ Εἰσαγγελέα, ὁπ.π., σ. 461 ἔπ., ἰδίως σ. 463-464 καί τίς ἐκεῖ παραπομπές καθῶς καί *Salmon*, Le conflit entre traité international et la loi interne en Belgique à la suite de l'arrêt rendu le 27 mai 1971 par la Cour de Cassation, J.T., 1971, σ. 509 ἔπ., 529 ἔπ., ἰδίως, σ. 532. καί τίς ἐκεῖ ἰδίως σ. 509 σημ. 1. πλούσιες παραπομπές σέ γαλλόφωνη βιβλιογραφία).

Ἡ *Ραϊκος*, Παραδόσεις Συνταγματικοῦ Δικαίου, σ. 256, τήν κατατάσσει στίς νομοθετικές ἀρμοδιότητες τής βουλῆς, χωρίς περαιτέρω διευκρινίσεις. (Ἡ σημείωση παρατίθεται μέ ὀρισμένους μικρές ἀλλαγές.)

37. βλ. *Μάνεση*, Αἱ ἐγγυήσεις τηρήσεως τοῦ Συντάγματος, II, σ. 62-63, καί τίς ἐκεῖ, σημ. 4 καί 5, παραπομπές.

Μέσα στο πλαίσιο του Παραρτήματος ΙΧ, η ψήφιση του νόμου με τον οποίο κυρώνεται από την Ελλάδα η Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας, αποτελεί, όπως ήδη επισημάνθηκε, ουσιαστικές τμήμα μιας απαραίτητης νομικής προϋπόθεσης για να παραχθούν έννομα αποτελέσματα για τους πολίτες όλων των Κρατών μελών της Κοινότητας, είτε το θέλουν είτε όχι. Στο βαθμό όμως που συμβαίνει αυτό, η ψήφιση του παραπάνω νόμου συνιστά άσκηση εξουσίας — και ανάγεται σε άσκηση κυριαρχίας— από την ελληνική βουλή επί λαών και εθνών από τα οποία καμία εξουσία δεν πηγάζει υπέρ της ελληνικής βουλής.

Ανάλογες παρατηρήσεις μπορούν να διατυπωθούν και για τις αντίστοιχες συνταγματικές διατάξεις των άλλων Κρατών μελών της Κοινότητας, όπως και για τις αντίστοιχες διατάξεις του πρωτογενούς κοινοτικού δικαίου. "Όσον αφορά, ειδικότερα, τις κοινοτικές αυτές διατάξεις, πρέπει να παρατηρηθεί ότι η λειτουργία τους ανάγεται στους σκοπούς της Κοινότητας, όπως αυτοί προσδιορίζονται κατά γενικό τρόπο στα άρθρα 2 και 3 και ειδικότερα στις επιμέρους διατάξεις της ΣυνθΕΟΚ.³⁸ Οι συνταγματικές λειτουργίες που αποκτούν οι κοινοτικές αυτές διατάξεις στο πλαίσιο του Παραρτήματος ΙΧ βρίσκονται πέρα από τους σκοπούς και πέρα από την λειτουργία της Κοινότητας.

Μία άλλη ομάδα παρατηρήσεων ανάγεται στις σχέσεις που δημιουργούνται με το Παράρτημα ΙΧ της Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας ανάμεσα στην Συνθήκη της Κοινότητας και τα Συντάγματα των Κρατών μελών της και ανάμεσα στα Συντάγματα των Κρατών μελών της Κοινότητας.

Σε προηγούμενες σελίδες έγινε λόγος για τα βασικά χαρακτηριστικά του κοινοτικού δικαίου ως προς τη σχέση

38. Πρβλ. άρθρο 228 παρ. 1 ΣυνθΕΟΚ: «Όταν η παρούσα Συνθήκη προβλέπει τη σύναψη συμφωνιών... (κ.λπ.)».

του μέ τά ἐθνικά δίκαια, τά όποια είναι ή ύπεροχή του ἔναντι τῶν ἐθνικῶν καί ή δυνατότητα τῶν κανόνων του νά ἔχουν ἄμεση ἐφαρμογή καί ἄμεση ισχύ.³⁹ Μέ τό καθεστώς τοῦ Παραρτήματος ΙΧ δημιουργοῦνται νέες σχέσεις ἀνάμεσα στό κοινοτικό καί στά ἐθνικά δίκαια: εἶναι σχέσεις σύμπραξης καί ἀλληλεπίδρασης σέ τομεῖς πού δέν ἀνήκουν στήν κοινοτική ἀρμοδιότητα. Οἱ σχέσεις αὐτές συνίστανται στό ὅτι εἶναι ἀναγκαῖο νά λειτουργήσουν καί οἱ κοινοτικοί καί οἱ ἐθνικοί συνταγματικοί κανόνες πού ρυθμίζουν τή σύναψη διεθνῶν συμβατικῶν σχέσεων, προκειμένου νά ὑπαχθοῦν ή Κοινότητα ἢ καθένα ἀπό τά Κράτη μέλη της στή Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας. Ἡ νομική πηγή τῶν σχέσεων αὐτῶν βρίσκεται στό καθεστώς τοῦ Παραρτήματος ΙΧ, σύμφωνα μέ τό όποιο τό Κράτος μέλος δέν ἔχει τή δυνατότητα νά μετάσχει στή Σύμβαση μόνο στά τμήματα πού ἐμπίπτουν στή δική του ἀρμοδιότητα, καί δέν μπορεῖ νά μετέχει ἄν δέν μετέχει καί ή Κοινότητα, ἐνῶ, παράλληλα, οὔτε ή Κοινότητα μπορεῖ νά μετάσχει στή Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας, ἄν δέν μετέχει καί ή πλειοψηφία τῶν Κρατῶν μελῶν της.

Ἐπίσης ἀντίστοιχες σχέσεις ἐξ ἀντικειμένου σύμπραξης καί ἀλληλεπίδρασης ἀνάμεσα σέ κανόνες πού ἀνήκουν σέ διαφορετικά Συντάγματα, τά όποια κατά τά λοιπά λειτουργοῦν ἀνεξάρτητα. Πρόκειται γιά σχέσεις πού συνίστανται στό ὅτι κανένα Κράτος μέλος δέν μπορεῖ νά μετάσχει στή Σύμβαση γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας, ἄν δέν μετέχει καί ή πλειοψηφία τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς Κοινότητας. Σχηματικά, ή σύμπραξη καί ή ἀλληλεπίδραση συνίσταται στό ὅτι, ὅπως οἱ ξεχωριστές θελήσεις τῶν Κρατῶν μελῶν νά μετάσχουν στή Σύμβαση συνθέτουν τό πλάσμα τῆς θέλησης τῆς «πλειοψηφίας τῶν συμμετοχῶν», ἔτσι καί οἱ ἐπί μέρους συ-

39. Βλ. παραπάνω, σ. 186 ἔπ.

νταγματικοί κανόνες τῶν Κρατῶν μελῶν συνθέτουν, μαζί με τοὺς ἀντίστοιχους κοινοτικούς κανόνες, τὸ π λ ά σ μ α μ ι ά ς ἔ ν ι α ί α ς ρ ύ θ μ ι σ η ς, σ υ ν τ α γ μ α τ ι κ ο ὗ χ α ρ α κ τ ῆ ρ α, βάσει τῆς ὁποίας καὶ μόνον τὸ καθένα ἀπὸ τὰ Κράτη μέλη τῆς Κοινότητος μπορεῖ νὰ μετάρχει στὴ Σύμβαση γιὰ τὸ Δίκαιο τῆς Θάλασσας.

Μέσα στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς ρύθμισης, καὶ ὡς πρὸς τὴ Σύμβαση γιὰ τὸ Δίκαιο τῆς Θάλασσας, ἡ συνταγματικὴ τάξη καθενὸς ἀπὸ τὰ Κράτη μέλη τῆς Κοινότητος παύει νὰ εἶναι ἓνα ἐπαρκές καὶ αὐτάρκες νομικὸ σύστημα, τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ ἀναλαμβάνει διεθνεῖς δεσμεύσεις καὶ νὰ ἐγκολπώνεται ξένους κανόνες. Θά ἦταν ἐπαρκῆς καὶ αὐτάρκης ἡ συνταγματικὴ τάξη, ἂν, γιὰ νὰ προκύψει ἡ διεθνῆς δέσμευση, ἀρκοῦσε ἡ σύμπτωση τῆς θέλησης τοῦ κράτους μὲ τὴν θέληση τοῦ ἀντισυμβαλλόμενου μέρους. Στὴν περίπτωση τῆς Σύμβασης γιὰ τὸ Δίκαιο τῆς Θάλασσας, ἐνῶ ἡ ἔγκυρα ἐκφραζόμενη θέληση τῶν ἄλλων ἀντισυμβαλλομένων μερῶν παράγει, ὡς πρὸς αὐτὰ καὶ ἐν ὄψει τῆς συγκεκριμένης διεθνoῦς δέσμευσης, πλήρη ἀποτελέσματα, ἡ ἐξ ἴσου ἔγκυρα ἐκφραζόμενη θέληση τοῦ Κράτους μέλους τῆς Κοινότητος, ἢ ἀντίστοιχα τῆς Κοινότητος, δέν παράγει ἀντιστοίχως πλήρη ἀποτελέσματα. Χρειάζεται νὰ συντρέξουν καὶ ἄλλες προϋποθέσεις τίς ὁποῖες, ὅμως, τὸ Κράτος μέλος τῆς Κοινότητος, ἢ ἀντίστοιχα ἡ Κοινότητα, παρὰ τὸ ὅτι τοὺς ἀφοροῦν ἄμεσα ὡς προϋποθέσεις αὐτῆς καθ' ἑαυτὴν τῆς δικῆς τους συμμετοχῆς, δέν ἔχουν καμία νομικὴ δυνατότητα νὰ ἐπηρεάσουν.

Οἱ μεταβολές αὐτές συνεπάγονται, πάντοτε ὡς πρὸς τὴ Σύμβαση γιὰ τὸ Δίκαιο τῆς Θάλασσας, τὴν δ ι ά ρ ρ η ξ η τῆς π λ η ρ ό τ η τ α ς καὶ τῆς ἀ π ο κ λ ε ι σ τ ι κ ό τ η τ α ς τῶν ἔ θ ν ι κ ῶ ν σ υ ν τ α γ μ α τ ι κ ῶ ν τ ά ξ ε ω ν τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς Κοινότητος, καὶ, τ η ρ ο υ μ έ ν ω ν τῶν ἀ ν α λ ο γ ι ῶ ν, τῆς κ ο ι ν ο τ ι κ ῆ ς ἔ ν ν ο μ η ς τ ά ξ η ς καὶ σ υ ν ι σ τ ο ὗ ν ὑ π έ ρ β α σ η τῶν ἀ ν τ ι σ τ ο ί χ ω ν σ υ ν τ α γ μ α τ ι κ ῶ ν καὶ κ ο ι ν ο τ ι κ ῶ ν δ ι α τ ά ξ ε ω ν.

Ὁ χαρακτηρισμός «ὑπέρβαση» χρησιμοποιεῖται στή συγκεκριμένη περίπτωση γιά νά ὑποδηλώσει ὅτι δέν πρόκειται γιά παρέκκλιση, δηλαδή γιά τήν τήρηση κάποιας ἄλλης συνταγματικῆς διαδικασίας ἢ τήν υιοθέτηση κάποιου ἀντι-συνταγματικοῦ τρόπου γιά νά ἐκδηλωθεῖ ἡ διεθνῆς δικαιοπρακτική βούληση τοῦ Κράτους μέλους, ἢ, ἀντιστοίχως, τῆς Κοινότητας. Π ρ ό κ ε ι τ α ι γ ι á « ὑ π έ ρ β α σ η » ἐ π ε ι δ ῆ τ ό Σ ύ ν τ α γ μ α, ἢ, κα τ á ἀ ν τ ί σ τ ο ι χ ο τ ρ ό π ο, ἡ Σ υ ν θ ῆ κ η τ ῆ ς Ε Ο Κ τ η ρ ε ῖ τ α ι, ἀ λ λ á ἡ τ ῆ ρ η σ ῆ τ ο υ ς δ é ν á ρ κ ε ῖ. Ἡ «ὑπέρβαση» συνίσταται στό ὅτι χρειάζεται κάτι πρόσθετο, κάτι πού βρίσκεται ὄχι ἀπλά ἔξω ἀπό τήν προσήκουσα συνταγματική ἢ κοινοτική διάταξη, ἀλλά καί ἔξω ἀπό τίς νομικές δυνατότητες τοῦ Κράτους μέλους, ἢ, ἀντιστοίχως, τῆς Κοινότητας: πρόκειται γιά τίς προϋποθέσεις πού θέτει τό Παράρτημα ΙΧ τῆς Σύμβασης γιά τό Δίκαιο τῆς Θάλασσας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ἡ «διάχυτη ὕλη», ἢ «διάχυτη δύναμη»
καί τό ἄρθρο 28 Σ.

1. Ἡ «διάχυτη ὕλη» καί ἡ «διάχυτη δύναμη».

α) Διερεύνηση μέ ἀφετηρία τό ἀποτέλεσμα.

Στό προηγούμενο κεφάλαιο ἐπιχειρήθηκε νά περιγραφοῦν ὀρισμένες λειτουργίες, τίς ὁποῖες ἀποκτοῦν κανόνες συνταγματικοῦ καί κοινοτικοῦ δικαίου μέσα σέ ἓνα διεθνές πλαίσιο: κανόνες κατ' ἀρχήν ἀσύνδετοι μεταξύ τους, εἶναι δυνατόν νά ἀποκτοῦν συνάφεια καί ἀλληλουχία, σάν νά ἦταν τμήματα μιᾶς εὐρύτερης ἐνιαίας ρύθμισης, τήν ὁποία κάποιος κάπως προέβλεψε καί ἐπέβαλε.

Δέν διερευνήθηκε, οὔτε ἐπισημάνθηκε, ποιός μπορεῖ νά εἶναι αὐτός ὁ «κάποιος», ποιά θέληση, δηλαδή, καί ποιά δύναμη στάθηκε ἰκανή νά μετατρέψει κανόνες ἀνεξάρτητους μεταξύ τους σ' αὐτό πού χαρακτηρίσθηκε «ρυθμιστικό σύνολο», τό ὁποῖο μπορεῖ νά εἶναι νομικά ἀποτελεσματικό μόνο ὅταν λειτουργεῖ ἐνιαῖα.⁴⁰

Ἡ ἀναζήτηση ἑνός ὑποκειμένου, τό ὁποῖο ἀποφάσισε νά μεταβάλλει τίς λειτουργίες συνταγματικῶν κανόνων περισσότερων κρατῶν, κατά τόν τρόπο πού περιγράφεται στό προηγούμενο κεφάλαιο, γρήγορα ὀδηγεῖται σέ ἀδιέξοδο.

40. Πρβλ. παραπάνω, σ. 116 ἐπ., 123 ἐπ. Πρβλ. ἐπίσης *Δρόσου*, ὀπ.π., σ. 518.

Πράγματι, ένα τέτοιο υποκείμενο πρέπει (α) να έχει την πολιτική ικανότητα να αποφασίζει μεταβολές στη λειτουργία συνταγματικῶν κανόνων περισσοτέρων κρατῶν και (β) να έχει και τή νομική ικανότητα να επιφέρει τις μεταβολές αυτές, χωρίς να υπάγεται σέ κανενός είδους συνταγματικές δεσμεύσεις. Ένα τέτοιο «υπερκράτος», στους κόλπους του οποίου διάφορα κράτη συγχωνεύονται αλλά και συνυπάρχουν, και ταυτόχρονα, ως πρὸς ἄλλες λειτουργίες τους υπάρχουν και ἔξω και ανεξάρτητα ἀπὸ αὐτό, ἀπλούστατα, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι ὑπάρχει.

Δὲν εἶναι ἄσκοπο νὰ ἐπισημανθεῖ, πάντως, ὅτι, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὰ θέματα πού ἐξετάζονται στὴν ἐργασία αὐτή, ἡ ἀναζήτηση ἑνὸς υποκειμένου ρυθμιστικῆς δύναμης παρουσιάζει κοινὰ στοιχεῖα μὲ θεωρητικούς προβληματισμούς πού ἀναφέρονται στὴν ἔννοια τῆς κυριαρχίας. Μία ἀπὸ τίς χαρακτηριστικότερες προσεγγίσεις τῆς ἔννοιας τῆς κυριαρχίας γίνεται ἀπὸ τὸν Carl Schmitt διὰ τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ φορέα τῆς: «Souverän ist, wer über den Ausnahmezustand entscheidet».⁴¹

Εἶναι ἴσως προσφορότερο καὶ ἀπλούστερο, στὴ συγκεκριμένη περίπτωση, νὰ ἐπιχειρηθεῖ μία *δ ι ε ρ ε υ ν η σ η* μ ε

41. Βλ. Schmitt, *Politische Theologie*, I, *Definition der Souveränität*, σ. 11. Εὐρύτερη ἐπισκόπηση σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῆς ἀναζήτησης τοῦ φορέα τῆς κυριαρχίας βλ. σὲ Häberle, *Zur gegenwärtigen Diskussion um das Problem der Souveränität*, 92 *AöR* (1967), σ. 261-262 καὶ 266 ἔπ. (Πρὸβλ. καὶ τίς ἐκεῖ, σ. 267, κριτικές παρατηρήσεις στὶς ὁποῖες γίνεται λόγος γιὰ δυνατότητα προσεγγίσεων τῆς κυριαρχίας χωρὶς τὴν ἀνάγκη προσφυγῆς στὸ «φάντασμα» («Fiktion») ἑνὸς «φορέα». Θὰ μπορούσε κανεὶς, χωρὶς νὰ διερμηνεύει ἀπόψεις ἄλλων, νὰ διακρίνει στὶς ἀπόψεις πού ἐμφανίζονται τὴν Κοινότητα σάν πρόπλασμα ἑνὸς είδους «μετακράτους», πρὸβλ. π.χ. τὴν χαρακτηριστικὴ προσέγγιση τοῦ Σκανδάμη, *Τὸ κράτος στὴν Εὐρωπαϊκὴ Κοινότητα*, I, σ. 91 ὅτι «ἡ Εὐρωπαϊκὴ Κοινότητα τῆς σήμερα καὶ τοῦ αὐριο προσδιορίζεται ὀρθότερα ἀρνητικὰ, μὲ βάση αὐτὸ πού ἐπιχειρεῖ νὰ καταστεῖ ἀλλὰ ἀκόμα δὲν εἶναι, δηλαδή ὡς μετακράτος» μιά προσπάθεια νὰ ἀνιχνευθεῖ ἓνα υποκείμενο μὲ αὐτοῦ τοῦ είδους τὰ χαρακτηριστικά. Πρὸβλ. ἀκόμη τὴν συνολικὴ περιγραφή τοῦ κοινοτικοῦ φαινομένου σὲ προσεγγίσεις ὅπως ἐκείνη τοῦ Pescatore, π.χ., στὴν μονογραφία του *Le droit de l'intégration*.

άφετηρία τό αποτέλεσμα, γιά τήν ἐπιδίωξη τοῦ ὁποίου ἀποδείχθηκαν ἀναγκαῖες — ἢ ἀναπότρεπτες — οἱ μεταβολές αὐτές. Ἡ προσπάθεια νά γίνει ρυθμίσιμη μία ὕλη γενικά ρυθμιστέα, εἶχε ὡς αποτέλεσμα νά ἐπέλθουν οἱ μεταβολές αὐτές. Μέ ἄλλη διατύπωση: δέν ἐπιδιώχθηκαν οἱ μεταβολές, καθ' ἑαυτές, προκειμένου νά παρασχεθεῖ νομική βάση γιά ὀρισμένες ρυθμίσεις, ἀλλά, ἀντίθετα, ἡ ὑπαγωγή ὀρισμένης ὕλης σέ νομικούς κανόνες, ἔτσι ὅπως ἔχουν πολιτικά καί νομικά δεδομένα κατά τήν χρονική στιγμή πού θεσπίζονται οἱ κανόνες αὐτοί, συνεπέφερε, ἀναγκαστικά, τίς μεταβολές αὐτές.

Γιά νά γίνει ἐναργέστερη ἡ παραπάνω προσέγγιση αὐτή εἶναι χρήσιμη ἡ προσφυγή, γιά μία ἀκόμη φορά, σέ ἕνα παράδειγμα.

β) Ἡ ἀδυναμία ὡς ἐπιβεβαίωση τῆς κυριαρχίας.

Ἡ σύγχρονη οἰκονομική ζωὴ εἶναι διεθνῆς καί γίνεται συνεχῶς «διεθνέστερη».⁴² Τά οἰκονομικά φαινόμενα καί τά μέτρα πού λαμβάνονται γιά τήν ἀντιμετώπισή τους σπάνια, ἢ σχεδόν οὐδέποτε, ἀφοροῦν ἢ παράγουν συνέπειες στό ἐσωτερικό ἑνός μόνο κράτους. Κατά κανόνα ἀφοροῦν ὁμάδες κρατῶν καί κάποτε ὅλα ἢ σχεδόν ὅλα τά κράτη τῆς ὑψηλίου. Εἶναι συνηθισμένο φαινόμενο νά λαμβάνουν ὀρισμένα κράτη οἰκονομικά μέτρα, τά ὁποῖα νά προκαλοῦν ἄμεσες συνέπειες ὄχι μόνο στό ἐσωτερικό τους, ἀλλά καί

42. Πρβλ. τίς γενικότερες παρατηρήσεις στό Εἰσαγωγικό Κεφάλαιο, παραπάνω, σ. 47 ἐπ. Τό θέμα τῆς διεθνούς οἰκονομικῆς ὁλοκλήρωσης ἀπασχολεῖ ἕναν, τουλάχιστον, ἐπιστημονικό κλάδο. Γιά μικρὴ καί ἐνδεικτικὴ εἰσαγωγή στόν σχετικὸ προβληματισμὸ καί τήν ἱστορία του, βλ. *Ma-chlup*, *A History of Thought on Economic Integration* καί, εἰδικότερα γιά τήν Δυτικὴ Εὐρώπη *Balassa*, (ἐκδ.) *European Economic Integration* (συλλογικός τόμος).

στό έσωτερικό άλλων κρατών τά όποια, έκόντα άκοντα, ύφίστανται συνέπειες άπό τά ξένα αυτά μέτρα.

Θά μπορούσε κανείς νά διακρίνει, στίς περιπτώσεις αυτές, έξωγενείς επιδράσεις σέ τομείς πού συνταγματικά θεωρείται ότι άνήκουν στήν άποκλειστική ρυθμιστική άρμοδιότητα του κράτους⁴³ χωρίς νά καταλύεται ή κυριαρχία τους, άλλα και ούτε νά συναινοϋν ή έστω νά άνέχονται τίς επιδράσεις αυτές.

Τέτοιες περιπτώσεις προυσιάζονται κατ' έξοχήν στά φαινόμενα διεθνοϋς νομισματικής όλοκλήρωσης.⁴⁴

Τό νόμισμα «έμφανίζεται ως ένα άπό τά ουσιώδη χαρακτηριστικά τής κυριαρχίας του σύγχρονου κράτους. Τό δικαίωμα κοπής νομίσματος —τά *jura cudendae monetae*— περιήλθε άπό πολύ νωρίς στό μονοπώλιο του κυριάρχου.» ' Η δέ άρμοδιότητα περί τά νομισματικά άναγνωρίστηκε και άπό τό διεθνές δίκαιο ως άποκλειστική άρμοδιότητα του κάθε κράτους.⁴⁵

' Η άπόφαση, λοιπόν, γιά τήν ύποτίμηση ή άνατίμηση, λ.χ., του δολλαρίου, πού εΐναι τό έθνικό νόμισμα τών ΗΠΑ,

43. Τέτοιοι τομείς θά μπορούσαν νά εΐναι, σύμφωνα μέ διατυπώσεις του ελληνικού Συντάγματος, π.χ. «οι συνθήκες άπασχόλησης όλων τών πολιτών», οι όποιες, σύμφωνα μέ τό άρθρο 22 παρ. 1 Σ άποτελοϋν μέριμνα του κράτους, ή «γενική πολιτική τής χώρας», πού περιέχει και οικονομικές πλευρές, και ή όποια, κατά τό άρθρο 82 παρ. 1 Σ, καθορίζεται και κατευθύνεται άπό τήν κυβέρνηση «σύμφωνα μέ τούς όρισμούς του Συντάγματος και τών νόμων», ό «προγραμματισμός και συντονισμός τής οικονομικής δραστηριότητας τής χώρας», ό όποιος, σύμφωνα μέ τό άρθρο 106 παρ. 1 Σ άνήκει στό κράτος κ.ο.κ.

44. Μικρή ένδεικτική και εισαγωγική βιβλιογραφία γιά τό θέμα αυτό ως πρός τήν ΕΟΚ βλ. π.χ. *Τσούκαλη*, Εϋρωπαϊκή νομισματική ένωση (έλληνική μετάφραση άπό τό άγγλικό πρωτότυπο), *Cartoux*, *Communautés européennes*, σ. 434, *Economic Policy for the European Community. The Way Forward* Συλλογικός τόμος, σ. 28 έπ. (πρβλ. και τήν εκεί, σ. 62-63, σημ. 7 παρατιθέμενη βιβλιογραφία.)

45. Βλ. *Carreau - Juillard - Flory*, *Droit international économique*, σ. 99. Πρβλ. επίσης, π.χ., *Robinson - Eatwell*, *An Introduction to Modern Economics*, σ. 245, όπου ή ύπαρξη άνεξαρτήτων νομισμάτων («independent currencies») χαρακτηρίζεται ρητά ως «στοιχείο τής έθνικής κυριαρχίας».

άνηκει, φυσικά, στό κράτος τῶν ΗΠΑ. Προκαλεῖ ὁμως ἄμεσες οἰκονομικές συνέπειες στό ἐσωτερικό ἄλλων κρατῶν, ὅπως εἶναι, π.χ., ἡ Ἰαπωνία ἢ τά κράτη τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, τά ὁποῖα ἔχουν πολύ ἀναπτυγμένες ἐμπορικές καί εὐρύτερες οἰκονομικές σχέσεις μέ τίς Ἠνωμένες Πολιτεῖες ἢ ἄλλα κράτη πού συναλλάσσονται μεταξύ τους σέ δολλάρια κ.ο.κ. Ἐνδέχεται μάλιστα, ἡ ἀπόφαση αὐτή, νά ἔχει ληφθεῖ ἀκριβῶς γιά νά προκαλέσει τέτοιες συνέπειες.

Στό σημεῖο αὐτό, εἶναι ἀνάγκη νά διευκρινισθεῖ ὅτι «συνέπειες» δέν σημαίνει ἀναγκαστικά «ἀντιδράσεις κρατῶν», ὅπως θά συνέβαινε στήν περίπτωση πού ἡ πράξη ἑνός κράτους συνίσταται σέ ἀπαίτηση γιά πράξη, παράλειψη ἢ ἀνοχή ἐκ μέρους ἑνός ἄλλου κράτους.⁴⁶ Στήν τελευταία αὐτή περίπτωση, οἱ ἀντιδράσεις τοῦ θιγόμενου κράτους θά συνίσταντο στήν ἐνεργοποίηση τῶν κυριαρχικῶν του ἰδιοτήτων πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς ἀπόκρουσης ἢ τῆς ἀποδοχῆς ἢ τῆς ἀνοχῆς ὅσων ζητᾶ τό κράτος πού πῆρε τίς σχετικές πρωτοβουλίες.

Ἄλλά στό παράδειγμα τῆς μεταβολῆς τῆς ἰσοτιμίας τοῦ ἀμερικανικοῦ δολλαρίου, λ.χ., ἔναντι τῶν νομισμάτων τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς Κοινότητος, δέν συμβαίνει κάτι τέτοιο. Ἡ κυριαρχία καθενός ἀπό τά κράτη αὐτά, οὔτε μέ τή νομική οὔτε μέ τήν ὑλική της ἔκφανση μπορεῖ νά ἐμποδίσει τήν πρόκληση συνεπειῶν ἀπό τό ξένο οἰκονομικό μέτρο. Ἀκριβέστερα, ἡ ἴδια ἡ ἔννοια τῆς κυριαρχίας, ἔτσι ὅπως διαμορφώθηκε ἱστορικά ἀπό τήν θεωρία τοῦ συνταγματικοῦ καί τοῦ δημοσίου διεθνοῦς δικαίου,⁴⁷ παρουσιάζει ἐλάχιστη χρησιμότητα γιά τή μελέτη τῆς σχέσης πού δημιουργεῖται, μέ τή μονομερή πράξη τῆς ὑποτίμησης ἢ ἀνατίμησης τοῦ νομίσματος τῶν ΗΠΑ, ἀνάμεσα στό κράτος πού λαμβάνει τό νομισματικό αὐτό μέτρο καί στά κράτη πού συνυφίστα-

46. Κάτι τέτοιο θά συνέβαινε π.χ. σέ περίπτωση ἐδαφικῶν διεκδικήσεων, οἰκονομικῶν ἀπατήσεων ἀπό διάφορες ὑποχρεώσεις κ.ο.κ.

47. Βλ. τίς γενικές παρατηρήσεις πού ἔγιναν στό Εἰσαγωγικό Κεφάλαιο καί τίς ἐκεῖ βιβλιογραφικές παραπομπές, παραπάνω, σ. 27 ἐπ.

νται τίς συνέπειές του. Πράγματι, οί διάυλοι από τίς όποίες διέρχονται οί συνέπειες αὐτῆς τῆς κριτικῆς πράξης δέν τέμνονται από κάποιου εἶδους «κάθετο» φράγμα, όπως θά ἦταν ἡ ἔθνική κυριαρχία. Τό κράτος πού, στό συγκεκριμένο παράδειγμα, παίρνει τά εὐεπίφορα νά προκαλέσουν διευθετεῖς συνέπειες νομισματικά μέτρα, δέν ἔχει κανένα λόγο νά θεωρεῖ ότι ἡ ἐπίκληση τῆς ἔθνικῆς κυριαρχίας τῶν κρατῶν πού θά ὑποστοῦν τίς συνέπειες τῶν μέτρων, μπορεῖ καί νά ἀποτρέψει ἢ νά ματαιώσει τήν λήψη τους.

Παρόμοιες εἶναι καί οί δυνατότητες τῶν κρατῶν πού ὑφίστανται τίς συνέπειες. Οἱ ἐνδεχόμενες ἀντιδράσεις τους, όπως, λ.χ., μία ἐνδεχόμενη μεταβολή τῆς ἰσοτιμίας τοῦ δικοῦ τους νομίσματος, δέν προσκρούουν στήν κυριαρχία τοῦ κράτους πού ἔλαβε τά ἀρχικά μέτρα. Διέρχονται μέσα από τίς ἴδιες διάυλους από όπου διῆλθαν οί συνέπειες τῶν ἀρχικῶν μέτρων.

Ἀντίστοιχες συνέπειες μέ ἐκεῖνες πού ἐπιφέρει ἡ μεταβολή τῆς ἰσοτιμίας τοῦ ἀμερικανικοῦ δολλαρίου ἔναντι τῶν νομισμάτων τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς Κοινότητας, μπορεῖ νά προκαλέσει ἡ μεταβολή τῆς ἰσοτιμίας τοῦ δυτικογερμανικοῦ μάρκου στό ἐσωτερικό, λ.χ. τοῦ Βελγίου, μιᾶς χώρας πού ἔχει ἀναπτυγμένες ἐμπορικές καί εὐρύτερες οικονομικές σχέσεις μέ τήν Ὁμοσπονδιακή Δημοκρατία τῆς Γερμανίας. Ὁμως καί τό Βέλγιο καί ἡ Ὁμοσπονδιακή Δημοκρατία τῆς Γερμανίας, εἶναι Κράτη μέλη τῆς ΕΟΚ, μετέχουν στό εὐρωπαϊκό νομισματικό σύστημα καί ὑπόκεινται, ὅσον ἀφορᾷ τήν μεταβολή τῶν ἰσοτιμιῶν τῶν ἔθνικῶν τους νομισμάτων, στούς σχετικούς κοινοτικούς κανόνες.⁴⁸ Ἔτσι οἱ

48. Γιά τή λειτουργία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ νομισματικοῦ συστήματος, βλ. ἄρθρα 104 καί 107-108 ΣυνθΕΟΚ, καί πρβλ. τό ἄρθρο 20 τῆς Ἐνιαίας Εὐρωπαϊκῆς Πράξης, βάσει τῆς όποίας στήν ἀναθεωρούμενη ΣυνθΕΟΚ προστίθεται εἰδική διάταξη (τό ἄρθρο 102 α') ἡ όποία ἀναφέρεται ρητά στό Εὐρωπαϊκό νομισματικό σύστημα. Βλ. ἐπίσης, ἀντί ἄλλων, *Χρησιδίη*, Ἡ νομισματική ἔνωση στόν εὐρωπαϊκό χώρο, σέ συλλογικό τόμο Ἡ ὁλοκλήρωση τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητας καί ὁ ρόλος τῆς Ἑλλάδας, σ. 513 ἐπ. καί ἰδίως, σ. 520 ἐπ., καί τήν ἐκεῖ, σ. 536-537 παρατιθέμενη βιβλιογρα-

ἐπιλογές τῶν Κρατῶν μελῶν τῶν Κοινοτήτων, ὅσον ἀφορᾷ αὐτό τό τμήμα τῆς νομισματικῆς τους πολιτικῆς, δέν προσδιορίζονται ἀποκλειστικά καί μόνο ἀπό ὅ,τι αὐτά θεωροῦν κάθε φορά σκόπιμο. Τό ἄλλοτε κυριαρχικό τους δικαίωμα νά ἀποφασίζουν κατὰ τό δοκοῦν σχετικά μέ τίς νομισματικές τους ἰσοτιμίες, περιορίζεται στά πλαίσια πού θέτουν οἱ συναφεῖς κοινοτικές ρυθμίσεις.

Μέ αὐτόν τόν τρόπο τίθεται κάτω ἀπό νομικό ἔλεγχο ἡ ἀλληλεπίδραση καί ἀλληλεξάρτηση τῶν ἰσοτιμιῶν τῶν ἐθνικῶν νομισμάτων τῶν Κρατῶν μελῶν τῆς Κοινότητος πού μετέχουν στό εὐρωπαϊκό νομισματικό σύστημα. Κάθε Κράτος μέλος μπορεῖ, μέσα στά ὅρια τοῦ εὐρωπαϊκοῦ νομισματικοῦ συστήματος, νά ἐλέγχει τίς μεταβολές στίς ἰσοτιμίες τῶν νομισμάτων ἄλλων Κρατῶν μελῶν. Ἐτσι, λ.χ., τό Βέλγιο μπορεῖ νά προλαμβάνει ἢ πάντως νά περιορίζει τίς ἀνεπιθύμητες συνέπειες πού ἐνδεχομένως θά προκαλοῦσε στό ἐσωτερικό του μιά ἀνέλεγκτη ἀνατίμηση τοῦ δυτικογερμανικοῦ μάρκου.

Ἄναλυτικότερα: ἡ ὑπαγωγή τῶν Κρατῶν μελῶν στίς οὐσιαστικές καί διαδικαστικές δεσμεύσεις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ νομισματικοῦ συστήματος δημιουργεῖ δυνατότητες νά θέσουν κάτω ἀπό τόν πολιτικό τους ἔλεγχο ἕνα φαινόμενο πού, ἐπειδή ἀπό τή φύση του ἔχει διαστάσεις πού ὑπερβαίνουν τά ὅρια ἑνός κράτους, ἀλλά καί δέν μπορεῖ νά ἐμποδιστεῖ ἀπό τά ὅρια κανενός κράτους, δέν εἶναι δυνατόν νά ὑπαχθεῖ κάτω ἀπό τόν ἔλεγχο κανενός Κράτους μέλους ξεχωριστά. Ἡ μὴ ὑπαγωγή τῶν Κρατῶν μελῶν στίς κοινές, ὑπερκρατικές δεσμεύσεις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ νομισματικοῦ συστήματος ἀποτελεῖ μὲν μιά ἐνίσχυση ἢ καί μιά ἐπιβεβαίωση τῆς ἐθνικῆς, κρατικῆς κυριαρχίας, ἀφοῦ τό κράτος, καί μόνον αὐτό, διατηρεῖ *iura cudendae monetae*, καί τά διατηρεῖ ἀπόλυτα. Ἡ ἀ δ υ ν α μ ί α, στό παράδειγμα αὐτό, τοῦ

φία, καθὼς καί τούς συγγραφεῖς πού παρατίθενται ἀμέσως παραπάνω, σ. 267 σημ. 42.

κράτους νά μετάσχει στόν (κοινό) πολιτικό έλεγχο τῆς ἀνατίμησης τοῦ νομίσματος ἑνός ξένου κράτους καί νά προλάβει ἔτσι συνέπειες μέσα στή δική του ἐπικράτεια, προκύπτει ἀπό τήν ἐπιβεβαίωση τῆς κρατικῆς του κυριαρχίας καί τήν πλήρη ἄσκησή της.

Γενικεύοντας, θά μπορούσε κανείς νά παρατηρήσει ὅτι σέ τομεῖς καί ζητήματα, ὅπως αὐτά πού θίγονται στό προηγούμενο παράδειγμα, ἡ νομική omnipotentia τοῦ κράτους καταρρέει, ὅταν οἱ ἀρμοδιότητες στίς ὁποῖες αὐτή ἀναλύεται δέν μπορούν νά ἀσκηθοῦν ἀποτελεσματικά, μέ ἀποτέλεσμα νά ἐξανεμίζεται ἡ ρυθμιστική δύναμη πού περικλείουν. Ἀντίθετα, ἡ ὑπαγωγή τοῦ κράτους σέ κοινούς κανόνες, ἄρα ἡ ὑπαγωγή τῶν ἄλλοτε κατά κυρίαρχο τρόπο ἀσκουμένων ἀρμοδιοτήτων του σέ νομικές δεσμεύσεις πού δέν πηγάζουν μόνο ἀπό τή βούλησή του, ἐπιτρέπει στό κράτος νά «ἀνακτήσει χαμένο ἔδαφος» καί στήν θέση τοῦ πλάσματος μιᾶς ἀνύπαρκτης omnipotentia νά ἀποκτήσει μιᾶ νομική —ρυθμιστική καί πραγματική— πολιτική potentia σέ τομεῖς οἱ ὁποῖοι, κατά τήν κλασική καί κρατοῦσα συνταγματική προσέγγιση, θεωρεῖται ὅτι δέν μπορεῖ παρά νά ἀνήκουν στήν ἀποκλειστική ρυθμιστική του δύναμη καί ἀρμοδιότητα, ὡς ἐγγενή στοιχεῖα τῆς κυριαρχίας καί τῆς ἀνεξαρτησίας του.

Μέ ἄλλες λέξεις, τουλάχιστον στό ὑπό ἐξέταση παράδειγμα, ἡ ἐνίσχυση καί ἡ ἐπιβεβαίωση τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας ὀδηγεῖ σέ μείωση τῆς πολιτικῆς δύναμης τοῦ κράτους. Καί ἀντίστροφα: ἡ ἀνάκτηση ἀπό τό κράτος τῆς δυνατότητας νά ὑπάγει σέ ρυθμιστικό ἔλεγχο ἕναν τομέα πού ἀνάγεται ἄμεσα στό ἔσω-τερικό του, διέρχεται ἀπό τόν περιορισμό δικαιωμάτων πού πηγάζουν ἀπό τή νομική του κυριαρχία.

γ) Ἡ «διάχυτη ὕλη» καί ἡ «διάχυτη δύναμη».

Τά παραδείγματα πού χρησιμοποιήθηκαν στήν ἐργασία αὐτή προέρχονται ἀπό τόν χώρο τῶν διεθνῶν οικονομικῶν σχέσεων καί, ὡς ἓνα βαθμό, θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ ὅτι τά νομικά φαινόμενα, στά ὁποῖα ἀναφέρονται ἀνήκουν κυρίως στό διεθνές οικονομικό δίκαιο.⁴⁹

Ὅπως ὅλα τά νομικά φαινόμενα, ἔτσι καί ἐκεῖνα πού παρατέθηκαν στίς προηγούμενες σελίδες, στηρίζονται πάνω σέ πραγματικά —οικονομικά καί ὡς ἓνα βαθμό κοινωνικά— δεδομένα. Ἀντί γιά ἄλλη προσπάθεια παρουσίασης τῶν δεδομένων αὐτῶν, μπορεῖ κανεῖς νά παραθέσει μιὰ πλούσια γιά τή λιτότητά της περιγραφή τους ἀπό τόν καθηγητή Εὐρυγένη: «Ὅποια σχεδόν πλευρά τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς καί δράσης νά κυττάξει κανεῖς, θά διαπιστώσει τήν τάση τους γιά ἐκδίπλωση πέρα ἀπ' τά ἔθνη καί σύνορα καί τή μερική τουλάχιστο, ἐξάρτησή τους ἀπό προϊόντα, δυνάμεις, ιδέες, τεχνικές, δεδομένα, πού προέρχονται ἀπό ξένες χώρες. (...) Οἱ ἐθνικές κοινότητες, ἀνεξάρτητα ἀπό πολιτικά ἢ οικονομικά συστήματα, βρίσκονται σέ μιὰ διαρκή καί ὀλοένα εὐρυνόμενη σχέση ἀνταλλαγῆς ὑλικῶν καί πνευματικῶν ἀγαθῶν. Ἡ διαμόρφωση τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας ἀποδεικνύει πόσο ἀβάσιμη καί ἐπικίνδυνα οὐτοπική ἦταν ἡ ιδέα καί ἡ ὑπόθεση τοῦ ἐθνικοῦ κράτους πού μπορεῖ νά ἐπιτύχει οικονομική αὐτάρκεια. Οἱ Ἡνωμένες Πολιτεῖες ἀναζητοῦν πρῶτες ὕλες στή Λατινική Ἀμερική, τήν Ἀφρι-

49. Γιά τήν ἔννοια τοῦ οικονομικοῦ δικαίου, βλ. ἀντί ἄλλων *Εὐρυγένη*, Στοιχεῖα δικαίου τῶν διεθνῶν συναλλαγῶν καί τῶν διεθνῶν οικονομικῶν ὀργανώσεων, σ. 25 ἐπ. καί τιν ἐκεῖ περιληπτικά παρατιθέμενη σχετική συζήτηση. Πρβλ. ἰδίως τήν ἀμφισβήτηση πού διατυπώνεται, σ. 32, ὡς πρὸς τήν δυνατότητα νά ὑπάρξει ἰδιαίτερος κλάδος μέ τίτλο «οικονομικό δίκαιο» καί τήν ἐκεῖ προτεινόμενη ἄποψη ὅτι πρόκειται γιά «νέα φιλοσοφική-μεθοδολογική ἀντίληψη τῶν κανόνων πού ἔχουν οικονομικό χαρακτήρα». (Πρβλ. καί σ. 55 ἐπ.). Γιά τήν ἔννοια τοῦ διεθνοῦς οικονομικοῦ δικαίου βλ. ἐπίσης *Carreau - Juillard - Flory*, *Droit international économique*, σ. 7 ἐπ.

κή ή τήν 'Ασία, ή Σοβιετική" Ένωση συμπληρώνει τήν άγροτική παραγωγή της μέ άμερικανικά άγροτικά προϊόντα και εύρωπαϊκή τεχνολογία, ή Κίνα χρησιμοποιεί για τίς μεταφορές της έλληνικά ή βρεττανικά πλοία, ή κάθε είδους τεχνολογία περνά χωρίς διαβατήριο τά σύνορα τών χωρών (...)⁵⁰

Δηλαδή, τά νομικά φαινόμενα, στά όποια στάθηκαν οι παραπάνω σελίδες, ανάγονται σέ οικονομικές, κυρίως, σχέσεις. Οί σχέσεις αυτές πηγάζουν από δραστηριότητες πού υπερβαίνουν τή σφαίρα του έθνικου και του άλλοδαπου, και συνθέτουν μία ρυθμιστική ύλη, διάχυτη υπεράνω τών νομικών και πραγματικών συνόρων πού τίθενται από τά έθνικά κράτη, επιδεκτική μέν ρυθμιστικής ενέργειας, αλλά μόνο άν ή ρυθμιστική ενέργεια είναι προσαρμωμένη στά χαρακτηριστικά αὐτῆς τῆς ύλης. 'Από τήν ανάγκη και τή θέληση νά υπαχθεῖ σέ νομικούς κανόνες —άρα και σέ πολιτικό έλεγχο— αὐτή ή διάχυτη ύλη, πηγάζει μία άντιστοιχως διάχυτη ρυθμιστική δύναμη, ή όποία έχει τήν ικανότητα νά συλλάβει τήν ύλη αὐτή, ή τουλάχιστον ουσιώδη τμήματά της, σέ νομικούς κανόνες, αλλά μέ όρους πού προκύπτουν κυρίως από τά χαρακτηριστικά τῆς ύλης πού πρόκειται νά ρυθμιστεῖ, και όχι από τήν εφαρμογή ή τήν έρμηνεία όποιωνδήποτε συνταγματικῶν διατάξεων. Στο δίκαιο πού παράγεται κατά τόν τρόπο αὐτό, θά μπορούσε κανείς, άν επιτραπεῖ ό νεολογισμός, νά διακρίνει ένα είδος «διασυνταγματικού» (και όχι βέβαια κάποιου άνυπαρκτου «ύπερσυνταγματικού») δικαίου, τό όποιο έχει τήν ικανότητα νά «εισχωρεῖ στή σφαίρα ενέργειας» περισσοτέρων κρατῶν.⁵¹

"Η, ακόμη, θά μπορούσε νά επιχειρηθεῖ κάποιος παραλληλισμός μέ τό ρωμαϊκό *ius gentium*, ένα δίκαιο δηλαδή, τό

50. Βλ. *Εύρυγένη*, όπ.π. σ. 55. Πρβλ. επίσης *Φατούρου*, Διεθνές δίκαιο αναπτύξεως, σ. 272 έπ.

51. Πρβλ. *Εύρυγένη*, όπ.π. σ. 58 και σ. 61-62, *Φατούρου*, όπ.π. σ. 10 έπ.

όποιο, εκτός από τούς κανόνες αυτού που σήμερα αποκαλείται δημόσιο διεθνές δίκαιο, επέκτεινόταν και σε άλλους τομείς εννόμων σχέσεων, και μάλιστα σε σχέσεις ιδιωτικού δικαίου.⁵²

Συμφωνώντας με την παράφραση του «παλαιού λογίου» *ubi societas ibi ius*, μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι, εκεί όπου δημιουργείται και με τούς όρους υπό τούς οποίους αναπτύσσεται, η διάχυτη ρυθμιστέα ύλη, εκεί και με αντίστοιχους όρους δημιουργείται δύναμη ικανή να παραγάγει δίκαιο που μπορεί να την καθυποτάξει.⁵³

Δέν περικλείεται όμως τό άπαν στά φαινόμενα αύτά. Γι' αυτό και ή συναγωγή γενικών συμπερασμάτων που εμφανίζονται με μία διάθεση να ισχύουν καθολικά, και πάντως όπωσδήποτε για τούς καταστατικούς νόμους τών διαφόρων κρατών, άποτελεί ύπερβολή και όδηγει σε πλάνη.⁵⁴ Δέν εξέλιπε, ή έννοια τής εθνικής κυριαρχίας και ή συναφής προς αύτή έννοια τής συνταγματικής νομιμότητας, ούτε απέβαλε τό περιεχόμενο και τή λειτουργικότητά της, ως έννοια στήν όποία εξακολουθοϋν, κατά βάση, να άνάγονται οί διεπόμενες από τό δίκαιο σχέσεις μεταξύ νομικά ίσων κυριάρχων και άνεξάρτητων κρατών.

52. Βλ. π.χ., *Kunkel*, *Römische Rechtsgeschichte*, σ. 81. Πρβλ. επίσης τήν εκεί, σ. 79 έπ., σύνδεση τής διαμόρφωσης του *iuris gentium* με τήν ανάπτυξη τών έμπορικών και οικονομικών σχέσεων ανάμεσα στις διάφορες έπαρχίες τής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Πρέπει, πάντως, να διευκρινισθεί ότι τό κύριο στοιχείο του παραλληλισμού, ό όποιος επιχειρείται με πλήρη επιφύλαξη ως προς τίς αποκλίσεις που περιέχονται σε τέτοιου είδους αναλογίες, συνίσταται στό ότι πρόκειται για κατηγορίες δικαίου που, με τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο, εμφανίζονται να διέπουν σχέσεις αναγόμενες σε όρισμένους τομείς δραστηριοτήτων περίπου ύπεράνω εκείνων που θά μπορούσαν να προσδιορισθοϋν σάν «εθνικές έννομες τάξεις».

53. Βλ. τό «παλιό λόγιο» και τήν παράφρασή του σε *Εϋρυγένη*, όπ.π. σ. 16.

54. Τέτοια γενικά συμπεράσματα περιέχονται, π.χ., στήν αντίληψη για «κατάτμηση τής κυριαρχίας», πρβλ. παραπάνω, σ. 19 έπ.

Κατά τόν ἴδιο τρόπο ὁμως ἀποτελεῖ ὑπερβολή καί ὀδηγεῖ σέ πλάνη ἢ τάση νά ὑποτιμᾶται ἡ βαθειά ἐπίδραση πού ἀσκοῦν τά νομικά αὐτά φαινόμενα στήν πραγματική λειτουργία τοῦ Συντάγματος καί τῶν συνταγματικῶν κανόνων. Ἡ ὑποτίμηση αὐτή ἐκδηλώνεται, π.χ., μέ τήν τάση νά μετριῶνται τά πάντα μέ τίς νομικές ἔννοιες καί κατηγορίες τοῦ Συντάγματος καί ἡ διάθεση νά νομίζεται ὅτι, ἐπειδή οἱ ἔννοιες αὐτές εἶναι γενικές καί γι' αὐτό, κατά κανόνα, εὐέλικτες καί εὐπλαστες, εἶναι δυνατόν νά μπορούν νά ἐκφράσουν τά πάντα, ἀκόμη καί νομικά φαινόμενα πού προκύπτουν ἀπό κοινωνικές, οἰκονομικές καί ἱστορικές συνθήκες, οἱ ὁποῖες ὑπερβαίνουν, ἢ ἔχουν τήν τάση νά ὑπερβοῦν, τίς κοινωνικές, οἰκονομικές καί ἱστορικές συνθήκες πού δημιούργησαν τό νομικό καί πολιτικό οἰκοδόμημα τοῦ ἐθνικοῦ συνταγματικοῦ κράτους.⁵⁵

2. Πρόταση γιά μία νέα προσέγγιση τῶν παραγράφων 2 καί 3 τοῦ ἄρθρου 28 τοῦ Συντάγματος.

α) Ἐμμονή στήν ἔννοια τῆς κυριαρχίας...

Κατά τήν ἀνάπτυξη τῶν παραγράφων 2 καί 3 τοῦ ἄρθρου 28 Σ ἐντοπίσθηκαν οἱ συνταγματικές δυνατότητες πού παρέχονται στό ἑλληνικό κράτος γιά νά ἀναπτύξει διεθνεῖς συμβατικές δραστηριότητες κατά τρόπο λιγότερο δύσκαμπτο καί περισσότερο εὐέλικτο.⁵⁶ Ἡ εὐελιξία αὐτή θεσπίστηκε γιά νά «ἐξυπηρετεῖται» σπουδαῖο ἐθνικό συμφέρον, πρᾶγμα τό ὁποῖο, ἄλλωστε, ἀναφέρεται ρητά καί στίς ἴδιες τίς διατάξεις. Ὡς συνταγματική ratio, ὁμως, ἡ «ἐξυπη-

55. Πρβλ. παραπάνω, σ. 43 ἐπ.

56. Βλ. ἀναλυτικά παραπάνω, σ. 95 ἐπ., 102 ἐπ., 116 ἐπ.

ρέτηση σπουδαίου ἐθνικοῦ συμφέροντος» δέν περιέχει τίποτε γνησίως καινούργιο, οὔτε ὀδηγεῖ πολύ μακριά: σέ τελευταία ἀνάλυση ὅλες οἱ διατάξεις πού περιάπτονται τόν τύπο κανόνων τοῦ τυπικοῦ συνταγματικοῦ δικαίου, τίθενται γιά νά ἐγγυηθοῦν αὐτό πού ὁ ἐκάστοτε συντακτικός νομοθέτης θεωρεῖ σπουδαῖο ἐθνικό συμφέρον, καί, ἐν πάσει περιπτώσει, καμία διάταξη δέν τίθεται γιά νά τό παραβλάψει.

Ἄν περιέχουν κάτι γ ν ή σ ι α ν έ ο οἱ παράγραφοι 2 καί 3 τοῦ ἄρθρου 28 Σ, αὐτό συνίσταται στό μ έ σ ο π ο ὗ θ ε σ π ί ζ ο υ ν γιά τήν ἐξυπηρέτηση τοῦ σπουδαίου ἐθνικοῦ συμφέροντος: πρόκειται γιά τήν ἐνσωμάτωση τῆς Ἑλλάδας στήν διεθνή ἔννομη τάξη σύμφωνα μέ ἕνα σχῆμα τό ὁποῖο α) δέν προβλέπει ἀναγκαστικά τήν τυπική καί πανηγυρική ἐκδήλωση τῆς κυριαρχίας θέλησης τῆς Ἑλλάδας κάθε φορά πού πρόκειται νά ἀναλάβει μιά (νέα) διεθνή δέσμευση καί β) ἐπιτρέπει, ὑπό προϋποθέσεις, παρεκκλίσεις ἀκόμη καί ἀπό συνταγματικές διατάξεις προκειμένου νά ἐπιτευχθεῖ ἡ ἐνσωμάτωση αὐτή.

Μέ τόν τρόπο αὐτό ἡ Ἑλλάδα ἔχει τήν εὐχέρεια νά ἐνσωματώνεται στή διεθνή ζωή ὑπερβαίνοντας τό κλασικό σχῆμα «σύμβαση-κύρωση-ἐφαρμογή» καί νά μετέχει σέ διεθνείς ὀργανισμούς, οἱ ὁποῖοι, μέ βάση τούς δικούς τους καταστατικούς κανόνες, καί ἐνδεχομένως ἐπέκεινα τῶν συνταγματικῶν κανόνων τῶν μελῶν τους, νά μποροῦν νά θεσπίζουν αὐτόνομα ρυθμίσεις ικανές νά ἐφαρμοζοῦνται ἄμεσα στίς ἔννομες τάξεις τῶν μελῶν τους.

Στόν κεντρικό πυρήνα τῶν παραγράφων 2 καί 3 28 Σ παραμένει, ὡστόσο, πάντοτε ἡ ἔννοια τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας. Ὅποια καί ἄν εἶναι ἡ εὐελιξία τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ, σέ καμία περίπτωση δέν ἀφίνει περιθώρια στήν Ἑλλάδα νά ἀναλάβει διεθνείς δεσμεύσεις πέρα ἀπό τά ὅρια πού θέτει τό Σύνταγμα καί ἐλέγχουν, κατά κυριαρχικό τρόπο, τά κρατικά ὄργανα πού προσδιορίζει ἐπίσης τό Σύνταγμα. Ἡ ὅλη ρύθμιση τοῦ ἄρθρου 28 Σ ἐκδηλώνει τήν μέριμνα τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη νά ὑπάγει, τελικά πάντοτε, τήν ἀνά-

πτυξη τῶν διεθνῶν συμβατικῶν σχέσεων τῆς Ἑλλάδας κάτω ἀπό οὐσιαστικές καί τυπικές προϋποθέσεις πού προσδιορίζει τό Σύνταγμα. Ἔτσι, στήν πραγματικότητα, τό ἄρθρο αὐτό δέν κάνει τίποτε ἄλλο ἀπό τό νά θεσπίζει καινοτομίες ὡς πρός τούς τρόπους μέ τούς ὁποίους ἀσκεῖται ἡ ἐθνική κυριαρχία κατά τήν ἀνάπτυξη τῶν διεθνῶν σχέσεων τῆς Ἑλλάδας.⁵⁷

β) ...καί τάση γιά μερική ἀναίρεσή της;

Ἡ προσπάθεια γιά ἀναλυτική προσέγγιση τῶν καινοτομιῶν αὐτῶν ὀδηγεῖ, σχεδόν ἀναπόφευκτα, στό συμπέρασμα ὅτι οἱ τρόποι ἄσκησης τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας κατά τίς παραγράφους 2 καί 3 τοῦ ἄρθρου 28 Σ ἐπιδροῦν καί στό περιεχόμενο τῆς ἔννοιας αὐτῆς. Τό πῶς ἀσκεῖται, δηλαδή, κατά τό ἄρθρο 28 παρ. 2 καί 3 Σ ἡ ἐθνική κυριαρχία, δέν εἶναι ἄσχετο μέ τό τί περιεχόμενο ἔχει ἡ ἐθνική κυριαρχία ὅταν ἀσκεῖται ὅπως ὀρίζουν οἱ διατάξεις αὐτές.

Ἄναλυτικότερα: τό ἄρθρο 28 παρ. 2 Σ, ἐπιτρέπει, προκειμένου νά προαχθεῖ ἡ συνεργασία μέ ἄλλα κράτη καί νά ἐξυπηρετηθεῖ «σπουδαῖο ἐθνικό συμφέρον», νά ἀσκοῦνται ἀρμοδιότητες ἐλληνικῶν συντεταγμένων ὀργάνων ἀπό ὄργανα διεθνῶν ὀργανισμῶν. Ἐνῶ ὁμως ἡ συνεργασία μέ ἄλλα κράτη μπορεῖ πράγματι νά θεωρηθεῖ ὅτι προάγεται εὐχερέστερα μέσω κοινῶν ὀργάνων, δέν εἶναι αὐτονόητο ὅτι μπο-

57. Βλ. τήν παρατήρηση τοῦ *Δαγτόγλου*, *Εὐρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο*, I, σ. 74, σύμφωνα μέ τόν ὅποιο «οἱ περιορισμοί στήν ἄσκηση τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας παραμένουν ἔκφραση τῆς συντεταγμένης ἐξουσίας (pouvoir constitué) πού τό Σύνταγμα ἀναθέτει στή Βουλή.

Ἡ συντακτική ἐξουσία (pouvoir constituant), ἀντιθέτως, δέν εἶναι προϊόν ἀλλά θεμέλιο τοῦ Συντάγματος (κάθε Συντάγματος) καί ἐπομένως δέν εἶναι στή διάθεσή του.»

ρει νά συμβαίνει τό ἴδιο καί ὡς πρός τό ἐθνικό συμφέρον. Τό «συμφέρον», γιά τήν ἐξυπηρέτηση τοῦ ὁποίου θεσπίζεται ἡ εὐχέρεια τοῦ ἄρθρου 28 παρ. 2 Σ, προσδιορίζεται ὡς «ἐθνικό». Εἶναι δηλαδή ἐκεῖνο πού τά ἀρμόδια ὄργανα τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας θεωροῦν συμφέρον τῆς, καί ὄχι ἐκεῖνο πού προσδιορίζουν τά ὄργανα τῆς διεθνούς ὁργάνωσης καί τό ὅποιο, ἐνδεχομένως, νά ἀπαιτεῖ νά καμφθεῖ κάποιος ἐπί μέρους συμφέρον ἑνός μέλους τῆς. Καί ὅμως, ἡ ρύθμιση τοῦ ἄρθρου 28 παρ. 2 Σ φαίνεται νά προϋποθέτει ὅτι ἡ ὑπείσέλευση ἐξωγενῶν παραγόντων στή διαχείριση τοῦ «ἐθνικοῦ συμφέροντος» εἶναι δυνατόν νά παρέχει μεγαλύτερη ἐγγύηση γιά τήν ἐξυπηρέτησή του ἀπό ὅ,τι ἡ αποκλειστική μέριμνα τῶν ἐθνικῶν κρατικῶν ὀργάνων.

Ἡ προσέγγιση αὐτή δέν εἶναι δυνατόν παρά νά συνεπάγεται μία διεύρυνση τῆς ἔννοιας «ἐθνικό συμφέρον»: τό «ἐθνικό» συμφέρον δέν μπορεῖ πλέον νά νοεῖται ὡς κάτι πού μπορεῖ νά προσδιορισθεῖ καί νά ἐπιδιωχθεῖ ἀποκλειστικά καί μόνο ἀπό ἐκείνους πού ἐμφανίζονται ὡς φορεῖς του, ἀλλά πρέπει νά θεωρεῖται καί ὡς ἐ θ ν ι κ ῆ π τ υ χ ῆ εὐ ρ υ τ ἔ ρ ω ν σ κ ο π ι μ ο τ ῆ τ ω ν καί σ υ μ φ ε ρ ὄ ν τ ω ν, τά ὅποια ἔχουν τήν ικανότητα νά ἐπηρεάζουν ὄχι μόνο τό ἄν καί κατὰ πόσο μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ αὐτό πού κάθε κράτος ὀρίζει ὡς ἐθνικό του συμφέρον, ἀλλά καί αὐτό καθ' ἑαυτό τό περιεχόμενο τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος.

Ἡ παραπάνω προσέγγιση φαίνεται ἐναργέστερα στίς διατυπώσεις τοῦ ἄρθρου 28 παρ. 3 Σ. Ἡ διάταξη αὐτή εἰσάγει, γιά πρώτη φορά στήν ἐλληνική συνταγματική τάξη, ἕνα ριζικά νέο ποιοτικό στοιχείο: πρόκειται γιά τήν αὐτοδέσμευση τῆς Ἑλλάδας νά μήν ἀσκεῖ στό μέλλον πλήρη τήν ἐθνική τῆς κυριαρχία, ὑπό ὀρισμένες προϋποθέσεις,⁵⁸ καί ἐφόσον αὐτό ὑπαγορεύεται ἀπό «σπουδαῖο ἐθνικό συμφέρον».

Στό σημεῖο αὐτό εἶναι ἀναγκαία μία διευκρίνιση: κάθε

58. Βλ. ἀναλυτικά παραπάνω, σ. 108 ἐπ.

διεθνής συμφωνία περιέχει κάποιον περιορισμό της εθνικής κυριαρχίας, υπό την έννοια ότι τό κράτος πού συνάπτει τήν συμφωνία αναλαμβάνει τήν υποχρέωση νά μήν άσκει δικαιώματα καί άρμοδιότητες του κατά τρόπο πού νά παραβιάζει τήν συμφωνία. 'Ο περιορισμός τής εθνικής κυριαρχίας, καθ' έαυτήν καί κατά τήν έννοια του άρθρου 28 παρ. 3 Σ, περιέχει κάτι περισσότερο. Περιέχει όχι άπλά τήν υποχρέωση του κράτους νά τηρεί τά διεθνώς συμφωνημένα, αλλά καί παραίτηση από τήν δυνατότητα νά προβαίνει στό μέλλον σέ όποιεσδήποτε ρυθμίσεις αναγόμενες στους τομείς ως προς τους όποιους, μέ πράξη έσωτερικού δικαίου, θέλησε νά υποβληθεί σέ περιορισμούς τής εθνικής του κυριαρχίας.⁵⁹

Πρέπει επίσης νά υπομνησθεί ότι, όπως είναι αυτόνομο, δέν υπήρξε, ούτε μπορούσε νά είχε υπάρξει, κατά τήν θέσπιση του Συντάγματος του 1975, όποιαδήποτε νομική υποχρέωση του ελληνικού κράτους νά υποβληθεί σέ περιορισμούς ως προς τήν κυριαρχία του. Τό άρθρο 28 παρ. 3 Σ άποτελεί έπιλογή του συντακτικού νομοθέτη, καί έγινε για κάποιον ειδικό νομικό λόγο, για μία συνταγματική ratio. 'Η ratio αυτή προκύπτει από τήν ίδια τή διάταξη, ή όποία επιτρέπει στην Ελλάδα νά υποβληθεί σέ περιορισμούς ως προς τήν άσκηση τής εθνικής της κυριαρχίας, έφόσον αυτό «υπαγορεύεται από σπουδαίο έθνικό συμφέρον». Σέ αυτό άκριβώς τό «σπουδαίο έθνικό συμφέρον» πρέπει λοιπόν νά άναζητηθεί ό λόγος για τόν όποιο θεσπίσθηκε ή δυνατότητα περιορισμού ως προς τήν άσκηση τής εθνικής κυριαρχίας.

Όμως ενεργοποίηση των κυριαρχικών ιδιοτήτων ενός κράτους σημαίνει αξιοποίηση όλων των δυνατοτήτων πού διαθέτει, πολιτικών, οικονομικών, νομικών, στρατιωτικών,

59. 'Ως προς τόν έσωτερικού δικαίου χαρακτήρα του περιορισμού τής εθνικής κυριαρχίας κατά τό άρθρο 28 παρ. 3 Σ βλ. παραπάνω, σ. 106 καί τίς παραπομπές τής εκεί σημ. 69.

ἀκόμη καί τῆς ἔνοπλης βίας, καί κάποτε ἰδίως τῆς ἔνοπλης βίας. Περιορισμοί τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας, ἀντίθετα, σημαίνει ὅτι, ἀπό μία χρονική στιγμή καί στό ἐξῆς, ἡ δυνατότητα νά ἐπιλεγεταί κάποια ἀπό τίς δυνατότητες αὐτές ἐκλείπει.⁶⁰

Ἐξ ἄλλου, οἱ κυριαρχικές ιδιότητες ἑνός κράτους εἶναι ἀναπόσπαστα συνυφασμένες, λογικά, ἐννοιολογικά καί ἱστορικά, μέ τήν ἐξυπηρέτηση ἐκείνων πού ὅποιοι διευθύνουν ἕνα κράτος θεωροῦν ὡς ὑψίστα συμφέροντά του,⁶¹ καί κατά πρῶτο λόγο μέ τήν διατήρηση τοῦ κράτους ὡς αὐτόνομης πολιτικῆς ὄντοτητας. Ἐνα κράτος εἶναι κυρίαρχο καί ἐπειδή εἶναι σέ θέση νά προσδιορίσει, μόνο του καί χωρίς νά συμπράξουν ἄλλοι, ὄχι μόνο ποιὰ εἶναι τά «σπουδαῖα ἐθνικά συμφέροντα», ἀλλά καί τί πρέπει νά γίνει γιά νά ἐξυπηρετηθοῦν. Γιά νά τά ἐξυπηρετήσῃ ἐπιλέγει, σωφρόνως ἢ ἀφρόνως, κάποιο ἢ κάποια ἀπό τά μέσα πού προσφέρει ἡ ἄσκηση τῶν κυριαρχικῶν του ιδιοτήτων: ἡ ἐλευθερία του νά ἐπιλέγει ἀνάμεσα σέ ὄλες, ἀνεξαίρετα, τίς δυνατότητες πού νομίζει ὅτι ἔχει τήν ὑλική ικανότητα νά πραγματοποιήσῃ, προκειμένου νά ἐξυπηρετήσῃ ὅσα ὀρίζει ὡς ἐθνικά του συμφέροντα, ἀποτελεῖ, ἴσως, τήν κατ' ἐξοχήν ἔκφραση τῆς κυριαρχίας του. Καί, ἀντίστροφα, κάθε περιορισμός τῆς κυριαρχίας του εἶναι συνυφασμένος μέ περιορισμούς καί τῆς δυνατότητάς του νά κρίνει τί εἶναι καί τί δέν εἶναι ἐθνικό του συμφέρον, καί τῆς ἐλευθερίας του νά ἐπιλέξῃ τά μέσα γιά νά ἐξυπηρετήσῃ αὐτό τό συμφέρον. Σχηματικά, ἡ ἐξυπηρέτηση τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος ἑνός κράτους βρῖσκεται σέ ἀναλογία μέ τήν ἐπιβεβαίωση τῆς κυριαρχίας του.

60. Σχετικά μέ τήν κυριαρχία, βλ. παραπάνω, σ. 27 ἐπ. καί τίς ἐκεῖ παραπομπές.

61. Δέν εἶναι ἄσκοπο νά διευκρινισθεῖ καί ἐδῶ, ὅτι τό «ἐθνικό συμφέρον» δέν προσδιορίζεται σάν κάποιο «γενικό» συμφέρον, ὑπέρ τήν κοινω- νία καί τίς κοινωνικές, οικονομικές κ.λπ. ἀντιθέσεις καί συγκρούσεις, ἀλλά ὡς ἐκεῖνο τό ὅποιο ἡ ἰθύνουσα σέ κάθε κράτος πολιτική καί κοινωνική δύναμη ἐπιλέγει νά χαρακτηρίσει, μέσω τῶν ἀρμοδίων κρατικῶν ὀργάνων, σάν «ἐθνικό συμφέρον».

Τό άρθρο 28 παρ. 3 Σ εισάγει ένα στοιχείο πού αντιστρέφει αυτήν ακριβώς τήν αναλογία.

Ἡ διάταξη αὐτή προϋποθέτει τό ἐνδεχόμενο νά ἐμποδίζεται κάποιο σπουδαῖο ἐθνικό συμφέρον ἀπό αὐτή τήν ἴδια τή δυνατότητα νά ἀσκεῖ πλήρως ἡ Ἑλλάδα κυριαρχικά τῆς δικαιώματα. "Ὅτι εἶναι δυνατόν κάποιο σπουδαῖο ἐθνικό συμφέρον ὄχι ἀπλῶς νά μὴν ἐξυπηρετεῖται ἀπό τήν ἄσκηση τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας, ἀλλά καί νά προσκρούει σ' αὐτήν, ἔτσι ὥστε, προκειμένου νά ἐξυπηρετηθεῖ τό συμφέρον αὐτό, νά ὑπαγορευεῖται ὁ περιορισμός τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας. Ἄναγνωρίζεται ἔτσι ὅτι δέν ἀποκλείεται, κάποτε, ἡ «πλησμονή» τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας νά βλάπτει ἐθνικά συμφέροντα καί ὁ περιορισμός τῆς νά τὰ ἐξυπηρετεῖ. "Ὅτι ἐνδέχεται, κάποτε, τό ἐλληνικό κράτος νά εἶναι ἀνάγκη ὄχι ἀπλά νά ἐπιλέξει ἀνάμεσα στά μέσα πού διαθέτει —αὐτό πάντοτε συνέβαινε—ἀλλά νά παραιτηθεῖ ἀπό ἕνα μέρος αὐτῆς καθ' ἑαυτήν τῆς ἐλευθερίας του νά ἐπιλέγει ἀνάμεσα στά μέσα πού διαθέτει ὡς κυρίαρχη πολιτική ὄντοτητα.

* * *

Ἡ ἐργασία αὐτή πλησιάζει στό τέλος τῆς. Θά μπορούσε κανεῖς, σχολιάζοντας τώρα καί ὑπό τό πρίσμα ὄλων τῶν σελίδων πού προηγήθηκαν, τίς ρυθμίσεις τοῦ άρθρου 28 παρ. 2 καί 3 Σ νά διακρίνει ἕνα στοιχείο, ἔστω ἐν σπέρματι, μερικῆς αὐτοαναίρεσης τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας; Μία τέτοια προσέγγιση, ἰδιαίτερα σχηματική καί ἐννοιοκρατική, δύσκολα βρῖσκει ἐρεῖσματα καί, δυσκολότερα βρῖσκει ἐπαφή μέ τήν σημερινή πραγματικότητα. Εἶναι προτιμότερο, καί ἀκριβέστερο, νά προσπαθήσει κανεῖς νά διακρίνει στίς ρυθμίσεις αὐτές μία ἐπανατοποθέτηση τῆς ἐννοίας τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας, ἔτσι ὥστε, μέ τό νά καθίσταται περισσότερο σχετική, νά χρησιμεύσει γιά τήν ὑπαγωγή σέ ρυθμιστικό ἔλεγχο τομέων πού ὑπερβαίνουν τίς διαστάσεις τοῦ κυριάρχου ἐθνικοῦ κράτους.

Ἡ θεωρητική προσέγγιση τῆς κυριαρχίας ὡς ἔννοιας πού προσδιορίζεται ἱστορικά καί, πάντως, τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας ὡς ἔννοιας πού ὑφίσταται ἀλλοιώσεις καί ἐπαναπροσδιορισμούς, δέν εἶναι οὔτε πρόσφατη οὔτε ἄγνωστη στήν Ἑλλάδα.⁶² Καταβλήθηκε προσπάθεια νά γίνει ἕνας ἐπαναπροσδιορισμός —καί, ἴσως, καί μία κάποια ἀπομύθευση— τῆς ἔννοιας τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας, ὅπως αὐτή ἀνακύπτει ἀπό τίς ἰσχύουσες συνταγματικές ρυθμίσεις.

Ἡ προτεινόμενη προσέγγιση τῶν παραγράφων 2 καί 3 τοῦ ἄρθρου 28 Σ δέν ἔχει ὡς ἀφετηρία τήν θέληση τοῦ ἱστορικοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη. Ἄλλωστε οἱ σχετικές συζητήσεις κατὰ τήν ἐκπόνηση τῶν διατάξεων αὐτῶν ἀφίνουν ἀνεξιχνίαστες πολλές οὐσιώδεις πτυχές τους.⁶³ Ἡ προσέγγιση ξεκινᾷ ἀπό τήν προσπάθεια νά διαγραφεῖ τό πλαίσιο, νομικό καί πραγματικό, μέσα στό ὁποῖο καλοῦνται νά λειτουργήσουν οἱ διατάξεις αὐτές, καί μετά, στή συνέχεια, νά ἐπιχειρηθεῖ ἕνας εἰδικότερος προσδιορισμός τοῦ περιεχομένου τους καί τῆς λειτουργίας τους μέσα σέ αὐτό τό πλαίσιο.

Ἡ «ἀνάγνωση», ὅμως, τῶν συνταγματικῶν αὐτῶν κανόνων ἔξω ἀπό τά πλαίσια τῆς συνταγματικῆς τάξης, τῆς ὁποίας καί ἀποτελοῦν μέρος, καί ἡ «τοποθέτησή» τους μέσα

62. Μία σχετικά πρόσφατη ἐπισκόπηση θεωρητικῶν προσεγγίσεων τῆς ἔννοιας τῆς κυριαρχίας βλ. σέ *Häberle, Zur gegenwärtigen Diskussion um das Problem der Souveränität*, 92 AöR (1967), σ. 260 ἐπ. Ἡ ἀνάγκη νά ἐπαναπροσδιορισθοῦν ἔννοιες ὅπως ἐκεῖνες στίς ὁποῖες ἀναφέρεται, π.χ., τό ἄρθρο 28 παρ. 2 καί 3 Σ δέν προσδιορίζεται, βέβαια, ἐδῶ γιά πρώτη φορά. Γιά νά σταθεῖ κανεῖς μόνο σέ δύο ἐπισημάνσεις τῆς ἐλληνικῆς βιβλιογραφίας, ὁ *Εὐρυγένης*, ὅπ.π. σ. 39, θεωρεῖ ὅτι «ἡ διασύνδεση τῶν κανόνων οικονομικοῦ χαρακτήρα, ἐσωτερικῶν καί διεθνῶν (...) ὑπογραμμίζει τή λειτουργική ὑπερκέραση τῶν παλιῶν δογματικῶν καί περίπου στεγανῶν διακρίσεων τοῦ δικαίου (...) ἰδίως (...) ἀνάμεσα στό ἐσωτερικό καί τό διεθνές δίκαιο.» Ὁ *Φατοῦρος*, ὅπ.π. σ. 279, σημειώνει ὅτι «χρειάζεται μία νέα ἐρμηνεία τῆς ἔννοιας τῆς κυριαρχίας, σέ λειτουργική καί ὄχι ἐδαφική βάση, ὥστε νά συμβιβάζεται μέ τήν ἀσκηση ἐξουσίας ἀπό διεθνεῖς ὀργανισμούς.»

63. Πρὸβλ. τήν σχετική συζήτηση σ. 89 ἐπ. καί τίς ἐκεῖ παραπομπές.

στά πλαίσια στα όποια πράγματι θα λειτουργήσουν επιφέρει, αναγκαστικά, ανάλογες αλλοιώσεις και μεταβολές σε έννοιες θεμελιώδεις, όπως ή νομική έννοια της εθνικής κυριαρχίας. Αλλοιώσεις όμως, και επανατοποθετήσεις εννοιών με θεμελιώδη χαρακτήρα για μία συνταγματική τάξη, ακριβώς επειδή έχουν θεμελιώδη χαρακτήρα είναι αδύνατον να μην επιφέρουν, έστω έμμεσότερα και ολιγότερο όρατά, ευρύτερες αλλοιώσεις στην όλη συνταγματική τάξη. Θα μπορούσε κανείς να αναρωτηθεί ποιέι μεταβολές επιφέρει στην λειτουργία, π.χ., της ίδιας της δημοκρατικής αρχής, ως κανόνα που επιδιώκει να ασκείται η πολιτική στο «κατά μέρος άρχεσθαι και κατά μέρος άρχειν» ή «τοποθέτηση» της εθνικής κυριαρχίας μέσα σε έναν ευρύτερο διεθνή χώρο, ο όποιος υπερβαίνει κατά πολλά και υπερβαίνει κατά πολύ τα δεδομένα που επέτρεψαν να διαμορφωθεί η εθνική κυριαρχία ως «αρχή» με τό περιεχόμενα που της αποδίδεται σήμερα.

Βιβλιογραφία
Πίνακες
Εύρετήρια

Βιβλιογραφία

Παρατίθενται οί συγγραφείς στους όποιους γίνεται παραπομπή στό κείμενο και μόνον αυτοί.

α) Έλληνική

Άναστόπουλου, Γ. Δ., Φορολογικό δίκαιο. (Πανεπιστημιακές παραδόσεις), τεύχος α', Άθήνα - Κομοτηνή, 1983.

Άραβαντινού, Ί., Είσαγωγή στην έπιστήμη του δικαίου, (2η έκδ.), Άθήνα (1983).

Άργυριάδη, Άλ., Γνωμοδότησις. Ίδιοκτησία βιομηχανική. Ίσχύς διεθνοῦς συμβάσεως Παρισίων βάσει άρθρου 28 παρ. 1 Συντ. ώς έσωτερικού δικαίου, κ.λπ., 25 ΝοΒ (1978), σ. 15 έπ.

Άρναούτογλου, Φ., Νόμος αντίθετος πρός διεθνή σύμβαση είναι αντισυνταγματικός; 8 ΤοΣ (1982), σ. 546 έπ.

Βεγλερῆ, Φ., Ί Σύμβαση τών Δικαιωμάτων του Άνθρώπου και τό Σύνταγμα, Άθήνα, 1977. (Τό ίδιο, βασικά, κείμενο δημοσιεύεται και σε 2 ΤοΣ (1976), σ. 385 έπ. (Μέρος Πρώτο) και 3 ΤοΣ (1977), σ. 42 έπ., και σ. 199 έπ. (Μέρος Δεύτερο).

Βενιζέλου, Ε. Β., Τά όρια τῆς αναθεώρησης του Συντάγματος 1975, Θεσσαλονίκη, 1984.

Γεωργοπούλου, Κ. Α., Έλληνικόν Συνταγματικόν Δίκαιον,

Πανεπιστημιακαί Παραδόσεις κατά τό Σύνταγμα του 1968, τεύχος Β', Ἀθήναι, 1969.

Δαγτόγλου, Π., Εὐρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο, I, (β' ἔκδ.), Ἀθήνα - Κομοτηνή, 1985.

του ἴδιου, Τό νέο Σύνταγμα καί οἱ Εὐρωπαϊκές Κοινότητες, 24 ΝοΒ (1976), σ. 499.

του ἴδιου, Ἡ προστασία τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων στό εὐρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο, 30 ΝοΒ (1982), σ. 5 ἑπ.

του ἴδιου, Γενικό διοικητικό δίκαιο, (β' ἔκδ.), Ἀθήνα - Κομοτηνή, 1984.

του ἴδιου, Περί κυριαρχίας, (β' ἔκδ., ἀναθεωρημένη), Ἀθήνα - Κομοτηνή, 1986.

Δρόσου, Γ.Ζ., Ψήφιση νόμων ἀπό τήν ἑλληνική βουλή ὡς συμμετοχή στήν παραγωγή κοινοτικοῦ δικαίου, 34 ΝοΒ (1986), σ. 514 ἑπ.

Εὐρυγένη, Δ., Στοιχεῖα δικαίου τῶν διεθνῶν συναλλαγῶν καί τῶν διεθνῶν οικονομικῶν ὀργανώσεων. Σημειώσεις θεωρητικῆς ὕλης καί φροντιστηριακό ὕλικό, α' τόμ., Θεσσαλονίκη, 1976.

του ἴδιου, Περί «διπλωματικῆς» καί «νομοθετικῆς» ἀμοιβαιότητας. Συμβολή εἰς τήν νομοτεχνικήν τοῦ δικαίου τῶν διεθνῶν σχέσεων, ΙΓ' Ἀρχ. (1959), σ. 757 ἑπ.

Ἰντζεσίλογλου, Ν., Νομική συλλογιστική στά πλαίσια διαμόρφωσης μιᾶς κοινοτικῆς πολιτικῆς διατήρησης τῶν θαλασσίων βιολογικῶν πόρων. (Κριτική μελέτη μέ ἀφορμή τήν ἀπόφαση τοῦ κοινοτικοῦ Δικαστηρίου στήν ὑπόθεση Kramer), 2 Ἀρχ. Κοιν. Δ. (1981), σ. 9 ἑπ.

Ἰωάννου, Κ., Προβλήματα ἑρμηνείας τοῦ ἄρθρου 28 παρ. 1 τοῦ Συντάγματος 1975, σέ Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Νομική Σχολή. Πέντε χρόνια ἐφαρμογῆς τοῦ Συντάγματος 1975 (συλλογικός τόμος), Κομοτηνή, 1981, σ. 97 ἑπ.

του ἴδιου, Ἡ ἐφαρμογή τῶν γενικῶς παραδεδεγμένων κανό-

νων του διεθνούς δικαίου στην ελληνική έννομο τάξη. (Συμβολή στην έρμηνεία του άρθρου 28 παρ. 1 του Συντάγματος), ΚΘ' Άρμ. (1975), σ. 218 έπ.

Καλογερόπουλου, Άν., Η αρχή της υπεροχής του κοινοτικού δικαίου έναντι του δικαίου των Κρατών μελών, 6 ΤοΣ (1980), σ. 1 έπ.

του ίδιου, σχόλιο στην απόφαση Simmenthal, 1 ΕΕΕυρΔ (1981), σ. 342 έπ.

Κατράνη, Άλ., Ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο και προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου από τό έθνικό Σύνταγμα, 3 ΕΕΕυρΔ (1983), σ. 599 έπ.

Κουκούλη - Σπηλιωτοπούλου, Σ., Οί διεθνείς συμβάσεις εργασίας στην ελληνική έννομη τάξη. Σύμβαση 100 και ισότητα ανδρών και γυναικών. Άθήνα - Κομοτηνή, 1985. (Τό ίδιο κείμενο δημοσιεύεται και σέ 6 ΤοΣ (1980), σ. 281 έπ. (Μέρος Α'), και 7 ΤοΣ (1981), σ. 565 έπ. (Μέρος Β').

Κυπραίου, Μ., Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων από τά δικαστήρια, τιμ. τομ. Συμβουλίου της Έπικρατείας, 1929-1979, Ι, Άθήνα - Κομοτηνή, 1979, σ. 201 έπ.

Κωνσταντοπούλου, Δ., Δημόσιον Διεθνές Δίκαιον, τόμ. Ι, Εισαγωγή, γενικάί αρχαί, δικαιώματα του ανθρώπου, Ο.Η.Ε., Θεσσαλονίκη, 1986.

Μανιτάκη, Άν., Τά όρια της κοινοτικής άρμοδιότητας και ή συνταγματική θεώρησή τους, 10 ΤοΣ (1984), σ. 471 έπ.

Μάνεση, Άρ., Αί Έγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος, Ι, Εισαγωγή, Άθήνα, 1956.

του ίδιου, Αί έγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος, ΙΙ, Άθήνα, 1965.

του ίδιου, Συνταγματικόν Δίκαιον, Πανεπιστημιακά παραδόσεις, τόμ. α', Θεσσαλονίκη, 1967, [Παραδόσεις].

του ίδιου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ι, Θεσσαλονίκη, 1980.

του ίδιου, Συνταγματικά Δικαιώματα, α', Άτομικές έλευθερίες, Πανεπιστημιακές παραδόσεις, (δ' έκδ.), Θεσσαλονίκη, 1982.

- Μητσού, Άχ.*, 'Εξωτερικές σχέσεις - Κοινή έμπορική πολιτική, σέ συλλογικό τόμο *Μητσού* (έκδ.), 'Η προσχώρηση τής 'Ελλάδας στίς Εύρωπαϊκές Κοινοτήτες. Τά κείμενα τής συμφωνίας, άνάλυση, σχολιασμός, έπιπτώσεις κατά τομέα, έπιλογή βιβλιογραφίας, 'Αθήνα, 1980, σ. 147 έπ.
- Παπαδημητρίου, Γ.*, Τό Σύνταγμα καί ή διαδικασία τής εύρωπαϊκής ένοποιήσεως. 'Η συνταγματική θεμελίωση καί ή άρθρωση τής ένοποιητικής λειτουργίας, τόμ. πρώτος, 'Αθήνα - Κομοτηνή, 1982.
ή άρθρωση τής ένοποιητικής λειτουργίας, τόμ. πρώτος, 'Αθήνα - Κομοτηνή, 1982.
- Παπαλάμπρου, Μερικές σκέψεις γιά τήν έννοια του «νόμου» καί γιά τό πρόβλημα του έλέγχου τής συνταγματικότητας των νόμων, σέ 9 ΤοΣ (1983), σ. 392 έπ.*
- Παραρά, Π.*, Σύνταγμα 1975, Corpus, τόμ. Ι, (άρθρα 1-50), Νομολογία ΣτΕ. Παρατηρήσεις κατ' άρθρον. Νομοθεσία, 'Αθήνα - Κομοτηνή, 1982. [Σύνταγμα 1975, τόμ. Ι.]
του ίδιου, Αί πράξεις νομοθετικού περιεχομένου του Προέδρου τής Δημοκρατίας, 'Αθήνα, 1981.
- Ράϊκου, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, (Κατά τό Σύνταγμα του 1975), τόμ. Α', Είσαγωγή - 'Οργανωτικόν Μέρος, (15η έκδ.), 'Αθήνα, 1984.*
- Ροζάκη, Χρ.*, Τό Δίκαιο τής Θάλασσας καί ή διαμόρφωσή του από τίς διεκδικήσεις των παρακτίων κρατών, 'Αθήνα, 1976. [Τό δίκαιο τής θάλασσας.]
- Ρόζου, Ν.*, Διεθνείς συμβάσεις πού δέν χρειάζονται νομοθετική κύρωση, 11 ΤοΣ (1985), σ. 314 έπ.
- Ρούκονα, Έμμ.*, Διεθνές Δίκαιο, Ι, 'Αθήνα, 1982.
του ίδιου, Σύνταγμα καί Διεθνές Δίκαιο, σέ συλλογικό τόμο, 'Η επίδρασις του Συντάγματος του 1975 επί του ιδιωτικού καί επί του δημοσίου δικαίου, 'Αθήνα, 1976, σ. 91 έπ.
του ίδιου, Θέματα άφορώντα εις τήν ένταξιν του διεθνούς συμβατικού δικαίου εις τό έσωτερικόν δίκαιον έν 'Ελλάδι, σέ *Ξένιον Festschrift für Pan. J. Zeppos. Anlässlich seines*

- 65 Geburtstages am 1 December 1973, Athen, Freiburg/Br., Köln, 1973, τόμ. III, σ. 215 έπ.
- Ρουσσώ, Τό κοινωνικό συμβόλαιο, (μετάφραση Λό Σκόκκο), 'Αθήνα, χ.χ.
- Σβώλου, 'Αλ., Τό νέον Σύνταγμα καί αί βάσεις του πολιτεύματος, 'Αθήνα, 1928.
- Σγουρίτσα, Χ., Συνταγματικόλ Δίκαιο, τόμ. Β', τευχ. Α', 'Αθήνα, 1964.
- Σκανδάμη, Ν., Τό κράτος στην Εύρωπαϊκή Κοινότητα, I, 'Αθήνα - Κομοτηνή, 1986.
- Σκουρη, Β., 'Ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου από τον έθνικό δικαστή: ή θεωρία της σαφούς πράξεως, 2 ΕΕΕυρΔ (1982), σ. 87 έπ.
- Σκουρη, Β. - Βενιζέλου, Ε.Β., 'Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, 'Αθήνα - Κομοτηνή, 1986.
- Σπηλιωτοπούλου, 'Επ., 'Εγχειρίδιον διοικητικού δικαίου. Τετάρτη έκδοσις, 'Αθήνα - Κομοτηνή, 1986.
- Σπυρόπουλου, Φ., Τό δικαίωμα αντίστασης κατά τό άρθρο 120 παρ. 4 του Συντάγματος, 'Αθήνα - Κομοτηνή, 1987.
- Στάγκου, Π., Παρατηρήσεις σχετικές με όρισμένες ρυθμίσεις της Σύμβασης των 'Ηνωμένων 'Εθνών σχετικά με τό Δίκαιο της Θάλασσας καί τό καθεστώς της συμμετοχής της Κοινότητας, 3 ΕΕΕυρΔ (1984), σ. 471 έπ.
- Τενεκίδου, Γ., Δημόσιον Διεθνές Δίκαιο, τόμ. Α', τμ. πρώτον. Γενική Θεωρία του Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου. Αί πηγαί του Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου, (β' έκδ., αναθεωρημένη), 'Αθήνα, 1979.
- του 'ιδιου, 'Αντίθεσις νόμου προς προγενεστέραν έν ισχύϊ συνθήκην, 25 Ε.Ε.Ν. (1958), σ. 833 έπ.
- Τσάλτα, Γ., Διεθνές δικαιο της θάλασσας. Κοινή κληρονομιά της ανθρωπότητας, τόμ. β', 'Αθήνα, 1984.
- Τσάτσου, Δ.Θ., Συνταγματικό Δίκαιο, 'Επιτομή, I, α, (3η έκδ.), ανάπτυψη 1985, 'Αθήνα - Κομοτηνή, 1985. [Συνταγματικό Δίκαιο.]

του ἴδιου, Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμ. Α' (Θεωρητικό Θεμέλιο), Ἀθήνα - Κομοτηνή, 1985.

Τσοῦκαλη, Α., Εὐρωπαϊκὴ νομισματικὴ ἔνωση. Μία πολιτικοοικονομικὴ θεώρηση, Ἀθήνα, 1980.

Φατούρου, Ἀργ., Διεθνὲς δίκαιο ἀναπτύξεως. Πανεπιστημιακὲς παραδόσεις, Θεσσαλονίκη, 1977.

Φατούρου, Ἀργ. - Στάγκου, Π., Διεθνὲς οἰκονομικὸ δίκαιο, τεῦχ. α', Διεθνεῖς ἐμπορικὲς σχέσεις. Πανεπιστημιακὲς παραδόσεις, Θεσσαλονίκη, 1984.

Χλωροῦ, Ἀλ., Ἡ ὑπεροχὴ τοῦ κοινοτικοῦ δικαίου ἐναντι τοῦ ἐθνικοῦ δικαίου, σὲ Λικηγορικὸ Συλλόγου Θεσσαλονίκης, Πρακτικὰ Συνεδρίου «Οἱ Ἕλληνες δικηγόροι καὶ ἡ Εὐρωπαϊκὴ Κοινότητα», Θεσσαλονίκη, σ. 37 ἐπ.

Χρηστίδη, Γ., Ἡ νομισματικὴ ἔνωση στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο, σὲ συλλογικὸ τόμο (ἐπιμέλεια Π. Ρουμελιώτη), Ἡ ὁλοκλήρωση τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητας καὶ ὁ ρόλος τῆς Ἑλλάδας, Ἀθήνα, 1985, σ. 513 ἐπ.

Χριστοδουλίδη, Θ., Ἡ διεθνὴς διάσταση τῆς ΕΟΚ, Ἀθήνα - Κομοτηνή, 1984.

6) Ξενόγλωσση

Οἱ κυριότεροι συλλογικοὶ τόμοι

Essays on European Integration. (To Mark the Silver Jubilee of the Europa Institute of Leiden, 1957-1982), O' Keeffe - Schermers (ἐκδ.), Antwerp - London - Boston - Frankfurt, 1982, Kluwer and Deventer. [Essays on European Integration.]

Il primato del diritto comunitario e i giudici italiani. Centro nazionale di prevenzione e difesa sociale, Milano, 1978, [Il primato.]

La Grèce et la Communauté, Problèmes posés par l'adhésion.

- Institut d'études européennes, Bruxelles, 1978. [La Grèce et la Communauté.]
- Le nouveau droit de la mer. Bardone - Virally* (sous direction de), Paris, 1983. [Le nouveau droit de la mer.]
- Les recours des individus devant les instances nationales en cas de violation du droit européen.* Communautés européennes et Convention européenne des droits de l'homme, Bruxelles, 1978.
- Mixed Agreements.* Europa Institute Leiden. *O'Keefe - Schermers*, (έκδ.), Kluwer, Deventer, The Netherlands, 1983. [Mixed Agreements.]
- New Directions in the Law of the Sea*, Collected Papers - τόμ. III, *Churchill - Simmonds - Welch* (έκδ.) London - New York, 1973.

Μονογραφίες και άρθρα

- Allott*, Adherence To and Withdrawal From Mixed Agreements, *Mixed Agreements*, σ. 97 έπ.
- v. Arnim*, άρθρο 236 σέ *Groeben - Boeckh - Thiesing - Ehlermann*, *Kommentar zum EWG - Vertrag*, 2ος τόμος, σ. 1264 έπ.
- Balassa*, (έκδ.), *European Economic Integration*, Amsterdam - Oxford - New York, 1975 (συλλογικός τόμος).
- Barav*, Cour constitutionnelle italienne et droit communautaire: le fantôme de Simmenthal, 21 R.T.D.E. (1985), σ. 313 έπ.
- Barile*, Un impatto tra il diritto comunitario e la Costituzione italiana. Il primato, σ. 59 έπ.
- Baumgartner*, Institutionelle Aspekte des AKP-EWG Abkommens von Lomé, 13 EuR (1978), σ. 105 έπ.
- Bebr*, How Supreme is Community Law in The National Courts?, 11 C.M.L.Rev. (1974), σ. 3 έπ.
- του ίδιου*, Agreements Concluded by the Community and their Possible Direct Effect: from International Fruit Company to Kupferberg, 20 C.M.L.Rev. (1983), σ. 35 έπ. (Τό άρθρο αποτελεί απόδοση του κειμένου *Gemeinschaftsabkom-*

- men und ihre mögliche unmittelbare Wirksamkeit, πού δημοσιεύθηκε σέ 18 EuR (1983), σ. 128 έπ.)
- Becker*, άρθρο 238 σέ *Groeben - Boeckh - Thiesing - Ehlermann*, Kommentar zum EWG-Vertrag, 2ος τόμος, σ. 1294 έπ.
- τοῦ ἴδιου, Die Partnerschaft von Lomé. Eine neue zwischenstaatliche Kooperationsform des Entwicklungsvölkerrechts, Baden-Baden, 1979.
- Bernhardt*, Die Europäische Gemeinschaft im Gefecht der traditionellen zwischenstaatlichen Beziehungen, 18 EuR (1983), σ. 199 έπ.
- Bleckmann*, Die Kompetenz der Europäischen Gemeinschaft zum Abschluß völkerrechtlicher Verträge, 12 EuR (1977), σ. 109 έπ.
- τοῦ ἴδιου, L'applicabilité directe du droit communautaire. Les recours des individus devant les instances nationales en cas de violation du droit européen, σ. 85 έπ.
- τοῦ ἴδιου, Der gemischte Vertrag im Europarecht, 11 EuR (1976), σ. 301 έπ.
- τοῦ ἴδιου, The Mixed Agreements of the EEC in the Public International Law, Mixed Agreements, σ. 155 έπ.
- τοῦ ἴδιου, The Competence of the EEC, σέ συλλογικό τόμο Division of powers between the European Communities and their Member States in the field of the external relations, Kluwer - Deventer, The Netherlands, 1981, σ. 3 έπ.
- Buhl*, The Third United Nations Conference on the Law of the Sea, 18 C.M.I. Rev. (1981), σ. 553 έπ.
- Calogéropoulos*, Les fondements constitutionnels de l'adhésion de la Grèce aux Communautés européennes, 82 R.D.P. (1982), σ. 97 έπ.
- Capelli*, Conflitto tra Corte di giustizia di Lussemburgo e Corte costituzionale italiana, Il primato, σ. 83 έπ.
- Carreau - Juillard - Flory*, Droit international économique, Paris, 1980.
- Cassese*, Modern Constitutions and International Law, 192 R.C.A. D.I. (1981), III. σ. 335 έπ.

- Cartoux*, Précis des Communautés européennes, 5η έκδ., Paris 1975.
- Catalano*, La position du droit communautaire sur le droit des États membres, Semaine de Bruges 1965, σ. 53 έπ.
- Cohen - Jonathan*, Cour constitutionnelle allemande et réglemets communautaires, 7 C.D.E. (1971), σ. 173 έπ.
- Condorelli*, Il caso Simmenthal e il primato del diritto comunitario: due Corti a conflitto, Il primato, σ. 125 έπ.
- Constantinesco, L.*, Das Recht der Europäischen Gemeinschaften, I, Baden-Baden, 1977.
- του ίδιου, La spécificité du droit communautaire, 1 R.T.D.E. (1966), σ. 1 έπ.
- του ίδιου, L'applicabilité directe dans le droit de la C.E.E., Paris, 1970 (γαλλική απόδοση της μονογραφίας Die unmittelbare Anwendbarkeit von Gemeinschaftsnormen und der Rechtsschutz von Einzelpersonen im Recht der EWG, Baden-Baden, 1969).
- Costonis*, The Treaty-making Power of the European Economic Community: the Perspectives of a Decade, 5 C. M. L. Rev. (1967-8), σ. 421 έπ.
- Dagtolglou*, How Indissoluble is the Community?, σέ συλλογικό τόμο *Dagtolglou* (έκδ.), Basic Problems of the European Community, Oxford, 1975, σ. 258 έπ.
- του ίδιου, Human Rights and European Community Law, 56 Tulane Law Review (1981), σ. 294 έπ.
- Dausies*, The Protection of Fundamental Rights in the Community Legal Order, 10 E.L.R. (1985), σ. 398 έπ. (Τό άρθρο αυτό άναδημοσιεύεται και σέ 20 R.T.D.E. (1984), σ. 401 έπ., μέ τίτλο La protection des droits fondamentaux dans l'ordre juridique communautaire και άποτελεί άναθεωρημένη μετάφραση παλαιότερου άρθρου του ίδιου συγγραφέα πού δημοσιεύθηκε σέ Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart, 1982, σ. 1 έπ.)
- Dutheillet de Lamothe*, άγόρευσή του ως Γενικού Εισαγγελέα στην ύπόθεση A.E.T.R., Rec. 1971, σ. 285 έπ.

- Ernst - Beseler*, άρθρα 113 και 114 σέ *Groeben - Boeckh - Thiesing - Ehlermann*, *Kommentar zum EWG - Vertrag*, 1ος τόμος, σ. 1903 έπ., 1963 έπ.
- Evrigenis*, *Aspects institutionnels et juridiques de l'élargissement. L'impact de l'adhésion sur les institutions et le droit des pays candidats: Grèce, Semaine de Bruges, 1978* (δακτυλογραφημένο άνάτυπο).
- του ίδιου, *Aspects juridiques de l'adhésion de la Grèce aux Communautés européennes, La Grèce et la Communauté*, σ. 273 έπ.
- Ehlermann*, *Mixed Agreements, A list of problems, Mixed Agreements*, σ. 3 έπ.
- του ίδιου, *Case Law of the European Court of Justice 1972/73*, 10 *C.M.L.Rev.* (1973), σ. 332 έπ.
- Fatouros*, *International Law in the Greek Constitution*, 70 *A.J.I.L.* (1976), σ. 492 έπ.
- Favoreu και Philip*, *Élection au suffrage universel direct des membres de l'Assemblée européenne*, 26 *R.D.P.* (1976), σ. 129 έπ.
- Feenstra*, *A Survey of the Mixed Agreements and their Participation Clauses, Mixed Agreements*, σ. 207 έπ.
- Fleischer*, *L'accès aux lieux de pêche et le Traité de Rome*, 14 *R.M.C.* (1971), σ. 148 έπ.
- Gaja*, *The European Community's Participation in the Law of the Sea: Some Incoherences in a Compromise Solution*, *It.Y.I.L.*, 1980-1981, σ. 110 έπ.
- Ganshof van der Meersch*, *Les relations extérieures de la C.F.E. dans le domaine des politiques communes et l'arrêt de la Cour de Justice du 31 mars 1971*, 8 *C.D.E.* (1972), σ. 127 έπ.
- του ίδιου, *L'ordre juridique des Communautés européennes et le droit international*, 148 *R.C.A.D.I.*, (1975), V, σ. 1 έπ.
- του ίδιου, *άγόρευση ώς Γενικού Εισαγγελέα στην ύπόθεση "Le Ski"*, *J.T.*, 1971, σ. 461 έπ.

- Gautron*, La Convention de Lomé III, 22 C.D.E. (1986), σ. 21 έπ.
- Giardina*, έρμηνεία τών άρθρων 210, 228 και 235 ΣυνθΕΟΚ σέ *Quadri - Monaco - Trabucchi*, Trattato istitutivo della Comunità economica europea, σ. 1489 έπ., 1662 έπ., 1699 έπ.
- Giorgi*, Signature par la Communauté économique européenne de la Convention des Nations Unis sur le droit de la mer, 28 R.M.C. (1985), σ. 91 έπ.
- Geiger*, Die Außenbeziehungen der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft und die auswärtige Gewalt der Mitgliedstaaten, 37 ZaöRV (1977), σ. 640 έπ.
- Georgiadou*, Quelques problèmes juridiques posés en droit international public et droit communautaire et l'arrêt A.E.T.R. de la Cour de Justice des Communautés européennes, (διδ. διατριβή), Paris, 1974.
- Groux*, Le parallélisme des compétences internes et externes de la Communauté économique européenne, 14 C.D.E. (1978), σ. 3 έπ.
- τοῦ ἴδιου*, L' "invocabilité en justice" des accords internationaux des Communautés européennes, 19 R.T.D.E. (1983), σ. 202 έπ.
- Groux - Manin*, Οι Εὐρωπαϊκές Κοινότητες στη διεθνή έννομη τάξη, (έκδ. 'Επιτροπής Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων), Βρυξέλλες - Λουξεμβούργο, 1984.
- Gueben - Keller - Noellet*, Aspects juridiques de la politique de la Communauté économique européenne en matière de pêche, 14 R.M.C. (1971), σ. 246 έπ.
- Gutteridge*, The U.N. and the Law of the Sea, New Directions in the Law of the Sea, τόμ. III, σ. 313 έπ.
- Häberle*, Zur gegenwärtigen Diskussion um das Problem der Souveränität, 92 AöR (1967), σ. 259 έπ.
- Hardy*, Opinion 1-76 of the Court of Justice: The Rhine Case and the Treaty-Making Powers of the Community, 14 C.M.L. Rev. (1977), σ. 561 έπ.
- Hartley*, International Agreements and the Community Legal

- System: Some Recent Developments, 8 E.L.R. (1983), σ. 383 έπ.
- Hesse*, Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland, (7η έκδ.), Karlsruhe, 1974.
- Ipsen*, Europäisches Gemeinschaftsrecht, Tübingen, 1972. (Τό σύγγραμμα δημοσιεύτηκε καί στά έλληνικά, Εύρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο, Μετάφραση Μ. Βέλλα - Δ. Βέλλα - Τσουρού, Άθήνα - Κομοτηνή, I, 1981, II, 1983.)
- Jacot - Guillarmod*, Droit communautaire et droit international public. Étude des sources internationales de l'ordre juridique des Communautés européennes, Genève, 1979.
- Kelsen*, Allgemeine Staatslehre, Βερολίνο, 1925.
- Koers*, Participation of the European Community in a New Law of the Sea Convention, 73 A.J.I.L. (1979), σ. 426 έπ.
- του ίδιου, The External Authority of the EEC in Regard to Marine Fisheries, 14 C.M.L.Rev. (1977), σ. 289 έπ. (Τό άρθρο αυτό δημοσιεύθηκε καί σέ 25 S.E.W. (1977), σ. 191 έπ., μέ τόν τίτλο Enige ontwikkelingen ten aanzien van de externe bevoegheden van de EEG inzake de zeevisserij.)
- Kovar*, Les accords liant les européennes Communautés et l'ordre juridique communautaire: a propos d'une jurisprudence récente de la Cour de justice, 17 R.M.C. (1974), σ. 345 έπ.
- του ίδιου, L'affaire A.E.T.R. devant la Cour de justice des Communautés européennes, 17 A.F.D.I. (1971), σ. 386 έπ.
- του ίδιου, La contribution de la Cour de justice à la condition internationale de la Communauté européenne, 14 C.D.E. (1978), σ. 627 έπ.
- Kovar - Simon*, A propos de la décision du conseil constitutionnel français du 30 décembre 1976 relative à l'élection de l'assemblée parlementaire européenne au suffrage universel direct, 13 R.T.D.E. (1977), σ. 665 έπ.
- Krück*, Völkerrechtliche Verträge im Recht der Europäischen Ge-

- meinschaften. Abschlußkompetenzen, Bindungswirkung, Kollisionen, Berlin, Heidelberg, New York, 1977.
- του ίδιου, Die auswärtige Gewalt der Mitgliedstaaten und die auswärtigen Befugnisse der Europäischen Gemeinschaften als Problem des Souveränitätsverständnisses σέ συλλογικό τόμο *Ress*, (έκδ.), Souveränitätsverständnis in den Europäischen Gemeinschaften, Baden - Baden, 1980.
- Kunkel*, Römische Rechtsgeschichte, (5η έκδ.), Köln, 1967.
- Lacharrière*, La réforme du droit de la mer et le rôle de la Conférence des Nations Unies σέ συλλογικό τόμο *Le nouveau droit de la mer*, σ. 1 έπ.
- Lagrange*, La primauté du droit communautaire sur le droit national. Semaine de Bruges 1965, σ. 21 έπ.
- του ίδιου, άγόρευσή του ως Γενικού Εισαγγελέα στην υπόθεση 10/61 ('Επιτροπή τών Εύρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά Κυβερνήσεως τής 'Ιταλικής Δημοκρατίας), Rec. VIII, σ. 34 έπ.
- του ίδιου, άγόρευσή του ως Γενικού Εισαγγελέα στην υπόθεση *Costa/ENEL*, Rec. 1964, σ. 1171 έπ.
- Laski*, A Grammar of Politics, London, 1925.
- Leigh*, European Integration and the Common Fisheries Policy, London - Canberra, 1983.
- Leita*, Il regime comunitario della pesca e i recenti sviluppi del diritto del mare σέ συλλογικό τόμο *Leita - Scovazzi* (έκδ.), Il regime della pesca nella Comunità Economica Europea, Μιλάνο, 1979, σ. 9 έπ.
- Lévy*, La Conférence des Nations Unies sur le droit de la mer. Histoire d'une négociation singulière, Paris, 1983.
- Louis*, La primauté du droit communautaire, Les recours des individus devant les instances nationales en cas de violation du droit communautaire, σ. 145 έπ.
- του ίδιου, L'adhésion de la Grèce et les problèmes posés par la mise en œuvre du droit dérivé. La Grèce et la Communauté, σ. 287 έπ.

του ἴδιου, (Σχόλιο στήν απόφαση Granital), 22 C.D.E. (1986), σ. 194 έπ.

Louis - Brückner, Relations extérieures, (τόμ. 12 σέ *Mégret - Waelbroeck - Louis - Vignes - Dewost*, Le droit de la Communauté économique européenne), Bruxelles, 1980.

Machlup, A History of Thought on Economic Integration, London and Basingstoke, 1977.

Manin, L'article 228, paragraphe 2 du Traité C.E.E., σέ Mélanges offerts à R.H. Teitgen, Paris, 1984, σ. 289 έπ.

Marxistische Staats- und Rechtstheorie, συλλογικό έργο, γερμανική μετάφραση από τό ρωσικό πρωτότυπο, Köln 1974.

Mangolt - Klein, Das Bonner Grundgesetz, έρμηνεία του άρθρου 24 του Θεμελιώδους Νόμου, σ. 655 έπ.

Maunz σέ *Maunz - Düring - Herzog - Scholz*, Grundgesetz, Kommentar, άρθρο 24, 18. Lieferung, München, 1980.

Mayras, άγόρευσή του ως Γενικοῦ Είσαγγελέα στήν υπόθεση International Fruit Company, Rec. 1972, σ. 1231 έπ.

Meesen, The Application of Rules of Public International Law within Community Law, 13 C.M.L.Rev. (1976), σ. 485 έπ.

Mégret, Le pouvoir de la Communauté économique européenne de conclure des accords internationaux, 7 R.M.C. (1964), σ. 529 έπ.

του ἴδιου, Conclusion, formes et effects des accords internationaux passés par la C.E.E., 8 R.M.C. (1965), σ. 19 έπ.

Meng, άρθρο 237 σέ *Groeben - Boeckh - Thiesing - Ehlermann*, Kommentar zum EWG-Vertrag, τόμ. 2ος, σ. 1269 έπ.

Migliazza, Conflitto fra la Corte costituzionale e la Corte di giustizia delle Comunità europee e possibilità di soluzione, Il primato, σ. 177 έπ.

Mortati, Istituzioni di diritto pubblico, τόμ. II, (9η έκδ.), Padova 1976.

Neri. Le droit communautaire et l'ordre constitutionnel italien, 2 C.D.E. (1966), σ. 363 έπ.

- Nicolaysen*, Zur Theorie von den implied powers in den Europäischen Gemeinschaften, 1 EuR (1966), σ. 129 έπ.
- Oxman*, The Third United Nations Conference on the Law of the Sea: The Tenth Session (1985), 76 A.J.I.L. (1982), σ. 1 έπ.
- Panebianco*, Sovranità limitata e sovranità riservata, *favor comunitario e controlli giurisdizionali*, Il primato, σ. 219 έπ.
- Panella*, La terza Convenzione di Lomé, XXIV Riv. Dir. Eur. (1984), σ. 233 έπ.
- Panico*, L'art. 11 della Costituzione Italiana come fondamento della rilevanza interna della sfera di competenza delle Comunità europee, XIV Riv. Dir. Eur. (1969), σ. 123 έπ.
- Paone*, Primato del diritto comunitario e disapplicazione del diritto degli Stati membri, Riv. Dir. Int., 1978, σ. 429 έπ.
- Papadimitriou*, Die Stellung der allgemeinen Regeln des Völkerrechts im innerstaatlichen Recht. Eine rechtsdogmatische und Rechtsvergleichende Untersuchung zur Stellung der allgemeinen Regeln des Völkerrechts im innerstaatlichen Recht unter Berücksichtigung der Rechtsordnungen Belgiens, der Bundesrepublik Deutschland und Griechenlands, Berlin, 1972.
- Pau*, Sui limiti di rilevanza del diritto comunitario nel sistema giuridico italiano, Il primato, σ. 241 έπ.
- Peeters*, L'article 235 du Traité C.E.E. et les relations extérieures de la C.E.E., 16 R.M.C. 1973, σ. 141 έπ.
- Petersmann*, Auswärtige Gewalt, Völkerrechtspraxis und Völkerrechtsbindungen der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft, 35 ZaöRV (1975), σ. 211 έπ.
- τοῦ ἴδιου, άρθρο 234 σέ *Groeben - Boeckh - Thiesing - Ehlermann*, EWG-Vertrag Kommentar, σ. 1135 έπ.
- Pescatore*, Le droit de l'intégration, Leiden, 1972.
- τοῦ ἴδιου, L'ordre juridique des Communautés européennes. Étude des sources du droit communautaire. Liège, 1973.
- τοῦ ἴδιου, Les relations extérieures des Communautés européennes, 103 R.C.A.D.I. (1961), II, σ. 5 έπ.

- του *Ίδιου*, L'apport du droit communautaire au droit international public, 6 C.D.E. (1970), σ. 501 έπ.
- του *Ίδιου*, External Relations in the Court of Justice of the European Community, 16 C.M.L.Rev. (1979), σ. 615 έπ.
- του *Ίδιου*, The Doctrine of "Direct Effect": An Infant Disease of Community Law, 8 E.L.R. (1983), σ. 155 έπ.
- Philip*, A propos de l'avis 1-76 de la Cour de justice des Communautés européennes: réflexions concernant le champ d'application de la compétence externe de la Communauté, 21 R.M.C. (1978), σ. 55 έπ.
- Pietri*, La valeur juridique des accords liant la Communauté économique européenne, 12 R.T.D.E. (1976), σ. 51 έπ., και 194 έπ.
- Raux*, Le recours à l'article 235 du Traité C.E.E. en vue de la conclusion d'accords externes, Mélanges offerts à R.H. Teitgen, Paris 1984, σ. 407 έπ.
- Reischl*, άγόρευσή του ως Γενικού Εισαγγελέα στην υπόθεση Simmenthal, Rec. 1978, σ. 646 έπ.
- του *Ίδιου*, άγόρευσή του ως Γενικού Εισαγγελέα στην υπόθεση Nederlandse Spoorwegen, Rec. 1975, σ. 1453 έπ.
- Riegert*, La participation communautaire à la Conference et à la Convention sur le droit de la mer, 27 R.M.C. (1984), σ. 70 έπ.
- Robinson - Eatwell*, An Introduction to Modern Economics, (revised ed.), London, 1973.
- Rosenne*, La participation à la Convention des Nations Unies sur le droit de la mer, Le nouveau droit de la mer, σ. 287 έπ.
- Roucounas*, Le droit international dans la Constitution de la Grèce du 9 juin 1975, 29 R.Hell.D.I. (1976), σ. 51 έπ.
- του *Ίδιου*, Pour le dialogue entre droit communautaire et droit grec, 33 R.Hell.D.I. (1980), σ. 11 έπ.
- Rozakis - Stephanou* (έκδ.), Selected Papers of the Athens Colloquium on the Law of the Sea.
- Rozès*, άγόρευσή της ως Γενικής Εισαγγελέα στην υπόθεση Pabst - Richarz, Συλλ. 1982, σ. 1352 έπ.

της ίδιας, ἀγόρευσὴ της ὡς Γενικῆς Εἰσαγγελέα στὴν ὑπόθεση Kupferberg, Συλλ. 1982, σ. 3671 ἐπ.

Salmon, Le conflit entre le traité international et la loi interne en Belgique à la suite de l'arrêt rendu le 17 mai 1971 par la Cour de Cassation, J.T., 1971, σ. 509 ἐπ. καὶ 529 ἐπ.

Sasse, Zur auswärtigen Gewalt der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft. Besprechung des AETR-Urteils des EuGH vom 31.3.1971, EuR (1971), σ. 208 ἐπ.

Saint-Esteben, Droit communautaire et droits nationaux, Paris, 1967.

Schermers, A Typology of Mixed Agreements, Mixed Agreements, σ. 23 ἐπ.

τοῦ ἴδιου, The Internal Effect of Community Treaty Making, Essays on European Integration, σ. 167 ἐπ.

Schröder, ἀρθρο 228 σέ *Groeben - Boeckh - Thiesing - Ehlermann*, EWG-Vertrag Kommentar, σ. 1083 ἐπ.

Schmitt, Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität, München und Leipzig, 1934.

Schwartz, ἀρθρο 235 σέ *Groeben - Boeckh - Thiesing - Ehlermann*, EWG-Vertrag Kommentar, σ. 1157 ἐπ.

Schwarze, ἀρθρο 210 σέ *Groeben - Boeckh - Thiesing - Ehlermann*, EWG-Vertrag Kommentar, σ. 767 ἐπ.

Schwartzberger - Brown, A Manual of International Law, (6η ἔκδ.), Oxon, 1976.

Scovazzi, Gli aspetti esterni della competenza comunitaria in tema di pesca marina, σέ συλλογικό τόμο *Leita - Scovazzi* (ἐκδ.), Il regime della pesca, Μιλάνο 1979, σ. 55 ἐπ.

Simmonds, The Community Participation in the U.N. Law of the Sea Convention, Essays on European Law and Integration, σ. 179 ἐπ.

τοῦ ἴδιου, The Third Lomé Convention, 22 C.M.L.Rev., σ. 389 ἐπ.

τοῦ ἴδιου, The U.N. Convention on The Law of the Sea 1982 and the Community's Mixed Agreements Practice, Mixed Agreements, σ. 199 ἐπ.

- Sorrentino*, Corte costituzionale e Corte di giustizia delle Comunità europee, Μιλάνο 1972.
- Sperduti*, Diritto comunitario e diritto interno nella giurisprudenza della Corte costituzionale italiana e la Corte di giustizia delle Comunità europee: un dissidio da sanare, *Il primato*, σ. 255 έπ.
- Spiliotopoulos*, Judicial Review of Legislative Acts in Greece, 56 *Temple Law Review* (1983), σ. 463 έπ.
- Tagaras*, L'effet direct des accords internationaux de la Communauté, 19 C.D.E. (1984), σ. 15 έπ.
- Taylor, P.*, The European Communities and the Obligation of Membership: Claims and Counter-claims, *Int. Aff.*, 1981, σ. 236 έπ.
- Testa*, L'intervento degli Stati membri nella procedura di conclusione degli accordi d'associazione della Comunità economica europea, VI, *Riv. Dir. Eur.* (1966), σ. 261 έπ., (βλ. τό ίδιο άρθρο, μέ κάποιες παραλλαγές και υπό τόν τίτλο L'intervention des États membres dans la procédure de conclusion des accords d'association de la Communauté économique européenne δημοσιεύεται και σέ 2 C.D.E., (1966), σ. 492 έπ.)
- Teitgen*, Droit institutionnel communautaire. Structure et fonctionnement des Communautés européennes, Paris, 1977.
- Tizziano*, Sull' "incostituzionalità" delle leggi italiane incompatibili con i regolamenti comunitari, 99 *Il Foro Italiano*, 1976, I, σ. 2299 έπ.
- Tomuschat*, έρμηνεία του άρθρου 24 του Θεμελιώδους Νόμου, σέ *Bonner Kommentar*, 42. Lieferung, Hamburg, 1981.
- του ίδιου, Die auswärtige Gewalt der EWG erhält feste Konturen (σχόλιο στην απόφαση Kramer), 12 *EuR* (1977), σ. 157 έπ.
- Touffait*, άγόρευσή του ως Γενικού Εισαγγελέα ένώπιον του γαλλικού άκυρωτικού στην υπόθεση Administration des Douanes κατά Soc. "Cafés Jacques Vabre" και S.A.R.L. J. Weigel et Cie, *Recueil Dalloz Sirey* (Jurisprudence) 1975, τεύχ. 27, σ. 497 έπ.
- Treves*, La Comunità economica europea e la Conferenza sul di-

- ritto del mare, Riv. Dir. Int., 1976, σ. 445 έπ.
- Tsambassi*, Problematica dell' applicazione della normativa comunitaria in Grecia. ('Ανάτυπο από Annali dell' Istituto di Studi Europei "Alcide de Gasperi", Roma, 1982.)
- Van der Mensbrugghe*, The Common Market Fisheries Policy and the Law of the Sea, 15 N.Y.I.L. (1975), σ. 199 έπ.
- του ίδιου*, La mer et les Communautés européennes, 5 R.T.D.E. (1969), σ. 87 έπ.
- Vandensanden - Barav*, Contentieux communautaire, Bruxelles, 1977.
- Varouxakis*, Diritto internazionale, diritto comunitario e diritto costituzionale greco, 17 Riv. Dir. Eur. (1977), σ. 318 έπ.
- Vedder*, Die auswärtige Gewalt des Europa der Neun, Göttingen, 1980.
- Vignes*, La réglementation de la pêche dans le Marché commun au regard du droit communautaire et du droit international, 16 A.F.D.I. (1970), σ. 829 έπ.
- του ίδιου*, Les Communautés européennes et le droit de la mer, 16 R.M.C. (1973), σ. 84 έπ. (Τό ίδιο άρθρο δημοσιεύεται μέ τίτλο The EEC and The Law of the Sea στόν συλλογικό τόμο New Directions in The Law of the Sea μέ τόν
- του ίδιου*, Note sur la terminaison des travaux de la IIIe Conférence sur le droit de la mer et portée des textes adoptées a Montego Bay, 28 A.F.D.I. (1982), σ. 794 έπ.
- Virally*, Le principe de réciprocité dans le droit international contemporain, 122 R.C.A.D.I. (1967), III, σ. 5 έπ.
- Weelbroek*, Examen de jurisprudence (1971 à 1977), Première partie, Le droit communautaire et ses rapports avec les droits nationaux, 32 Revue critique de la jurisprudence belge, σ. 73 έπ.
- Winter*, Direct Applicability and Direct Effect. Two Distinct and Different Concepts in Community Law, 9 C.M.L. Rev. (1972), σ. 425 έπ.
- Wolfrath*, Fondement juridique des relations extérieures entre les Communautés européennes et les états tiers, Bruxelles, 1964.

Εύρετήρια¹

Ἀλφαβητικό Εύρετήριο

- Ἀμοιβαιότητα: 66 ἐπ., 113 ἐπ., 232 ἐπ., 237.
- Ἀναθεωρητική λειτουργία (τοῦ ἄρθρου 28 παρ. 2 καὶ 3 Σ):
78 ἐπ.
- Ἀναθεώρηση (Συνθήκης τῆς ΕΟΚ): 172 ἐπ.
- Ἀνθρώπινα δικαιώματα: 70, 79, 108 ἐπ., 129.
- Ἀρμοδιότητες (κοινοτικές - κρατικές, κατανομή): 22-23, 30
ἐπ., 95 ἐπ., 116 ἐπ., 155, 166, 220-221, 230, 244.
- «Γενικά παραδεγμένοι» κανόνες του Διεθνούς Δικαίου: 60-
61.
- Δημοκρατική ἀρχή: 257 ἐπ.
- Δημοκρατικοῦ πολιτεύματος (βάσεις): 108 ἐπ., 129.
- Διεθνεῖς συμβάσεις
- ἰσχύς τους στὴν ἐλληνική ἐννομη τάξη: 63 ἐπ.
 - συνταγματικά ὄρια: 64 ἐπ., 92 ἐπ., 228 ἐπ.
 - κύρωση: 61 ἐπ., 126-127, 205, 258 ἐπ.
- Δικαστικός ἔλεγχος (τῶν διεθνῶν συμβατικῶν δεσμεύσεων)
17-18, 80 ἐπ., 84 ἐπ., 100 ἐπ., 240.
- Ἰσότητα 113 ἐπ.
- Κοινότητα
- νομική προσωπικότητα: 131 ἐπ.
 - ὑποκατάσταση στὴ θέση τῶν Κρατῶν μελῶν: 140 ἐπ.
 - διεθνεῖς συμβατικές ἀρμοδιότητες: 133, 134 ἐπ., 137 ἐπ., 139, 150,
154 ἐπ., 155 ἐπ., 161 ἐπ., 163 ἐπ., 166, 172 ἐπ., 215 ἐπ., 220-221,
228, 244, 247.

1. Οἱ ἀριθμοὶ στὰ εὐρετήρια ὑποδηλώνουν σελίδες.

Κοινοτικό Δίκαιο:

- άμεση ισχύς - άμεση εφαρμογή: 186 έπ.
- ύπεροχή: 19 έπ., 42 έπ., 186
- «κοινοτικό συνταγματικό δίκαιο»: 185.

Κυριαρχία:

- έννοια περιεχόμενο: 24 έπ., 27 έπ., 119-120, 245-246, 267 έπ., 275, 278 έπ., 282 έπ.
- περιορισμοί: 74, 75, 79, 94-95, 102 έπ., 116 έπ., 124-125, 281.

Μικτές συμβάσεις: 167 έπ., 242 έπ., 245 έπ.

Όλοκλήρωση (διεθνής): 36 έπ., 47 έπ., 268 έπ.

Σύμβαση για τό Δίκαιο τής θάλασσας:

- περιεχόμενο: 199 έπ., 215 έπ.
- συμμετοχή διεθνών οργανώσεων / Κοινότητας: 203 έπ., 212 έπ., 217 έπ., 248 έπ.

Σύμβαση ΕΟΚ - ΑΚΕ: 235 έπ., 240.

Σύνταγμα - Συνταγματικοί κανόνες: 40 έπ., 43 έπ., 46-47, 229, 257-258, 261-262.

Συνταγματικότητα: 19, 58, 84 έπ., 100 έπ., 240.

Εύρετήρια αποφάσεων του Δικαστηρίου
των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

α) *Άλφαθητικό εύρετήριο*

Γνώμη 1/76: 135, 148, **163 έπ.**, 166, 170, 183

Γνώμη 1/78: 171

Έπιτροπή κατά *Ίταλίας*, 10/61: 142

Έπιτροπή κατά *Λουξεμβούργου και Βελγίου*, 90-91/63: **233 έπ.**

A.E.T.R., 22/70: 33,132, 152 έπ., **155 έπ.**, 164, 170

Arbelaiz-Emazabel, 181/80: 146

Bresciani, 87/75: 171, 187, **189 έπ.**, 193

Burgoa, 812/79: 146

Cayrol, 52/77: 187

Costa/ENEL 6/64: **22-23**, 39

Crujeiras - Yurrita, 180 και 266/80: 146

Defrenne, 43/75: 159

Donckerwolke, 41/76: 159

Grundig, 56 και 58/64: 142

Haegemann, 181/73: 171, **181**, 192

Humblet, 6/60: 30-31

International Fruit Company, 21-24/72: **144 έπ.**, 148, 186, **188-189**, 192

Internationale Handelsgesellschaft, 11/70: **21-22**

Kramer, 3, 4 και 6/76: **161 έπ.**

Kupferber, 104/81: **181 έπ.**, 237

Nederlandse Spoorwegen, 38/75: **144 έπ.**, 146, 150, 192

Pabst και Richarz, 17/81: 192-193, 194

Polydor, 270/80: 187, 194

Razanazimba, 65/77: 193

Rutili, 36/75: 146, 192

Simmenthal, 106/77: 22, **82 έπ.**

Schlüter, 9/73: 146, 186, 192

β) Χρονολογικό εύρετήριο

- 6/60 (Humblet): 30-31
 10/61 (Έπιτροπή κατά Ίταλίας): 142
 90-91/63 (Έπιτροπή κατά Λουξεμβούργου και Βελγίου): **233**
 έπ.
 6/64 (Costa/ENEL): **22-23**, 39
 56 και 58/64 (Grundig): 142
 11/70 (Internationale Handelsgesellschaft): **21-22**
 22/70 (A.E.T.R.): 33, 132, 152 έπ., **155 έπ.**, 164, 170
 21-24/72 (International Fruit Company): **144 έπ.**, 148, **188-**
 189, 192
 9/73 (Schlüter): 146, 186, 192
 181/73 (Haegemann): 171, **181**, 192
 36/75 (Rutili): 146, 192
 38/75 (Nederlandse Spoorwegen): **144 έπ.**, 146, 150, 192
 43/75 (Defrenne): 159
 87/75 (Bresciani): 171, 187, **189 έπ.**, 193
1/76 Γνώμη: 135, 148, 163 έπ., 166, 170, 183
 3, 4 και 6/76 (Kramer): **161 έπ.**
 41/76 (Donckerwolke): 159
 52/77 (Cayrol): 187
 65/77 (Razanazimba): 193
 106/77 (Simmenthal): 22, **82 έπ.**
1/78 Γνώμη: 171
 812/79 (Burgoa): 146
 181/80 (Arbelaiz - Emazabel): 146
 180 και 266/80 (Crujeiras - Yurrita): 146
 270/80 (Polydor): 187, 194
 17/81 (Pabst και Richarz): 192-193, 194
 104/81 (Kupferberg): **181 έπ.**, 237

Εύρετήρια

Ἄρθρων τοῦ Συντάγματος καὶ τῆς Συνθήκης τῆς ΕΟΚ

α) Ἄρθρων τοῦ Συντάγματος

1 παρ. 3: 87, 100, 259

28 (γενικά): 57 ἐπ., 198, 226, 256 ἐπ.

28 παρ. 1: 60 ἐπ., 177, 237

28 παρ. 2 καὶ 3 (γενικά): 72 ἐπ., 78 ἐπ., 80 ἐπ., 89 ἐπ.,
116 ἐπ., 123 ἐπ., 178, 230 ἐπ., 278 ἐπ.

28 παρ. 2: 78-79, 95 ἐπ., 230 ἐπ., 234-235, 244

28 παρ. 3: 79, 102 ἐπ., 234-235, 237, 280

36: 59, 61 ἐπ., 256

43: 96 ἐπ.

93 παρ. 4: 85

100 παρ. 1: 61, 85

β) Ἄρθρων τῆς Συνθήκης τῆς ΕΟΚ

2: 137, 260

3: 137 ἐπ., 147, 260

4: 147

113-114: 134-135

171: 30-31

177: 144

210: 131 ἐπ.

211: 132

227: 215 ἐπ.

228 (γενικά): 134 ἐπ., 160, 175, 257 ἐπ.

228 παρ. 2: 179 ἐπ., 186

234: 141 ἐπ.

235: 150 ἐπ., 229 ἐπ., 239

236: 172 ἐπ., 184, 243

238: 135

ΚΥΡΙΟΤΕΡΑ ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

- Σελ. 14 στίχ. 23: αντί «Bundesverfassungsgerichts» νά διαβαστεί «Bundesverfassungsgerichts»
- » » » 38: αντί «international» νά διαβαστεί «international»
- » 20 σημ. 1 στίχ. 1: μετά τή λέξη «όταν» προστίθεται ή λέξη «δέν»
- » 24 στίχ. 28: αντί «έπικυρώνοντας» νά διαβαστεί «κυρώνοντας»
- » 25 » 3: μετά τή λέξη «μόνον» προστίθεται ή λέξη «γιά»
- » » στίχ. 10-11: αντί «έπικύρωση» νά διαβαστεί «κύρωση»
- » 44 » 20: οί πρώτες τέσσερεις λέξεις νά διαβαστούν: «τεθοῦν χωρίς νά τήρηθοῦν»
- » 50 » 5: αντί «καθ' ἑαυτοί» νά διαβαστεί: «καθ' ἑαυτούς»
- » 76 σημ. 28 στίχ. 1: αντί «publico» νά διαβαστεί «pubblico»
- » 82 στίχ. 1: μετά τή λέξη «στήν» νά προστεθεῖ ή λέξη «ἀπόφαση»
- » 88 σημ. 43 στίχ. 1: αντί «79» νά διαβαστεί «83»
- » 93 στίχ. 5: αντί «ἀποψις» νά διαβαστεί «ἀποψη»
- » 125 » 9: αντί «ὑπό» νά διαβαστεί «ὑπό»
- » 142 » 1: αντί «Συνθήκης» νά διαβαστεί «Σύμβασης»
- » 144 σημ. 21 στίχ. 3: αντί «College» νά διαβαστεί «College»
- » 160 στίχ. τελευταῖος: αντί «αναφερό» νά διαβαστεί «ἀναφερό»
- » 168 σημ. 68 στίχ. 16: αντί «états membres» νά διαβαστεί «États membres»
- » 180 σημ. 93 στίχ. τελευταῖος καί προτελευταῖος: αντί «unmitt-lebare» νά διαβαστεί «unmitt-eibare»
- » 189 στίχ. 16-17: αντί «δικα-στήριο» νά διαβαστεί «Δικα-στηριο»
- » 202 στίχ. 11: αντί «σύμβαση» νά διαβαστεί «Σύμβαση»
- » 205 σημ. 8 στίχ. 12: μετά τή λέξη «καί» προστίθεται ή λέξη «έκεί»
- » 206 » 10 στίχ. 3: αντί «pouveau» νά διαβαστεί «pouveau»
- » 218 » 41 στίχ. 26: αντί «economique» νά διαβαστεί «économique»
- » 231 » 3 στίχ. 5: μετά τή λέξη «Ἑλλάδας» προστίθεται ή λέξη «Ἄ» καί αντί «οί» νά διαβαστεί «σέ»
- » 232 στίχ. 3: αντί «συντάγματα» νά διαβαστεί «Συντάγματα»
- » 247 » 23: αντί «υπερβασιν» νά διαβαστεί «ὑπέρβαση»
- » 254 σημ. 34 στίχ. 8: αντί «Βουλή» νά διαβαστεί «βουλή»
- » 263 στίχ. 13: αντί «έξω» νά διαβαστεί «πέρα»
- » 289 » 25: αντί «Ἐγγυήσεις» νά διαβαστεί «έγγυήσεις»
- » 291 » 1: αντί «December» νά διαβαστεί «Dezember»
- » 292 πρὶν ἀπό τόν τελευταῖο στίχο προστίθεται: «Kommentar zum EWG-Vertrag, Groeben - Boeckh - Thiesing - Ehlermann, 3η ἐκδ., Baden - Baden, 1983».

- » 294 μετά τόν τελευταίο στίχο προστίθεται: «*Capotorti*, ἀγόρευση του
ὡς Γενικοῦ Εἰσαγγελέα στίς ὑποθέσεις *Arbelaiz - Emaza-*
bei, Yurruta, José Crujeiras Tome, Συλλ. 1981, σ. 2984 ἐπ.»
- » 301 στίχ. 9: ἀντί «*Italiana*» νά διαβαστεῖ «*italiana*»
- » " " 28: ὁ στίχος νά διαβαστεῖ: «*Kommentar zum EWG - Vertrag,*
2ος τόμ., σ. 1135 ἐπ.»
- » 303 " 8: πρὶν ἀπὸ τῆς λέξης «*EuR*» νά προστεθεῖ ὁ ἀριθμὸς «6»
- » " " 16: ὁ στίχος νά διαβαστεῖ «*Kommentar zum EWG - Vertrag,*
2ος τόμ., σ. 1083 ἐπ.»
- » " " 20: ὁ στίχος νά διαβαστεῖ «*Kommentar zum EWG - Vertrag,*
2ος τόμ., σ. 1157 ἐπ.»
- » " " 22: ὁ στίχος νά διαβαστεῖ «*Kommentar zum EWG - Vertrag,*
2ος τόμ., σ. 767 ἐπ.»
- » 307 " 10: ἀντί «*Διεθνούς Δικαίου*» νά διαβαστεῖ «*διεθνoῦς δικαίου*»
- » 308 " 10: ἀντί «*θάλασσης*» νά διαβαστεῖ «*Θάλασσης*»
- » " " 15: ἀντί «*Συνταγματικοί*» νά διαβαστεῖ «*συνταγματικοί*»
- » 309 " 25: ἀντί «*Kupferber*» νά διαβαστεῖ «*Kupferberg*»
- » 313 " 16: ἀντί «*souveraineté*» νά διαβαστεῖ «*souveraineté*»
- » 314 " 19: ἀντί «*revisionelle*» νά διαβαστεῖ «*revisionnelle*»
- » 315 " 3: ἀντί «*La*» νά διαβαστεῖ «*Le*»
- » 316 " 6 καὶ 8: ἀντί «*Traités*» νά διαβαστεῖ «*traités*»
- » 317 " 11-12: ἀντί «*constitu-tionnels*» νά διαβαστεῖ «*constitu-*
tionnelles»
- » " " 22: ἀντί «*Droit*» νά διαβαστεῖ «*droit*»